

Y. Rasulova, O. Nurmatova

PEDAGOGIKA

FANIDAN O'QUV QO'LLANMA

**O'RTA MAXSUS, KASB-HUNAR KOLLEJI
TALABALARI UCHUN**

**«VORIS–NASHRIYOT»
TOSHKENT – 2009**

74.00

R25

Rasulova Y.

Pedagogika fanidan o'quv qo'llanma: O'rta maxsus, kasb-hunar kollej talabalari uchun/ Y. Rasulova, O. Nurmatova. – T.: Voris. 2009. 288 b.

I. Nurmatov

ББК 74.00 я722

Mazkur o'quv qo'llanma pedagogika yo'nalishidagi kasb-hunar kollejlari o'qituvchilari va talabalari hamda amaliyotchilar uchun mo'ljallangan bo'lib, mutaxassislarning yangi avlodini tayyorlash jarayonida foydalanishga ko'mak beradi.

Taqrizchilar:

N. Azizzodjayeva – ped. fan. doktori, Nizomiy nomli TDPU professori

U.I. Inoyatov – Toshkent moliya va iqtisodiyot kolleji direktori, pedagogika fanlari doktori, professor

M. Mirhusanova – 1-Toshkent pedagogika kolleji oliy toifali o'qituvchisi

1-Toshkent pedagogika kolleji Ilmiy-pedagogik kengash yig'ilishining 2009 yil 4 yanvardagi 7-sonli bayonnomasiga asosan nashrga tavsiya etilgan.

N84-2620/2009.

PEDAGOGIKANING UMUMIY ASOSLARI

*Haq yo'lida kim sanga bir harf o'qitmiş ranj ila
Aylamak bo'lmas ado oning haqqin ming ganj ila.*

A. Navoiy

O'QITUVCHINING JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI O'RNI

Reja:

1. O'qituvchilik kasbining ijtimoiy mohiyati.
2. O'qituvchi va uning mehnati haqida buyuk allomalarning fikrlari.
3. O'qituvchining kasbiy sifatlari va qobiliyatlari.
4. O'qituvchining pedagogik mahorati va uni egallash yo'llari.

Aqliy mehnat bilan shug'ullanuvchi kishilar orasida o'qituvchilar alohida o'rinni egallaydi. Ilg'or insoniyat o'qituvchilik kasbining yuksak insonparvarlik maqsadni ko'zlashini allaqachonlar tushunib yetgan. Uning jamiyat hayotidagi rolini o'tmishdagi va hozirgi buyuk pedagoglar qanday baholashgan?

O'zbekiston Respublikasining: « Ta'lim to'grisida»gi qonuni 1997 yil 29 avgustda qabul qilingan bo'lib, u 5 bo'lim va 34 moddadan iborat. Qonunning 5- moddasi pedagoglik faoliyati bilan shug'ullanish huquqi haqida.

“Tegishli kasbkor malakasiga ega bo'lgan, o'zida yuksak axloqiy sifatlarni mujassamlashtirgan kishilar pedagoglik faoliyati bilan shug'ullanish huquqiga egadirlar”.

Kasb mukammal bilim va mahorat talab etadigan faoliyat turi. Unga esa maxsus va oliy ma'lumot hamda amaliy tajribalar orqali erishiladi.

Pedagoglik esa tarbiyashunoslik, insonning komilligini ta'minlovchi ustoz - muallimlarning professional kasbiy

faoliyatidir. Pedagoglik kasbi umumiy ta'lim-tarbiyaning qonun-qoidalari, tamoiil, metod-usullari va qo'llanadigan ish shakllarini, yangi texnologiyaning afzalliklari va kamchiliklarini o'zida mujassamlashtiradi va ijodiy rivojlantiradi. Insoniyat tarixida pedagoglik kasbining mohiyati va mazmuni, uning inson hayoti uchun zarurligi ko'proq «Ustoz», «Muallim» yoki «O'qituvchi» kabi iboralar bilan ifodalanadi.

O'qituvchi o'ziga bo'lgan bu hurmat bilan birga unga yosh avlodni tarbiyalash kabi faxrli, ayni zamonda juda murakkab va mas'uliyatli vazifa ishonib topshirilganligini yaxshi biladi. Bunday ishonchni oqlash o'qituvchilardan katta mas'uliyat talab etadi.

Ilmiy - texnika va fan taraqqiyoti katta sur'atlar bilan rivojlanayotgan hozirgi sharoitda hayot bizning oldimizga yangidan-yangi muhim vazifalarni qo'ymoqda. Dars mashg'ulotlariga tayyorlanish va o'tkazishda o'quvchilar tarbiyasiga atroflicha yondashish – yosh avlodni har taraflama yuksaltirish talab etilmoqda. Shunday sharoitda o'qituvchining o'ziga xos o'rni va mavqeyi qanday bo'lishi kerak? Bu kasb egasi o'ziga xos ijtimoiy-siyosiy bilimga ega bo'lishi, pedagogik talablarga javob bera olishi uchun qanday sifatlarni o'zida mujassamlashtirishi kerak?

O'qituvchi quyidagi fazilatlarga ega bo'lishi kerak: insoniy g'oyaviylik, insoniy e'tiqodlilik, vatanga sadoqat, mehnatsevarlik, xaqqoniylik, talabchanlik, yuksak madaniy xulq, nafosat, til va dil birligi, fan asoslarini, jamiyat, tabiat va inson tafakkuri qonuniyatlarini chuqur bilishi va amalda qo'llay olishi, har sohada yosh avlodga o'rnak ko'rsata bilishi lozim. Zero, o'qituvchining mehnatini ulug'lab, iliq so'z aytmagan ijodkorni topish mushkul. Jumladan, qahramon shoirimiz A. Oripovning quyidagi she'ri fikrimizning isbotidir.

*Nechog' baxtiyorman, ta' zimda shu tob,
Sizning sha'ningizga bitmoqdaman bayt.
Ne odam bo'lardim, qo'limda kitob,
Biror harf tanimay tursaydim loqayd.*

*Sizku, «Alifbe»dan «Qomus»gacha to
Bari- barisini tanitgan ustoz.
Ilk bor Siz ko'rsatgan duraxshon Zuhro.
Burun she'rim ichra tashbidir mumtoz.*

*Siz mo'jaz yurakda yoqolgan yog'du
Oqibat quyoshdek socha olur nur.
Buyuklar xaqqiga qasamyod gap bu:
Sizdan boshlanadi asli tafakkur:*

*Olamda ko'p erur muborak onlar;
Tabarruk zotlar ham garchand ko'p erur.
Sizgadir ilk rahmat, aziz insonlar;
Munis muallimlar, Sizga tashakkur.*

Xalq og'zaki va yozma ijodiyotida “O'qituvchi”, “Ustoz” siymosi nihoyatda ulug'lanadi. Bir donishmanddan so'radilar:

– Farzand uchun otadan ulug'roq inson bormi? Bor, - deydi donishmand. “Ustoz!” Ota farzandini yo'qdan bino qiladi, osmondan yerga tushiradi. Ustoz esa yerdan osmonga ko'taradi. Bu chinakam ulug'likdir.

Abu Ali ibn Sino o'zining nasihatlarida: “Ey farzand! Ustozni otadan aziz deb bil”, – deb ta'kidlagan edi.

O'qituvchi ota-onadan ulug' va yorug'lik manbayi ekanligini professor R.Usmonov o'zining “Saodatnoma” asarida quyidagilarni yozadi:

O'qituvchi yorug'lik manbayiga, o'quvchi esa yoritiladigan maydonga o'xshaydi. Manba maydonga qanchalik yaqinlashsa, maydon yorug'lik nurlaridan ko'proq bahramand bo'ladi. Darhaqiqat, insonni komillikka yetaklovchi maydon keng: oila, maktab, jamoatchilik. Bu maydonlarni yorituvchilar ota-ona, ustoz, muallimlar zaruriy, bir-birini to'ldiruvchi komil insonlardirlar.

Darhaqiqat, o'qituvchi aql binosini yangi ilm bilan

to'ldiruvchidir, ota-ona qalbidagi sehn, orzu umidlarini yuzaga chiqaruvchi insondir. Xalqimizning orzu-umidlari "Yaxshilik", "Yaxshi farzand", "Yaxshi odob-axloq egasi"ni voyaga yetkazishdir.

Komil insonni tarbiyalashdagi bosh g'oya o'rgatish muammosidir. Kishilik jamiyatining har bir bosqichida komil inson tarbiyasi uzviy rivojlanib, bir g'oya ikkinchisini to'ldirib kelmoqda.

Buyuk shoir Alisher Navoiy "Odobli inson barcha odamlarning yaxshisidir va barcha xalqlar uchun yoqimlidir", – deydi "Maxbub ul-qulub" asarida. Voiz Koshibiy bu g'oyani rivojlantirib, o'zining "Axloqi Muhsiniy" asarida "Odob – bu qalbini yomon so'zlardan va nojo'ya xulqdan saqlay olish, o'zini va o'zgalarni ham hurmat qila bilish, shu bilan birga o'zini va o'zgalarning obro'sini tushirmaslikdir" deb ko'rsatadi.

O'qituvchining kasbiy sifatlari va qobiliyatlari

Biror kasbning haqiqiy ustasi bo'lish uchun kishida tabiiy qobiliyat, ma'lum jismoniy va ruhiy xislatlar jo bo'lishi zarur. Masalan, artist bo'lish uchun tabiiy ovoz, eshitish qobiliyati, bejirim suvrat, jismonan sog'lom bo'lish talab etiladi. Pedagoglik, o'qituvchilik faoliyatini, yoshlarni o'qitish va tarbiyalash ishini samarali bajarish, ota-onalar va bolalarning izzat-hurmatiga sazovor bo'lish uchun ham kishida bu ishga layoqat, qobiliyat, qiziqish bo'lmog'i lozim. Pedagoglik kasbini tanlagan kishi avvalo sog'lom bo'lishi, so'zlarni to'g'ri va yaxshi talaffuz qila olishi, asablari joyida, vazmin bo'lishi darkor. Shuningdek, u bolalarni sevishi, keng fikrlay olishi, o'ziga va boshqalarga nisbatan talabchan bo'lishi, muloqot madaniyatiga ega bo'lishi kerak.

O'qituvchining ishi – bu hunar emas, balki bolaning ichki dunyosini va uning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish qonuniyatlarini chuqur bilishni talab qiladigan san'atdir.

O'qituvchilarga jamiyat bolalarni, ya'ni ta'sir o'tkazish oson bo'ladigan yoshdagi odamlarni ishonib qo'ygan, ularga yosh avlodni, ya'ni orzu-umidi va o'z kelajagini o'strishni, voyaga yetkazish va kamol toptirishni ishonadi. Bu – katta ishonch bo'lib, o'qituvchilarga ulkan mas'uliyat yuklaydi. O'qituvchilar bir tomondan, yuksak bilimli, ikkinchi tomondan esa, axloqiy va ma'naviy pok odamlar bo'lishi kerak, albatta. Negaki halollik, poklik, fe'l-atvorning to'la ma'nodagi pok vijdonliligi bolalarga faqat xush keladigina emas, balki ularni o'ziga rom etadi, shuningdek (ularning) keyingi butun hayoti davomida chuqur iz qoldiradi.

Biror odam o'qituvchi kabi jiddiy nazorat ostida bo'lmaydi. Pedagoglik kasbi hayotiy ishi bo'lib qolgan kishilardan bu kasb ularning o'z ustilarida muntazam ravishda zo'r g'ayrat bilan ishlashlarini taqozo etadi.

O'qituvchi – yosh shaxs ma'naviy dunyosining me'moridir, jamiyatning ishonchli kishisidir. Jamiyat o'qituvchiga eng aziz, eng qimmatli bo'lmish bolalarni, o'z umidini, o'z kelajagini ishonib topshiradi. Bu g'oyat olijanob va qiyin kasb. O'z umrini shu kasbga bag'ishlagan kishidan doimiy ijodkorlikni, tinimsiz fikrlashni, zo'r qalb saxovatini, bolalarga mehr-muhabbatni, ishga astoydil sadoqatni talab qiladi. O'qituvchi o'zining yosh avlodni tarbiyalash sohasidagi fidokorona, ma'rifatparvarlik mehnati bilan xalqning chuqur minnatdorchiligi va hurmatini qozonadi.

O'qituvchi o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni, yuksak axloqiy-siyosiy fazilatlarni mehnatsevarlikni, Vatanimizning gullab-yashnashi va xavfsizligi uchun tarixiy javobgarlik tuyg'suni shakllantirish borasidagi ishlarga munosib hissa qo'shib kelayotir.

O'qituvchi pedagogik faoliyatining muvaffaqiyati ko'p jihatdan pedagogik qobiliyatga bog'liq bo'ladi.

Qobiliyatning ilk va boshlang'ich tarkibiy qismi layoqatdir. U o'zida anatomik – fiziologik belgilar yig'indisini, oliy nerv

faoliyati turining xususiyatlarini mujassamlashtirgandir. Iste'dod ayni shu ma'nodagi qobiliyatni yuzaga chiqarishi mumkin, lekin oldindan belgilab qo'ya olmaydi. Iste'dod tayyor holda rivojlanishga qadar va undan ajralgan holda paydo bo'lmaydi, individning ilk belgisi va o'zgarmas xususiyati emas, u individni tarbiyalash jarayonida shakllanadi. Pedagogik qobiliyat o'qituvchilik sohasida muvaffaqiyatli ish olib borishning dastlabki shartlaridandir.

Qobiliyat faoliyat jarayonida paydo bo'ladi va rivojlanadi. Qobiliyat malaka va uddaburonlikdan farq qiladi. Malaka va uddaburonlik mashq, o'qish natijasi hisoblansa, qobiliyatning rivojlanishi uchun layoqat, zehn, yani insonning asab tizimida anatomo-fiziologik xususiyat bo'lishi ham zarur. Ana shu tabiiy zaminda qobiliyat deb ataluvchi ruhiy xususiyat taraqqiy etadi. Pedagogik taraqqiyotning samarali bo'lishi uchun o'qituvchida qobiliyatning quyidagi turlari mavjud bo'lmog'i va tarbiyalanib shakllantirilmog'i lozim.

1. Bilish qobiliyati—fanning tegishli sohalariga oid (matematika, fizika, biologiya, adabiyot kabilar) bilimlarni mukammal egallaganlik qobiliyatidir. Bunday qobiliyatga ega bo'lgan o'qituvchi fanning o'quv kursi hajmidagina emas, balki ancha keng va chuqurroq biladi, o'z fani sohasidagi kashfiyotlarni hamisha kuzatib boradi, materialni ipidan ignasigacha biladi, unga nihoyatda qiziqadi, oddiy tadqiqot ishlarini ham bajaradi.

2. Tushuntira olish qobiliyati – o'quv materialini o'quvchilarga tushunarli qilib bayon eta olish, o'quvchilarda mustaqil ravishda faol fikrlashga qiziqish uyg'otish qobiliyatidir. O'qituvchi zarur hollarda o'quv materialini o'zgartira olishi, qiyin narsani oson, murakkab narsani oddiy, noaniq narsani tushunarli qilib o'quvchilarga yetkaza olishi darkor. O'quvchilar qobiliyatini hisobga olish zarur. Qobiliyatli pedagog o'quvchilarning bilim va kamolot darajasini hisobga oladi, ularning nimani bilishlari va hali nimani bilmasliklarini,

nimani unitib qoyganliklarini tasavvur etadi. Ba'zi o'qituvchilarga o'quv materialini oddiy, tushunarli va qandaydir alohida izohni talab etmaydigandek tuyuladi. Bunday o'qituvchilar o'quvchilarni emas, balki o'zlarini nazarda tutadilar. Qobiliyatli, tajribali o'qituvchi o'zini o'quvchining o'rniga qo'ya oladi, u kattalarga aniq va tushunarli bo'lgan narsalarning o'quvchilarga tushunilishi qiyin va mavhum bir narsa bo'lishi ham mumkinligiga asoslanib ish tutadi. Shuning uchun u bayon etishning xarakter va shaklini alohida o'ylab chiqadi, hamda rejalashtiradi. Qobiliyatli o'qituvchi dars materialini bayon etishning xarakteri va shaklini alohida o'ylab chiqadi hamda rejalashtiradi. Dars materialini bayon etish jarayonida o'quvchilarning qanday o'zlashtirayotganliklarini qator belgilar orasida payqab oladi va zarur hollarda bayon qilish usulini o'zgartiradi. Shuningdek, qobiliyatli o'qituvchi o'quvchilarning saboqni o'zlashtirib olishlari uchun zamin tayyorlab, ularni dam olishdan ishga o'tishlari, bo'shashish, lanjlik, loqaydliklariga barham berish uchun minimal darajada vaqt ajratish zarurligini hisobga oladi. U tegishli vaziyat yuzaga kelmagunga qadar ish boshlamaydi. Masalan, darsning haddan tashqari zo'riqish bilan va kuchli boshlanishi o'quvchilarda muhofaza qiluvchi tormozlanish deb atalmish holatga sabab bo'ladi. Miya faoliyati tumanlashadi va o'qituvchining so'zlari yetarli darajada idrok qilinmaydi.

3. Kuzatuvchanlik qobiliyati – o'quvchining, tarbiyalanuv-chining ichki dunyosiga kira olish qobiliyati, o'quvchi shaxsini va uning vaqtinchalik ruhiy holatlarini juda yaxshi tushuna bilish bilan bog'liq bo'lgan psixologik kuzatuvchanlikdir. Bunday o'qituvchi o'quvchining ruhiyatidagi ko'z ilg'amas o'zgarishlarni ham tez fahmlab oladi. O'quvchilar bunday o'qituvchi haqida "qarayotganga oxshamaydi-yu, ammo hamma narsani ko'rib turadi", "o'quvchining xafa bo'lganligi yoki dars tayyorlamay kelganligini ko'zidan biladi", - deyдилar.

4. Nutq qobiliyati – nutq yordamida shuningdek, imo - ishora vositasida o'z fikr va tuyg'ulanrini aniq va ravshan ifodalash qobiliyati. Bu o'qituvchilik kasbi uchun muhimdir. O'qituvchining nutqi darsda hamisha o'quvchilarga qaratilgan bo'ladi. O'qituvchi yangi saboqni tushuntirayotgan, o'quvchining javobini tahlil qilayotgan yoki tanqid qilayotgan bo'lsa ham, uning nutqi hamisha o'zining ichki kuchi, ishonchi o'zi gapirayotgan narsaga qiziqqanligi bilan ajralib turadi, fikrning ifodasi o'quvchilar uchun aniq, sodda va tushunarli bo'ladi.

O'qituvchining bayoni o'quvchilar fikri va diqqatini va maksimal darajada faollashtirishga qaratiladi. O'qituvchi o'quvchilar oldiga savollar qo'yib, ularni asta - sekin to'g'ri javob berishga undaydi, o'quvchining diqqatini kuchaytiradi hamda fikrini faollashtiradi. Shuningdek, o'rinni qochirib, hazil, yengilgina istehzo nutqni jonlantirib yuboradi va o'quvchilar mavzuni tez o'zlashtiradilar. O'qituvchining nutqi aniq, jonli, obrazli, talaffuzi jihatdan yorqin ifodali, his - hayajonli bo'lib, unda grammatik, fonetik nuqsonlar uchramasligi lozim. Bir xildagi cho'ziq, zeriktiradigan nutq o'quvchilarni juda tez charchatadi, ularni lanj, loqayd qilib qo'yadi. Ayrincha o'quvchilar tez gapirishga, boshqalari sekin gapirishga moyil bo'ladilar. Biroq o'quvchilarning o'zlashtirishlari uchun o'rtacha, jonli nutq yaxshi natija berishini esdan chiqarmaslik lozim. Shoshqaloqlik saboqni o'zlashtirishga xalaqit beradi va bolalarni tez charchatib qoyadi. Haddan tashqari keskin va baqiroq nutq o'quvchilarning asabini buzadi, toliqtirib qo'yadi. O'qituvchining zaif tovushi yomon eshitiladi. Nihoyatda ko'p takrorlanadigan bir xildagi imo - ishoralar va harakatlar kishining g'ashini keltiradi.

5. Tashkilotchilik qobiliyati – birinchidan o'quvchilar jamoasini uyushtirish, jipslashtirish, muhim vazifalarni xal etishga ruhlantirishni, ikkinchidan o'z ishini to'g'ri uyushtirishni nazarda tutadi.

O'z ishini tashkil etish deganda ishni to'g'ri rejalashtira olish

va uni nazorat qila bilish nazarda tutiladi. Tajribali o'qituvchilarda vaqtni oziga xos his etish —ishni vaqtga qarab to'g'ri taqsimlay olish. belgilangan muddatda ulgurish xususivati hosil bo'ladi. Dars davomida kutilmaganda o'rtiqcha vaqt sarflash hollari ba'zan uchrab turadi. Ammo tajribali o'qituvchi zarur hollarda darsning rejasini o'zgartira oladi.

6. Obro' orttira olish qobiliyati – o'quvchilarga bevosita emotsional - irodaviy ta'sir ko'rsatish va shu asosdagina obro' qozona olishdir. Obro' faqat shu asosdagina emas. balki o'qituvchining fanni yaxshi bilishi, mehribonligi, nazokatligi va hokazolar asosida ham qozoniladi. Bu qobiliyat o'qituvchi shaxsiy sifatlarining butun bir yig'indisiga, chunonchi uning irodaviy sifatlariga, shuningdek, o'quvchilarga ta'lim hamda tarbiya berish mas'uliyatini his etishga, o'zining haq ekanligiga ishonishga, bu ishonchni o'quvchilarga yetkaza olish kabilarga ham bog'liq. O'quvchilar qo'pollik qilmaydigan, qo'rqitmaydigan, to'g'ri talab qo'ya oladigan o'qituvchini hurmat qiladilar. O'qituvchining bo'shangligi, laqmaligi, sabotsizligi va irodasizligini yoqirtmaydilar.

7. To'g'ri muomala qila olish qobiliyati – bolalarga yaqinlasha olish, ular bilan pedagogik nuqtai nazardan samarali o'zaro munosabatlar o'rnatish, pedagogik nazokatning mavjudligini bildiradi. Pedagogik jarayonning majburiy tusda bo'lishi o'quvchi bilan o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda tanglikni vujudga keltiradi. Agar sinfda odatdagi rihiy - pedagogik sharoit yaratilmas ekan, hech narsaga erishib bo'lmaydi. Insonparvarlikka zid uslub bolalarda o'qishga bo'lgan havasni so'ndiradi, ularni qo'rqq, o'qituvchiga nisbatan munosabatini salbiy tomonga o'zgartiradi, ularda maktab hayotidan norozilik hissini keltirib chiqaradi, ularni faol bo'lish quvonchidan mahrum qiladi. O'qituvchining o'quvchiga bo'lgan munosabati aksariyat hollarda dars jarayonida amalga oshiriladi. O'qituvchining o'quvchini haqorat qilish, qo'pol, uning shaxsiyatiga tegadigan gaplarni gapirishi, unga atayin past baho

qo'yishi, unga nisbatan tazyiq otkazishi bolalik dunyosini ostin-ustun qilib, o'quvchi hayotida keskin salbiy burilish yasaydi. O'quvchi sinfga kirib kelayotgan o'qituvchini juda sezgirlik bilan kuzatadi, O'qituvchining quvnoq kayfiyati ham, tund holati ham sinfda o'z ta'sirini o'tkazadi. Ko'pincha o'qituvchining o'quvchiga bo'lgan munosabati ham, bergan savoli ham o'quvchida e'tiroz uyg'otadi: "Qani "akademik" Sen ayt-chi? Bugun orqada "dum" bo'lib sudralib yuruvchilardan so'raymiz?" kabi. Ba'zan savollar bir - biriga zid, to'mtoq, mantiqsiz, mavhum holda beriladi. Bularning hammasi o'quvchini esankiratib qo'yadi. Bunday hollar o'qituvchining o'quvchi shaxsini hurmat qilmasligi, pedagogik odobga rioya qilmasligi oqibatida kelib chiqadi.

Mamlakatimiz maktablarida yuzlab tajribali pedagoglar allaqachon o'z o'quvchilarining ishonchini qozongan, muhabbatiga sazovar bo'lishgan. Bu ishonch, muhabbat, qadri-qimmat o'quvchilar maktabni bitirgandan keyin ham davom etadi. Ustoz shogird aloqalarining davomiyligi huddi shu yerdan boshlanadi. Xullas kalom, sinfdagi ruhiy muhit mutloq belgilovchi omildir. U bolalarni ruhiy sog'lom, ma'naviy faol shaxs bo'lib yetishishida muhim ahamiyat kasb etadi. Sinf rahbari bu ishga katta e'tibor bilan qarashi lozim bo'ladi.

8. Kelajakni ko'ra bilish qobiliyati – o'z harakatlarining oqibatini ko'ra bilishda, o'quvchining kelgusida qanday odam bo'lishini tasavvur qila olishda, tarbiyalanuvchilarda qanday fazilatlarni taraqqiy ettirish lozimligini oldindan aytib bera olishda ifodalanadi. Bu qobiliyat pedagogik faoliyatning qudratiga bog'liqdir.

9. Diqqatni taqsimlay olish qobiliyati – o'qituvchi uchun diqqatning barcha xususiyatlari- hajmi, kuchi, ko'chuvchanligi kabilarning taraqqiy etishi bilan izohlanadi. Diqqatni ayni vaqtda taqsimlash qobiliyati o'qituvchilik uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Qobiliyatli, tajribali o'qituvchi saboqni bayon qilish mazmuni va shaklini tanlar ekan, o'z fikrini o'quvchilar qanday

tinglayotganlarini diqqat bilan kuzatadi, ayni vaqtda barcha o'quvchilarni ko'rib turadi, toliqish, e'tiborsizlik, tushunmaslik alomatlarini hushyorlik bilan kuzatadi, intizomsizlik hollarini e'tibordan qochirmaydi, nihoyat, o'z xatti - harakatlarini ham kuzatib boradi. Tajribasiz o'qituvchi ko'pincha saboqni bayon qilishga berilib ketib, o'quvchilarni e'tibordan chetda qoldiradi. Nazorat qilmay qo'yadi, bordi-yu o'quvchilarni diqqat bilan kuzatishga harakat qilsa, fikr kalavasini yo'qotadi

O'qituvchi yuqorida ko'rsatilgan qobiliyatlardan tashqari yana bir qancha aniq maqsadni ko'zlash, qat'iylik, mehnatsevarlik, kamtarlik kabi sifatlariga ham ega bo'lishi kerak. Bunday xususiyatlar bo'lmasa o'rta pedagogik darajasidan yuqoriga ko'tarila olmaydi.

Bolalarga samimiy mehr - muhabbatli bo'lish o'qituvchining eng muhim fazilatidir. Bu bolalarning hamma qiliq- qilmishlarini kechirish, ularga hushomadgo'ylik qilish emas, balki talabchanlik va qattiqqo'llik, adolatlilik bilan qo'yilgan mehr - muhabbat bo'lib, ana shu sifatga ega bo'lgan murabbiy o'zining ko'p vaqtini va kuchini bolalarga bag'ishlaydi. U zarur vaqtda istaklarini qurbon qilib bolalar manfaati yo'lida ehtiyojlarini cheklashga tayyor turadi.

Ijtimoiy faollik va fuqarolik burchini anglash o'qituvchi shaxsiga xos sifat, zero haqiqiy pedagog to'la ma'nodagi jamoatchi bo'lib, bolalarga hayotda ijtimoiy faol holatda turishning amaliy namunasini ko'rsatadi.

O'qituvchining odobi, madaniyati yuksak bo'lsagina, odamlarga nisbatan mehribon, saxovatli bo'la oladi, uni hamma hurmat qiladi. Buning uchun ochiq ko'ngil, qat'iyatli, o'zini tuta bilishi, bardoshli bo'lishi kerak. U bolalarga nisbatan talabchan bo'lish bilan birga o'z shaxsiga tanqidiy nuqtai nazardan qaray olishi kerak. Ijodiy ishlaydigan o'qituvchi faqatgina bolalarni muvaffaqiyatli o'qitish va tarbiyalash, ilg'or o'qituvchilar ish tajribalarini o'rganish bilangina cheklanib qolmasdan, tadqiqotchilik ko'nikma va malakalariga ham ega bo'lishi zarur.

O'QITUVCHINING MAHORATI

O'qituvchi shaxsining qimmatiga baho berish tizimida uning mahorati yo'nalishi muhim o'rin o'ynaydiki, uning negizida pedagogik faoliyatga bo'lgan ehtiyoj yotadi. U o'zida: bolalarga qiziqish va muhabbatni; pedagogik ishga havasni; psixologik-pedagogik ziyraklik va kuzatuvchanlikni; pedagogik odobni; pedagogik tasavvurni; tashkilotchilik qobiliyatini; haqqo'ylikni; dilkashlikni; talabchanlik va qat'iylikni; sobitqadamlikni; vazminlikni; chidamlilikni; o'zi haqida fikrga ega bo'lishni; ma'naviy; eng avvalo, bilish ehtiyojini va qiziqishni; intellektual faollikni; yangilikni his eta bilishni; pedagogik bilimni mustaqil ravishda oshirishga tayyorlikni mujassamlashtirgandir.

Pedagogik faoliyat asabiy jarayonlarning kuchiga, vazmindorligi va harakatchanligiga nisbatan muayyan talablar qo'yadi. Bunga sabab shuki, o'qituvchi ulkan ish qobiliyatiga ega bo'lishi; kuchli asabbuzarlar xatti-harakatiga bardosh bera olishi va o'z diqqat-e'tiborini biron bir holatda yoki mavzuda qarata bilishi; hamisha faol, tetik bo'lishi, butun ish vaqti mobaynida, umuman yaxshi kayfiyatda bo'lishi; kuchlarini tezda qayta tiklay olish qobiliyatiga ega bo'lishi; tezda asabni qo'zg'atadigan vaziyatlarda o'zini tuta bilishi; sabr-chidamli, vazmin, saranjom-sarishta bo'lishi; faoliyatning o'zgaruvchan sharoitlarida vazmin va osoyishta bo'lishi; fikrini aniq ifodalashi, hissiyotlarini maromida izhor etishi bilan ajralib turishi; ishlarni bajarishning yuksak sur'atlarini egallab olishi, o'rta qo'yilgan vazifalarni bajarishga kirishishi, faoliyatning bir turidan ikkinchi turiga tezda o'ta bilishi; mashg'ulotlarni o'tkazishga qo'qqisdan va zarur bo'lib qolgan taqdirda oldindan tayyorgarliksiz kirishish qobiliyatiga ega bo'lishi; yangi sharoitga tezda ko'nikishi; boshqalar bilan muomala qila bilishi kerak.

O'qituvchining asosiy vazifalari quyidagilardan iboratdir: o'quvchilarni fan asoslaridan mustahkam bilimlar bilan qurollantirish; ilmiy dunyoqarashni shakllantirish;

o'quvchilarning bilishga qiziqishlari va qobiliyatini rivojlantirish; o'quvchilarni odob-axloq me'yorlari asosida tarbiyalash; o'quvchilarning sihat-salomatligini saqlash to'g'risida g'amxo'rlik qilish; ularning individual xususiyatlarini, turmush sharoitini o'rganish; ota-onalar yoki ularning o'rnidagi shaxslar va jamoatchilik bilan aloqada bo'lish; pedagogik bilimlarni tadbqiq qilish; pedagogik mahoratini muntazam ravishda oshira borish. O'qituvchi o'quvchiga ta'lim berish sifati uchun, ular bilimi va tarbiyasining darajasi uchun javob beradi. U mehnat qilishda, turmushda, xulq-atvorda turmush qoidalariga rioya qilishda namuna bo'lishi kerak.

Bulardan tashqari sinf rahbari bo'lgan o'qituvchi boshqa o'qituvchilar bilan, "Kamalak", "Kamolot" tashkiloti bilan mustahkam hamkorlikda o'ziga ishonib topshirilgan sinfdagi o'quvchilar o'rtasida tarbiyaviy ish olib boradi; maktab va oila tomonidan o'quvchilarga nisbatan qo'yilayotgan pedagogik talablarning birligini ta'minlashga harakat qiladi, ota-onalar bilan, kuni uzaytirilgan guruhlarining rahbarlari bilan, oila va maktabga ko'maklashuvchi kengashlar bilan doimiy ravishda aloqa qilib turadi; zarur bo'lib qolgan taqdirda o'quvchilarga o'z vaqtida o'quv-mashq yordami uyushtiradi; sinf hujjatlarini yuritadi, maktab rahbariyatiga o'quvchilarning o'zlashtirishi, davomati va xulq-atvori haqida ma'lumot berib turadi, o'quvchilarning kundalik daftarlari qay holda yuritilayotganligini kuzatib boradi; o'quvchilarning sog'lig'ini mustahkamlashga ko'maklashadigan tadbirlarni o'tkazadi, ularning ijtimoiy foydali mehnatini tashkil etadi.

O'qituvchi shakllanayotgan maktab o'quvchilarning bilim olishi, voyaga yetishi va tarbiyalanishini boshqarib borishga da'vat etilgandir.

Psixologik – pedagogik tayyorgarlikning yuksak darajasi o'qituvchi mahorati malakasining hal qiluvchi belgisi hisoblanadi. Bunda u pedagogikaning metodologik asoslari va kategoriyalarini bilishni, shaxsning rivojlanishi, qonuniyatlarni

bilishi, maqsadini, vazifalarini, metodlarini anglab olishni, bolalar, o'spirinlar va yoshlarning anatomik – fiziologik balog'ati asosiy qonuniyatlarini bilishni, o'quvchilarni gigiyenik jihatdan tarbiyalashning nazariy va tabiiy – ilmiy asoslari, vositalarini bilishni, bola psixikasi rivojlanishining qonuniyatlarini, har xil yosh bosqichlarida shaxsning individual – psixologik xususiyatlarini bilishni taqozo etadi.

O'qituvchi faoliyati umumpedagogik mahorat tarzda quyidagilarni egallagan bo'lishi:

- o'quv mashg'ulotlari va o'quvchilarning sinfdan tashqari faoliyatiga rahbarlik qilish yuzasidan o'z ishini rejalashtira olishi;

- ta'lim va tarbiyaning natijalarini, o'quvchilarning duch kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklar va yo'l qo'yishi mumkin bo'lgan xatolarni oldindan ko'ra bilishi;

- aniq pedagogik vazifani ajratib ola bilishi va aniq ifodalay olishi, uni hal etish shartlarini belgilay olishi;

- o'quv – tarbiya ishi metodlari, vositalari, tashkiliy shakllarini asosli tarzda tanlay bilishi;

- o'quv-tarbiya materialini ta'lim va tarbiya maqsadlariga muvofiq tarzda, o'quvchilarning o'qitilishi va tarbiyalanishi darajasini hisobga olgan holda tanlab, tahlil qilishi;

- ta'lim va tarbiya metodlarini pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tarzda qo'llay bilishi;

- hukumatimizning ta'lim sohasidagi siyosati, farmonlari, qarorlarini, yangiliklarni organish hamda ta'lim jarayoniga tatbiq etish;

- ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish;

- o'quvchilarning xulq-atvori, intizomi va faolligini idora qila bilishi;

- o'quvchilarni ergashtira olishi, ularni ijtimoiy jihatdan qim-matga ega bo'lgan yangi istiqbollarga qiziqтира bilishi;

- tezlik bilan qaror qabul qila bilishi va pedagogik ta'sir

o'tkazishning eng kuchli vositalarini topa olishi:

- talab qilishning eng yaxshi shaklini topa bilishi va talabni o'quvchilarning individual xususiyatlariga hamda pedagogik vaziyatga qarab o'zgartira olishi:

- ayrim o'quvchilar, o'quvchilarning kichik guruhleri va jamoa, shuningdek, ota-onalar va o'qituvchilar bilan pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tarzda munosabatlar o'rnatib olishi:

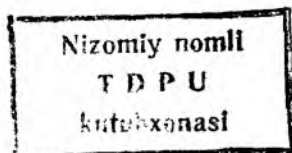
- boshqa o'qituvchilarning tajribasini umumlashtirish va samarali shakl, metod va usullarni o'z ishida foydalanish maqsadida tahlil qila bilishi:

- erishilgan natijalarni tahlil qilish negizida navbatdagi pedagogik vazifalarni ilgari surishi va asoslab berishi kerak.

Shu tariqa pedagogik faoliyat o'qituvchi shaxsiga va mahorat bilimdonligiga nisbatan yuksak talablar qo'yadi. Bu talablar pedagogik kasbi uchun umumiy hisoblanadi. Lekin ular boshlang'ich sinflarning o'qituvchilariga nisbatan alohida mazmun kasb etadi.

Boshlang'ich sinflarning o'qituvchilari esa, albatta, ko'proq bilishi va ko'proq uquvli bo'lishi kerak. Ammo u o'z ishida ko'ngilchanlikni sermulohazalik bilan uyg'unlashtirib borishi, talabchanlik qilishi, g'amxo'r va iltifotli bo'lishi, biroq intizomni buzuvchilarga yon bermasligi, bolalarni kuzatib borishi, lekin xiralik va injiqlik qilavermasligi, ularni boshqarishda erkinlik berishi hamda porloq istiqbolga chorlay olishi muhimdir.

Boshlang'ich sinflarning o'qituvchisi o'z shogirdlari xotiralarida bir umr iz qoldiradi.

O'QITUVCHINING AXLOQIY SIFATLARI

- Vatanparvarlik
- Insonparvarlik
- Jamoatchilik
- Intizomlilik
- Millatlararo hamkorlik

O'QITUVCHINING KASBIY SIFATLARI

- Pedagogik odob — Pedagogik etika
Pedagogik takt

- Fuqarolik burchini anglash
- Ijtimoiy faollik, jamoatchilik
- O'qituvchi mas'uliyati

Pedagogik etika – insonparvarlik, adolatlilik, vijdonlilik, halollik, yaxshilik

Pedagogik takt – qat'iyatlilik, irodalilik, talabchanlik

O'QITUVCHINING HISSIY- IRODAVIY SIFATLARI

→	- Sabr – chidam
→	- Dadillik, mardlik
→	- Qat'iyatlilik
→	- Irodalilik
→	- Talabchanlik

PEDAGOGIKA FANINING MAQSAD VA VAZIFALARI

Reja:

1. Tarbiya –ijtimoiy hayot hodisasi. Pedagogika fani maqsad va vazifalari.
2. Asosiy pedagogik kategoriyalar ta'riflari.
3. Pedagogika fanlari tizimi-tarmoqlari.

Barkamol insonni har tomonlama tarbiyalash insoniyatning azaliy orzusi bo'lib, ajdodlarimiz ma'rifat va madaniyatini qanday qilib yosh avlodga o'rgatish, ularni komillikka yetaklash yo'llari, qonun, qoidalarini izlaganlar. Darhaqiqat, insonning ma'rifatli va ma'naviy komilligiga erishish pedagogika fani yetakchiligidagina amalga oshiriladi.

Pedagogika – tarbiya haqidagi fandir. "Pedagogika" lotincha so'zdan olingan bo'lib, "payne, egogeyn" – "bola yetaklovchi" ma'nosini anglatadi. Insonlarni ma'rifiy va ma'naviy barkamollikka yetaklashda munosabatlarning o'zgarib borishi natijasida pedagogika (bolani to'g'ri hayotga boshlash san'ati) fani xalq orasida o'z mavqeiga ega bo'ldi. Shu tariqa insonni tarbiyalovchi fan sifatida pedagogika dunyo fanlari tizimi qatoridan alohida o'rin egalladi.

Pedagogikaning bosh masalasi tarbiyadir. Tarbiyadagi keng ma'no ta'lim, rivojlanish, ma'lumot bilan bog'langan holda barkamol insonni voyaga yetkazishdir.

Pedagogikaning fan sifatida shakllanib, boyib borishida Sharq va G'arb qomusiy olim – pedagoglarining o'rni kattadir. Faylasuf Farobiy o'zining "Fozil shahar kishilarining qarashlari" asarida tarbiya orqali insonga beriladigan 12 fazilatni sharhlab beradi. Ibn Sinoning "Tadbir al'monzil", Umar Hayyomning ruboiylarida, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Kaykovusning "Qobusnoma"si, Alisher Navoiyning "Mahbub-ul - qulub"ida "...inson ko'nglini turli bilimlar xazinasi qildi va bu tilsim ichida tangri o'zini yashirdi. Insonning ajoyib jismi

bir maxfiy sir xazinası o'laroq butun olamni yaratishdan ko'zlagan maqsadi inson bo'lib, u hamma mavjudot ichida tengi yo'qdir" deb yozgan edi.

Ma'rifatparvar pedagog Abdulla Avloniy "Turkiy guliston yohud axloq" asarida pedagogika faniga quyidagicha ta'rif bergan edi:

Tarbiya "Pedagogiya" – ya'ni bola tarbiyasining fani demakdir. Ilmi axloqning asosi tarbiya... Bolaning salomatligi, saodati uchun yaxshi tarbiya qilmak, tanini pok tutmak, yosh vaqtidan maslakini tuzatmak, yaxshi xulqlarini o'rgatmak, yomon xulqlardan saqlab o'stirmakdir". Pedagogika komil insonni tarbiyalashda hayotiy tajribalarga suyangan holda yuksak ma'naviy, milliy mafkurani shakllantiruvchi, qonun – qoida, tamoyil va metod usullarini o'rganuvchi hodisalar doirasidagi fandir.

Pedagogikaning nazariy asoslari: Pedagogika fanining nazariy asoslari inson kamolotiga qaratilgan. Xalq yaratgan boy tajriba, ilmiy tadqiqotga doir nazariy va metodik manbalarga O'rta Osiyo va jahon ma'rifatparvar, mutafakkir olimlarining asarlariga suyangan holda komil insonni tarbiyalash, o'qitishning qonun-qoida va tamoyillarining umumiy qonuniyatlariga asoslanadi.

Pedagogikaning milliy asoslari: Pedagogikaning milliy asosi ta'lim-tarbiya muammolarini har bir millatning milliy merosi bilan birga umumbashariy, umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'langan holda amalga oshirishdir. Har bir millatning o'ziga xos meros va qadriyatlariga suyangan holda tarbiyashunoslik masalalarini milliy asosda yosh avlodga yetkazish mazmuni, shakli, usul, metod va tamoyillarini milliy lashtirishdir.

Pedagogikaning amaliy asoslari: Pedagogika fanidan berilgan bilim va malakalar maktab hayoti bilan bog'langan holda nazariy bilimni amaliyotda qo'llab o'z oldiga qo'yilgan maqsadga erishishdir.

Pedagogika fanining maqsadi tarbiyachi – o'qituvchilarning ongli faoliyatida o'z oldiga aniq maqsad qo'yib, uning o'z ustida ishlashi, intilishi izlanishi tanlagan vosita va usullarining qo'llanishi natijasini ko'ra bilish kabi tarbiyachilik san'atini o'rgatishga qaratiladi.

Pedagogika fanining maqsadi:

- Respublikamizda komil insonni voyaga yetkazishning ta'lim – tarbiya berishga doir muammolarini hal qilish:

- Tarbiya – ta'lim berishning samaradorligini oshirish va dunyo talablari darajasiga olib chiqish masalalariga ijodiy yondoshish:

- Umuminsoniy qadriyat va milliy madaniyatning asoslarini e'tiborga olib, ta'lim – tarbiya mazmunini, milliy mafkurani shakllantirib borish imkonini yaratish:

- Pedagogika – tarbiyashunoslikning qoida, qonunlarni tajribalar asosida boyitib borish va yangi ish shakllarini izlash uchun tadbirlar belgilash:

- Bo'lajak o'qituvchi va tarbiyachilarni voyaga yetkazish masalalari;

- Uzluksiz ta'lim tizimini yanada rivojlantirish muammolarini hal qilish:

- "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ni amalga oshirish.

Pedagogika fanining vazifalari:

- Sharq va G'arbda xalq yaratgan xalq o'g'zaki ijodiyoti, pedagogikasi, mutafakkir, ma'rifatparvar, pedagog va olimlarning tarbiyashunoslikka doir ilg'or g'oyalarini o'rganib, tahlil qilib, komil inson tarbiyalash jarayonini o'rganish:

- Komil insonni tarkib toptirishning qonuniyat, qoida va zaruriy sifatlarini aniqlash:

- Pedagogika – tarbiyashunoslikdagi tarbiya – ta'lim nazariyasini hozirgi davr xususiy metodikasi bilan uzviylik muammolarini ishlab chiqish va yangi pedagogik texnologiya qonunlariga amal qilish.

- Ta'lim – tarbiya nazariyasidagi qoida, qonun, tamoyil.

metod va usullarni maktab amaliy hayoti bilan bog'lab, bo'lajak o'qituvchilarga o'rgatish:

- Ta'lim tizimini boshqarish va rahbarlik masalalarini chuqur o'rganib bo'lajak o'qituvchilarni qanday tayyorlash muammolarini hal qilish.

Hozirgi kunda pedagogika hamma bilishi lozim bo'lgan fan bo'lib, quyidagicha ta'riflanadi.

Pedagogika o'sib kelayotgan yosh avlodga ta'lim – tarbiya berish hamda ularni ma'lumotli qilish yo'llarini o'rgatuvchi fandir.

Pedagogika fanida qo'llaniladigan asosiy tushunchalar pedagogik kategoriyalar hisoblanadi.

Quyida asosiy pedagogik kategoriyalarga ta'rif beramiz.

Ta'lim – maxsus tayyorlangan kishilar rahbarligida o'tkaziladigan, o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantiradigan, bilish qobiliyatlarini o'stiradigan hamda ma'lum dunyoqarash tarkib toptiradigan jarayondir.

Ma'lumot ta'lim – tarbiya natijasida olingan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar, shakllangan dunyoqarashlar majmuidir.

Tarbiya-tarbiya achi xohlagan sifatlarni tarbiyalanuvchilar ongiga singdirish uchun ma'lum maqsadga qaratilgan izchil ta'sir ko'rsatishdir.

PEDAGOGIKA FANLARI TARMOQLARI

Har qanday fanning taraqqiyot darajasi haqida odatda uning tadqiqotlari mazkur fanning boshqa fanlar bilan aloqalari qanchalik ko'p qirraliligiga qarab xulosa qilinadi. Ana shunday aloqalar zahirida qardosh oliy sohalar paydo bo'ladi.

Pedagogika fanlari tizimiga quyidagilar kiradi:

1. Umumiy pedagogika. U tarbiyaning asosiy qonuniyatlarini tadqiq qiladi.

2. Yosh pedagogikasi. U kishilarni har xil yosh guruhlarida

tarbiyalashning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi. U maktab yoshidan oldingi, maktabgacha yoshdagi pedagogika, maktab hamda katta yoshdagilar pedagogikasiga bo'linadi.

3. Maxsus pedagogika (defektalogiya). O'z navbatida u qator sohalarga bo'linib ketadi: kar-soqov va kar bolalarni tarbiyalash va o'qitish masalalari bilan surdopedagogika, ko'r va ko'zi ojizlar bilan – tiflopedagogika, aqliy jihatdan qoloqlar bilan – oligofrenopedagogika, nutqi yaxshi rivojlanmagan bolalarni tarbiyalash va o'qitish masalalari bilan logopediya shug'ullanadi.

4. Metodika. Muayyan o'quv fanini (til, matematika, tabiatshunoslik va boshqalar) o'qitishda ta'lim berishning umumiy qonuniyatlarini, shakl va yo'llarini, metodlarini, mazmunini o'rgatadigan fan bo'lib, faqat shu fanni o'rgatish masalalari bilan shug'ullanadi.

5. Pedagogika tarixi. Turli tarixiy davrlarda pedagogik g'oyalarning va tarbiyaning taraqqiyotini o'rganadi.

Pedagogika fanining kasbiy, oliy o'quv yurtlari, harbiy, axloq tuzatish – mehnat pedagogikasi kabi nazariy sohalari jadal rivoj topmoqda. Oilaviy tarbiya pedagogikasi, bolalar va yoshlar tashkilotlari pedagogikasi, ma'naviy-ma'rifiy ishlar pedagogikasi va boshqalar tarkib topgan.

Fanlarning turli xilda o'zaro yig'ma bir-biriga kirib borishi jarayoni, pedagogika hodisalarini yig'ma tarzda o'rganishning rivojlanib borayotganligi pedagogikaning boshqa fanlar bilan tarkibiy aloqada bo'lishini aniq ravishda taqozo qiladi.

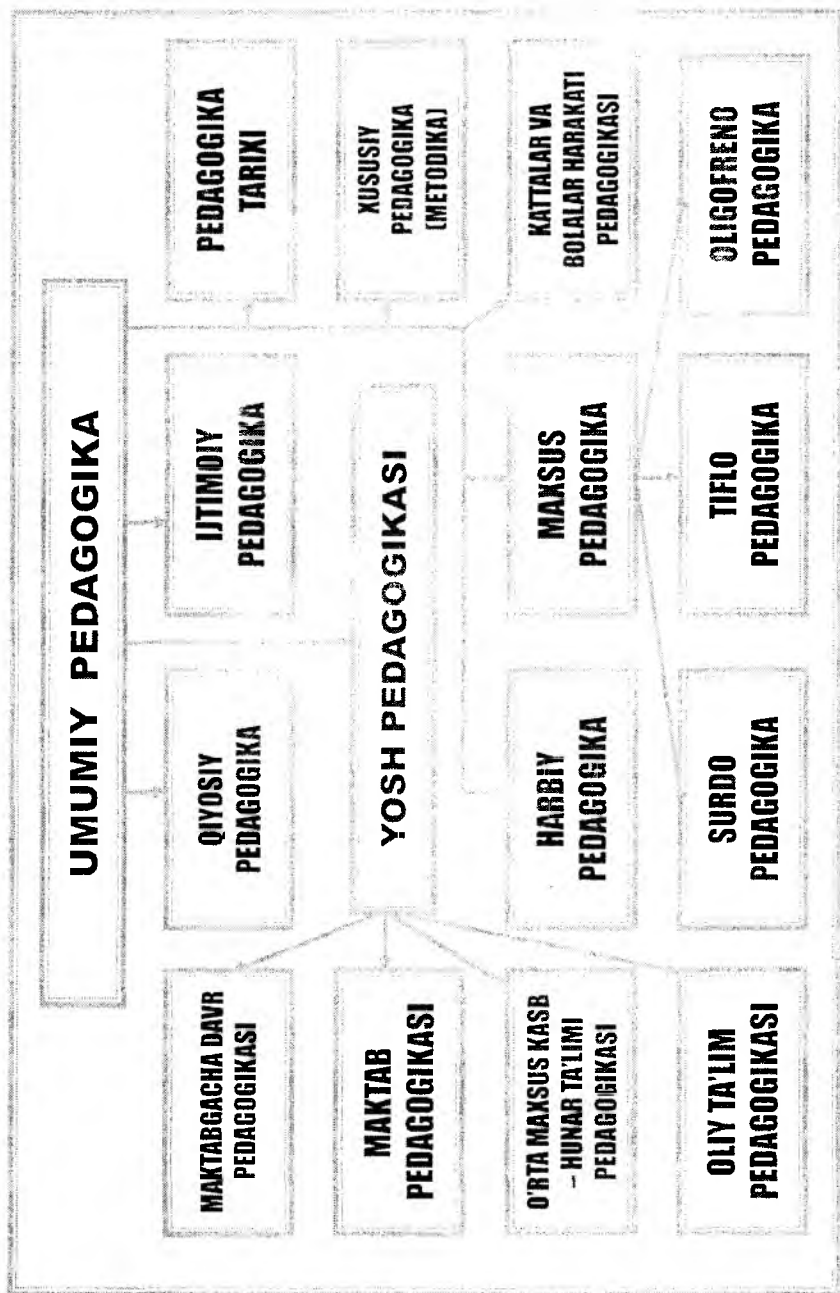
Pedagogika umumiy, yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya bilan o'zaro mustahkam aloqadadir. Psixologiya kishilarning turli yoshdagi davrida psixik rivojlanish qonuniyatlarini, ta'lim va tarbiyaning ta'siri ostida psixikaning o'zgarish mexanizmini ochib beradi. Keyingi yillarda pedagogikaning turlicha sotsial sharoitdagi kishilarning o'zaro munosabatlarini, tuyg'ularini, fe'l-atvor tevaragidagi xislatlar va psixik qiyofasining xususiyatlarini o'rganadigan sotsial

psixologiya bilan aloqalari rivoj topmoqda.

Ta'lim va tarbiyaning tabiiy – ilmiy negizini tashkil etuvchi umumiy fiziologiya va yosh fiziologiyasi pedagogikani kishining jismoniy rivojlanish tabiati to'g'risidagi beqiyos darajada qimmatli bilimlar bilan qurollantiradi.

Jadal sur'atda rivojlanib borayotgan va boshqaruv fani degan nom olgan bilimlar sohasi pedagogikaga ta'lim va tarbiya jarayonlarini tadqiq qilish borasida yangi, qo'shimcha imkoniyatlar yaratib beradi. U ijtimoiy fanlar tizimida vujudga kelib, murakkab harakatchan tizimlarni boshqarishning birmuncha umumiy qonuniyatlarini ochib bergan kibernetikaning yutuqlaridan foydalanadi. Lekin ayni chog'da shuni nazarda tutish kerakki, kibernetika boshqaruv jarayonlarini o'zini o'zi boshqaradigan tizimlarning sifat tomoniga dahlsiz holda o'rganadi, tarbiya esa alohida chuqur sistemaki, uning kibernetika tushunib yeta olmaydigan o'z qonuniyatlari bor.

Har qanday fanning mustaqilligi uning boshqa fanlarning ma'lumotlarini ishlatishi yoki ishlatmasligida emas. Pedagogika o'z vazifalarini hal etish uchun oraliq fanlarning ma'lumotlaridan qat'iy tanlab va ularni qo'llanish chegaralarini belgilab olgan tarzda foydalanadi.

PEDAGOGIKA FANINING ILMIY TADQIQOT- TEKSHIRISH METODLARI

Reja:

1. Ilmiy – pedagogik tadqiqot metodlari haqida tushuncha.
2. Ilmiy – tekshirish metodlarining turlari, ularni qo'llash.
3. Ilmiy-tekshirish metodlarining ahamiyati

Har qanday fan sifatida o'zining ilmiy tadqiqot metodlariga ega. Bu metodlar orqali o'z mazmunini boyitib yangilab boradi. Pedagogika o'z mazmunini boyitish va yangilash maqsadida mavjud pedagogik hodisa va jarayonlarni uni maqsadi va vazifalariga muvofiq keladigan metodlar bilan o'rganadi. Pedagogik o'qitish, bilim berish, tarbiyalash jarayonlarini va mohiyatini quyidagicha o'rganish bilishni qo'llaydi:

- ularning umumiy aloqasi, bir-birini taqozo etishi va o'zaro ta'sir jarayonida bolalarni o'qitish, tarbiyalash, fan, madaniyat, axloq, san'at ta'lim va tarbiyaning qayerda amalga oshirilishidan qat'iy nazar uzviy bog'lanishda bo'lishi;

- ularning taraqqiy etishi jarayonida vujudga keladigan o'qitish va tarbiyalash vazifalari, shakllari, metodlarning o'zgarishi, amalga oshirishning murakkabligi, hamma bolalarni bir andozada o'qitish, tarbiyalash mumkin emasligi;

- bolalarning o'sishida ularning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish, aqliy va xulqiy faoliyat, so'z va ish birligi mezonlariga tayanish;

- bolalar kamolotiga ta'sir etuvchi an'ana, urf-odatlar, ular o'rtasidagi tafovutlarni bilish, aniqlash asosida yaxshi bilan yomonlik, eskilik bilan yangilik, jamoa o'rtasida yuz beradigan nizolarni hisobga olish, o'zaro tanqid va hokazo.

Pedagogikaning ilmiy tadqiqot metodlari qanchalik to'g'ri tanlansa, ta'lim-tarbiya mazmunini yangilash va takomillashtirish shu darajada yaxshilanadi. Ilmiy tadqiqot metodlari tizimi hali hozircha fanda to'la yaratilgan, hal etilgan o'rganish manbai ko'p bo'lib quyidagicha nomlanadi: fan

emas. Hozirgacha mavjud va ishlab chiqilgan quyidagi tadqiqot metodlariga tayanib fikr yuritsa bo'ladi:

Kuzatish metodi. Mazkur metod ta'lim-tarbiya jarayonlarining amaldagi holati bilan tanishtiradi, ularning oqibat natijalarini bilishga yordam beradi. Bu metod ancha murakkab bo'lib, nazarda tutilgan maqsad qanday amalga oshayotganini aniqlash, o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro aloqalari, individual farqlarini qiyoslash uchun ham qo'llaniladi. Kuzatishlar faqat oddiy hodisalarni kuzatish, dalillarni yig'ish, hisobga olish, aniqlash uchungina emas, balki ta'lim-tarbiya jarayonini yaxshilash va mukammallashtirish maqsadida amalga oshiriladi. Tabiiy kuzatishlar o'quvchilarning fanlarni o'zlashtirishlari, ularning xulq-atvorlari, muomalalarini hisobga olish, tegishli ta'limiy va tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish yo'llarini belgilash uchun qo'llaniladi. Ilmiy kuzatishlar nafaqat o'quvchilarning tabiiy faoliyatini balki ularning ilmiy dunyoqarashlarining shakllanishini, fikrlash jarayonining kuchi, xulosa chiqarishdagi faolliklarini aniqlaydilar, tahlil etadi. Bunday kuzatishlar oqibat natijasida pedagogika fanining mazmunini boyitadi.

Suhbat metodi. Maktab o'quvchilari va o'qituvchilar jamoasi bilan, ota-ona va keng jamoatchilik bilan yakka va guruhli tartibda ish olib borilganda qo'llaniladi. Bunda suhbat metodini tadbiq etishda oldin reja tuziladi, uni amalga oshirish yo'llari belgilanadi, natijalari tahlil qilinadi va tegishli xulosaga kelinadi. Tadqiqotchining suhbat olib borishi va uni kerakli tomonga yo'naltira olishni bilishi, suhbatdoshining ruhiy holatiga qarab suhbat ohangini o'zgartiruvchi g'oyat muhimdir.

Bolalar ijodini o'rganish metodi. Bunda maktab o'quvchilarning o'ziga xos individual tartibdagi faoliyatlariga doir omillar tahlil qilinadi. Maktab o'quvchilari orasidan yetishib chiqayotgan qobiliyatli, talantli yoshlarni ertaroq aniqlash, ularning iste'dodlarini namoyon bo'lishi uchun reja va sharoitlar yaratish imkoni paydo bo'ladi. Bolalar ijodini

olimpiadalari, mavzular bo'yicha tanlovlar, maktablar bo'yicha ko'rgazmalar, musobaqalar, sayohatlar va hokazo.

Test, so'rovnoma metodlari. So'rovnoma – anketa (fransuzcha “tekshirish” ma'nosini bildiradi) yaratilgan ilmiy farazning yangilini bilish, aniqlash, o'quvchilarning yakka yoki guruhli fikrlarini, qarashlarini, qanday kasbga qiziqishlarini, kelajak orzu istaklarini bilish va tegishli xulosalar chiqarish, tavsiyalar berish maqsadida o'tkaziladi. Test savollarini o'rinli va ularning mazmunan rang – barang qilib o'tkazish o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini o'stiradi. Kelajakni real baholash qobiliyatni taraqqiy ettiradi.

Maktab hujjatlarini tahlil qilish metodi. Maktab hujjatlarini tahlil qilishda o'quvchilarning umumiy miqdori, uning o'sish yoki kamayish sabablari, tavsifi, o'quvchilarning fanlar bo'yicha o'zlashtirish darajasi, rag'batlantirish va jazolash choralari turlariga, maktabning moddiy bazasiga e'tibor beriladi. Bu tadbir hisobotlarni ko'zdan kechirish to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlash, o'quvchilarning faolliklarini o'sishi bilan taqqoslash, ilg'or pedagogik tajribalarning umumlashtirilishi, joriy etilishini va nihoyat o'qituvchi- tarbiyachilarning ilmiy pedagogik faoliyatlarini tekshirish, tegishli chora-tadbirlar belgilash maqsadida o'tkaziladi.

Eksperiment – tajriba sinov metodi. “Eksperiment” so'zi lotincha “sinab ko'rish”, “tajriba qilib ko'rish” ma'nosini anglatadi. Eksperimental tajriba metodlari asosan ta'lim-tarbiya jarayoniga aloqador ilmiy faraz yoki amaliy ishlarning tadbiri jarayonlarini tekshirish, aniqlash maqsadida o'tkaziladi. Tajriba ishlari ta'lim va tarbiya o'rtasidagi qonuniy aloqadorlikni aniqlash natijalarni hisobga olish asosida yangi usullarni tadbir etishga, ta'lim – tarbiya samaradorligini oshirilishiga qaratiladi. Shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonining borishini, tuzilishi va natijalarini oldindan ko'ra bilish imkonini beradi.

Statistika ma'lumotlarini tahlil qilish metodi.

Respublikamizning deyarli barcha ta'lim-tarbiya

muassasalari statistika ma'lumotlari bilan qurollangan. kelajak istiqbol rejalariga ega. Statistik omil aniq va hayotiy bo'lsa, bajarilayotgan ta'lim-tarbiya yoki ilmiy tadqiqotning qimmati yuqori bo'ladi. Biz statistika ma'lumotlarini kuchaytirdik. qo'shib yozdik, lekin hayotda real omillarni o'zgartirishga, yaxshilashga e'tibor bermadik. Demak, statistika omillarini qanday bo'lsa o'shanday ifodalanishi yutug'imiz omilidir.

Matematika va kibernetika metodlari. "Kibernetika" lotincha "rolni bajaraman", "idora etaman" degan ma'nolarni anglatadi. Kibernetika ishlab chiqarishni, texnikani, tirik organizmlarni, kishilik faoliyatini boshqarishning umumiy qoidalarini va vositalarini ishlab chiqadi. Uning mazmuni axborot berish, dasturlashtirish, algoritmlar, boshqaruvchi tizim, model yasash singari asosiy nazariyalarda o'zligini namoyon etadi.

PEDAGOGIK ILMIY TADQIQOT METODLARI

KUZATISH	SO'RAB CHIQISH METODLARI	EKSPERIMENT
UZLUKSIZ	TANLAB OLINGAN	LABARATORIYA
	SUHBAT	TABIIY
	ANKETA	
	INTERVYU	
MAKTAB HUIJATLARINI O'RGANISH	O'QUVCHILARNING IJODIY ISHLARINI O'RGANISH	STATISTIK MA'LUMOTLARNI TAHLIL QILISH

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI TA'LIM TIZIMI

Reja:

1. Ta'lim tizimi haqida tushuncha.
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunga ko'ra ta'lim tizimining qurilish prinsiplari.
3. O'zbekistonda ta'lim tizimi tuzilishining asosiy tarmoqlari, ularning ta'rifi.
4. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunga ko'ra umumiy o'rta, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limining asoslanishi.

Ta'lim tizimi deb, muayyan bir mamlakatning ichki va tashqi taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatuvchi, ma'lum qonun-qoidalar asosida tuzilgan barcha ta'lim-tarbiya muassasalarining majmuiga aytiladi.

O'zbekistonda ta'lim tizimi Respublikamizni ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlantirishning ustuvor sohasi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqil, huquqiy demokratik davlatdir. Respublikamiz hukumati tomonidan mustaqillikning ilk yillaridanoq, teran aql-zakovatga ega, jismonan sog'lom, ma'nan yetuk, komil insonni tarbiyalash masalasi –asosiy vazifalardan biri bo'lib, asosiy qonunimiz O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 41-42-moddalarida O'zbekiston fuqarolarining ta'lim sohasidagi huquqlari belgilab berilgan, unga ko'ra :

“Har kim bilim olish huquqiga ega. Bepul umumiy ta'lim olish davlat tomonidan kafolatlanadi. Maktab ishlari davlat nazoratidadir.”

(O'zb.Resp. Konstitutsiyasi 41-modda)

“Har kimga ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi kafolatlanadi. Davlat jamiyatning madaniy,ilmiy va texnikaviy rivojlanishiga g'amxo'rlik qiladi”.

(O'zb.Resp. Konstititsiyasi 42-modda)

O'zbekistonda ta'lim Respublika ijtimoiy-iqtisodiy, g'oyaviy, madaniy hayotining eng muhim tarmog'idir. Respublikada ta'limning asosiy maqsadi:

- mustaqilligimizni, istiqlolimizni his eta biladigan, o'zligini anglab yeta oladigan kishilarni tarbiyalash;

- oila, jamiyat va davlat oldida o'z burchini anglaydigan komil insonlarni tarbiyalash;

- axloqan pok va jismonan barkamol, vatanparvar shaxsni tarbiyalash.

Bu mas'uliyatli vazifani amalga oshirishda:

- umuminsoniy qadriyatlar va milliy madaniyat asoslarini e'tiborda tutgan holda, ta'lim-tarbiya mazmunini milliy mafkura, mustaqil Vatan tuyg'usi asosida takomillashtirish;

- ta'lim samaradorligini oshirish, variantli o'quv mazmunini joriy etish (o'quv reja, dastur, darsliklar);

- o'quvchining yangi avlodini tarbiyalash;

- ta'lim muassasalarini moddiy texnika bilan ta'minlash;

- ta'lim - tarbiyaga texnika yutuqlarini kiritish, hamda bosqichma-bosqich, eski, o'zini oqlamagan usullardan voz kechish.

Ta'limning maqsad va vazifalarini amalga oshirish O'zbekistonda ta'lim-tarbiya, kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish va barkamol avlodni voyaga yetkazish maqsadida 1997-yil 29-avgust O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi IX sessiyasida "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni hamda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" qabul qilindi. Ushbu Qonun fuqarolarga ta'lim-tarbiya berish, kasb-hunar o'rgatishning huquqiy asoslarini belgilaydi hamda har kimning bilim olishdan iborat konstitutsiyaviy huquqini ta'minlashga qaratilgan. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuniga ko'ra:

Jinsi, tili, yoshi, irqiy, milliy mansubligi, e'tiqodi, dinga munosabati, ijtimoiy kelib chiqishi, xizmat turi, ijtimoiy

mavqei, turar joyi. O'zbekiston Respublikasi hududida qancha vaqt yashayotganligidan qat'iy nazar, har kimga bilim olishda teng huquqlar kafolatlanadi.

Bilim olish huquqi:

- davlat va nodavlat ta'lim muassasalarini rivojlantirish;
- ishlab chiqarishdan ajralgan va ajralmagan holda ta'lim olishni tashkil etish;

- ta'lim va kadrlar tayyorlash davlat dasturlari asosida bepul o'qitish, shuningdek ta'lim muassasalarida shartnoma asosida to'lov evaziga kasb-hunar o'rgatish;

- barcha turdagi ta'lim muassasalarining bitiruvchilari keyingi bosqichdagi o'quv yurtlariga kirishda teng huquqlarga ega bo'lishi;

- oilada yoki o'zi mustaqil ravishda bilim olgan fuqorolarga attestatsiyadan o'tgan ta'lim muassasalarida eksternat tartibida attestatsiyadan o'tish huquqini berish orqali ta'minlanadi.

Boshqa davlatlarning fuqarolari O'zbekiston Respublikasida xalqaro shartnomalarga muvofiq bilim olish huquqiga ega.

Respublikada istiqomat qilayotgan fuqoroligi bo'lmagan shaxslar bilim olishda O'zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan teng huquqlarga ega.

(O'zb. Resp. "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni 4-modda)

Ta'lim O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyoti sohasida ustivor deb e'lon qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning 3-moddasida ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsplari quyidagilar deb ko'rsatiladi:

1. Ta'lim va tarbiyaning insonparvar, demokratik xarakterda ekanligi;

- ta'limning demokratlashuvi - ta'lim-tarbiya uslublarini tanlashda o'quv yurtlari mustaqilligining kengayishi, ta'limni boshqarishning davlat - jamiyat tizimiga o'tilishi;

- ta'limning insonparvarlashuvi - ta'lim tizimiga kiruvchi barcha muassasalardagi shaxslarning qobiliyati, is'tedodini

yuzaga chiqarish, ta'lim olishdan iborat turli ehtiyojlarini qondirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ustuvorligini ta'minlash, o'zligini anglovchi vatanparvar, mustaqil fikrlovchi insonlarni tarbiyalash.

2. Ta'limning uzluksizligi va izchilligi.

Uzluksiz ta'lim kadrlar tayyorlash tizimining asosi, O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlovchi, shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlovchi shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy ehtiyojlarini qondiruvchi ustuvor sohadir. Ta'lim tizimini tarkibiy jihatdan qayta qurish, ta'lim, fan-texnika va madaniyatining jahon miqyosidagi zamonaviy yutuqlarini hisobga olgan holda, ta'lim tizimining hamma bosqichlarida izchillikni ta'minlash.

3. Umumiy o'rta, shuningdek o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining majburiyligi.

Umumiy o'rta, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi majburiydir. Majburiy umumiy o'rta ta'lim hamda akademik litsey yoki kasb-hunar kollejlarida ta'lim olishni ta'minlash va keyingi bosqichni davom ettirish uchun imkoniyatlar yaratish.

4. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining yo'nalishi: akademik litseyda yoki kasb-hunar kollejida o'qishni tanlashning ixtiyoriyligi.

O'zbekiston Respublikasida kadrlar salohiyatini tubdan yaxshilash, yuqori malakali raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashni ta'minlash.

5. Ta'lim tizimining dunyoviy xarakterda ekanligi.

I. Karimov "Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" nomli nutqida "...bugungi kunda oldimizga qo'ygan buyuk maqsadlarmizga, ezgu niyatlarimizga erishishimiz jamiyatning yangilanishi, hayotimizning taraqqiyoti va istiqboli amalga oshirayotgan islohotlarimiz, rejalarimiz samarasi, taqdiri – bularning barchasi zamon talabiga javob beradigan malakali kadrlarni tayyorlash"-degan edi. Darhaqiqat, dunyoviy

bilim egasi va raqobatbardosh yoshlarni tarbiyalashda ta'lim tizimida dunyoviy bilim berish muhimdir.

6. Davlat ta'lim standartlari doirasida ta'lim olishning hamma uchun ochiqligi.

Ta'lim oluvchilarning yuksak tayyorgarlik darajasi, malakasi, madaniy va ma'naviy-axloqiy saviyasining sifatiga nisbatan qo'yiladigan zarur talablarni belgilab beruvchi davlat ta'lim standartlarini yaratish va joriy etish.

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunga ko'ra davlat ta'lim standartlarini bajarish barcha ta'lim muassasalari uchun majburiydir.

7. Ta'lim dasturlarini tanlashga yagona va tabaqalashtirilgan yondashuv.

Ta'lim tizimidagi muassasalardagi mavjud kamchiliklar "Kadrlar tayyorlash milliy dasturida" alohida qayd etildi.

Xalq ta'limi vazirligi tomonidan Respublikamizda o'quv tarbiya ishlari yangi texnologiya asosida tabaqalashtirilgan dasturlar yaratildi. Uzviylik, sog'lom avlodning komilligini ta'minlovchi ma'naviy meros va umumiy qadriyatlarga asoslangan ma'naviyat, odobnoma, iqtisod va huquqshunoslik fanlari kiritildi. Istiqlol mafkurasini shakllantiruvchi g'oyalarni qamrab olgan dasturlar mexanizmi yaratildi.

8. Bilimli bo'lish va iste'dodni rag'batlantirish.

Respublikamizda bilimli bo'lish va iste'dodli bolalarni rag'batlantirish masalasiga alohida e'tibor berilmoqda. Iqtidorli yoshlarni aniqlash, ularga ta'limning eng yuqori darajasida, izchil ravishda fundamental va maxsus bilim olishlari uchun shart-sharoitlar yaratish. Iqtidorli bolalar va iste'dodli yoshlarni chet ellarda umumiy va kasbiy jihatdan tayyorgarlikdan o'tkazish, ularning noyob iste'dod va qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish uchun imkoniyatlar yaratish.

9. Ta'lim tizimida davlat va jamoat boshqaruvining uyg'unligi.

Davlat va jamoat boshqaruvi ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimining faoliyatini tartibga solish, nazorat qilishni amalga

oshirishda, raqobatdosh kadrlar tayyorlash bo'yicha ta'lim muassasalarining faoliyatini uyg'unlashtiruvchi sifatida faoliyat ko'rsatadi.

Fuqarolarning bilim olish, kasb tanlash va malakasini oshirish huquqlarining ro'yobga chiqarilishiga, majburiy o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi olish, ta'lim muassasalarini mablag' bilan ta'minlash, ta'lim oluvchilarning sog'lig'i, ijtimoiy, moddiy, ma'naviy hayotini yaxshilash kabi ishlarni davlat va jamiyat hamkorlikda bajaradi.

Ta'lim tizimi O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlovchi ustuvor sohadir.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- davlat ta'lim standartlariga muvofiq ta'lim dasturlarini amalga oshiruvchi davlat va nodavlat ta'lim muassasalari;

- ta'lim tizimining faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan tadqiqot ishlarini bajaruvchi ilmiy-pedagogik muassasalar;

- ta'lim sohasidagi davlat boshqaruv organlari, shuningdek ularga qarashli korxonalar, muassasalar va tashkilotlar.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimi yagona va uzluksizdir.

(O'zb. Resp. "Ta'lim to'g'risida" gi qonunning 9-moddasi).

O'zbekiston Respublikasida ta'lim quyidagi turlarda amalga oshiriladi:

- maktabgacha ta'lim;

- umumiy o'rta ta'lim;

- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi;

- oliy ta'lim;

- oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim;

- kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash;

- maktabdan tashqari ta'lim.

(O'zb. Resp. "Ta'lim to'g'risida" gi qonunning 10-moddasi)

Maktabgacha ta'lim. Maktabgacha ta'lim bola shaxsini

sogʻlom va yetuk, maktabda oʻqishga tayyorlangan tarzda shakllantirish maqsadini koʻzlaydi.

Bu taʼlim olti-yetti yoshgacha oilada, bolalar bogʻchasida va mulk shaklidan qatʼiy nazar boshqa taʼlim muassasalarida olib boriladi. Maktabgacha taʼlim maqsadi va vazifalarini roʻyobga chiqarishda mahallalar, jamoat va xayriya tashkilotlari, xalqaro fondlar faol ishtirok etadi.

(Oʻzbekiston Respublikasi "Taʼlim toʻgʻrisida" gi qonunning 11-moddasi)

Umumiy oʻrta taʼlim. Umumiy oʻrta taʼlim bosqichlari quyidagicha:

Boshlangʻich taʼlim (I-IV sinflar);

Umumiy oʻrta taʼlim (I-IX sinflar)

Boshlangʻich taʼlim umumiy oʻrta taʼlim olish uchun zarur boʻlgan savodxonlik, bilim va koʻnikma asoslarini shakllantirishga qaratilgandir. Maktabning birinchi sinfiga bolalar olti-yetti yoshdan qabul qilinadi.

Umumiy oʻrta taʼlim bilimlarining zarur hajmini beradi, mustaqil fikrlash, tashkilotchilik qobiliyati va amaliy tajriba koʻnikmalarini rivojlantiradi, dastlabki tarzda kasbga yoʻnaltirishga va taʼlimning navbatdagi bosqichini taʼminlashga yordam beradi.

Bolalarning qobiliyati, isteʼdodini rivojlantirish uchun ixtisoslashtirilgan maktablar tashkil etilishi mumkin.

Umumiy oʻrta taʼlim tugallanganidan keyin taʼlim fanlari boʻyicha olingan baholar koʻrsatilgan holda davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi attestat beriladi.

(Oʻzb. Resp. "Taʼlim toʻgʻrisida" gi qonunning 12-moddasi).

Oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi. Oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi olish maqsadida har kim umumiy oʻrta taʼlim asosida akademik litsey yoki kasb-hunar kollejida oʻqishning yoʻnalishini ixtiyoriy ravishda tanlash huquqiga ega.

Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari egallangan kasb-hunar boʻyicha ishlash huquqini beradigan hamda bunday ish

yoki ta'limni navbatdagi bosqichda davom ettirish uchun asos bo'ladigan o'rta maxsus. kasb-hunar ta'limi beradi.

Akademik litsey o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini jadal o'stirishni, ularning chuqur, tabaqalashtirilgan va kasb-hunarga yo'naltirilgan bilim olishlarini ta'minlaydigan uch yillik o'rta maxsus o'quv yurtidir.

Akademik litseylarda o'quvchilar o'zlari tanlab olgan ta'lim yo'nalishi bo'yicha bilim saviyalarini oshirish hamda fanni chuqur o'rganishga qaratilgan maxsus imkoniyatga ega bo'ladilar. Bu ko'nikmalarni, o'qishni muayyan oliy ta'lim muassasalarida davom ettirish yoki mehnat faoliyatida ro'yobga chiqarishlari mumkin.

Kasb-hunar kolleji o'quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, mahorat va malakasini chuqur rivojlantirishni, tanlagan kasblar bo'yicha bir yoki bir necha ixtisos olishni ta'minlaydigan uch yillik o'rta maxsus kasb-hunar o'quv yurtidir.

Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarida ta'lim olish o'quvchilarga o'z bilimlarini chuqurlashtirish va tanlagan ixtisosliklariga ega bo'lishni ta'minlaydi. Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari bitiruvchilariga davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi diplomlar beriladi. Bu diplomlar ta'limning keyingi bosqichlarida o'qishni davom ettirish yoki egallagan ixtisosligi bo'yicha mehnat faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beradi.

(O'zb. Resp. "Ta'lim to'g'risida" gi qonunning 13-moddasi).

Oliy ta'lim. Oliy ta'lim yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashni ta'minlaydi.

Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash oliy o'quv yurtlarida (universitetlar, akademiyalar, institutlar va oliy maktabning boshqa ta'lim muassasalarida) o'rta maxsus. kasb-hunar ta'limi asosida amalga oshiriladi.

Oliy ta'lim ikki bosqichga: davlat tomonidan tasdiqlangan namunadgi oliy ma'lumot to'g'risidagi hujjatlar bilan dalillanuvchi bakalavriat va magistraturaga ega.

Bakalavriat oliy ta'lim yo'nalishlaridan biri bo'yicha puxta bilim beradigan, o'qish muddati kamida to'rt yil bo'lgan tayanch oliy ta'limdir.

Magistratura aniq mutaxassislik bo'yicha bakalavriat negizida kamida ikki yil davom etadigan oliy ta'limdir.

Fuqarolar ikkinchi va undan keyingi oliy ma'lumotni shartnoma asosida olishga haqlidirlar.

(O'zb. Resp. "Ta'lim to'g'risida" gi qonunning 14-moddasi)

Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim. Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim jamiyatning yuqori malakali ilmiy va ilmiy – pedagogik kadrlarga bo'lgan ehtiyojlarini ta'minlashga qaratilgandir. Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim oliy o'quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot muassasalarida (aspirantura, adyunktura, doktorantura, mustaqil tadqiqotchilik) olinishi mumkin.

Ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlash, ilmiy darajalar va unvonlar berish tartibi qonun hujjatlarida belgilanadi.

(O'zb. Resp. "Ta'lim to'g'risida" gi qonunning 15-moddasi)

Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash

Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash kasb bilimlari va ko'nikmalarini chuqurlashtirish hamda yangilashni ta'minlaydi.

Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

(O'zb. Resp. "Ta'lim to'g'risida" gi qonunning 16-moddasi)

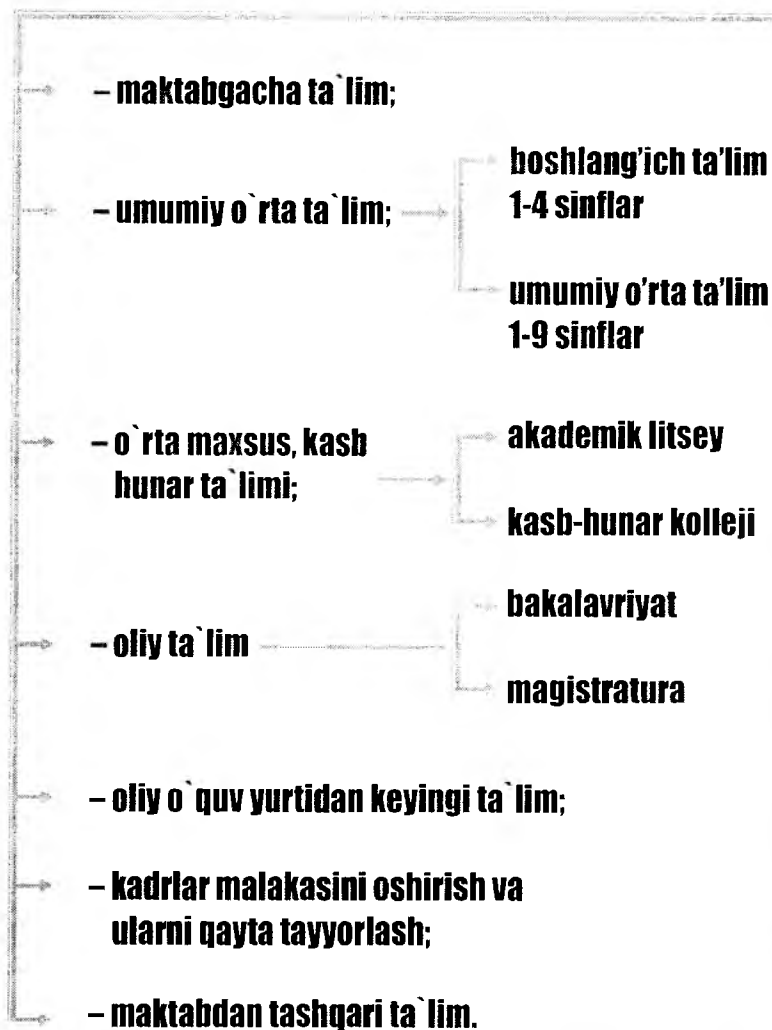
Maktabdan tashqari ta'lim. Bolalar va o'smirlarning yakka tartibdagi ehtiyojlarini qondirish, ularning bo'sh vaqti va dam olishini tashkil etish uchun davlat organlari, jamoat birlashmalari, shuningdek boshqa yuridik va jismoniy shaxslar madaniy-estetik, ilmiy, texnikaviy, sport va boshqa yo'nalishlarda maktabdan tashqari ta'lim muassasalarini tashkil etishlari mumkin.

Maktabdan tashqari ta'lim muassasalariga bolalar va o'smirlar ijodiyoti saroylari, uylari, klublari va markazlari, bolalar o'smirlar sport maktablari, san'at maktablari, musiqa maktablari, studiyalar, kutubxonalar, sog'lomlashtirish muassasalari va boshqa muassasalar kiradi.

Maktabdan tashqari muassasalarni tashkil etish va ularning faoliyat ko'rsatish tartibi qonun hujjatlarida belgilab qo'yiladi.

(O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida" gi qonunning 17-moddasi)

**O'zbekiston Respublikasida ta'lim quyidagi
turlarda amalga oshiriladi:**

SHAXS VA UNING RIVOJLANISHI

Reja:

1. Shaxs haqida tushuncha.
2. Shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar.
3. Shaxs shakllanishiga faoliyat va ta'lim-tarbiyaning ahamiyati.
4. Bolalarning yosh davrlari xususiyatlari tavsifi.

Shaxs deganda ong egasi bo'lgan, muayyan jamiyatning a'zosi tushuniladi. Odam shaxs bo'lmog'i uchun ruhiy jihatdan taraqqiy etgan, o'z xususiyati va sifatlari bilan boshqalardan farq qilishi lozim. Har bir odam shaxs sifatida turlicha namoyon bo'ladi. U o'zining xarakteri, qiziqishi va qobiliyati, aqliy rivojlanganlik darajasi, ehtiyoji va mehnat faoliyatiga munosabati bilan farqlanadi. Bular shaxsning o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, ana shu ruhiy xususiyatlar rivojlanib ma'lum bir bosqichga yetsagina uni mukammal, kamol topgan inson deyiladi. Shaxsning ijtimoiy voqealikka, mehnatga, kishilarga, jamiyatga bo'lgan munosabati turlicha. Uning faollik darajasi va axloq- odob borasidagi yetukligi ham turlichadir. Shaxs nomini olish uchun nimalar darkor?

Odamning ijtimoiy mavjudod sifatida shaxs nomini olishi uchun unga ijtimoiy-iqtisodiy hayot va tarbiya kerak. Shu sababli pedagogika fani bolaning shaxs sifatida rivojlanishi, uning har tamonlama kamolga yetish qonuniyatlarini, unga ta'sir etuvchi ob'yektiv va sub'yektiv omillarni rivojlantirish jarayoniga aloqador davrlarni aniqlashi kerak.

Shunga asosan, pedagogika fani shaxsning rivojlanishida ta'lim- o'qitish, tarbiya va bola faolligi, o'z- o'zini tarbiyalash bosqichlarini ham aniqlashi lozim.

Inson tirik- biologik mavjudotdir. Demak, uning rivojlanishida tabiat qonunlari, biologik va ijtimoiy- iqtisodiy qonuniyatlar uzviy ta'sir etadi, insonni kamol toptiradi. Bu

tushunchalarni bir- biridan ajratish mumkin emas. Chunki shaxs faoliyatiga, hayot tarziga yoshi, bilimi, turmush tajribalariga emas, balki kasalligi yoki boshqa fojiali xolati ham ta'sir etishi mumkin. Odamning mukammal inson bo'lib yetishuvida o'zining maqsad asosidagi xatti- harakati, iroda sifatlarini kamol topishi natijasida ayrim nuqsonlarini bartaraf etishi, qiyinchiliklarni yengib chiqishi mumkinligini esdan chiqarmasligi lozim.

Demak, inson hayot faoliyati davomida o'zgarib, shakllanib rivojlanib boradi. Bolalik, o'smirlik va o'spirinlik davrida rivojlanish nihoyatda kuchli bo'ladi.

Bu va yuqoridagi omillarga asoslanib rivojlanishga quyidagicha ta'rif berishimiz mumkin: Rivojlanish deb, bola vaznining oshishi, suyak va muskul tizimining, tanosil a'zolarining, nerv - funksional faoliyatining kamol topishi, aql-zakovatining shakllanishiga aytiladi.

Shaxsning kamol topishida va uning xulqida ijtimoiy va biologik omillarning ta'sir kuchi hamisha ham bir xil bo'lavermaydi. Chunki uning xulqiga, munosabatlariga, aloqalariga, yoshi, bilimi, odatlari, tajribasi va nihoyat, vaziyat ham ta'sir etadi. Masalan, bir xildagi ta'sirga turli bola turlicha munosabatda bo'ladi, bu, ayni paytda, bolaning ehtiyoji qandayligiga ham bog'liqdir. Shaxmat yoki o'yin o'ynayotgan, kitob o'qiyotgan bolaga tarbiyachi-.. Bo'ldi, to'xtatinglar. Endi dars tayyorlashga kirishinglar"- deb ikkinchi xonaga o'tib ketdi. O'z mashg'ulotiga o'ta berilib ketgan bolaga bu gap ta'sir etmaydi, hatto, eshitmasligi ham mumkin. Ammo, shunchaki vaqt o'tkazish uchungina mashg'ulotda ishtirok etayotgan bola o'yin, shaxmat yoki kitobni darrov chetga surib, tarbiyachi talabini bajarishga kirishadi. Bunda tarbiyachiga quloq solmagan bolalarni „tarbiyasiz“, „quloqsiz“ deyish aslo mumkin emas. Chunki ular o'z mashg'ulotiga o'ta qiziqib qolib, uni yakunlamasdan diqqatini boshqa faoliyatga jalb qila olmaydi. Afsuski, amalda tarbiyachilar, ko'pincha, buni hisobga olmaslik

oqibatida xatolarga yo'l qo'yadilar.

Shaxsning rivojlanish holatini to'g'ri baholash va bilish uchun uni turli munosabatlar doirasiga qo'yib kuzatish lozim. Xo'sh, bolalardagi o'ziga xoslikni, ularning ruhiy jarayonlarining turlicha bo'lishini, xulqiy qarashlaridagi farqni qaysi omil belgilaydi? Biologik omilmi? Ijtimoiy omilmi? Ta'lim-tarbiyaviy omillarmi?

Bu va boshqa ko'pgina shaxs faoliyatiga aloqador savollarga kishilik jamiyati tarixi taraqqiyotida javob berishga, ularni nazariy va amaliy jihatdan hal etishga doir urinishlar bo'lgan.

SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Pedagogika shaxsning kamolotga yetishini murakkab va ziddiyatli jarayon deb biladi. Shaxsning kamolga yetishiga nasl-irsiyat (biologik), ijtimoiy muhit ham, maqsadga muvofiq amalga oshiriladigan ta'lim- tarbiya va nihoyat o'zining mustaqil faoliyati ham muhim ahamiyatga ega.

Shaxs qaysi jamiyatda yashasa o'sha jamiyat hayotidagi qonun-qoidalarga asosan kamol topadi. Shu jamiyatning moddiy va ma'naviy boyligidan bahramand bo'ladi. Moddiy va ma'naviy boyluklarini yaratishda ishtirok etadi. Agar shu jamiyatning moddiy va ma'naviy boyligi yuksak bo'lsa, u shaxsga shu qadar katta ta'sir ko'rsatadi yoki aksincha. Ikkinchi tomondan esa, shaxs faoliyati davomida mehnat orqali o'z moddiy va ma'naviy boyligini yaratish jarayonida ongini, hayotini, turmush sharoitini ham yaxshilab boradi. Ana shunday ijtimoiy faoliyatlar o'z navbatida, mehnat turlarining takomillashishiga olib keladi. Texnika va texnologiya (avtomatika, telemexanika, mexanizatsiya, ishlab chiqarish texnologiyasi, elektrlashtirish, gazlashtirish va hokazo) mukammallikka erishib boradi. Oqibat natijada, ular ham, o'z navbatida, odamni aqliy va axloqiy jihatdan o'zgarishiga sabab bo'ladi.

Odam atrofini, ob'yektiv borliqni ko'proq bilgani sari onglik darajasi o'sadi, fikrlash doirasi kengayadi, yangi malaka va ko'nikmalarni egallaydi, yangi qiziqish va ehtiyojlar vujudga keladi. Demak shaxsning kamolga yetishuvi jamiyat rivojiga chambarchas bog'liqdir.

Inson kamolotida irsiyatning ta'siri. Irsiyat deganda, bolaga ota-ona va umuman, yaqin ajdodlardan, ya'ni nasldan-naslga o'tadigan biologik xususiyat va o'xshashliklar tushuniladi.

XVI asr falsafasida vujudga kelgan preformizm namoyondalarining fikricha, odam bolasi ona pushtidaligidayoq bo'lajak shaxsga xos barcha xususiyatlarga ega bo'ladi, rivojlanish esa ana shu xususiyatlarning miqdoriy ko'payib borishidan iboratdir.

Odam shaxsining va xulqining rivojlanishida biologik omillarning ta'sirini yuksak baholab, shaxsni naslga bog'lab o'rganuvchi pedagog va ruhshunoslarning fikricha, shaxsning barcha xususiyatlari, shu jumladan ong va aqliy qobiliyat ham nasldan - naslga o'tadi, go'yo odamning ko'zi, tishlar va barmoqlari kabi aqliy qobiliyat ham tabiatan berilgandir.

Amerikalik pragmatizm (progma-foйда) pedagogikasining namoyondalari shaxsning rivojlanishini biologik nuqtai nazardan asosladilar. "Haqiqiy tarbiya tashqaridan kiritiladigan narsa emas, u odam bilan dunyoga kelgan xususiyat va qobiliyatni o'stiradi", - deydi D. Dyun.

Biologiyada biogenetik qonun "Ontogenez filogenezni takrorlaydi" deb ta'riflanadi. Ma'nosi-har bir organizm o'zining embrional taraqqiyotida o'zidan avvalgi barcha bosqichlarni takrorlaydi, ya'ni individual organizm o'zining tuxum hujayra holatidan mukammal holatga yetguncha boshidan kechiradigan qator shakllarni shu organizmning ajdodlari bosib o'tgan juda ko'p shakllarning qisqa, ixcham takrorlanishi demakdir.

Masalan, nemis ruhshunosi V. Shtern yangi tug'ilgan bola hali inson emas, deb hisoblaydi. U faqat sut emuvchi hayvondir. Yoshgan oshgandan so'ng u maymunga tenglashadi. (Har narsani

tutishga intiluvchi maymunlik davri). Ikki yoshida bola boshlang'ich insonlik holatiga yetadi (yuradi, gapiradi). Besh yoshgacha bo'lgan bolalarning ruhiy xususiyatlari ibtidoiy davr odamlari xususiyatlariga mos keladi. O'smirlik yillarida kishi o'zida o'rta asr ongini aks ettiradi va yetuklik yoshidagina mavjud jamiyatning madaniy darajasiga mos ong egasi bo'ladi, deydi. Ya'ni, inson 17-18 yoshida mavjud jamiyatning a'zosi bo'ladi, deb hisoblaydi. Ba'zi biogenetiklar esa 13, 10 va hatto 8 yoshda ham bola mavjud jamiyatning a'zosi bo'la oladi deb hisoblaydilar.

Nazarimda bolaning kamol topishida ruhiy hayotining ibtidoiy shakllari bilan o'xshashliklari bo'lishi mumkin. Bu, albatta, bola tabiatining rivojlanib ketmaganligi natijasida yuz beradi. Lekin bolaning ruhiy xolati ibtidoiy davrdagi odamning hayoti bilan bir xildir, degan xulosaga ishonib bo'lmaydi.

Biogenetiklar dalil sifatida bola chizgan rasm ibtidoiy kishilar chizgan rasmlarga o'xshashligini ko'rsatadilar. Aslida o'xshashliklarning sababi ibtidoiy odam rasm solishni bilmagan, bola ham hali rasm solishni o'rgangan emas. Agar katta yoshdagi kishi ham hech qachon rasm solmagan bo'lsa, uning dastlabki rasmlari ham xuddi bolanikidek yoki ibtidoiy odamnikidek bo'ladi.

Gapirishni o'rganayotgan bola endigina so'zlay boshlagan ibtidoiy odam darajasida turadi, deyish ham unchalik ishonchli emas. Ibtidoiy odam mehnat qilish jarayonida o'zining nutqini yarata borgan. Bola esa o'zi yashayotgan muhitdan tayyor tilni tayyor shakllari bilan o'zlashtirib oladi. Bola nutq va bilimi orqali ibtidoiy jamiyat tafakkurini emas, balki o'zi yashayotgan davr tafakkurining shakl va mazmunini egallaydi. Bola hayotning dastlabki kunlaridan boshlab o'zini o'rab olgan muhitning ta'siri ostida o'sadi, ulg'ayadi.

Ayrim pedagog va ruhshunoslar orasida bolaga boshqacha qarash ham mavjud. Ularning fikricha, insonning kamoloti ikki omilga- irsiyat va ijtimoiy muhitga bo'g'liqdir. Irsiyat

o'zgarmaydi, ijtimoiy muhit ham hamma davrlar uchun o'zgarmasdir.

Oktabr to'ntarishidan keyin kamolga yetishning ikki omiliga asoslangan pedologiya deb nomlangan ta'limot vujudga keldi. Pedologiya ta'limotiga ko'ra bolaning kamolotga yetishi va xatto kelajagi faqat irsiyatga va o'zgarmas muhitga bo'g'liq. Ular ta'lim-tarbiyaning ahamiyatini hisobga olmadilar. Pedagoglar test va maxsus anketalar yordamida bolaning aqliy darajasini aniqlashni keng qo'lladilar va targ'ib etdilar.

Irsiyat, muhit yoki ta'lim – tarbiyaning ahamiyati haqida tarixdan yana ko'plab misollar keltirsak bo'ladi. Hatto irsiyat, muhit yoki ta'lim-tarbiyani inkor etuvchilar ham bo'lgan.

Irsiyat bor va biologik omillarni inkor etolmaymiz. Lekin irsiyatni mutlaqo o'zgarmas deb ham tushunmaslik kerak. Antropologiya fani yutuqlariga asoslanadigan bo'lsak, tarixiy-ijtimoiy taraqqiyot natijasida odamning anatomik-fiziologik belgilar (kalla suyagi, qo'li, oyoqlari, aqliy qobiliyatlari ham) o'zgarishi mumkin. Bu o'zgarishlar avloddan-avlodga o'tadi va tobora mustahkamlanib boradi.

Demak, bola shaxsining rivojlanishiga naslning ta'siri, deganda ota-onaga, avlod-ajdodlarga o'xshashlikni ifodalovchi biologik belgilarning takrorlanishini tushunmoq kerak. Har bir bola ota-onasidan meros sifatida biologik ko'rinishlarga (tananing tuzilishi va mutanosibligi sochini, ko'zining, terisining rangi, bo'yi-basti va boshqalar)ga ega bo'ladi. Bular jismoniy xususiyatlardir. Shuningdek oliy nerv faoliyatining ko'rinishlari (xolerik, sangvinik, flegmatik, melanxo'lik) ham tug'ma o'tadi bu fiziologik xususiyatlardir.

Ma'lumki, bola bir qancha tug'ma xususiyat va instinklar bilan tug'iladi. Biz ularni shartsiz reflekslar deb ataymiz. Masalan, qorni ochsa yig'laydi, yorug'ni sezadi, tovush chiqqan tomonga qaraydi, issiq-sovuqqa munosabat bildiradi va hakazo. Ammo bu xil xususiyatlar hayvonlarga ham taalluqlidir.

Ayni vaqtda bolaga insonga xos xususiyatlar ham irsiyat yo'li

bilan tug'ma otadi. (Masalan, aqliy yoki jismoniy mehnat qilish qobiliyati, tafakkur va nutqning rivojlanishi va hokazo.) Ammo bular tug'ma inkoniyatlar bo'lib, ularning rivojlanishi uchun inson bolasi insoniy muhit, odamlar orasida yashab, ular bilan aloqa qilishi, ijtimoiy mehnatda ishtirok etmog'i lozim. Chunki inson biologik mavjudot sifatidagina emas, balki ijtimoiy mavjudot sifatida rivojlanadi va kamolga yetadi. Shuningdek, irsiy yo'l bilan o'tgan aqlning o'sishi, kamol topishi uchun aqliy faoliyat, shart-sharoit ham bo'lishi lozim.

Bolaning kamolga yetishida muhitning ta'siri. Fiziologiya va ruhshunoslik fanining ko'rsatishicha, inson bolasi tayyor qobiliyat bilan emas, balki biror-bir qobiliyatining ro'yobga chiqishi va rivojlanishi manbai — layoqat bilan tug'iladi. Layoqat o'z holicha rivojlana olmaydi, u go'yo "mudroq" holatda bo'lib, uning uyg'onishi — rivojlanishi uchun qulay muhit kerak. Muhit deganda kishiga ta'sir etadigan tashqi voqealarning yig'indisini tushunamiz. Bunga tabiiy muhit (geografik), ijtimoiy muhit, oila muhiti (mikromuhit) va boshqalar kiradi va ular bolalarning rivojlanishiga alohida ta'sir etadi.

Agar bola o'z tug'ma layoqatiga mos sharoitda o'sib, zarur faoliyat bilan shug'ullansa, layoqat erta ko'rinib rivojlanishi, aksincha, bunday muhit bo'lmasa, yo'q bo'lishi yoki "mudroq"ligicha qolib ketishi ham mumkin.

Bola tug'ilishi bilan ijtimoiy hayot sharoitlari, tayyor ijtimoiy ong shakllariga duch keladi. U mehnat sharoitining ta'sirida o'sadi, ulg'ayadi. Kishilarning o'zaro muloqotlari natijasida bolada nutq shakllanadi, o'sadi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, ijtimoiy muhit kishilarning faol ishtiroklari, faoliyatlari natijasida tarixan o'zgarib boradi.

Demak, boladagi irsiy belgilarning o'sishi, kamol topishi insonlar muhiti, yashash sharoiti va tarbiyaga bog'liq desak bo'ladi. Bunga tarixda misollar juda ko'p. Alisher Navoiy onasidan – shoir, Eynshteyn – fizik, Ulug'bek – astronom, Ibn Sino – tabib bo'lib tug'ilmagan, albatta. Ulardagi qobiliyat

kurtaklarining rivojlanishi. iste'dodga aylanishida ijtimoiy muhit, ta'lim-tarbiya muhim ro'l o'ynagan.

Inson bolasi, agar ijtimoiy-insoniy muhitga emas, boshqa muhit, aytaylik hayvonlar muhitiga tushib qolsa, unda irsiy belgilarning ayrim biologik ko'rinishlari saqlanar, lekin insoniy fikr, faoliyat, xatti-harakat bo'lmaydi.

1920 yilda Hindistonlik doktor Rano Singx Kalkuttaning Janubiy-G'arbidagi Midnapur shahri yaqinida bo'ri uyasidan ikkita bo'ri bolasi bilan ikkita qizchani topib olgan. Bularning biri yetti-sakkiz yoshlar chamasida, ikkinchisi ikki yoshlar chamasida bo'lgan. Ularni Midnapurdagi bolalar uyiga olib kelishadi va Kamola, Amala deb nom berishadi. Amala (kichigi) bir yildan so'ng vafot etadi. Kamola esa 1930- yilgacha yashagan.

Doktor Singx Kamolaning xulqini 9 yil har kuni kuzatib, kundalikka yozib boradi. Qizcha hayvonlar muhitida voyaga yetgani sababli to'rt oyoqlab yurgan, sekin yurganda qo'l va tizzalariga tayangan, tezroq yurish kerak bo'lganda esa qo'li va oyoq kaftiga tayanib, tizzasini yarim bukkan holda yurgan. U chopganida ham shu holatini o'zgartirmagan. Kamola yorug'likdan qo'rqqar, lekin qorong'ida o'zini tetik tutar va adashmas edi. Uning ko'zlari qorong'ida yashashga moslashgan bo'lib, kechasi xuddi bo'rinikidek yonar edi. Qizcha kechalari kezib yurar, kunduzi burchakka tiqilib uxlar yoki devorga qarab o'tiraverardi.

Kamola kiyim kiyishni xohlamas va kiyimlarni hadeb yirtaverardi. Uning badani sovuqni ham, issiqni ham sezmagandek ko'rinar. Sovuq kunlarda ham yopib qo'yilgan ko'rpalarni uloqtirib tashlardi. U olov va suvdan qo'rqqar, agar uni yuvintirmoqchi bo'lsalar, qochishga urinar. U suvni yalab ichar, sabzavotdan tayyorlangan ovqatni yemasdi, lekin xom go'shtni qo'lga ham ushlamay yeyar, suyak g'ajirdi. Kamola faqat yerga qo'yilgan ovqatni yegan, qo'lda berilganni esa olmagan.

Amala va Kamola bolalar uyiga keltirilgan dastlabki kunlarida, kechalari muayyan vaqtda bo'ridek uvillar, o'rmonga qochish uchun ko'p urinishardi. Singxning barcha sa'y- harakatiga qaramay, Kamolani "insonga aylantirish" jarayoni hech natija bermadi. Kamola 1920- yildan 1922- yilgacha birovlarining yordami bilan tikka turishni o'rgandi. Lekin chopadigan bo'lsa, avvalgidek to'rt oyoqlab chopar edi. To'rt yildan keyin u bir neecha savollarni tushunadigan bo'ldi.

Yetti yilda esa 45 so'zni o'rgandi. Kamola 17 yoshga kirgach aqli 4 yoshli bolaniki darajasiga yetdi. Mana shu qiz misolidan ko'rinib turibdiki, insonlar jamiyatidan tashqarida o'sishining o'zi organizm ruhiy taraqqiyotini ta'minlay olmas ekan. Demak, inson biologik mavjudot sifatidagina emas, balki ijtimoiy mavjudot sifatida ham taraqqiy qiladi.

Odob, axloq, hulqiy sifatlar -- shahsning barcha ruhiy sifatlari faqat muhit va tarbiyaning o'zaro ta'sirini asosida vujudga keladi. Shuning uchun irsiyat rivojlanishga ta'sir etadi, ammo hal qiluvchi omil bo'la olmaydi.

Shaxs kamolotida ta'lim va tarbiyaning ta'siri. Jamiyatning bolalar ongiga ta'sir o'tkazish asosan ta'lim- tarbiya orqali amalga oshiriladi. Bola yoshligidan atrofda kishilar bilan muloqotda bo'lib, bilimlar, ko'nikmalarni oilada, maktabgacha ta'lim muassasalarida, keyinchalik maktabda ta'lim-tarbiya oladi.

Bolani o'rab olgan muhit, mehnat va til oqibati natijasida tarbiya vositasiga aylanadi, malakalarni egallaydi. Bunda muhitning ta'siri stixiyali ekanligini hisobga olmoq lozim. Shu sababli inson komolotida ta'lim va tarbiyaning yetakchilik qilishiga imkon berish darkor. Chunki:

1. Ta'lim va tarbiya jarayonida kishi organizmining o'sishi va muhitning stixiyali ta'siri bera olmaydigan narsalarni o'rganib oldi. Masalan, bola o'z ona tilini, atrofni o'rab turgan muhitning ta'sirida o'rganib olishi mumkin. Lekin o'qish va yozish maxsus ta'lim yo'li bilangina o'rganiladi. Maxsus mehnat hamda texnika, bilim, ko'nikma va malakalar faqat ta'lim

jarayonida egallanadi.

2. Ta'lim-tarbiya yordamida hatto kishining ba'zi tug'ma kamchiliklarni ham kerakli tomonga o'zgartirish mumkin. Kishilar ba'zan tug'ma kamchiliklardan qa'ti nazar, tug'ma kamchiligi bo'lmagan boshqa kishilar bilan barobar faoliyatda bo'lishi mumkin. Chunonchi, ba'zi bir bolalar ayrim kamchiliklar bilan tug'iladi. Lekin maxsus uqtirilgan ta'lim-tarbiya yordamida ularning aqli to'la taraqqiy qiladi.

3. Ta'lim-tarbiya yordamida muhitning salbiy ta'siri natijasida yuz bergan kamchiliklarni ham tugatish mumkin (bolalarning karta o'ynashi, qo'pollik, so'kish, sigareta chekishlari va hokazo).

4. Ta'lim jarayonida bolada bilimlar, ko'nikma va malakalar hosil bo'libgina qolmay, balki ilmiy dunyoqarash ham shakllanadi, kamolotga erishib boradi. Bilimlarning egallanishi uning jismoniy va ma'naviy jihatdan o'sishiga yordam beradi. Masalan, Toshmuhammad Aliyevich Sarimsoqov yigirma to'qqiz yoshida akademik bo'lgan. Viktor Gyugo 15 yoshida Fransiya fanlar akademiyasining maxsus yorlig'i bilan taqdirlandi. N. I. Lobachevskiy 14 yoshida Qozon universitetiga o'qishga kirgan va 23 yoshida shu universitetning professori darajasiga erishdi. O'zbek olimlaridan Shavkat Alimov, Shavkat Ayupov va Rahim Hayitovlarga ham shu yoshlarida professorlik nasib etgandi. Demak, bizning asosiy va eng muhim vazifamiz, bolalarning qobiliyat va iste'dodlarni o'z vaqtida payqab olish va ularning kamol topishlari uchun qulay sharoit, ta'lim-tarbiya berishdir.

Insonning kamol topishida shaxsiy faoliyatning ahamiyati

Yuqorida bildirilgan xulosalarga asoslanib, insonning kamol topishi jarayoni faqat irsiyat, ijtimoiy muhit va ta'lim-tarbiyaga bog'lab o'rganish, talqin qilish ham haqiqatga unchalik to'g'ri kelmaydi. Chunki ijtimoiy taraqqiyotga shaxsning o'zi ham faol ishtirok etadi.

Aytish mumkinki, ijtimoiy muhit, ta'lim-tarbiya shaxsning o'zi faol ishtirok etganidagi uning tug'ma layoqatini uyg'otadi. Iste'dod, qobiliyatlarini o'stira oladi. Agar kishi o'z ishini sevsa, uning shu sohadagi iste'dodi tezroq va kuchliroq ro'yobga chiqa boshlaydi.

Shunday hollar ham uchraydiki, ba'zan kishi bir soha bilan qiziqadiyu, uning qobiliyati boshqa sohada ro'yobga chiqadi. Bunday hodisalar ko'proq hali kishining qobiliyatlari to'la ro'yobga chiqmagan va shakllanib bo'lmagan hollarda yuz berishi mumkin.

Qobiliyat va iste'dodning ro'yobga chiqishida insonning muayyan faoliyatga qiziqib qarashi bilan bir qatorda uning o'z ustida ishlashi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Istedodli kishilar o'z iste'dodlari - iqtidor kuchini to'la ro'yobga chiqarish uchun o'z ustlarida tinmay ishlashlari, mehnat qilishlari shart. Masalan, Alisher Navoiy, Ibn Sinolar qunt bilan kitob mutoala qilganlari, A.V.Suvorov, Amir Temurlarning harbiy san'atni egallash borasidagi mehnatlari fikrimizning dalilidir.

Hayotda shunday hollar ham uchraydiki, ayrim kishilarda bolalik va maktabda o'qigan yillarida qulay muhit bo'lishiga qaramay, tug'ma iste'dod va qobiliyat nishonalari ko'rinmaydi. Biroq, keyinchalik qunt va mustaqil ishlash, g'ayrat va qat'iatlilik natijasida ular katta qobiliyat egalari sifatida maydonga chiqishadi.

Mashhur kishilar hayoti shuni ko'rsatadiki, ularning ijodiy faoliyatlaridagi asosiy narsa uzluksiz ishlay bilish, oylab, yillab o'n yillab o'z oldilariga qo'yilgan maqsad uchun intilish, kurashish, unga yetish yo'llarini hormay izlashdir.

Shuning uchun har bir o'qituvchi-tarbiyachi o'zining pedagogik faoliyat davrida o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish bilan birga ularning o'z oldilariga maqsad qo'yish va uni ro'yobga chiqarish, tinmay izlanish, mehnat qilish sifatlarini, iroda va qariyatlilikni tarbiyalab borishlari lozim.

Tabiiyki, o'quvchilarni o'z baxtlariga erishishlari uchun

maktabda olgan bilim, koʻmikma va malakalari kamlik qiladi. Ular oliy maqsad yoʻlida oʻz ustilarida tinmay ishlashlari uchun koʻproq mutoala qilishlari shart.

Baxtga qarshi, maktab oʻqituvchi- tarbiyachilari orasida bolalar taʼlim tarbiyasida yuqoridagi omillarni bilmaydigan yoki rioya qilmaydiganlari ham uchrab turadi. Masalan, ayrim oʻqituvchilar ulgurmovchi, oʻqishdan orqada qoluvchi, past oʻzlashtiruvchi oʻquvchilardan qutilish yoʻllarini axtaradilar. Ularni yo sinfda qoldirish yoki boshqa maktabga oʻtkazish yoʻlini qidiradilar va bunga erishadilar ham. Yoki ayrim intizomni buzuvchi oʻquvchining oʻziga xos xarakter xususiyatlarini hisobga olmay, sinf oʻquvchilar jamoasiga bir xil talab qoʻyadilar, maqsadi amalga oshmay qolsa, jismoniy jazo choralarini ham tadbiq etadilar. Bu va shunga oʻxshash choralar bilan biz oʻquvchilar tarbiyasini maqsad sari yoʻnaltira olmaymiz.

Har bir bolani tarbiyalasa boʻladi, u yaxshi oʻqishi ham mumkun. Ularni qobilyatsiz deyish ham xato. Oʻqituvchining birinchi galdagi vazifasi har bir oʻquvchini atroflicha sinchiklab oʻrganish, uning qaysi sohaga qiziqishini bilish, keyin esa ana shu qiziqish, havas va moyillikni hisobga olib tadbiriy chora koʻrishdir. Umuman, pedagogik jihatdan toʻgʻri uyushtirilgan har qanday faoliyat bola shaxsining aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy, irodaviy rivojlanishiga ijobiy taʼsir etadi.

BOLALARNING O‘SISH DAVRI:

- - Chaqaloqlik davri 1 yoshgacha;
- - Go‘daklik davri 1–3 yosh;
- - Maktabgacha ta‘lim davri 3–6, 7 yosh;
- - Kichik maktab yoshi 6, 7– 10, 11 yosh;
- - O‘smirlik davri 10, 11–13 yosh;
- - O‘spirinlik davri 13–15, 16 yosh;
- - Ilk yoshlik va yetuklik davri 15, 16–18 yosh
- - Balog‘at yoshi davri 18–24 yosh

BOLALARNING YOSH DAVRLARI TASNIFI

Bolalarni to'g'ri tarbiyalash, samarali o'qitish uchun bola rivojlanishiga doyr o'zgarishlarni yosh davrlariga xos xususiyatlarni bilish va hisobga olish lozim. Chunki ularning o'sishi, rivojlanishi, ruhiy jihatdan taraqqiy etishi turli yosh davrlarda turlicha bo'ladi. Agar o'qituvchi, tarbiyachi bolani har tomonlama tabiiyalashni maqsad qilgan bo'lsa, u holda bolani ham har tomonlama bilishi lozim. Shuningdek, maqsadga muvofiq pedagogik ta'sir ko'rsatish usullarini ham egallagan bo'lmog'i kerak, bolaning yoshi, individual xususiyatlarini doimo o'sishda, rivojlanishda, o'zgarishda deb qarash va fikr yuritish lozim.

Tibbiyot, bolalar anatomiyasi fiziologiyasi, psixologiyasi, pedagogika fanlari yutuqlari va ularning tavsiyalariga ko'ra bolalarnig yosh davrlarini quyidagicha guruhlashtirish qabul qilingan.

1. Chaqaloqlik davri (tug'ilgandan to bir yoshgacha bo'lgan davr).

2. Go'daklik - yasli davri – 1 yoshdan 3 yoshgacha.

3. Maktabgacha tarbiya yoshi (bolalik)- 3 yoshdan 6-7 yoshgacha.

4. Maktab yoshidagi kichik o'quvchilar -6-7 yoshdan 10-11 yoshgacha.

5. O'rta maktab yoshidagi o'quvchilar (o'smirlar) – 10-11 yoshdan 13-14 yoshgacha.

6. Maktab yoshidagi katta o'quvchilar (o'spirinlar) – 13-14- yoshdan 15-16 yoshgacha.

7. Balog'atga yetish davri(yoshlik) – 16-18 yosh.

Ma'lum bir yosh davriga xos bo'lgan anatomik, fizologik va ruhiy xususiyatlar yosh xususiyatlari deb ataladi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, yosh xususiyatlari va davrini ikkinchi bir yosh xususiyatlaridan ajratuvchi chegara yo'q. Biz faqat boladagi o'zgarishlarga nisbatan qiyoslab davrlarga ajratamiz. Ularga qisqacha izoh beramiz.

Chaqaloqlik davri

Yangi tugʻilgan bola diqqat bilan parvarishlashga muhtojdir. Sharoit yaxshi boʻlsa, jismoniy jihatdan tez oʻsadi, asab tizimi tez taraqqiy qiladi va takomillashadi. Bola tugʻilgan vaqtda faqat taʼmni (mazani) biladi, issiq va sovuqni sezadi. Asta-sekinlik bilan uning boshqa sezgi aʼzolari taraqqiy etib boradi. 3 oylik boʻlganda buyumlarni farqlaydi, oʻziga yaqin kishilarni koʻrsa xursand boʻladi, ayrim tovushlar chiqaradi. 6-8 oylik boʻlganda buyumlarni rangi va shaklini ham farqlay boshlaydi. Rangdor oʻyinchoqlarni xush koʻradi, ularga intiladi.

Sogʻlom oʻsayotgan bola 11-12 oyligidayoq atrofdagi kishilarni tanishdan tashqari, aytilishi oson boʻlgan ayrim soʻzlarni talaffuz qiladi, nutqi oʻsa boshlaydi.

Goʻdaklik -yasli davri

Bolaning 1 yoshdan 3 yoshgacha davrini goʻdaklik-yasli davri deyiladi. Bu davr jismoniy oʻsish, yoʻlga kirish-yurish davri deb ham ataladi. Bu davrdagi yosh bolalarni xatti-xarakatlarini tabiiy holda boʻlishiga eʼtiborni qaratish lozim.

Bola turli-tuman oʻyinchoqlarni koʻproq oʻynay boshlaydi. Ikki yoshga qadam qoʻyganda anchagina murakkab oʻyinlarni ham qiziqib kuzatadi. Bolalar oʻyin orqali bir-birlari bilan aloqa bogʻlaydilar, tasavvur, fikrlash jarayonlari kuchayadi, takomillashadi, nutqi oʻsadi. Endi u jumla, jumladan gap tuzadi, ularni toʻgʻri talaffuz qiladi.

Bolalarni tarbiya qiluvchi katta kishilarning yurish-turishi va odobi bolalar ruxiyatiga taʼsir qiladi. Oila aʼzolarining axilligi, yaslidagi tarbiyachilarning bolalarni sevishlari, ziyraklik va mehribonlik bilan muomalada boʻlishlari bolalarning toʻgʻri, sogʻlom oʻsishlariga, odobli, vazmin, irodali boʻlishlariga olib keladi.

Bolani lozim boʻlgan vaqtda maqtash, diqqatni ijobiy faoliyatga tortish, yomon ishlardan ehtiyoq qilish, noaxloqiy soʻz va gaplardan uzoqroqda boʻlishlarini taʼminlash.

urishmaslik yo'llarini o'rgatish, ularga ta'sir ko'rsatish usullaridan hisoblanadi.

Maktabgacha tarbiya-bolalik yoshi

Bolaning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davrini maktabgacha davr hisoblaymiz. Tajribalardan ma'lumki, bolalik davrida paydo bo'lgan taassurotlar izi umrbod saqlanib qoladi. Bu davr bolaning aqliy va jismoniy jihatdan tez o'sishi, dunyoni bilish, atrof muhitga o'z munosabatini bildirish istagi kuchayib borayotgan davridir. Shu sababli ham ota- ona va tarbiyachilarning bolalarni to'g'ri o'sishlari, aqliy, axloqiy, estetik jihatdan tarbiyalashga jiddiy e'tibor berishlari lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda:

a) sog'ligi haqida, tartib va gigiyena talablariga;

b) o'yin mashg'ulotlari, so'z, musiqa, ekskursiya, badiiy va jismoniy tarbiyaga;

v) o'zini tuta bilish, do'stlik- birodarlikni o'rniga qo'yish, kattalarga hurmat, o'yin qoidalarini buzmaslik, buyumlarni asrash va hokazolarga o'rgatish muhimdir.

Bu davrda bolalarning bo'yi har yili o'rtacha 6 sm, og'irligi esa 1-2 kg o'sadi. Suyak, muskul tizini yumshoq, egiluvchan bo'ladi. Shu sababli ularni toliqtirib qo'ymaslik lozim.

Ularning hayoti va faoliyati asosan o'yin orqali namoyon bo'ladi.

Shuning uchun ham o'yinlarini rang - barang bo'lishi va jamiyatimiz maqsadlaridan kelib chiqib tashkil etilishi nihoyatda muhimdir.

Maktab yoshidagi kichik o'quvchilar

Bolani necha yoshdan boshlab o'qitish kerak degan muammo pedagogika uchun muhim masalardan biri hisoblanadi. Ota-onaning qiziqishlari asosida bolani o'qishni udda qiladigan darajaga etkazmasdan maktabga berilishi uning sog'lig'iga zarar yetkazadi, bola mashg'ulot mazmunini tushunib o'zlashtira

olmay qiynaladi va nihoyat o'qishdan orqada qoladi. Aksincha, o'qishi lozim bo'lgan paytdan kech maktabga berilsa, bolaning so'lam faollik talab etuvchi ruhiy kuchlari noma'qul tomonga buriladi, u qiynalib o'qiydi.

Ota-ona va tarbiyachilar bolani o'qishga berishdan avval uning aqliy qobiliyatini, diqqatini, mustaqil fikrlash darajasini, so'zlarni ifodalay olish borasidagi faolligi sifatlarini puxta chiqarishlari tavsiya etiladi.

Agar yuqoridagi omillar kuchli va ijobiy bo'lsa, bolani 6-7 yoshdan maktabga berish ma'qul. Shunda bolalar o'z hayotining yangi davriga qadam qo'yadilar. Endi bog'chadagi o'yin faolyati o'rnini tizimli majburiy vaqt bilan bog'liq o'qish faoliyati egallaydi. Albatta, bu davrdan bolalar uchun o'yindan majburiy rioya etiladigan faoliyatga o'tish qiyin, buni hisobga olish lozim.

Kichik yoshdagi bolalar jismoniy jihatdan nisbatan tekins o'sadilar, o'g'il va qiz bolalar tashqi ko'rinishlari bilan birbirlaridan deyarli farq qilmaydilar. Bo'yi o'rtacha 120 sm, og'irligi 25 kg atrofida bo'ladi. Ko'krak qafaslari va umurtqa pog'onalarining etarlicha qotmaganligi tufayli ular tez shikastlanishlari mumkin. Suyak va muskullari tez o'sadi.

Bu davirdagi o'quvchilarning bosh miyasi og'irligi jihatidan kattalarnikiga tenglashsa ham, tuzilishi jihatidan farqlanadi. O'pka, qon tomirlari o'sishda davom etadi. Nafas yo'li va diafragma bo'sh rivojlangan bo'ladi, shu tufayli kichik yoshdagi o'quvchilar harakatsiz qolsalar nafas olishlari sustroq bo'lib, tana a'zolarining kislorod bilan ta'minlanishi yomonlashadi. Kichik yoshdagi o'quvchilarning yuragi o'zidan kattalarnikiga nisbatan ikki marta ko'p qon chiqaradi. Yurak urishi daqiqasiga 90-92 marta tog'ri keladi.

Jismoniy o'sishga xos bu xususyatlar kichik yoshdagi o'quvchilarga nisbatan o'quvchi-tarbiyachilar ehtiyotkorlikni talab qiladi. Ularni asabiylashashdan saqlash, ko'proq harakat qilishlari, ochiq havodan foydalanishlari haqida g'omxo'rlik qilish lozim.

Stol, partada to'g'ri o'tirishlariga, qalam, ruchkani o'ng qo'ldan tutish, dars paytlarida qattiq harakat qilmaslikni nazorat etmoq darkor.

O'qish mehnatining ta'siri ostida bolaning barcha ruhiy faoliyati ixtiyoriy diqqat, ixtiyoriy xotira (yodda qoldirish, esga tushirish) ixtiyoriy idrok (ma'lum maqsad asosida voqea va vodisalarni kuzatish) tafakkurni ixtiyoriy iroda etish va u bilan bog'liq bo'lgan nutq xis-tuyg'u, iroda kabi ruxiy jarayonlar rivojlanadi.

Boshlang'ich maktab o'quvchilari o'qish davrida buyumlarning shakllari, yani doira, uchbukchak, to'g'ri burchak, kvadrat, ko'pburchaklarni, xajmli figuralar-shar, kub, parallapipet, silindir, prizma, konuslarning shakllarini aniq bilib oladilar.

Maktab yoshiga yetgan bolalar kichik vaqt muddatlarini (kun, soat, yarim soat, chorak soat, daqiqalarni) aniq tasavvur qiladilar. Bu yoshdagi bolalar uzoq vaqt muddatlarining farqini sezmaydilar. Bolaning xohishini 2 haftadan keyin bajarishga va'da bersangiz ham, 3 oydan so'ng yoki yarim yildan so'ng bajarishga va'da bersangiz ham, u ko'naveradi. Bolalarni vaqtning qadriga yetishga, vaqtni aniqlash va uni bekor o'tkazmaslikka o'rgatishni ularga darsga kechikmay kelishga o'rgatishdan boshlagan ma'qul. Keyinchalik kundalik ichki tartibga rioya qilish, sekin va tez, oz vaqt va ko'p vaqtning nima ekanligi o'rgatib boriladi.

Bolalarni yaxshi o'qishlari uchun ularda kuzatish qobiliyatini o'stirish, kuzatuvchanlikni tarbiyalash darkor. Chunki kuzatishlar butkul sezilmay kelgan hodisalar mohiyatini ochib beradi.

Kichik maktab yoshidagi bolalar eshitgan va o'qiganlarini ko'pincha harfma-harf, to'ppa-to'g'ri ma'noda anglaydilar. Shu sababli bolalar yuqori sinflarga chiqqan sari ulardagi tasavvur va tushunchalarning kengayishiga, fahm-farosatning o'sishiga qarab aqliy ishlarning hammasini tobora murakkablashtirib, takomillashtirib brogan ma'qul.

6-7 yoshdan 14 yoshgacha bo'lgan bolalarning xotirasi kuchli taraqqiy etgan va xotiraga olish, uqib olish qobiliyati ancha o'sgan bo'ladi. Ikkinchi tomondan esa, maktab faoliyati o'quv ishi ulardan ma'lum maqsad bilan oldindan xotiraga olishni, ongli va faol ravishda aytib berishni, asosli ravishda o'rganishni talab qiladi.

Tajribalardan ma'lumki, bu yoshdagi bolalarning talab va qiziqishlari, odat va sezgilari, tasavvur va tushunchalari, xayoliy faoliyatlari, diqqat-e'tiborlari, tirishqoqliklari va boshqa jihatlar borasida bir-birlaridan farq qiladilar. Ayrımlari biron - bir sohada iste'dodli, qobiliyatli bo'lsalar, boshqalari ikkinchi bir sohada iste'dodlidirlar. Ba'zilarida iste'dod ko'proq, ba'zilarida kamroq bo'ladi.

Shu bilan birga, ular orasida turli ko'rinishdagi kamchilikli jumladan, duduq, ko'zi yaxshi ko'rmaydigan, qulog'i yaxshi eshitmaydigan, ovozi xasta, xotirasi past va xokazo nuqsonli bolalar ham uchraydi. O'qituvchi-tarbiyachilarning vazifasi-bolalardagi hamma ijobiy mayl va intilishlarni o'z vaqtida anglash, ularni kamol toptirish, salbiy sifatlarini yo'qotish, iste'dod va qobiliyatlarini tobora rivojlantirish, kamchilik va nuqsonlarni tibbiyot xodimlari yordamida yo'qotish, umuman, ta'lim - tarbiya ishiga to'sqinlik qiladigan tomonlarini yo'qotishdan iboratdir.

Maktab yoshidagi o'rta o'quvchilar (o'smirlar) davri

10-11 yoshdan 13-14 yoshgacha bo'lgan davrdagi o'quvchilarni o'smirlar deyiladi. O'smirlik davrida bolaning jismoniy va ruxiy taraqqiyotida keskin o'zgarishlar ro'y berishi sababli, bu davr o'tish davri deb ataladi. Bu davr keskin o'zgarishlarga boy bo'lganligi sababli o'smirlarning xulqida bir-biriga zid holatlar: goh bolalarcha serharakatlik, goh sustkashlik, goh jo'shqinlik, goh bo'shanglik, goho ishga kuchli havas, gohida ishni paysalga solish, o'jarlik holatlari uchraydi. Shu sababli ota-onalar va o'qituvchi-tarbiyachilarni o'zaro

hamkorligi, shoshilmasdan o'ylab ish ko'rishi tavsiya etiladi.

O'smir bolalarning ruxiyati taraqqiyoti quyi sinf o'quvchilariga nisbatan ilgarilab ketadi. O'qish ta'sirida o'smir bolaning umumiy, abstrak tushunchalarini tobora ko'proq tushunib va bilib borish tezlashadi. Bolog'at davrida o'smir bola o'zida katta kishilarning sifatlari paydo bo'layotganini seza boshlaydi. Katta kishi bo'lgisi keladi, kattalarga xos hatti harakatlar ham qila boshlaydi. Ota-ona yoki tarbiyachilar uni, "katta kishi bo'lib qolibsan" desalar xursand bo'ladi, ammo shu bilan birga, u xali ko'p vaqt bolalarcha qiliqlar, ba'zan ortiqcha sho'xliklar ham qiladi. Ichki sekretsiya bezlarining shallanishga bog'liq jinsiy yetilish davri boshlanadi. Ularda erkaklik va ayollikning tashqi belgilari, ovozining o'zgarishi paydo bo'la boshlaydi. O'smir bolalar ruhiyatida qahramonona ishlarga, romantika, o'zini qahramonlar qiyofasida tasavvur etish kabi qiziqishlar kuchli bo'ladi. Bunga tarixiy voqealardan, yozuvchilarning asarlaridan ko'plab misollar keltirish mumkin.

O'smirlarda do'stlik va birodarlik hislari, sirdosh do'st topish istagi kuchli bo'ladi. O'smirlarning o'ziga xos tomonlaridan yana biri u o'qituvchi va o'rtoqlarining diqqat-e'tiborida bo'lishni yoqtiradi. U nima qilib bo'lmasin jamoada obro' qozonishga, ma'lum mavqeni egallashga intiladi. Bularga yaxshilik bilan erisha olmasa sho'xlik, ba'zan tartib buzish, o'qituvchining talabiga teskari ish tutish kabi yo'llar bilan e'tibor qozonishga ham harakat qiladi. O'quvchilar jamoasida o'ziga do'st topolmasa, ko'cha bolalari ichidan „do'st“, topib, uning tuzog'iga ilinib qolishi ham hech gap emas. Shuning uchun ota-ona va o'qituvchilarning birinchi vazifasi, o'smirni bo'sh qo'ymaslik, uni imkoni boricha biron-bir ish bilan shug'illantirish, qiziqishlarini mazmunli tomonga burishdir.

Demak, o'smir bilan munosabatda sabr-toqat, vazminlik, ma'lum holda unga mustaqillik berish, jamoa hayotiga oid ishlar yuzasidan ubilan maslahatlashish, uning tashabbusidan, intilish

va imkoniyatlardan foydalanish - bu yoshdagi o'quvchilarni to'g'ri tarbiyalashning garovi. Eng muhim, uning shaxsini hurmat qilish, kamsitmaslik, katta bo'lib qolganligini tan olishdir.

O'smirlik davri ayrim ota-onalar, pedagog va psixologlar, vrachlar ta'kidlaganidek tarbiyaga berilmaydigan davr emas. O'z vaqtida Jan Jak Russo bu davrni ikkinchi marta tug'ilish deb atagan edi. O'smirlik davri bola uchun ko'p imkoniyatlar beradigan davrdir.

Maktab yoshidagi katta o'quvchilar (o'spirinlar)

Bu davr 13-14 yoshdan 16 yoshgacha va xatto, undan yuqori 17-18- yoshlargacha bo'lgan davrni ham o'z ichiga oladi. O'spirinlik yoshidagi o'quvchilarda uzoq muddatli va tizimli ta'lim natijasida fikrlash, tanqidiy fikrlash rivojlanadi, intellektual qiziqish o'sadi, dunyoqarash shakllangan bo'ladi. Bu davrda o'spirinning tasavvur va tafakkur doirasi deyarli nihoyasiga yetgan va ijtimoiy xayotning biror sohasiga yo'naltirilgan bo'ladi.

Endi bu davrga kelib gavda, qomatlari to'lishib, go'zallashib boradi Muskullarning kuchi va ish qobiliyati ortadi. Jinsiy yetilish asosan tugaydi. Umuman, o'spirinlik jismoniy o'sishning tinch davri bo'lib, kishi a'zolarining o'sishi, takomillashishi nihoyasiga yetadi. Ular jismoniy kuchli, xushbichim va sog'lom bo'lgahliklari tufayli tetik va xushchaqchaq, xar ishga qodir, mustaqil bo'ladilar. O'spirinlik faoliyatining asosiy turi o'qish bo'lib qolaveradi. Bilimlarning hajmi kengayadi, bu esa, hayot voqealarini, borliqdagi hodisalarni asoslashda tadbqiq etish imkoniyatini yaratadi. O'spirinlar o'zlarining hozirgi faoliyatiga kelajakda hayotda o'z o'rnini topib, belgilash nuqtai nazaridan qaraydi. Nazariy jihatdan egallagan bilimlarini amaliy masalalar bilan bog'lash ehtiyoji paydo bo'ladi. O'spirinlar mantiqiy fikr yuritadilar va bilimlarni anglab, tushinib esda qoldiradilar.

Yana bir xususiyati o'spirin o'zining madaniy- ma'naviy saviyasini oshirishga intilganda namoyon bo'ladi. O'spirin o'z ustida qunt bilan ishlaydi, radio, televideniya, barcha informatsiya vositalaridan unumli foydalanadi. Turli asarlar bilan tanishadi, o'zi uchun maqbul bo'lgan kishilar bilan suhbatlashadi. Ular xayot haqida (shaxsiy turmush, sevgi, axloq-odob, xayotiy go'zallik kabi masalalar yuzasidan) fikr almashishga ishtiyoqmand bo'lishadi. O'zlarining aqliy va jismoniy yetukligini baholashadi, shunga asoslanib aniq bir kashkorni egallash rejasini tuzishadi. Xarakterli xususiyatlardan yana biri –o'spirin, o'ziga –o'zi baho berishga intiladi, unda xushmuomalalik, odoblilik va vazminlik kabi axloqiy sifatlar qaror topadi, takomillashib boradi.

Ko'pchilik yoshlar Vatanga, xalqiga jamiyatga, insoniyatga xizmat qilish va foydaliy inson bo'lishni xayotining oliy maqsadi deb biladilar.

Umuman olganda, o'qituvchi –tarbiyachilar o'quvchilarning barcha yosh davrlarida, jismoniy va ruxiy taraqqiyotidagi o'zgarishlari, ularning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida yetarli ma'lumotga ega bo'lishlari shartdir. Bu ma'lumotlar o'qituvchining ayrim masalalarni ijobiy hal etishi uchun, shuningdek o'quvchilarga pedagogik ta'sir o'tkazish rejasini tuzishi uchun zarurdir.

Bizning ulug' maqsadimiz, tarbiyalanuvchilarning qalbiga yaxshilik, insoniy fazilat urug'ini sepishdir. Shunday qilishimiz lozimki, toki yosh avlod o'zini jamiyatning ishonchli va kerakli a'zosi, ona Vatan uchun har qanday ishga yaroqli inson deb his qiladigan bo'lsin.

O'QUVCHI SHAXSIGA BERILADIGAN PEDAGOGIK PSIXOLOGIK TAVSIFNOMA NAMUNASI

- 1. O'QUVCHI XAQIDA UMUMIY MALUMOT FAMILIYASI, ISMI, SHARIFI YOSHI MILLATI.**
- 2. O'QUVCHINING OILADAGI TURMUSH SHAROITI, OTA-ONASI, OILANING BOSHQA A'ZOLARI BILAN MUNOSABATI.**
- 3. O'QUVCHINING O'QISH ISHLARI: O'ZLASHTIRISHI, O'QISHGA MUNOSABATI, ONGLILIK VA FAOLLIK DARAJASI.**
- 4. O'QUVCHINING IJTIMOIIY YO'NALISHI: IJTIMOIIY FOYDALI ISHLARGA VA MEHNATGA MUNOSABATI.**
- 5. O'QUVCHI XULQ ATVORINING ASOSIIY XUSUSIIYATLARI VA AXLOQIIY-IRODAVIIY SIFATLARI, O'Z-O'ZIGA, O'RTQQLARIGA MUNOSABATI.**
- 6. O'QUVCHINING MADANIIY SAVIIYASI, MA'NAVIIY , ESTETIK VA AQLIIY RIVOJLANISH DARAJASI. BILIMGA, MEHNATGA VA SAN'ATGA MUNOSABATI.**
- 7. O'QUVCHINING BIROR KASBGAYO'NALISHI VA QIZIQISHLARI.**
- 8. O'QUVCHINING SALOMATLIGI, ISTAK VA ORZULARI.**
- 9. O'QUVCHI XAQIDA UMUMIIY XULOSALAR.**

SINFGA BERILADIGAN TAVSIFNOMA NAMUNASI

- 1. SINFNING TARKIBI: O'QUVCHILAR SONI, YOSHI, JINSI, IJTIMOIY KELIB CHIQISHI.**
- 2. O'QISH FAOLIYATI. O'ZLASHTIRISHNING UMUMIY TAVSIFNOMASI. SINFNING AYRIM FANLAR BO'YICHA O'ZLASHTIRISHI.**
- 3. JAMOATCHILIK ISHLARIDAGI SINFNING ISHTIROKI. SINF JAMOASINING UYUSHQOQLIGI, BIRDAMLIGI, ISHCHANLIGI. SINFDAGI O'RTOQLARCHA O'ZARO MUNOSABAT.**
- 4. SINFNING AXLOQIY QIYOFASI. SINF JAMOASINING JIPLASHGANLIGI.**
- 5. SINFDAGI INTIZOM VA UNING UMUMIY DARAJASI. DARSDAGI INTIZOM. O'QUVCHILARNING O'QITUVCHILARGA MUNOSABATI.**
- 6. SINFNING JAMOATCHILIK ISHLARI. SINF XONASINING JIHOZLANISHI, DEVORIY GAZETALAR CHIQARILISHI, TO'GARAK ISHLARIDAGI ISHTIROKI.**
- 7. SINFNING U YOKI BU HARAKTERLI XUSUSIYATLARINI BELGILOVCHI SABABLAR.**
- 8. SINF JAMOASINING TAVSIFNOMASI BO'YICHA UMUMIY PEDAGOGIK XULOSALAR.**

BARKAMOL AVLOD TARBIYASNING MAQSAD VA VAZIFALARI

Reja:

1. Barkamol shaxs tushunchasi.
2. Inson tarbiyasi haqida allomalarning fikrlari.
3. Tarbiya yo'nalishlari.
4. Ma'naviy tarbiya va uning vazifalari.

Respublikamiz yoshlarini barkamol inson qilib tarbiyalash borasida qaysi yo'lni tanlamoq, nimalarga diqqat e'tiborni qaratmoq lozim? Nima qilganda ijobiy natijaga erishiladi? Bu savollar pedagogikaning muhim muammolari hisoblanadi.

O'zbekistonning hozirgi davri, bundan keyingi taraqqiyoti va istiqboli hamda Mustaqilligining ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, madaniy-ma'naviy zaminlarini mustahkamlash uchun yosh avlodga dunyo standartlari talabi darajasida bilim berishimiz zarurdir. Demak, oldimizda turgan eng muhim va dolzarb muammolardan biri – O'zbekiston hududida yashovchi har bir millat, elat kishilarini va ularning farzandlarini barkamol insonlar qilib tarbiyalash, mustaqil respublikamizning ongli fidoyisiga aylantirishdir. Chunki jamiyat manfaati yo'lida o'zidagi barcha bilim, qobiliyat va iste'dodini baxshida etishga tayyor turgan yetuk insonlar, uddaburon yoshlar, fidoiylar bo'lmasa, O'zbekistonni dunyodagi eng ilg'or davlatlar safiga qo'shish qiyin kechadi.

Yosh avlodni tarbiyalash uchun avvalo sharq mutafakkirlarining, ma'naviy meroslaridan keng va o'rinli foydalanish lozim. Abu Nasr Forobiy, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Ismoil Al-Buxoriy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Al-Xorazmiy, Al-Farg'oniyy, Amir Temur, Navoiy va Bobur singari jahonga taniqli aql egalarining ijtimoiy-siyosiy, falsafiy ta'limotlariga tayanib ish ko'rilsa tarbiya ta'sirchanligi yanada mukammallashadi. O'zining o'tmish merosini chuqur bilmagan va e'zozlamagan odam, o'z

shajarasini, avlod – ajdodlari bosib o'tgan yo'lida jasorat ko'rsatgan Shiroq, To'maris, Jaloliddin Manguberdi va boshqa buyuk zotlar, xalq qasoskorlarining nomlari, kurashishlarini tub mohiyatini ilg'ay olmaydi.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, yosh avlodlarni tarbiyalab yetishtirish oddiy, jo'n ish emas. U kunlab, oylab, yillab va xatto o'n yillab oliy maqsad yo'lida sabr – toqat, chidam va qat'iylilik, irodaviy sifatlarni safarbar etishimizni taqozo etadigan insoniy vazifamizdir.

Hozirgi paytda respublikamiz rahbariyati yoshlar orasidan eng iqtidorli, salohiyatlilarni tanlab, saralab olib, ularning ilmiy, madaniy-ma'naviy jihatdan kamolotga erishishlari, zamonaviy fan-texnika asoslarini chuqur o'zlashtirib olishlari uchun g'amxo'rlik qilmoqda.

Mamlakatimizda "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunni hayotga joriy etish, ta'lim-tarbiyani, sog'liqni saqlash ishlarini, umumiy tibbiyot muammolarini zamonaviy talablar darajasida olib borish, maktablarni milliy lashtirish, o'rta maxsus o'quv yurtlari va oliy o'quv yurtlariga kirish imtihonlarini test usulida o'tkazish borasidagi ishlar ham madaniy-ma'naviy taraqqiyotimizda o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatmoqda. Umuman olganda, o'sib kelayotgan yosh avlodni zamonamiz ruhiga mos, barkamol inson bo'lishlari uchun, tarbiyaning tarkibiy qismlari (aqliy, axloqiy, jismoniy, mehnat, estetik tarbiya va politexnik ta'lim)ga yangicha nigoh tashlash va o'sha ta'limni amalga oshirish yo'llarini ishlab chiqmoq lozim.

Aqliy tarbiyaning maqsad va vazifalari

Aqliy tarbiya barkamol inson tarbiyasining yetakchi tarkibiy qismi bo'lib o'quvchi yoshlarni tabiat va jamiyat, kishi tafakkuri haqidagi bilimlar tizimini ilg'ab olish, ularda ilmiy dunyoqarash, yuqori onglilik xislatlarini parvarishlash, fan asoslaridan xabardor qilish, tafakkur va nutq qobiliyatlarini o'stirishni maqsad qilib qo'yadi.

Aqliy tarbiyani shunday tashkil etish lozimki, toki o'quvchilar aql – zakovatli, ob'ektiv dunyoni yaxlit idrok etadigan, o'zligini tushunadigan, hayotda tutgan o'rmini anglab yetadigan, o'z oldida turgan vazifalarni ongli bajara oladigan, insoniy qadr-qimmatni ulug'laydigan bo'lishsin. Inson kamolotida ilm egallash ulkan fazilatlardan biri hisoblanadi.

Hadis kitoblarida har bir mo'min – musulmon uchun ilmning naqadar zarurligi bayon etilgan. “Beshikdan to qabrgacha ilm izla” deyilgan hadisi-sharifda. Demak, islom ta'limotida ilm eng oliy maqsad – dunyoni bilish uchun zarurat deb uqtirilgan. Bilim dunyoni bilish doirasida cheklanmaydi, balki shaxs ma'naviyatini boyitishda ham bosh omil bo'la oladi.

Muhammad alayh isalom o'z hadislarida “Ilmga ilm olmoq yo'li bilan erishilgaydir”. “Ilmu hunarni Xitoyga borib bo'lsa ham o'rganinglar...” deganlar. Shuningdek, Hadisi sharifda: “Ilm olmakka intilish har bir muslim, muslima uchun qarzu -farz” deyiladi.

Yusuf Xos Hojib o'z asarlarida bilimni yuksak qadrlaydi. Bilim va bilimdonlikni his eta olmoq, uni tushunmoq darkorligi, bilimdon bo'lish asosan tarbiya bilan chambarchas bog'liqligi, bola qancha erta tarbiya qilinsa, shuncha yaxshiligi to'g'risida yozadi:

*“Agar kimda bo'lsa aql, ilm, zehn,
Uni madh etib sen, tugal yer degin,
Ziyod bo'lsa kimda o'quv, uquv, aql, bilim
Yomon va kichik bo'lsa ham maqtagin”*

Alisher Navoiy “Farhod va Shirin” dostonida ilm orqali Farhodning aql – idrokli, bilimdon, hunarmand, kamtar, insonparvar, irodali va e'tiqodli inson bo'lganligini ko'rsatadi.

Demak, yuqorida ta'kidlanganidek, yoshlar aqlini o'stirish uchun birinchi galdagi vazifa ilm olishga da'vat etishdir. Maktab o'quv rejasida ko'rsatilgan fanlarni egallash tabiatning va kishilik jamiyatining taraqqiyot qonunlarini bilib olishga

imkoniyat beradi. O'quvchilarga aqliy tarbiya berib, fan asoslarini o'rgatish orqali ularda ilmiy dunyoqarash tarkib toptiriladi.

O'quvchilarga aqliy tarbiya berishda birinchi galda ularning fikrlash, his qilish, tasavvur, hayol va xotira qobiliyatlarini o'stirish, ichki dunyosini ma'naviy jihatdan boyitish haqida o'ylamoq lozim.

Shu bilan birgalikda oilada, maktabda bolalarga ma'lum izchillikda fanlardan ilmiy bilimlar berishni tashkil etish darkor.

Bir so'z bilan aytganda aqliy tarbiya yosh avlodning mehnat qilish qobiliyatlarini o'stiradi va ularni ijtimoiy hayotga tayyorlaydi.

Axloqiy tarbiya va uning vazifalari

Axloq – ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, insonlarning o'ziga, oilasiga, do'st-birodarlariga, jamoa a'zolariga va tabiatga bo'lgan munosabatlarini tartibga solib turuvchi xulq, odob qonun-qoidalarini majmuasidir. Ana shu xulq odob qonun-qoidalarini o'quvchilar ongi, hayoti, turmush tarziga singdirish axloqiy tarbiya deb nomlanadi.

Demak, axloq kishining oilaga, mehnatga va jamiyatga bo'lgan munosabatlarida namoyon bo'ladi. Musulmon axloqining asoslari mazmunan boy va rang-barang ko'rinishlarda o'zligini namoyon etadi. Markaziy Osiyo xalqlari axloqshunoslik sohasida eng boy tajribaga egadirlar.

Qur'oni Karimdagi va Hadisi Sharifdagi axloqqa oid ibratli maslahatlar, hikoyalar asrlar davomida ota-bobolarimiz hayotida tarkib topgan milliy urf – odatlar, ma'naviyatimiz durdonalari – Farobiy, Yusuf Xos Hojib, Kaykovus, Alisher Navoiy, Sad'iy Sheroziy va boshqa allomalarning axloq haqidagi fikr-mulohazalarida o'z aksini topgan. Ular hozir ham o'z qadr – qimmatini yoqotmagan, o'sha hikmatlar yoshlarimiz tarbiyasi uchun muhim ahamiyatga ega.

I.Karimov ta'kidlaganidek: "Kattalarni hurmat qilish, oila va

farzandlar to'g'risida g'amxo'rlik qilish, ochiq ko'ngillik, millatidan qat'iy nazar odamlarga xayrihohlik bilan munosabatda bo'lish va o'zaro yordam tuyg'usi - kishilar o'rtasidagi munosabatlar me'yori hisoblanadi. O'zbeklar diyoriga, o'z Vataniga mehr-muhabbat, mehnatsevarlik, bilimga, ustozlarga, ma'rifatparvarlarga nisbatan alohida hurmat – ehtirom – O'zbekiston aholisiga xos fazilatdir”.

Amir Temur axloqi husniya - xulqlar egasi bo'lgan. U oqil va tadbirli sarkarda sifatida odamlarni ishga tayinlashda ham, vazifasidan ozod etishda ham shoshma – shosharlik va adolatsizlikka yo'l qo'ymagan, balki yetti o'lehab bir kesgan.

Imom Al-Buxoriy “Axloqning yaxshi bo'lishi, taomning pokizaligi, rostlik va omonatga xiyonat qilmaslik – mana shu to'rt xislatni Oллоh Taolo senga bergan bo'lsa, dunyoviy ishlardan chetda qolgan bo'lsang ham, zarari yo'qdir”- degan edi.

Demak, barkamol inson tarbiyasining yetakchi bo'g'ini tarkibiy qismi – axloqiy tarbiya – insoniy sifatlarni yaratuvchi, shakllantiruvchi, mukammalikka erishtiruvchi vositadir. Abdulla Avloniy ta'kidlaganidek “insonlarni yaxshilikka chaqirguvchi, yomonlikdan qaytaruvchi bir ilmdir. Yaxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarni yomonligini dalil va misollar bilan bayon qiladurg'on kitobdir.”

Xuddi shu ma'noda axloq kishining, xulq atvorida, e'tiqod – iymonida, yurish-turishida, kundalik turmushida, fikr-mulohazasida, mushohada va muloqotida ko'rinadi. Axloqli inson o'zini va o'zgalarni qattiq hurmat qiladi, unda ichki intizom kuchli bo'ladi, kishining dilini og'ritmaydi, tashqi muomalasi bilan uning qalbini yashnatadi, muloqot odobiga rioya qiladi. Yuqoridagi fikrlar shundan dalolat beradiki, jamiyatimizning kuchli fan-texnika taraqqiyoti, moddiy boyligimiz bilan bir qatorda ma'naviy boyligi, hayotimiz ma'nosining mazmunli bo'lishi axloqiy kamolotdadir.

Oilada, maktabda, jamoat joylaridagi har bir xatti-harakat

axloq nuqtai nazaridan go'zal bo'lsin, kishining qalbiga rohat farog'at baxsh etsin. Bunday xislatlarni tarbiyalovchi o'qituvchi –tarbiyachilar esa ana shunday ezgu niyatli kasb bilan shug'ullanayotganliklaridan faxrlansinlar.

Jismoniy tarbiya inson kamolotiga ta'sir etadigan eng qadimiy tarbiya yo'nalishi

Barkamol inson tarbiyasining tarkibiy qismlaridan yana biri jismoniy tarbiyadir.

Jismoniy tarbiya yosh avlodni jismoniy jihatdan sog'lom o'sishlarini, baquvvat bo'lishlarini va Vatanimiz himoyasi uchun qo'rqmas, jasur, harbiy ilmlar, qurol-aslahalardan foydalanishni biladigan qilib tarbiyalashni o'zining oliy maqsadi deb biladi.

Ma'lumki, o'quvchilarga jismoniy tarbiya harakatli o'yinlar, dars, ritmik o'yinlar, gimnastika, sport, turizm hamda sinfdan va maktabdan tashqari sport to'garaklari, musobaqalar, olimpiadalar, o'yin mashg'ulotlari turlari sifatida beriladi.

Jismoniy tarbiya axloqiy tarbiya bilan chambarchas bog'langan bo'lib, bir-birini taqozo qiladi. Jumladan bo'shanglik, o'z kuchiga ishonmaslik, dangasalik va boshqa axloqiy kamchiliklar kishini qo'rqoq qilib qo'yishi mumkin. Bunday shaxslar Vatan himoyasiga yaroqsiz hisoblanadi. Chunki qo'rqoqdan hech qachon botir chiqqan emas. Lekin sotqinlar chiqqanligi haqida tarixiy ma'lumotlar bor.

Mard, jismonan chiniqqan odam o'zini mehnatda ham ko'rsata oladi. Bunday sifatga ega bo'lgan kishida haqiqat, qanoat, sabr, ezigulik, vijdon, adolat kabi fazilatlar shakllanadi. Aks holda razillik, yuzsizlik, xiyonat, tubanlik, noinsoflik kabi illatlarni uchratish mumkin.

Mard bilan nomard orasidagi tafovutni Alisher Navoiy quyidagicha ifodalaydi: “Mard – la'l toj ila” bong uradigan xo'roz. G'arazgo'y vaysaqi, nomard makiyon. Mard o'z paytida gapini aytadi, zaruratga qarab munosabatini bildiradi. Mard – maydon odami, u kurashib yashaydi”. Xalqimizning

qahramonlik, mardlik tuygʻusi ifodalangan rivoyatlari, dostonlari mavjud. Ularda mehnatkash xalqning qahramonligi, el-yurt farovonligi yoʻlidagi mardliklari ifodalangan. Ana shulardan biri "Alpomish" dostoni. Oldimizda turgan maqsad yosh avlodni tetik, xushchaqchaq, mehnatsevar, jasur, vatanparvar, axloqan pok, ma'naviyati go'zal bo'lishi uchun barcha faoliyatimizni safarbar etishdir. Ayniqsa maktab o'qituvchilari bu borada chinakam tarbiyachi ekanliklarini ko'rsatishlari kerak.

Mehnat tarbiyasi va politexnik tarbiya vazifalari

Mehnat va mehnat tarbiyasi inson kamolotining asosi, hayot manbai, umr mazmuni hisobalanadi. Mehnat tarbiyasidan ko'zlangan maqsad, avvalo, mehnatning mohiyatiga, mazmuniga teran nigoh tashlamoq, muayyan xulosa chiqarmoqdan iboratdir. Mehnat qilayotgan kishi o'zi bajarayotgan ishining natijalarini ko'rsa, his qilsa, o'sha natijalardan qoniqsa, rohatlansagina mehnat tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Halol mehnat kishi hayotining mazmunini tashkil qiladi.

Donolarimiz: "Mehnat – mehnatning tagi rohat", "Bugungi ishni ertaga qo'yma", "Daryo suvini bahor toshirar, odam qadrini mehnat oshirar", "Ishlagan – tishlaydi, ishlamagan - kishnaydi", "Mehnatdan qo'rqma, minnatdan qo'rq", "Odamning husni - mehnatda", "Oltin o'tda bilinar, odam mehnatda", "Xazina g'oyibdan emas, mehnatdan", "Halol mehnat – yaxshi odat, berur senga saodat" deb bejiz aytmaganlar. Buyuk alloma Bahouddin Naqshbandning "Dil ba yoru dast ba kor" hikmati bugungi kunda ham o'z qadrini, qimmatini yo'qotmagan. U kishi talabalarni madrasaga qabul qilish paytida "Biror kasbining bormu?" deb so'rar ekanlar. Hunarsiz kishi o'qishga qabul qilinmagan. Uning fikricha "Agar kishi hunarli bo'lsa, u bilimini haqiqatga bag'ishlaydi, o'z mehnati bilan kun kechiradi, bordi-yu, kasbi bo'lmasa, bilimini kun kechirishga sarflaydi, halol mehnatni unutadi".

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, mehnatsiz kelgan boylik har qanday kishini har qanday oilani buzadi, har qanday muqaddas narsani qadrsizlantiradi. Mehnat jarayonida kishilarda do'stlik, birodarlik, jamoa bo'lib ishlash, madaniyat, barcha tarbiyaviy sifatlar shakllanadi, kamol topadi. Eng muhimi, mehnat muhtojlikdan, bekorchilikdan, yurak siqilishidan, axloqiy buzilishdan saqlaydi. Mehnat orqali inson o'zining qadrini biladi, uni el-yurt ulug'laydi. Mehnatsevar kishining porloq siymosi o'g'il-qizlari, nabiralari, yoru do'stlari, hamkasblari, shogirdlari qalbida hamisha yashaydi.

Ota – bobolarimiz bola tarbiyasida eng avvalo mehnatga o'rgatishga, kasb – hunarga qiziqtirishga alohida e'tibor berishgan, farzandlarini layoqati, qobiliyatiga qarab tarbiyalaganlar, o'zlari namuna bo'lganlar. I.Karimov ta'kidlaganidek, "Har bir insonning, ayniqsa endigina hayotga qadam qo'yib kelayotgan yoshlarning ongiga shunday fikrni singdirish kerakki, ular o'rtaga qo'yilgan maqsadlariga erishish o'zlariga bog'liq ekanliklarini, ya'ni bu narsa ularning sobitqadam g'ayrat- shijoatiga, to'la-to'kis fidokorligiga va cheksiz mehnatsevarligiga bog'liq ekanligini anglab yetishlari kerak. Huddi shu narsa davlatimiz va xalqimiz ravnaq topishining asosiy shartidir".

Bu vazifalarni amalga oshirishda ota-ona, ustoz va murabbiy, keng jamoatchilik o'z mehnatlarini ayamasliklarini, ayniqsa maktab o'quvchilarida mehnatga va mehnat ahliga to'g'ri munosabatni shakllantirishdagi mas'uliyatni chuqur his qilishlari kerak. O'quvchilarning qiziqish va imkoniyatlarini o'z vaqtida payqab, ularga maslahat berib, to'garaklarga jalb qilish orqali hayotga tayyorlashlari nihoyatda muhimdir.

DIDAKTIKA VA UNING VAZIFALARI

Reja:

1. Didaktika haqida tushuncha
2. Didaktikaning fan sifatida rivojlanishida Yan Amos Komenskiyning tutgan o'rnini.
3. Ta'lim nazariyasining vazifalari.

Didaktika pedagogikada ta'lim jarayonining umumiy qonuniyatlarini o'rganuvchi qismidir. Didaktika lotincha "Didaskol" so'zidan olingan bo'lib, "Men o'qitaman" degan so'zlardan tashkil topgan. Didaktikaning bugungi kundagi tarjimai ta'lim nazariyasi degan ma'noni anglatadi. Ta'lim nazariyasi ta'lim jarayonining tushunchasi va mohiyatini, prinsiplarini, metodlarini, mazmunini, vazifalarini hamda tashkiliy shakllarini, bilimlarni tekshirishni o'z ichiga oladi. Didaktika o'z oldiga o'qitishning o'quvchilarni har tomonlama tarbiyalash maqsadlariga javob beruvchi umumiy qonuniyatlarini bilib olish vazifasini qo'yadi. Ta'limning asosiy vazifasi yosh avlodni ilmiy bilimlar, ko'nikma va malakalar tizimi bilan qurollantirishdan iborat.

Demak, didaktika pedagogikaning "kinmi o'qitish?", "nimani o'qitish?" va "qanday o'qitish?" kabi savollariga javob beradi. Umumiy didaktika o'z navbatida, o'quv fanlariga oid metodikalar bilan mustahkam bog'lanadi va ularning ma'lumotiga tayanib, o'qitishning umumiy qonuniyatlarini yechib beradi.

Ta'lim berish va o'qitish (didaktika) nazariyasi maktab o'quvchilari bilim olishining va o'qituvchi faoliyatining qonuniyatlarini ochib beradi, o'qitish jarayonining mohiyati, prinsiplari, mazmuni, metodlari hamda tashkil etilishini belgilaydi va izohlaydi.

Didaktika fan sifatida rivojlanib bordi. Uning rivojlanishiga Yan Amos Komenskiy katta hissa qo'shdi. Uning "Buyuk didaktika"

asari o'qitishni rivojlantirishga g'oyat katta ta'sir ko'rsatdi va muallimlarning doimiy foydalanadigan kitobi bo'lib qoldi.

Didaktika pedagogikaning ta'lim jarayoni umumiy qonuniyatlarini o'rganadigan qismidir. Didaktika xususiy metodikalar bilan mustahkam bog'langan xolda, barcha o'quv fanlari uchun umumiy qonun va qoidalarni belgilab beradi. Umumiy didaktika asosida ba'zi o'quv fanlari bo'yicha xususiy metodikalar kelib chiqadi. Ular didaktika ma'lumotlariga asoslanadi, didaktika ta'lim jarayonining qoida-qonunlarini yoritadi va metodikalar ma'lumotlariga tayanadi. Ta'lim bilish faoliyatining turi sifatida pedagogika fanida bir necha asosiy ma'noni anglatadi:

— o'quvchilarda bilim, malaka va ko'nikmalarni hosil qilish;

— ularda dunyoqarash, fikr va e'tiqodlarni shakllantirish;

— o'quvchilarning muayyan darajada o'qimishli, madaniyatli, tarbiyali chin inson bo'lishini ta'minlash;

— ularning ijodiy qobiliyatlarini o'stirish.

Ta'lim-insoniyat tajribasining ma'lum tomonlarini, ya'ni o'quvchilar ijtimoiy taraqqiyotining hozirgi talablariga muvofiq darajada bilim va tarbiyaga ega bo'lishlarini ta'minlaydigan faoliyatdir. Ta'lim jarayonining mazmunini bilim, ko'nikma va malakalar tashkil qiladi.

Bilim -voqelikdagi predmet va xodisalarni, tabiat va jamiyat qonunlarini kishilar ongida aks etishidir.

Ko'nikma-insonning olingan tajriba asosida ma'lum faoliyatni bajara olish qobiliyatidir.

Malaka-avtomatlashgan, odatdagi muayyan usul bilan bexato bajariladigan xatti-harakatdir.

Ta'lim nazariyasining vazifalari quyidagilar:

1. Ta'lim jarayoni o'quvchilarni o'qitish, tarbiyalash va barkamollikka yetkazishdan iborat funksiyalarni o'z ichiga oladi. Demak, ta'lim jarayoni bilimlarni egallash, o'quv ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

2. Ta'lim jarayoni o'quvchilarning aqliy qobiliyatlarini

shakllantirish. o'quvchilar umumiy rivojlanish darajasini doimiy ravishda oshirib borishdan iborat.

3. Ta'lim jarayoni o'quvchida vatanparvarlik, yuksak insoniy fazilatlar, milliy ong va e'tiqod, estetik tuyg'u kabilarni tarkib toptirishi va shakllantirishdan iborat.

4. Ta'lim jarayonida ta'limning yangi metod va pedagogik texnologiyalaridan keng foydalanish hamda ilg'or ish tajribalarini o'quv ishida qo'llay bilish.

TA'LIM NAZARIYASINING MOHIYATI

Reja:

1. Bilish nazariyasi-ta'lim jarayonining metodologik asosi.
2. Bilimlarni o'zlashtirish davrlari.
3. Ta'lim jarayoni ziddiyatlari. Bolalarning o'qish sabablari

BILISH NAZARIYASI-TA'LIM JARAYONINING METODOLOGIK ASOSI

*Ilm – saxroda do'st, hayot yo'llarida tayanch,
yolg'izlik damlarda yo'ldosh, baxtiyor daqiqalarda
rahbar, qayg'uli onlarda madadkor, odamlar
orasida zebu-ziynat, dushmanlarga qarshi kurashda
quroldir.*

(«Hadis»dan)

Insonni qurshab olgan buyumlar va voqealar uning sezgi organlariga ta'sir qilib ongida aks etadi. Olingan tasavvurlar esa qonunlar, tamoillar, qoidalar tarzida umumlashtiriladi. Inson faol mehnati jarayonida tevarak atrofidagi dunyoni bilish uchun uzeq va og'ir yo'lni bosib o'tdi. Bizni qurshab olgan dunyoni bilishning harakatlantiruvchi kuchi-ijtimoiy amaliyotdir. Bu amaliyot kishilar oldiga o'rganish, bilish kerak bo'lgan yangidan-yangi masalalarni qo'yadi, yangi kashf qilingan qonunlarni hayot tajribasi davomida foydalanishga majbur etadi.

O'quvchilar darsda ham, darsdan tashqari vaqtda ham fan asoslarini o'rganish jarayonida tabiat va jamiyat qonunlarini, kishilarning ma'naviy hayotini bilib oladilar. Bunda o'quvchi shunchaki tayyor bilimlardan foydalanmaydi, balki ularni haqiqatdan ham yangi bilimlar sifatida egallaydi, vaholanki, ular faqat o'quvchi uchungina yangi bo'ladi. O'qituvchining faoliyati ham bilish xarakteriga ega. Muallim bilimlarni o'rgatish jarayonida o'quvchilarning o'zlashtirish imkoniyatlarini o'rganadi, qiyinchiliklarini ko'radi, ularni bartaraf etish yo'llarini qidiradi. U o'quv mashg'ulotlariga tayyorlanar ekan, o'z nazariy va metodik bilimlarini oshiradi. Demak, o'qitish o'quvchi uchun ham o'qituvchi uchun ham bilish jarayonidir.

Shunday ekan bilish jarayonidagi singari ta'lim jarayonida ham o'quvchi bilmaslikdan bilishga, noto'g'ri va noaniq bilishdan tobora to'liqroq va aniqroq, chuqurroq bilishgacha bo'lgan yo'lni bosib o'tadi. Bu jarayonda hissiy idrok etish ham abstrakt tafakkur ham, amalda sinab ko'rish ham bo'ladi.

Insoniyat bizni qurshab turgan dunyoni o'rganish sohasida juda katta yo'lni bosib o'tdi. Ilmiy asosda bilish (olimning bilishi) jarayoni va amaliy bilish (o'quvchining bilish faoliyati) o'rtasida umumiylik bo'lsa ham, lekin ular bir-biridan farq qiladi.

Amaliy bilishda olimlarning bilishidan farqli o'laroq, ta'lim o'qituvchi rahbarligida beriladi. Olimlar olamni bilib olib, ilgari fanga ma'lum bo'lmagan yangi haqiqatni kashf etadilar, yangi qonuniyatlarni aniqlaydilar, shu tariqa fanning ilgarilab ketishiga imkon yaratadilar.

Olim va o'quvchilarning bilim olish yo'llari har xil. Olimning bilish sari yo'li egri-bugri, ba'zan xato bo'ladi. O'z tadqiqotlarida u belgilagan rejadani chetga chiqib ketishi, uni o'zgartirishi, bu ishga ko'p vaqt sarflagandan keyin yana dastlabki fikriga qaytishi mumkin. U fanga ma'lum bo'lmagan xaqiqatlarni qidiradi, kashf etadi, yangilik yaratadi. Yangilik yaratildi, uning qonuni ifodalab berildi, ana shunda o'qituvchi o'quvchilarni bu qonunni bilishga to'g'ri, yengillashtirilgan, vaqt

jihatdan qisqa yoʻldan olib boradi.

Oʻquvchilar esa taʼlim jarayonida olamni bila borib, oʻzlari uchun ilgari nomaʼlum boʻlgan, biroq fan kashf etilgan va odamlarning ijtimoiy-tarixiy amaliyotda tekshirib koʻrilgan yangi bir narsani bilib oladi. Oʻqituvchining vazifasi oʻquvchilarni fan erishgan yutuqlar bilan, insoniyat toʻplagan turmush tajribalari bilan tanishtirish, shu bilan birga ularga erishish va qoʻllanish yoʻllarini oʻrgatib, ularni puxta eslab qolib, kundalik hayotda, boʻlajak kasbda ulardan ijodiy foydalanish koʻnikmasi bilan qurollantirishdan iborat.

Oʻquvchilar taʼlim jarayonida fan, bilimlar bilan bevosita ish tutadilar, obʼektiv olam bilan esa bevosita aloqada boʻladilar. Taʼlim berish jarayonida oʻqituvchi oʻquvchilarga tushunarli boʻlgan umumiy taʼlim materialidan foydalanadi, muayyan yoshga xos usullarni va taʼlimda eng yaxshi samaralarga erishish imkoniyatini beradigan maktab didaktikasi metodlari qoʻllanadi. Nihoyat, ilmiy bilimda amaliyot haqiqatning manbai va mezon boʻlib, bilish bilan ochilgan haqiqatlarni tekshirish vositasiga aylanadi, oʻquv jarayonida esa oʻquvchi umuminsoniyat amaliyotida sinab koʻrilgan bilimlar bilan ish koʻradi.

Didaktika oʻqitish bilan bolalarning aqliy rivojlanishini yagona, bir-biri bilan bogʻliq jarayon deb biladi. Oʻqitishda bilimlar faoliyat usullarining doimo murakkablashib borishi natijasida oʻquvchilarning rivojlanishini belgilaydi. Ammo oʻqitish natijasida rivojlanish roʻy beribgina qolmay, uning oʻzi ham rivojlanish darajasiga bogʻliq boʻlib, uning yutuqlariga tayanadi, oʻquvchilar nimaga tayyor boʻlsalar, oʻsha narsani oʻrgana oladilar.

Oʻqish jarayonida oʻquvchilarning doimo intellektual oʻsishi va rivojlanishini taʼminlamoq uchun oʻqituvchi rivojlanishining u yoki bu darajasini, oʻquvchilar rivojlanishining bir darajasidan ikkinchisiga oʻtishni payqay olish muhimdir. Agar u maktab oʻquvchilari aqliy rivojlanishining ayrim belgilaridan xabardor boʻlsa, bu ishni qila oladi.

K.D. Ushinskiy aqlni bilimlarning uyushgan tizimi deb atagan edi. Bu bilan u aqliy rivojlanishda bilimlarning oʻrnini, inson aqlining murakkab va koʻp tomonlama jamligini taʼminlamoqchi boʻlgan edi. Bilimlar har xil yoʻllar bilan olinadi. Bilim olishning usulidan biri yodlashdir. Ammo, bilimlarni oʻzlashtirishning bu usuli oʻquvchi faoliyatida asosiy oʻrinda boʻlib, u boshqa usullardan xabardor boʻlmasa bu holda oʻquvchi juda oddiy masalani-biror qoidani taqqoslash uchun misol keltirish haqidagi vazifani bajarishda boshi berk koʻchaga kirib qoladi. Demak, aqliy rivojlanishning belgisi bilimgina emas, balki bilimlarni oʻzlashtirish jarayonidan, bilish faoliyatining usullaridan ham iboratdir.

Oʻquvchilar oldiga bilimlarni mustaqil egallash va ularni amaliyotda tadbiq etish zarurati qoʻyilsa, ularning aqliy rivojlanishi muvaffaqiyatliroq boʻladi. Topshiriqlarni bajarish vaqtida oʻquvchilar murakkab aqliy ish qilmasliklari kerak boʻladiki, bu ish kuzatish, taqqoslash, umumlashtirish, oʻquv topshiriqlarini hal etish uchun qoidalarni tadbiq etish singari bir qancha harakatlarni oʻz ichiga oladi. Demak, oʻquvchilarni tayyorgarliksiz oʻqitishga ijodiy yondashish mumkin emas. Oʻquvchilarni fikr yuritishga, aqliy operatsiyalarni bajarishga oʻrgatish lozim. Aqliy operatsiyalarni bajarish koʻnikmasini egallash darajasi oʻquvchilar aqliy rivojlanishining belgisidir.

Oʻquvchi xilma-xil intellektual koʻnikmalarni egallagach, material mazmunigina emas, balki bilish jarayonini oʻziga ham qiziqish bilan qaray boshlaydi. U qiyin vazifalarni hal etishni, katta gaplarni tahlil qilishni, soʻzning tarixini oʻrganishni yoqtirib qoladi. Aqliy rivojlanish bolalarning oʻzi qilgan aqliy faoliyatining natijasidir.

Bilish-murakkab dialektik jarayon boʻlib, jonli mushohadadan abstrakt tafakkurga va undan amaliyotga oʻtish. Dunyoni bilishning, haqiqatni bilishning, obʼektiv reallikni bilishning dialektik yoʻli shu. Bilish nazariyasi inʼikos nazariyasi ham deyiladi.

BILIMLARNI O'ZLASHTIRISH DAVRLARI

Sezish tevarak-atrofidagi voqelik, narsa va hodisalarning sezgi organlariga ta'sir etuvchi ayrim sifatlarini organizmda aks ettirishidir. Bunda har bir organ, narsalarning ayrim sifatlarini idrok qiladi. Biz sovuqlik, iliqlik, nur, yorqin, qora va hokozolarni, ya'ni real olamdagi mavjud narsa hamda hodisalarning sifatlarini sezishimiz mumkin. Sezishdan idrok qilishga o'tamiz.

Idrok umuman tevarak-atrofimizdagi buyumlar va hodisalarning odam ongida aks ettirishidir (biz daraxtni, hayvonni idrok qilamiz). Sezgilarning singari idrok qilish ham tashqi buyumlar, ularning manbaalari yo'qolishi bilan to'xtaydi.

Tasavvurlar bosh miya po'stining silliqsligi tufayli odamning ongida uzoq vaqt saqlanib qoladigan idrok sezgilarning izlaridir. Tajriba vositasida odamda tasavvurlar yig'indisi ko'payib boradi. Tasavvurlar fikrlashda, tushunchalar tarkib topishida juda muhim rol o'ynaydi. Tasavvurlar muayyan umumlashmalarning mavjudligi bilan bog'liqdir. Sezishlar, idrok etishlar, tasavvurlar sezib bilishning tarkibiy qismi bo'lsada, ular xam real voqelikni bilish muammosini to'la hal qilib bermaydi.

Odam faqat tafakkur jarayonidagina biror jarayon yoki hodisaning mohiyatini, munosabatning sababli bog'lanishlarini aniqlaydi va shunday qilish bilan voqelikni chuqur, to'g'ri aks ettirishga erishadi. Tafakkur, ya'ni analiz, sintez, induksiya, deduksiya va hokozolar bilishning yuqori shaklidir. Yuqorida aytib o'tilgan mantiqiy operatsiyalar yordamida tushuncha, fikr-mulohazalar hosil bo'ladi. Ularning oliy shakli qonuniyatlar yaratishdir.

Jonli mushohada uchun birinchi signal sistemasi, abstraksiya uchun esa ikkinchi signal sistemasi asosiy ahamiyatga ega bo'ladi. Abstrakt tafakkur voqelik bilan aloqada bo'lgan taqdirdagina odamning bilimlarini ancha chuqurlashtiradi. Birinchi va ikkinchi signal sistemalarining birligigina bilimlarni

chuqur hamda haqiqiy bilimlarga aylantiradi.

Amaliyot-bilish maqsadi va haqqoniyligi mezonidir. Jonli mushohada va tafakkur hamisha odamning amaliy faoliyatiga asoslanishi kerak. Odam tabiat va jamiyatdagi qonuniyatlarni ochib, o'z faoliyatida ulardan foydalanishga intiladi. Har qanday nazariy bilimning qiymati uning amaliyotga qanchalik xizmat qilishi bilan belgilanadi. Nazariya amaliyotdan kelib chiqadi. amaliyotning o'zini yaxshiroq yo'lga qo'yishga ko'maklashadi. zero bilimning maqsadi amaliyot, odamlarning amaliy faoliyatidir. Biroq, amaliyot ayni vaqtda bilimning to'g'riligini tekshirish vositasi hamdir. Nazariy bilim amalda tekshirilgan va amaliyot uni tasdiqlagan taqdirdagina u odam bilimlarining zarur tarkibiy qismiga aylanib qolishi mumkin.

O'quv jarayoni mantiqi va tuzilishining harakatchangligini hisobga olib, unda maktab o'quvchilarining bilmaslikdan bilishga bo'lgan harakati yuz beradigan asosiy zvenolar quyidagilardir:

1. O'quvchilarga bilish va amaliy vazifalar qo'yish hamda ularning bu vazifalarni tushunishlari, o'qish uchun zarur vaziyat va qo'zg'atuvchi sabablar yaratish.

2. Muammoli vaziyat yaratish.

3. Ta'lim jarayonida bolalarning ilgarigi tajribasidan foydalanish.

4. O'quvchilarning har xil shakldagi va xilma-xil manbalardan olingan yangi materialni idrok qilishlari.

5. Idrok qilingan yangi materialni anglab olish, ilmiy tushunchalar tarkib toptirish, qonunlarni o'zlashtirib olish.

6. Maktab o'quvchilarining olgan bilimlarini, hosil qilgan ko'nikma va malakalarni mustahkamlash hamda takomillashtirish.

7. Bilim, ko'nikma va malakalarni amalda qo'llash.

8. Ta'lim natijalarini tahlil qilish, o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishlarini, ko'nikma va malakalar hosil qilishlarini tekshirish.

TA'LIM JARAYONLARI ZIDDIYATLARI

Ziddiyat rivojlanish negizidir. Dialektik materializmnining bilish nazariyasiga binoan rivojlanish-qarama-qarshi kuchlar kurashi demakdir. Masalan, kishining bilish faoliyatida hissiylik bilan ratsionallikning, konkretlik bilan mavhumlikning, tahlil bilan sintezning qarama-qarshiligi rivojlanishni ta'minlaydigan kuchdir.

O'qitish jarayonida insoniyat tajribasini to'raligicha o'zlashtirib olish mumkin emas. Bunga sabab shuki, bu tajribaning birinchidan, yolg'iz bir odamning o'zi, xatto butun umr bo'yi o'qigan taqdirda ham, o'zlashtira olmaydigan bilimlar yig'indisidan tashkil topgandir. Ikkinchidan, o'quvchi o'qiyotgan paytda fan, texnika, ishlab chiqarish, madaniyat ham rivojlanadi, takomillashadi. Shuning uchun kimki o'qisa u insoniyat tajribasidan olgan bilimlarni hajmi va teranligi jihatdan hamisha oldinda bo'ladi.

Ijtimoiy-tarixiy bilimlar hajmi bilan o'quvchining o'zlashtirgan bilimlari hajmi o'rtasida ziddiyat vujudga keladi. Bu ziddiyat o'qitish jarayonini harakatlantiruvchi kuch hisoblanadi. U ta'lim berish mazmunini doimiy ravishda takomillashtirib borish uchun turtki beradi.

O'quvchining individual bilish faoliyati, ya'ni bilishning o'quvchi egallab olgan darajasi, shakllari, metodlari o'rtasida ziddiyat pay do bo'ladi. Bu ziddiyatning bartaraf etilishi o'quvchi aqliy rivojlanishining sur'atlari va darajasini belgilaydi.

O'quvchi o'quv vazifasini o'zidagi mavjud bilimlar va bilish kuchi negizida xal etishi mumkin. O'quvchining rivojlanishida erishilgan daraja bilan o'qitish jarayoni o'rtaga qo'yadigan o'quv vazifasi o'rtasida ziddiyat kelib chiqadi. Bordi-yu vazifa bolaning bilish imkoniyatiga qaraganda ancha murakkab bo'lsa, shu qadar qiyinchilik bilan xal etilishi yoki umuman xal etilmasligi mumkin. Bunday sharoitda o'qishga qiziqish pasayib ketadi. Agar o'quv vazifasi haddan ziyod sodda bo'lsa, o'quvchining

rivojlanish darajasini oshirishga yetarlicha yordam bermaydi. Chunki u bunday vazifani yechish uchun aqliy kuchi va qobiliyatini zo'r berib ishga solmaydi. Ob'ektiv dunyoni bilish uni sezishdan boshlanadi.

BOLALARNING O'QISH SABABLARI

Maktab o'quvchilari o'qishining sabablari o'qitish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Maktab o'quvchisi shaxsining yo'naltirilganligini, uning muvaffaqiyatlari va omadsizliklarini ko'p jihatdan shular belgilaydi.

Bilimlarni egallash sari intilish, yaxshi baho olish, ota-onalar va o'qituvchilar tashakkuriga ega bo'lish, o'z tengdoshlari orasida hurmat qozonish, ixtisoslikka ega bo'lish istagi, mehnat qilish uchun harakat qilish, Vatanga foydali kishi bo'lib yetishish istagi, sevikli o'qituvchilariga, mehnat qahramonlariga, badiiy adabiyot qahramonlariga, ya'ni maktab o'quvchisi uchun namuna bo'lgan kishilarga taqlid qilish **ijobiy** sabablar hisoblanadi. Vazifa ana shu sabablarni rivojlantirish va mustahkamlashdan iboratdir.

Maktab o'quvchisining shaxsiy hayotida vajlar o'qitish jarayoniga jiddiy ta'sir ko'rsatmasligi mumkin. Masalan, o'quvchi sportga moyil bo'ladi, sport seksiyasida zo'r ishtiyoq bilan shug'ullanadi. Bu uning hayotidagi muhim masala bo'lib, o'qish jarayoniga ijobiy va salbiy tarzda ta'sir ko'rsatmasligi mumkin. Maktab o'quvchilari hayotida o'qishga nisbatan bu xildagi **holis** sabablar bir talay bo'lishi mumkin: tengdoshlar bilan o'yinlar. Har kuni kichik yoshdagi maktab o'quvchilari va o'spirinlarning ko'p vaqti shu bilan band bo'ladi: kinofilmlar va teleko'rsatuvlar, ayniqsa sarguzasht film va ko'rsatuvlarga qiziqish; o'yin uchun mayda-chuyda buyumlar, modellar, moslamalar tayyorlash; muayyan faoliyat turi, masalan, baliq ovlash, kashtachilik, kolleksiya to'plash bilan mashg'ul bo'lish va hakoza. O'qituvchining vazifasi, birinchidan, o'qitish

jarayoniga nisbatan ana shu holis sabablarni bilishdan, ikkinchidan, shu sabablarni o'qishga va o'qish faoliyatining o'ziga yordam beradigani ijobiy sabab qilish maqsadida ularga ta'sir ko'rsatishdan iboratdir.

Maktab o'quvchilari hayotida to'sqinlik qiladigan, bilimlarni o'zlashtirish jarayonida, o'qish manfaatlari va maktabga nisbatan munosabatga **salbiy** ta'sir ko'rsatadigan sabablar ham anchagina. Ular orasida o'qish istagining yo'qligi o'qiy olmaslik o'z o'quv mehnatini uyushtira bilmaslik, o'qishda qoloqlik, bilim, ko'nikma va malakalarning yetishmasligi, intizomsizlik, o'rtoqlarining va oilaviy muhitning salbiy ta'siri ko'proq o'rin egallaydi. Ba'zan o'qituvchi ish sifatlarining yomonligi, bolalarni hurmat qilmaslik oqibatida o'qishga nisbatan salbiy munosabat paydo bo'ladi. Bu o'quvchilar shaxsining ma'naviy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

O'quv faoliyati o'quvchida bilim olishga qiziqishni oshirish, o'qishning ijobiy sabablarini rivojlantirish va shakllantirish negizi hisoblanadi. Bunda boshlang'ich sinflarda o'qituvchi asosiy o'rinni egallaydi. Bolalar o'zlarini idora qilishlari, darslarni qayta tayyorlashlari uchun ham yetarli darajada tajribaga ega emaslar. Pedagogik mahoratni egallash, sinfning umumiy manfaatlarini, o'quvchilarning alohida xususiyatlarini va maylini yaxshi tushunadigan o'qituvchi ularning bilim olish faoliyatini va usullarini topa oladi. U materiallarning mazmunini o'quvchining shaxsiy tajribasi bilan mohirona bog'lab olib boradi. Bu bilim olishga to'la imkoniyat tug'diradi. Darsning mazmuni bolalarga yaqinroq, tushunarliroq, qiziqarliroq bo'ladi. Qiziqarli amaliy mashg'ulotlar, ekskursiyalar, kuzatishlar, shuningdek, bolalarning sinfdan va maktabdan tashqari ishlarda faol ishtirok etishi o'qish istagini ancha oshiradi.

TA'LIM PRINSIPLARI

Reja:

1. Ta'lim prinsiplari haqida tushuncha.
2. Ta'limning ilmiy, muntazam va izchil bo'lishi prinsipi:
3. Ta'lim va tarbiyaning birligi prinsipi:
4. Ta'limda nazariyaning amaliyot bilan birligi prinsipi:
5. Ta'limda ongliklik va faollik prinsipi:
6. Ta'limning ko'rsatmali bo'lish prinsipi:
7. Ta'limni puxta va mustahkam o'zlashtirish prinsipi:
8. Ta'lim jarayonida o'quvchilar yosh va alohida xususiyatlarini hisobga olish va tushunarli qilib o'qitish prinsipi.

Ta'lim prinsiplari o'qituvchining faoliyatini va o'quvchilar tomonidan ilmiy bilimlarning o'zlashtirilishi, tegishli ko'nikma va malakalar hosil qilishning asosiy qonun va yo'l-yo'riqlarini o'z ichiga oladi.

Ta'lim prinsiplari o'qitishning eng muhim masalalarini nazariy va amaliy jihatdan to'g'ri xal qilishning asosiy qonuniyatlaridir. Qonuniyat bu barqarorlik, zaruriyat, u yoki bu hodisalar va jarayonlar o'rtasidagi mutanosiblik va muhim aloqa. Ijtimoiy ehtiyojlar va sharoitlar o'quv jarayonining xarakteri, uning vazifalari, mazmuni, shakllari, usullari va vositalarini qonuniy ravishda aniqlab beradi.

Ta'lim prinsiplari deb, umuminsoniy tarbiyaning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratilgan o'qish va o'qitish jarayonlarining yo'nalishi, o'quvchilar tomonidan ilmiy bilimlarning o'zlashtirishlari, bilim, ko'nikma va malakalar hosil qilishning asosiy qonun qoidalarining yig'indisiga aytiladi.

O'qitish prinsiplari ta'limning eng muhim masalalarini nazariy va amaliy jihatdan to'g'ri xal qilishning asosiy negizi hisoblanadi. Quyidagilar eng muhim didaktik prinsiplar qatoriga kiradi.

1. Ta'limning ilmiy, muntazam va izchil bo'lishi prinsipi:

2. Ta'lim va tarbiyaning birligi prinsipi;
3. Ta'limda nazariyaning amaliyot bilan birligi prinsipi;
4. Ta'limning ko'rsatmali bo'lish prinsipi
5. Ta'limda onglilik va faollik prinsipi
6. Ta'limni puxta va mustahkam o'zlashtirish prinsipi;
7. Ta'lim jarayonida o'quvchilar yosh va alohida xususiyatlarini hisobga olish va tushunarli qilib o'qitish prinsipi.

Maktablarimizda o'quvchilarga tabiat va ijtimoiy hayot xodisalarini ilmiy materialistik asosda tushuntiriladi. ularda ta'lim jarayonida ilmiy dialektik-materialistik dunyoqarashni tarkib toptiradiladi. Ana shuning uchun ham maktab o'quv fanlarining har biri. albatta. o'quvchining aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltiriladi.

Ta'limning ilmiylik prinsipi

Maktablarimizda ta'limning ilmiylik prinsipi ta'lim jarayonida o'quvchilarning tabiat. jamiyat va kishi tafakkuri taraqqiyoti haqidagi qonun va qoidalarni dialektik materialistik asosda egallab olishlarini. atrofni o'rab olgan ob'ektiv borliqdagi predmet. narsa. hodisa va voqealarning bir-biriga bog'liqligi. hamisha harakatda va rivojlanishda ekanligini ilmiy asoslarini anglab olishlarini. fakt va hodisalarni mustaqil tahlil qilish va xulosalar chiqarish. shuningdek. ularga o'zlashtirilgan ilmiy bilimlarini turmushda qo'llay bilish ko'nikma va malakalarni hosil qilish talablarini ham o'z ichiga oladi.

Ta'limning ilmiylik prinsipi ta'lim jarayonida o'quvchilarni hozirgi zamon fan-texnika taraqqiyoti darajasiga muvofiq keladigan ilmiy bilimlar bilan qurollantirishni hamda maktab ta'limi davomida yoshlarni ilmiy bilimlar bilan tanishtirib borishni ta'minlashga qaratilgandir.

Didaktikaning ilmiylik prinsipi maktab ta'limining mazmunigagina aloqador bo'lib qolmay. o'qitish metodlariga ham aloqadordir.

U maktab ta'limi jarayonida fan-texnika yutuqlaridan

foydalana olishga qaratilgan o'qitish metodlarini ham takomillashtirishni talab qiladi.

Shuningdek, o'quvchilarning umumiy tayyorgarligi saviyasi va yosh xususiyatlariga mos keladigan eng sodda shakldagi ilmiy tadqiqot metodlari bilan tanishtirishni ham talab qiladi. Ayniqsa o'quvchilarni atrofni, narsa, voqea va qodisalarni mustaqil ravishda kuzatish, eksperiment o'tkazish, dastlabki ilmiy manbalar, adabiyotlar ustida ishlash, muammolar qo'yish va muammoli vaziyatlarni hal qilish, yechish kabi dastlabki ilmiy tadqiqot metodlari bilan tanishtirishni talab qiladi.

Didaktikaning ilmiylik prinsipi o'quvchilarning ilmiy materialistik dunyoqarashlarini shakllantirishga, atrofni o'rab olgan ob'ektiv borliqni o'rganish, bilishga bo'lgan qiziqishlarini o'stirish, shuningdek, ularning mustaqil ravishda o'z ma'lumotlarini oshirish, mustaqil ilmiy ishlar olib borishga bo'lgan moyilliklarini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalar hosil qilishga olib keladi. Bularning hammasi o'quvchilarning ijodiy faolliklarini oshiradi.

Ta'limning muntazamlilik va izchillik prinsipi.

Maktab ta'lim-tarbiya jarayonining hamma sohasida muntazamlilik va izchillik prinsipi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Maktab o'quv fanlarining muntazamliligi ustida gap borar ekan, uni fan va fanni o'rganish tizimidan farq qilish lozim. Fan va uni o'rganish tizimi o'ziga xos ko'p qirrali, chuqur va murakkab hodisalarni o'z ichiga oladi. O'quv fanlarini o'rganishda umumiylik, birlik va muayyan ichki mantiqiy bog'lanishlar mavjuddir. Shunga ko'ra, maktab o'quv fanlarini muntazam bayon qilish bir qator didaktik qoidalarga amal qiladi, ya'ni bir tomondan umumta'lim maktablarida o'qitilayotgan fanlar ma'lum fan tizimi bilan o'zaro mustahkam, ilmiy va mantiqiy bog'lanishlarga ega bo'lishi nazarda tutilsa, ikkinchi tomonidan, izchil muntazam o'qitilayotgan fanlar orqali o'quvchilarning bilish qobiliyati, o'zlashtirish darajasi va ularning ijodiy

kuchlarini rivojlantirib borish nazarda tutiladi. Buning uchun maktab ta'limi jarayoni muntazamlilik prinsipining quyidagi qoidalariga rioya qilishi lozim. Fanni o'qitishda oddiydan murakkabga, osondan qiyinga o'tish kerak. Ya'ni o'tilayotgan fan yoki bayon qilinayotgan yangi materialning o'quvchilarning oldindan o'zlashtirgan ilmiy bilimlari, ko'nikma va malakalari bilan izchil va uzviy bog'lanishi. shu bilan bir vaqtda o'qitilayotgan fan yoki o'quv materiallarini o'zlashtirish orqali kelajakda yangi fan yoki yangi bilimlarni o'zlashtirishga, shuningdek navbatdagi ta'lim bosqichiga o'tish uchun zamin yaratilishi nazarda tutilmog'i lozim.

O'qituvchi kundalik o'quv materialini bayon qilishda muntazamlilik prinsipiga muvofiq dars o'tadi. Bunda:

1) Yangidan bayon qilinayotgan o'quv materialining oldindan o'zlashtirilgan materiallar bilan izchil bog'lanishini ta'minlash va shu orqali o'quvchilarda hosil qilingan tasavvur va tushunchalarni kengaytirish hamda chuqurlashtirish;

2) bayon qilinayotgan o'quv materiallarining hajmiga muvofiq suratda qismlarga bo'lish, undagi yetakchi va bosh masalalarni ajratish qismlardan kelib chiqadigan umumiy tushunchalarni aniq va ravshan qilib uqtirish;

3) yangi materialni bayon qilish jarayonida o'quvchilarni mustaqil mantiqiy fikr qilishga davat etish, shuningdek ijodiy urinishlarni tarbiyalash kabilar nazarda tutilmog'i lozim. Shu bilan birga ta'limning muntazamlilik prinsipi bayon qilinayotgan o'quv materiallarini mustahkamlash va ilgari o'tilgan materiallarni to'ldirishga xizmat qilishi: o'quvchilarning uzluksiz va izchil suratda mustaqil ish olib borishlarini; o'quvchilarning o'zlashtirgan bilim va hosil qilgan ko'nikma va malakalarini hisobga olib borishni ham o'z ichiga oladi.

Ta'limning muntazamliligi uning izchil bo'lishi bilan bog'liqdir. Izchillikka asoslangan ta'limning xarakterli belgisi shundaki, u o'quvchilarning oldindan o'zlashtirgan bilim va malakalari zahirida yangi bilim, ko'nikma va malakalar hosil

qilish, ularning oʻzaro bogʻlanishlarini takomillashtirish va aksincha, yangi bilimlarni bayon qilish jarayonida oldin oʻzlashtirilgan bilim, koʻnikma va malakalarni yana ham chuqurlashtirish, kengaytirish va mustahkamlashni taʼminlashga qaratilgandir.

Yan Amos Komenskiy «izchillikka rioya qilib oʻqitish lozim, toki bugun oʻrganilgan ilmlar kecha oʻrganilganlarni mustahkamlasin, erta oʻrganiladiganlarga zamin hozirlasin» degan edi.

Taʼlim va tarbiyaning birligi prinsipi

Taʼlim jarayonida oʻquvchilarni tarbiyalash, jamiyatda oʻz oʻrnini topishga yoʻnaltirish, ularga barkamol shaxs hislatlarini singdirish asosiy oʻrinni tutmogʻi lozim. Buning uchun:

a) oʻzlashtirilayotgan ilmiy bilimlar orqali oʻquvchilarda ilmiy dunyoqarash tarkib toptirish;

b) shu jarayonda oʻquvchilarga muayyan maʼnaviy sifat, umuminsoniy axloq meʼyorlarini singdirish;

v) oʻquvchilarning aqliy kamoloti va qobiliyatlarini yanada rivojlantirib borish nazarda tutiladi.

Taʼlim-tarbiyaning birligini taʼminlash, taʼlim jarayonini toʻgʻri tashkil qilish va xilma-xil oʻqitish metodlaridan unumli foydalana olishga koʻp jihatdan bogʻliqdir. Taʼlim bilan tarbiyaning birligini taʼminlamoq uchun ayniqsa:

a) bayon qilinayotgan oʻquv materiallarining mazmuni ham ilmiy, ham gʻoyaviy jihatdan toʻgʻri yoʻnalishga ega boʻlishi;

b) oʻqitilayotgan mavzuning ilmiy va tarbiyaviy mohiyatini ochib berilishi;

v) bayon qilinayotgan ilmiy bilimlarning puxta va mustahkam oʻzlashtirilishi hamda turmushda ularga amal qilinishi;

g) taʼlim jarayoni oʻquvchilarning qiziqishlarini orttirib, faollik va tashabbuskorliklarini oʻstirishga qaratilgan boʻlishi;

d) taʼlim jarayonida oʻquvchilarning saranjomlik, uyushqoqlik, intizomlilik va javobgarlikni sezish, jamoatchilik

hamda o'zaro yordam hislarini tarbiyalashga alohida ahamiyat bermoq lozim.

Ta'limda nazariyaning amaliyot bilan birligi prinsipi

Ta'limda nazariyaning amaliyot bilan birligi prinsipi eng asosiy va yetakchi prinsipdir. Nazariyaning amaliyot bilan birligi masalasi faqat didaktik prinsipgina bo'lib qolmay, balki o'quv-tarbiya ishlarining hamma tomonini o'z ichiga oladi. Maktab ta'limi tizimida nazariya bilan amaliyotning birligi prinsipi dastavval o'quv fanlarining mazmuni va xarakteriga bog'liq holda o'qish jarayonida amalga oshiriladi. Ilmiy bilimlarni puxta egallash, uning bir-biriga mustahkam va uzviy bog'liq bo'lgan ikki tomonini:

a) ilmiy bilimlarni puxta o'zlashtirish.

b) o'zlashtirilgan ilmiy bilimlarni amalda qo'llay olishlarini o'z ichiga oladi.

Ta'lim jarayonida nazariya bilan amaliyotning birligi prinsipi izchillik bilan amalga oshirilishi oqibatidagina o'quvchilar o'quv materiallarining tub mohiyatini, tabiat va jamiyat taraqqiyoti qonunlarini ilmiy asosda atroflicha to'g'ri tushunib oladilar va kelajak amaliy faoliyatlari uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalar bilan qurollanadilar.

Ta'limda onglilik va faollik prinsipi

Ta'limda onglilik o'quvchilarning ilmiy bilimlarini asosli ravishda anglab, chuqur o'zlashtirib olishlarini taqozo qiladi. O'quvchilarning ta'lim jarayonida ongliligi bevosita ularning aqliy faoliyati bilan fikr qilish faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir. Odatda o'quvchilarning ongliligi bayon qilinayotgan o'quv materiallarini yoki tevarak-atrofni o'rab olgan ob'ektiv borliqdagi narsa, hodisa, voqealarni fikr qilish operatsiyasi-taqqoslash, analiz va sintez qilish, abstraksiya va umumlashtirish natijasida ilmiy bilimlarning hayotiyligiga ishonch bilan qarashlarida, shuningdak

nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olishlarida ko'rinadi.

Bayon qilinayotgan o'quv materiallarining ongli o'zlashtirilgani o'quvchilarning fikr qilish faoliyatlariga ta'sir qilishi kuzatish natijasida ro'yobga chiqadi va ayni bir vaqtda bu jarayon o'quvchilarning ilmiy bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkam o'zlashtirishlariga ongli, mustaqil, faol munosabatda bo'lishlarini ta'minlaydi.

Ta'limni ongli o'zlashtirishda, bir tomondan, o'quvchilarning mustaqil va faol fikr qilishlari nazarda tutilsa, ikkinchi tomondan, aynan shu jarayon davomida o'quvchilarning mustaqil va faollik bilan mantiqiy fikr qilish faoliyatlarini tarbiyalab, takomillashtirib borish nazarda tutiladi. Bu prinsip o'quvchilarning bilish faoliyatida va dars berishda asos qilib olingan qoida sifatida uchta muhim jihatni:

- o'quvchilar tomonidan o'quv materialining ongli ravishda tushunilishini,

- o'quv mashg'ulotlariga ongli munosabatda bo'lishni,

- bilish faoliyatining shakllanishini o'z ichiga oladi.

O'quvchilar o'quv materialini faqat faol o'rganish faoliyati jarayonidagina tushunishi va o'zlashtirishi mumkin. O'quvchi bilish faolligining darajasi turlicha bo'lishi mumkin.

Eng yuksak daraja. O'quvchi qiziqishi va o'qish istagi borligi uchun mustaqil ravishda mehnat qiladi. Uning darsdagi faolligi, mehnatsevarligi, bilimga tashnaligi oqibatida yuz beradi. Bu o'rinda o'qituvchining roli o'quvchiga o'z o'qish vaqtini to'g'ri tashkil etishga yordam berishdan, unga aqliy faoliyatining ratsional usullarini o'rgatishdan iboratdir.

Yuksak daraja. O'quvchilar materialni faollik bilan, lekin o'qituvchining rahbarligi ostida o'rganadilar. O'qituvchi ularga qiyinchiliklarni yengishga, qat'iyatli, irodali bo'lishga yordamlashgan holda ular faoliyatini yo'naltirib boradi.

O'rtacha daraja. O'quvchilar mavzuni o'zlashtirib olishga intiladilar, ammo turli sabablarga ko'ra, ya'ni yetarli ish qobiliyatiga ega bo'lmagani, o'qish sabablarining yuksak

darajada emasligi, asab tizimining o'qizligi va shu kabi sabablarga ko'ra alaxsiydilar, diqqat-e'tiborsiz bo'lib qoladilar. Bunday sharoitlarda o'qituvchi o'quvchining alaxsish sabablarini yaxshi tushunib yetishi va profilaktika tarzida ta'sir o'tkazish vositalarini oldindan rejalashtirib qo'yishi kerak.

Past daraja. O'quvchilarning diqqat-e'tibori boshqa narsalarga ham ko'chib qoladi. Ular o'qituvchining izohlariga, kitobga, amaliy mashg'ulotlarga, mustaqil ishlashga uzoq vaqtga qadar diqqatni qarata olmaydilar. Lekin o'quvchilar o'quv vazifasini anglaydilar va uni yechish lozimligini tushunadilar. Odatda bunday o'quvchilar ular uchun maxsus ishlab chiqilgan qo'shimcha mashg'ulotlar tashkil etilishini talab qiladi.

Eng past daraja. O'quv vazifasi o'quvchi faoliyatini belgilamaydi. U materialni zarurat bo'lgani uchun o'zlashtiradi. ichki g'ayrat va omil tufayli emas, balki o'qituvchi, ota-onalar, katta yoshdagilar majbur qilgani uchun o'qiydi. O'quvchining faolligi o'quv jarayonida aloqasi yo'q faoliyat turlariga yo'nalgan bo'ladi. Odatda bunday o'quvchilar yomon o'qishadi, ular individual yondashuvni talab qilishadi. O'quv jarayonida uddaburonlik bilan rahbarlik qilish orqali maktab o'quvchilarining bilish faolligini yuksak darajada olib chiqish vositalarini topsa bo'ladi.

Ta'limning ko'rsatmalilik prinsipi

Ta'limning ko'rsatmalilik prinsipi o'quv materiallarini o'quvchilar konkret obrazlar orqali bevosita idrok qilishlarini ta'minlaydi. Kuzatilayotgan ob'ektning xarakteri yoki o'quv materiallarining xususiyatiga qarab idrok qilish quyidagicha bo'lishi mumkin:

1) hayotdagi narsa, xodisa va voqealarni yoki o'quv materiallarini to'g'ridan-to'g'ri kuzatish orqali, bevosita idrok qilish yo'li bilan;

2) ilgaridan sezilgan, idrok qilingan narsalar va o'quv materiallarining obrazlarini qaytadan esga tushirish.

tasavvur qilish yoʻli bilan;

3) narsa, xodisa va voqealar yoki oʻquv materiallarining tasviri ifodalangan koʻrsatma materiallarini namoyish qilish yoʻli bilan idrok qilish mumkin.

Taʼlim jarayonida koʻrsatmali materiallarni qaysi yoʻl bilan idrok qilishdan qatʼiy nazar, toʻgʻri tashkil qilingan koʻrsatmalilik taʼlimning samarali boʻlishini taʼminlashga xizmat qiladi. Koʻrsatmalilik prinsipi taʼlimning yetakchi qonun-qoidalari va talablarini amalga oshirishda juda muhim didaktik masalalarni oʻz ichiga oladi, ayniqsa:

1) bayon qilinayotgan mavzuni xarakteriga mos keladigan koʻrsatmali materiallardan unumli va toʻgʻri foydalanish oʻquvchilarning oʻtilayotgan materiallarni oʻzlashtirishga boʻlgan qiziqishlarini oshiradi. Dars qiziqarli oʻtadi, sinf oʻquvchilarining faolligi oshadi.

2) taʼlimda qoʻllanilayotgan koʻrsatmali qurollar oʻquvchilarning qanchalik yaqqol va konkret, obrazli idrok qilinishini taʼminlasa va kuzatayotgan obʼektga mumkin qadar sezgi organlari safarbar qilinsa, oʻquv materiallari shunchalik tez, qulay va oson oʻzlashtiriladi, uzoq vaqt esda saqlab qolish hamda qayta esga tushirish mumkin boʻladi. Oqibatda oʻquv materiallarining puxta oʻzlashtirilishi taʼminlanadi.

3) koʻrsatmali materiallar orqali oʻquvchilar obʼektiv borliqdagi narsa, voqealar bilan, ularning xususiyati, belgilari, bir-biri bilan bogʻlanish vositalari bilan tanishadilar. Mavhum xodisalarning konkret obrazlar orqali idrok qilinishi natijasida oʻquvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi.

4) oʻquv materiallarining koʻrsatmali boʻlishi ilmiy bilimlarning mustahkam oʻzlashtirilishini taʼminlabgina qolmay, shu bilan birga oʻzlashtirilgan ilmiy bilimlarni tajribada qoʻllay olishlari uchun zarur boʻlgan koʻnikma va malakalar bilan ham qurollantiriladi. Bundan tashqari, koʻrsatmali oʻquv materiallarini toʻgʻri tanlash va undan foydalanish oʻquvchilarning tasviri idrok qilishlarini oʻstiradi. Diqqat kuchi

barqarorligini oshiradi. Irodaviy hususiyatlari va ijodiy tashabbuskorliklarining rivojiga yordam beradi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, ta'limning ko'rsatmali bo'lishi katta ahamiyatga ega. Biroq ta'limda ko'rsatmalilikning samarali natijalar berishi uchun uning boshqa tomonlari ham nazarda tutilishi lozim.

Birinchidan, ishlatiladigan ko'rsatmali qurollar u yoki bu sinf o'quvchilarining yoshi va o'ziga xos xarakter hususiyatlari, umumiy tayyorgarligi saviyasiga mos keladigan bo'lishi lozim.

Ikkinchidan, foydalaniladigan ko'rsatmali qurollar dars mavzusining mazmunini ochib berishga yordam beradigan materiallar bo'lishini hisobga olmoq, demak, uning to'g'ri tanlanilishiga e'tibor bermoq lozim.

Uchinchidan, dars jarayonida foydalanish uchun belgilangan ko'rsatmali materiallardan unumli va samarali foydalanmoq uchun zarur bo'lgan ta'lim metodlari to'g'ri tanlangan bo'lishi lozim.

Ta'limda bilimlarni puxta va mustahkam o'zlashtirish prinsipi

Ta'limni puxta o'zlashtirish prinsipi muhim didaktik talab va qoidalarni, ya'ni o'quvchilar tomonidan tizimli va ongli o'zlashtirilgan ilmiy bilimlarni mustahkam esda saqlab qolish hamda o'zlashtirilgan ilmiy bilimlarni o'z turmush faoliyatlarida qo'llay olish malakalari bilan qurollantirishni nazarda tutadi. Demak, puxta o'zlashtirishning xarakterli belgisi mustahkam esda saqlab qolishdir. Boshqacha qilib aytganda, bu prinsip o'quvchilarning xotira faoliyati, ya'ni o'quv materiallarini esda qoldirish, esda saqlash va qayta esga tushurish kabi xotira jarayoni faoliyatiga bog'liqdir. O'quv materiallarini mustahkam esda saqlab qolish ayni dars jarayonida bayon qilinayotgan o'quv materiallarini tizimli va ongli o'zlashtirishlariga bog'liq. Biroq puxta o'zlashtirishning muvaffaqiyati esa ko'p jihatdan takrorlash va mashq qildirishga bog'liqdir. Takrorlash va mashq

qildirishning mustaqil va alohida-alohida o'qitish metodi sifatida ishlatiladigan usul va vositalarining turi xilma-xildir.

Biroq gap puxta o'zlashtirishning didaktik asoslari ustida borar ekan, takrorlashning bilimlarni xotirada saqlab qolishdagi ahamiyatini ko'rib o'tish maqsadga muvofiqdir.

Takrorlashning ahamiyati shundaki, takrorlash jarayonida faqat oldindan o'zlashtirilgan o'quv materiallarigina esga tushurilmay, balki shu o'quv materiallariga bog'liq bo'lgan yangi-yangi ma'lumotlar ham beriladi, o'zlashtirilgan bilimlarning noaniq, tumanli bo'lib qolgan tomonlari oydinlashtiriladi va to'ldiriladi.

Ta'limda o'quvchilarning yosh va alohida xususiyatlarini hisobga olish prinsipi

Ta'lim jarayonida ma'lum sinf o'quvchilariga hos umumiy hususiyatlarni va shu sinfdagi har qaysi o'quvchining individual hususiyatini hisobga olgan holda ish ko'rish muhim didaktik ahamiyatga ega.

Sinfdagi har bir o'quvchi alohida-alohida hususiyatlarga ega bo'ladi. Ta'limning muvaffaqiyatli bo'lishida o'quvchilarning individual hususiyatlarini kuzatish va o'rganish hamda shu hususiyatlarga mos muomala qilish hal qiluvchi o'rin egallaydi. Kuzatish natijasida har qaysi o'quvchining jismoniy, aqliy va psixik rivojini fikr qilish, bilish-o'rganish qobiliyatlarini. shuningdek, ularning diqqati, xotirasi, ayrim sezgi organlarining faoliyati, his-tuyg'u, iroda va xarakter hususiyatlari o'rganiladi. Natijada har qaysi o'quvchi bilan individual muomala qilish imkoniyati tug'iladi.

Sinf o'quvchilarining har qaysisiga xos hususiyatlarni o'rganish, birinchi navbatda, sinf o'quvchilarining muvaffaqiyatli o'qishlarini ta'minlamoq uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Individual yondashuv yordamida o'quv jarayonining turli konkret masalalarini o'rta qo'yish va hal etish mumkin:

—Aqliy harakatlar va fikrlash jarayonlarini shakllantirish;
—ayrim bilish jarayonlarini, shaxsning irodaliligi va tuyg'ularini, mehnatsevarligini, mehnat qilish estetikasini rivojlantirish.

TA'LIM MAZMUNI VA VAZIFALARI

Reja:

1. Ta'lim mazmunini aks ettiruvchi hujjatlar.
2. Umumiy o'rta ta'lim Davlat ta'lim standartlari.
3. O'quv rejasi va dasturi hamda ularning tuzilish prinsiplari.
4. Darsliklar va ularning tuzilishiga qo'yiladigan talablar.

Mamlakatimizda umumiy o'rta ta'lim uzluksiz davlat ta'limi tizimida asosiy bo'g'in bo'lib, ta'lim oluvchilar ilmiy bilim, mehnat va boshlang'ich kasb-kor ko'nikmalari, ishbilarmonlik asoslarini egallashlari, shuningdek o'z ijodiy qobiliyatlari va ma'naviy fazilatlarini rivojlantirishni ta'minlaydi.

Umumiy o'rta ta'lim 2 bosqichda amalga oshiriladi: 1–4 sinflar boshlang'ich ta'lim, 1–9 sinflar umumiy o'rta ta'lim.

Boshlang'ich ta'limning asosiy maqsadi ta'limni insonparvarlashtirish orqali yosh bolalarning to'laqonli o'quv faoliyatini shakllantirish, eng muhimi, ularda o'qishga, ta'lim olishga qiziqish, hoxish va ixtiyor-e'tiqod uyg'ota olishdir. Boshlang'ich maktabning umumiy mazmuni kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining umumiy rivojlantirishni, ta'lim-tarbiya berishni takomillashtirish uchun aniq ilmiy asoslangan yo'nalishni belgilaydi.

Bolalarda odamiylik, madaniyatlilik, odob, axloq, hushxulqlik fazilatlarini tarbiyalash uchun zarur vositalar tanlanadi. Ona-Vatanga mehr-muhabbatli elparvar bo'lish istaklari, ezgu tuyg'ular uyg'otiladi.

Bolalar mehr-shafqatli, nozik, nafis, did-farosatli bo'lib kamol topishiga, fikrlarini erkin ifoda etishga hamda tafakkur

qilishga yo'naltiriladi.

Ta'limning boshlang'ich bosqichidagi vazifalar quyidagilardan iborat:

a) o'quvchilarning jismoniy, ma'naviy kuchi va qobiliyatini uyg'otish va rivojlantirish;

b) Tabiat va jamiyat xodisalari haqida eng oddiy bilimlar tizimi bilan, shuningdek, ona tili va tafakkurning sodda jarayonlari haqida bilimlar tizimi bilan o'quvchilarni qurollantirish;

v) Bilimlarni egallash hamda bilish va amaliy faoliyatning murakkabroq metodlarini egallash uchun zarur bo'ladigan ko'nikma, malaka va odatlarni rivojlantirish;

g) Dialektik-materalistik dunyoqarash kurtaklarini tarkib toptirish;

d) Mehnatning har xil turlari haqidagi bilimlar bilan bog'liq ishlarni bajarish amaliy ko'nikmalari bilan qurollantirish;

e) o'quvchilarda voqelikka estetik munosabatda bo'lishni o'stirish, ularda sog'lom estetik didni tarkib toptirish; bilish maqsadlarida, shuningdek, axloqiy, estetik tarbiya maqsadlari uchun san'at vositalaridan foydalanish; estetik mulohazalar, baholar berish kurtaklarini rivojlantirish; rasm chizish, qo'shiq aytish, musiqa tinglash, musiqa asboblarini chalish, ritmik harakatlar sohasida dastlabki ko'nikmalar bilan qurollantirish; san'atning tanlab olingan sohasida ijodiy qobiliyatlarni o'stirish;

j) har bir o'quvchida sog'lom organizmni, jismoniy kuchni, harakatlarda chaqqonlikni rivojlantirish, qaddi-qomatning to'g'ri bo'lishi uchun asoslar yaratish; gigiena malakalarini singdirish.

Boshlang'ich sinflarda ona tili, adabiyot (uqish va o'qish), hisob, musiqa va mahorat (nafosat), jismoniy tarbiya kabi fanlar o'qitilishi ko'zda tutiladi.

Har bir fan o'zaro aloqador (bog'liq) bir qancha saboqlar majmuidan iborat bo'ladi. Masalan: adabiyot ta'limida xalq og'zaki ijodi, qiroat va rivoyat, oila va mahalla, jamiyat va tabiat,

ona zamin va ekologiya, hayvonot olami va o'simliklar dunyosi haqidagi saboqlar ham beriladi. Ta'lim mazmunini Umumiy o'rta ta'lim davlat ta'lim standartlari belgilab beradi.

Har bir fanning mazmun va mundarijasi, xajmi va usuli boshlang'ich sinflar o'quv rejasi, dasturi va darsliklarida o'z ifodasini topadi.

Tarbiya tarixiy-milliy an'ana (iymon, e'tiqod, g'urur, viqor, iffat), diniy-dunyoviy ta'lim va islomiy madaniyat zaminida singdiriladi.

UMUMIY O'RTA TA'LIMNING DAVLAT TA'LIM STANDARTI

Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti o'quvchilar umumta'lim tayyorgarligiga, saviyasiga qo'yiladigan majburiy minimal darajani belgilab beradi.

Davlat ta'lim standarti (DTS) ta'lim mazmuni, shakllari, vositalari, usullarini, uning sifatini baholash tartibini belgilaydi. Ta'lim mazmunining o'zagi hisoblangan standart vositasida mamlakat hududida faoliyat ko'rsatayotgan turli muassasalarda (davlat va nodavlat) ta'limning barqaror darajasini ta'minlash sharti amalga oshiriladi. DTS o'z mohiyatiga ko'ra o'quv dasturlari, darsliklar, qo'llanmalar, nizomlar va boshqa meyoriy hujjatlarni yaratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti o'zining tuzilishi va mazmuniga ko'ra davlat, hudud, maktab manfaatlari va vositalari muvozanatini aks ettiradi hamda eng asosiysi o'quvchi shaxsi, uning intilishlari, qobiliyati va qiziqishlari ustivorligidan kelib chiqadi.

Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti quyidagi prinsiplarga tayangan holda ishlab chiqiladi:

- davlat ta'lim standartining davlat va jamiyat talablariga, shaxs ehtiyojiga mosligi;
- o'quv dasturlari mazmunining jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy

taraqqiyoti hamda fan-texnika rivojlanishi bilan bog'liqligi:

- umumiy o'rta ta'limning boshqa ta'lim turlari va bosqichlari bilan uzluksizligi va ta'lim mazmunining uzviyligi:

- umumiy o'rta ta'lim mazmunining insonparvarligi;
- ta'lim mazmunining Respublikadagi barcha hududlarda birligi va yaxlitligi;

- umumiy o'rta ta'limning mazmuni, shakli, vositalari va usullarini tanlashda innovatsion texnologiyalarga tayanish:

O'quvchilarning tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan majburiy minimal talablar

Umumiy o'rta ta'lim ikki bosqichdan iborat bo'lib, boshlang'ich

(1-4-sinflar) va umumiy o'rta ta'lim (1-9-sinflar)ni qamrab oladi

Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti boshlang'ich hamda umumiy o'rta ta'lim nihoyasida o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning minimal darajasini belgilab beradi.

Har bir sinf yakunida o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar o'quv fanlari bo'yicha ishlab chiqilgan o'quv dasturlarida o'z aksini topgan.

1-4-sinflar

1. Ona tili va o'qish

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar ona tili va o'qish bo'yicha quyidagi bilim, ko'nikma va malakalarini egallashlari shart:

a) O'QISH TEXNIKASI BO'YICHA:

Miqdoriy ko'rsatgich: bir daqidada 80-90 so'zni o'qiy olish.

Talablar:

-harflarni to'g'ri talaffuz etish;

-so'zlarni to'g'ri o'qish;

-gap ohangiga rioya qilgan holda ravon va obrazli o'qish;

-gapdagi tinish belgilarini talaffuzda aks ettirish;

-sanash va ajratish ohanglaridan to'g'ri foydalanish;

- soʻz urgʻulariga rioya qilish;
- ohangga rioya qilish;
- ilmiy atama va ramzlarni toʻgʻri talaffuz etish.

b) MATN MAZMUNI VA OʻZGALAR FIKRINI ANGLASH MALAKASI BOʻYICHA:

Miqdoriy koʻrsatgich: 10 daqiqada 4-5 sahifali matnni oʻqib, qayta soʻzlab bera olish.

Talablar:

-oʻgʻzaki nutqning toʻgʻri, ravon, aniq, tushunarli va taʼsirchan boʻlishi;

-monologik nutqning ravon boʻlishi;

-diologik nutqda taʼsirchan, izchil, mantiqiy jihatning aniq boʻlishi.

d) DIKTANT YOZISH MALAKASI:

Miqdoriy koʻrsatgich: 75- 80 soʻzdan iborat diktant yoza olish.

Talablar:

-imlo xatolarga yoʻl qoʻymaslik;

-ijodiy matnning mantiqiy jihatdan izchilligi;

-berilgan izohlarning aniqligi;

-lugʻatlarning toʻgʻri va aniq berilishi.

g) Fikrni yozma shaklda bayon etish malakasi boʻyicha:

Miqdoriy koʻrsatgich: 5- 6 gapdan iborat boʻlgan matnni(fikr ehtiyoji bilan bogʻliq mavzu asosida) yaratish.

Talablar:

-matndagi gaplarning mazmunan oʻzaro bogʻliqligi va aloqadorligi koʻrsatilgan mavzu doirasida birlashishi;

-harf va tinish belgilarini toʻgʻri yozish;

-husnixatda qatorlarni toʻgʻri joylashtirish;

-soʻzlar orasidagi oraligni toʻgʻri belgilash;

-tasvirda tilning ifoda vositalaridan foydalanish;

- matnda soʻzlarni takrorlashdan saqlanish va sinonimlarni qoʻllay olish;

-matnda xat boshlarining yaxlitligi va fikr izchilligini

ta'minlash;

-uyadosh so'zlardan foydalana olish.

Boshlang'ich ta'lim yakunida o'quvchilar kamida 20 ta kichik hajmdagi she'rni yoddan aytib bera olishlari shart.

2. Matematika

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar matematikadan quyidagi bilim, ko'nikma va malakalarini egallashlari shart:

a) SONLAR VA HISOBLASHLARGA OID:

–sonlarni o'qish va yozish, ularni xona qo'shiluvchilarining yig'indisi ko'rinishidagi yozuvini tushunish:

O'QUV REJASI

Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun tayanch o'quv rejasi DTSning tarkibiy qismi bo'lib u ta'lim sohalarini me'yorlashga hamda maktabning moliyaviy ta'minotini belgilashga asos bo'ladigan davlat hujjatidir

O'quv rejasi xalq ta'limi vazirligi tomonidan chiqarilgan davlat hujjati bo'lib, unda sinflar bo'yicha o'qitiladigan fanlarning nomi va shu fanlar bo'yicha o'qitiladigan o'quv soatlari miqdori ko'rsatilgan bo'ladi. O'quv rejasi barcha umumta'lim maktablari so'zsiz amal qilishi lozim bo'lgan hujjatdir.

Shuningdek, o'quv rejasida o'quv yilining qurilishi: choraklarning boshlanishi va tugash vaqti, choraklar orasidagi ta'til kunlari ko'rsatiladi. Har bir sinfdagi ta'lim mazmunidan kelib chiqib o'quv yilining tugash kuni belgilanadi: 1–8 sinflarda o'quv yili 25 mayda, 9 sinflarda 8 iyunda tugaydi.

O'quv rejasining tushuntirish qismida ayrim o'quv fanlarining o'qitilishi tartibi (masalan: rus tili, chet tili darslari sinfni 2 ga bo'lib, mehnat ta'limi darslarida qizlar va o'g'il bolalar alohida o'qitilishi kabilar) ko'rsatiladi.

Maktabdagi imtihonlar qaysi fanlardan topshirilishi ko'rsatiladi. Maktab o'quvchilarining ijtimoiy foydali amaliyoti

har qaysi sinf o'quvchilari uchun qaysi oyga mo'ljallanganligi belgilanadi.

Bulardan tashqari o'quv rejasida o'quvchilarning ayrim fanlarga qiziqishi, xohishlarini qoniqtirish va qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida o'tkaziladigan fakultativ mashg'ulotlariga soatlar miqdori ajratiladi.

O'quv rejasida quyidagi omillarga asoslaniladi:

1. Ta'limning uzluksizligi va izchilligiga;
2. O'quv fanlarining hajmi, o'quvchilarning yoshi, bilim saviyasiga qarab belgilanadi;
3. O'quv rejasiga kiritilgan fanlar dunyoviy va ilmiy xarakterga ega bo'lib, umuminsoniy tarbiyaning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratiladi.

O'quv rejasida tabiiy fanlar - matematika, fizika, kimyo, biologiya, geografiya, informatika kabi fanlar asosiy o'rinni egallab, o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga ijtimoiy fanlar - ona tili, tarix, chet tili kabi fanlar bilan bir qatorda o'quvchining ma'naviy dunyosini boyitadigan va ijtimoiy hayotga tayyorlashda ahamiyatga ega bo'lgan tasviriy san'at, musiqa, jismoniy tarbiya, mehnat ta'limi va iqtisod asoslari singari fanlarni o'qitish uchun soatlar ajratiladi.

O'QUV DASTURI

O'quv dasturlari DTSga asoslanib tuziladigan davlat hujjati bo'lib, unda ma'lum bir o'quv fani bo'yicha o'qitiladigan bilim hajmi va ta'lim mazmuni ifodalanadi.

O'quv dasturi odatda 3 qismdan iborat bo'lib, birinchi bo'lim uqtirish xatidir. Bu qismda fanni o'qitishning maqsad va vazifalari, yo'nalishlari, dasturdan foydalanish tartibiga oid

metodik maslahatlar beriladi.

Ikkinchi bo'limda o'quv fanining asosiy mazmuni, o'rganiladigan nazariy va amaliy materiallar, ular o'rtasidagi aloqadorlik, mavzular bo'yicha o'rganiladigan bilimlar ko'lami va o'quvchida hosil qilinadigan ko'nikma va malakalar majmui ko'rsatiladi. Dasturdagi mavzular ta'lim standarti bo'yicha o'quvchilar bilimining zaruriy va yetarli bilim darajasini o'z ichiga olmog'i lozim.

Uchinchi bo'limda o'quvchilar qo'shimcha ravishda o'rganishlari lozim bo'lgan adabiyotlar ro'yxati ifodalanadi.

O'quv dasturi quyidagi prinsiplar asosida tuziladi:

1. Dasturning ilmiyligi prinsipi. Dasturga ob'ektiv reallikni (voqelikni) aniq, to'g'ri va xaqqoniy aks ettirgan, ilmiy jihatdan tekshirilgan ishonchli materiallar kiritiladi.

Ma'lumki, hozirgi kunimizda fan va texnika tobora rivojlanib bormoqda. Fanga oid yangi ma'lumotlar va masalalar kirishi bilan o'quv dasturidagi ayrim eskirgan masalalar o'quv fanlaridan chiqarib tashlanadi.

2. Dasturning qat'iylik prinsipi.

O'quv dasturlari jamiyatimiz taraqqiyotining har bir bosqichida fan, texnika, ishlab chiqarish hamda ijtimoiy munosabatlar sohasida erishilgan darajasini aks ettirishi lozim. Hamma o'quv fanlariga oid dasturlarning bir necha yillar mobaynida qat'iy bo'lishiga erishish shu fan bo'yicha qat'iy darsliklar ishlab chiqish uchun katta ahamiyatga ega.

3. Nazariyaning amaliyot bilan birligi prinsipi.

Ilmiy bilimlarni puxta egallash va o'zlashtirilgan ilmiy bilimlarni amaliyotda qo'llay olish uchun o'quvchilarga beriladigan nazariy tushunchalar ijtimoiy qurilish amaliyotiga bog'lab, konkret hayotiy misollar bilan: mashqlar, tajribalar ko'rsatib, xulosalar chiqarish kabilar bilan bog'lanishi lozim. Bu o'quvchining ijtimoiy faolligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

O'quv dasturlari fan yutuqlarini turmushga tatbiq eta oladigan

nazariy bilimga ega bo'lgan amaliyotchi shaxsni yetishtirishni nazarda tutadi.

4. Dasturning izchilligi prinsipi.

O'quv dasturidagi materiallar izchil, ya'ni o'rganilayotgan mavzu o'quvchilarning oldingi o'zlashtirgan ilmiy bilimlari, ko'nikma va malakalari bilan izchil va uzviy bog'lanishi, uni to'ldirishi va keyingi o'quv jarayoni uchun zamin hozirlashi lozim. O'quv materiali osondan qiyinga, oddiydan murakkabga tomon yo'naltiriladi.

5. Dasturda o'quvchilarning yosh va alohida xususiyatlarini hisobga olish prinsipi.

Dasturga katta hajmli bilimlar kiritib, bolalar uchun qiyin materialni berish, bolalarning tushunishi qiyin bo'lgan, ularning tushunchalariga mos bo'lmagan bilimlarni berish ularning ongli va mustahkam o'zlashtirishlarida qiyinchilik tug'diradi. O'quvchilarning charchashi va o'zlashtirish darajasi pasayishiga olib keladi.

O'quvchilarning imkoniyatlarini hisobga olmay aql ishlatishni talab qilmaydigan yengil materialni taklif qilish ularning aqliy qobiliyatlari o'sishini to'xtatib qo'yishi mumkin.

6. O'quv fanlarining o'zaro bog'lanish prinsipi.

O'quv dasturlaridagi ma'lum bir o'quv fani bo'yicha beriladigan ilmiy bilim, ko'nikma va malakalar boshqa bir fanni o'tishda e'tiborda tutilishi, uni takrorlamagan xolda o'sha ma'lumotlarga suyanish, uni kengaytirish va chuqurlashtirishga hizmat qilishi, bog'lanishi kerak. Shu orqali o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirish nazarda tutiladi.

7. O'quv dasturlarida tarixiylik prinsipi.

Dasturda ko'rsatilgan o'quv materialining voqea, xodisa va faktlarning tarixiy rivojlanish qonuniyatlari to'g'ri va haqqoniy bayon etilishi o'quvchilarning ilmiy bilimlarining kengayishiga va mushoxada yuritishlarida izchillikka yordam beradi.

8. O'quv dasturining zamonaviyligi, raqobatdoshligi prinsipi.

Dastur materiali fanning hozirgi taraqqiyot darajasiga

muvofig bilim berishi va rivojlanayotgan mamlakatlarda amalda bo'lgan mutanosib o'quv dasturlariga nisbatan ilg'orlikka ega bo'lishi kerak.

9. O'quv dasturining gumanitarligi va milliyligi prinsipi.

Dastur materiali insonparvarlik, elparvarlik va ezgulik g'oyalariga amal qilishi, shuningdek, Markaziy Osiyoda yashagan yoki faoliyat ko'rsatgan olimlar va tarixiy shaxslarning fan rivojiga qo'shgan hissasini chuqur va ilmiy asoslangan tarzda bayon qilishi lozim. Dastur materiali boy milliy, ma'naviy qadriyatlarimizni o'zida mujassamlashtirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

10. Dasturning jozibadorlik va novatorlik prinsipi.

O'quv dasturi o'quvchilarni fanga qiziqtirishi va qiziqishlarini o'stirishi, O'zbekistonning o'ziga xos taraqqiyot yo'lidan rivojlanish strategiyasi va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" talablaridan kelib chiqib, novatorlik, yangi pedagogik texnologiyalarni amalga joriy etishga imkoniyatlar yaratishi lozim.

O'quv dasturlari ikki xil usul bilan: **muntazam** va **konsentrik** usul bilan tuzilishi mumkin.

Muntazam yoki ketma-ket joylashtirilganda dasturdagi o'quv materialining bir qismi avvalgi qismining davomi bo'ladi, har bir qismdagi materialning mazmuni sinf o'quvchilariga tushunarli bo'lishini hisobga olgan holda to'liq yoritiladi.

Dasturning konsentrik yoki markazlashgan tuzilishida mazkur fanga tegishli o'quv materiali o'qitishning keyingi bosqichlarida kengroq, chuqurroq, murakkablashgan xolda takrorlanadi.

DARSLIK

Har bir o'quv fanining mazmuni darslikda batafsil yoritiladi. **Darslik tegishli fanga oid ilmiy bilimlarni dastur asosida, didaktik talablarga muvofiq holda batafsil bayon qilib beruvchi maxsus o'quvchilar uchun yozilgan o'quv kitobidir.**

O'quvchilar o'qituvchi darsda bayon qilgan materialni darslik bo'yicha takrorlaydilar va mustahkamlaydilar. O'quvchilarning ongliligi, tegishli fan yuzasidan o'zlashtirib oladigan bilimlarining chuqur va puxta bo'lishi hamda ularning amaliy ko'nikma va malakalar hosil qilishi ko'p jihatdan darslikning sifatiga bog'liq. Darslik materiali katta ahamiyatga ega. U bilan ishlash o'quvchilarning aqliy tarbiyasiga, ularda ilmiy dunyoqarashning shakllanishiga, tafakkuri, nutqining rivojlanishiga yordam beradi. O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini o'stiradi, o'quvchilarda faoliyatning ma'lum sohasiga oid iqtidor va ko'nikmalarni o'stiradi, munosabatlarni shakllantiradi.

Darsliklar tuzilishiga 2 xil talablar qo'yiladi: didaktik va gigienik.

Darsliklar tuzilishiga qo'yiladigan didaktik talablar quyidagilar:

1. Darsliklardagi ilmiy bilimlar nazariy asoslangan bo'lishi, izchil bayon qilinishi kerak. Darslikda keltirilgan fakt va dalillar ishonchli bo'lishi, ular to'g'ri talqin, aniq ta'rif etilishi, tegishli xulosalar chiqarilishi, hamda shu orqali o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash, eng yaxshi insoniy fazilatlar tarkib topishiga yordam berishi kerak.

2. O'quv fani uchun yaratiladigan darslik mazmuni o'quv dasturiga va o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo'lishi kerak.

3. Darslikdagi nazariy bilimlar ijtimoiy qurilish amaliyoti bilan bog'liq bo'lishi kerak. Unda sanoat, qishloq xo'jaligi

va madaniy sohadagi yutuqlarni xarakterlovchi hujjatlar bo'lishi zarur.

4. Darslikda bayon qilinayotgan materialning xarakteriga bog'liq holda tegishli qoida va ta'riflar berilishi, dalillar keltirilishi hamda darslik yaxshi bezatilgan bo'lishi. ba'zi materiallar rasm, sxema, diagramma va boshqa illyustratsiyalar bilan boyitilishi darkor.

5. Darslikning tili va undagi materialning bayon qilinishi o'quvchiga tushunarli bo'lishi, darslikdagi jumlar puxta, sodda va lo'nda bo'lishi kerak.

Darslik tuzilishiga qo'yiladigan gigienik talablar quyidagilar:

1. Darslik sifatli qog'ozda chop etilishi, qalin muqovali bo'lishi kerak.

2. Harflar yirik, ularning katta-kichikligi ko'zni charchatmaydigan va ishdan chiqarmaydigan bo'lishi zarur.

3. Berilgan rasm va illyustratsiyalar haqqoniy, konkret materiallar bilan bog'lanishi va to'g'ri joylashtirilishi kerak.

4. Darslikning tashqi ko'rinishi, bezagi o'sha sinf o'quvchilarining estetik didlariga mos keladigan bo'lishi kerak.

Darsliklar bilan bir qatorda maktab ta'lim jarayonida o'quvchilar o'quv materiallari ustida tizimli ish olib borishlari ilmiy bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishda quyidagi kitob va qo'llanmalardan ham foydalanadilar:

1. Badiiy adabiyot.

2. Ilmiy adabiyot.

3. Ijtimoiy-siyosiy adabiyot.

4. Ilmiy-ommabop adabiyot.

5. Lug'atlar.

6. Atlaslar va kartalar.

7. Masala va mashqlar to'plami.

8. Xrestomatiyalar.

9. Kundalik matbuot.

TA'LIM-TARBIYA METODLARI HAQIDA TUSHUNCHA

Reja:

1. Ta'lim metodlari haqida tushuncha.
2. Ta'lim metodlarini turkumlash va tanlash muammosi.
3. Og'zaki bayon metodlari va ularga qo'yiladigan talablar.
4. Ko'rsatish va kuzatish metodlari.
5. Amaliy ishlar metodlari.

O'qituvchining o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish va o'quvchilar tomonidan ularni o'zlashtirish usullari o'qitish metodlari deb ataladi. Metod so'zi lotincha so'z bo'lib o'zbek tilida yo'l. usul ma'nosini beradi. Ta'lim va tarbiya vazifalarini hal qilar ekan, o'qituvchi bolalarni nimaga va qanday qilib o'rgatishlarini, bilimlarni ongli ravishda va to'liq o'zlashtirishlariga, amaliy malaka va ko'nikmalar hosil qilishga qanday yo'llar va usullar bilan erishishlarini juda yaxshi tushunishlari kerak.

O'qitish metodlari - o'qitish vazifalarini hal etishga qaratilgan o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyatining usullaridir. Metodning vazifasi bilimlarni shunchaki ma'lum qilishdan iborat bo'lmay, balki o'quvchida bilishga extiyoj tug'diradigan, u yoki bu masalani hal etishga qiziqish vujudga keltirishdan iboratdir. O'qitish metodini vositalardan farq qilish kerak. Vosita faoliyat bilan mustahkam bog'langan bo'lib, faoliyatsizdan tashqarida bo'la olmaydi. O'qitish vositalari sifatida darsliklar, kitoblar, qo'llanmalar, texnika vositalari, lug'atlar, ko'rgazmali qurollardan turli maqsadlar uchun foydalanish mumkin. O'qitish jarayonida turli vositalardan foydalanib, faoliyat usulining o'zi o'zgaradi. O'qituvchi bolalarni zarur bilimlar bilan ta'minlay oladigan, ularning fikr yuritish faolligini oshiradigan, ularda o'qishga qiziqishni rivojlantiradigan ish metodlarini tanlab oladi. Maktablarimizda qo'llaniladigan o'qitish metodlari bolalarga beriladigan o'quv vazifalari va

mazmuni bilan mustahkam bogʻlangandir. Maʼlum bir maqsadni amalga oshirishga qaratilgan taʼlim jarayonidagi faoliyatning turlicha boʻlishi yangi-yangi metodlarni keltirib chiqaradi. Masalan: oʻqituvchi biror oʻquv materialini ogʻzaki bayon qilar ekan, oʻqituvchi uqtiradi, oʻquvchi tinglaydi. Yoki oʻqituvchi savol-javob orqali ish koʻrar ekan, savol beradi, oʻquvchilar javob beradilar va hakoza. Demak, oʻqitish metodlari oʻqituvchi ham oʻquvchilarning dars mashgʻulotlari davomidagi faoliyatlari xarakteriga qarab bir-biridan farq qiladi. Taʼlim jarayonida qoʻllaniladigan metod har ikkala faoliyatning birligini taʼminlagandagina kutilgan maqsadga erishish mumkin. Maktablardagi oʻqitish metodlari asosan quyidagi talablarga javob beradi:

1. Oʻqitish metodlari albatta barkamol shaxs tarbiyasi maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratilmogʻi, taʼlim mazmunining toʻla-toʻkis oʻzlashtirilishiga imkon bermogʻi lozim.

2. Oʻqitish metodlari oʻquvchilarning ongli va mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirishi va ularda qatʼiy ishonch, eʼtiqod hamda ilmiy dunyoqarash tarkib toptirishi kerak.

3. Oʻqitish metodlari oʻquvchilarning fan asoslarini ongli, puxta va mustahkam oʻzlashtirishlariga, oʻzlashtirgan ilmiy bilimlarini turmushda, amaliyotda qoʻllay olishlari uchun tegishli koʻnikma va malakalar bilan qurollanishlariga yordam berishlari dardkor.

4. Oʻqitish metodlari oʻquvchilarning yosh xususiyatlariga mos keladigan, oʻqitilayotgan ilmiy bilimlarni oʻquvchilar tomonidan muvaffaqiyatli oʻzlashtirishlariga imkon beradigan boʻlmoqi lozim.

5. Oʻqitish metodlari oʻquv fanlarining oʻziga hos xususiyatlarini hisobga olgan, shu xususiyatlarga muvofiq va xilma-xil boʻlishi lozim.

6. Oʻqitish metodlari butun sinf faolligini oshirishga qaratilishi lozim.

Ta'lim jarayonida metodlar tanlash quyidagilarga bog'liq bo'ladi:

1. darsning maqsadi va mazmuniga;
2. o'quv fanlarining o'ziga hos xususiyatlariga;
3. o'quvchilarning yoshi va tayyorgarligiga;
4. o'quv ishi sharoitlariga;
5. o'qituvchining shaxsiy sifatlariga.

TA'LIM METODLARINI TURKUMLASH VA ULARNI TANLASH

Hozirgi kunda maktablarimiz amaliyotida qo'llanib kelinayotgan amaldagi o'qitish metodlarini asosan 3 guruhga bo'lib ko'rsatish mumkin:

1. o'quv materialini og'zaki bayon qilish metodlari;
2. kuzatish va ko'rsatish metodlari;
3. amaliy mashg'ulotlar metodlari.

O'quv materiallarini og'zaki bayon qilish metodi maktab ta'limi tizimida eng ko'p qo'llaniladigan metodlardan biri bo'lib, mazkur metodlarga deyarli hamma sinflarda va hamma o'quv fanlari bo'yicha olib boriladigan darslar jarayonida murojaat etilishi mumkin. Bu metodlar bayon qilinayotgan bilimlarning to'g'ridan-to'g'ri o'qituvchining jonli nutqi orqali idrok qilinishi bilan xarakterlanadi va boshqa o'qitish metodlaridan shu bilan farq qiladi.

Og'zaki bayon qilish metodida har ikkala faoliyatning, ya'ni, bir tomondan, o'qituvchining o'quv materialini mohirlik bilan og'zaki bayon qilib borishi va ikkinchi tomondan, bayon qilinayotgan materiallarni o'quvchilar diqqat bilan tinglab, ongli va mustahkam o'zlashtirishlari birligiga amal qilinadi. Biroq o'qituvchi bayon qilayotgan materialni butun dars davomida bir yo'sinda og'zaki davom ettira olmaydi va davom ettirishi mumkin ham emas. Shunga ko'ra garchi dars umuman materialni

ogʻzaki bayon qilish yoʻli bilan olib borilsa ham. shu darsning maʼlum bosqichlarida boshqa oʻqitish uslublarining ayrim elementlarini ishlatish mumkin. Demak, butun bir darsni ogʻzaki bayon qilish metodi vositasida oʻtib boʻlmaydi. Oʻqitilayotgan mavzuning xarakteri. sinf oʻquvchilarining darsga boʻlgan munosabatlari va oʻzlashtirish darajalariga qarab material turlicha bayon qilinishi mumkin.

Shuningdek, oʻquvchilarni oʻtilajak materialning mavzusi. maqsadi va uni bayon qilish rejasi bilan tanishtirish. oʻquv materialini muammoli tarzda bayon etish va boshqalar sinf oʻquvchilarining faolligini oshirishda. mustaqil mantiqiy fikr yuritishlarini taʼminlashda muhim rol oʻynaydi.

Yuqoridagilar bilan bir qatorda, materialni bayon qilish surʼati (tezligi yoki sekinligi) oʻqituvchi nutqining taʼsirchan ohangda boʻlishi, mashgʻulotning haddan tashqari jiddiy yoki zerikarli boʻlmasligi kabi qoidalar nazarda tutilmogʻi lozim. Oʻquv materiallarini ogʻzaki bayon qilish metodi quyidagicha 5 turda qoʻllaniladi: hikoya qilish, oʻquv materialini tushuntirish. maktab maʼruzasi, suhbat, darslik va kitob ustida ishlash. Taʼlimda koʻrsatish uslubi namoyish etish. illyustratsiya (kuzatish) va ekskursiya tariqasida olib boriladi. Namoyish qilish, koʻrsatish va kuzatish oʻquvchilarning oʻquv materiallarini konkret obrazlar orqali bevosita idrok qilishlarini taʼminlash uchun muhim ahamiyatga ega. Namoyish etish uslubi oʻqituvchi bayon qilayotgan ilmiy bilimlarni oʻquvchilar puxta oʻzlashtirishlari uchun ularning turli sezgi organlarini eshitish, koʻrish, xid, taʼm bilish. teri. muskul harakatlari va organik sezgilarning bir obʼektga alohida-alohida yoki bir necha sezgi aʼzolarini bir yoʻla safarbar qilish yoʻli bilan olib boriladi. Namoyish qilish uslubi atrofini oʻrab olgan obʼektiv borliqdagi fakt narsa. xodisa va voqealarni bevosita koʻrib. idrok qilish natijasida ular ustida mustaqil fikr yuritish, tahlil qilish, maʼlum natija va xulosalar chiqarishga imkon beradi.

TA'LIM METODLARI

BILIM BOSQICHLARI	BILIM MANBAI	O`QITISH METODLARI
JONLI MUSHOHADA	YAQQOL OBRAZ	KO`RGAZMALI METODLAR</b> a/ namoyish, ko`rsatish b/ kuzatish v/ ekskursiya
ABSTRAKT TAFAKKUR	SO`Z, NUTQ	O`G`ZAKI METODLAR Suhbat, hikoya, tushuntirish, Kitob bilan ishlash, maktab ma`ruzasi
AMALIYOT	AMALIY FAOLIYAT	AMALIY METODLAR a/ laboratoriya ishi b/ amaliy ishlar v/ mashqlar

OG'ZAKI BAYON QILISH METODLARI

O'quv materialini og'zaki bayon qilish metodlari maktab ta'lim tizimida eng ko'p qo'llanadigan metodlardan hisoblanadi. Og'zaki bayon qilish metodlarining asosiy ifoda vositasi so'z bo'lib, so'z 1989 yil 21 oktyabrda qabul qilingan "O'zbekistonning davlat tili haqida"gi qonunga muvofiq til me'yorlariga rioya qilingan holda ifodalanishi kerak. Og'zaki bayon metodlarida nutqning aniq diksiya bilan ifodalanadigan jonli, obrazli, ravon, talaffuzi jihatidan erkin, ifodali, emotsional bo'yoqli bo'lishiga erishish alohida ahamiyatga ega. Nutqda stilistik, grammatik va fonetik nuqsonlarning bo'lmashligi, so'z va iboralar noo'rin qo'llanmasligi, uzundan-uzoq jumlarlar tuzilmasligi, murakkab so'z birikmalari, o'quvchiga tushunarsiz qiyin terminlar va iboralar bo'lmashligi kerak. Fikrlar ifodasi o'quvchilar uchun aniq, sodda, tushunarli bo'lishi hamda mimika va pantomimika vositasida his-tuyg'ularni ravshan ifodalay olishga erishish kerak. O'qituvchining nutqi o'ziga xos belgilarga ega bo'lishi, tinglovchilar tomonidan idrok qilinish darajasi qat'iy hisobga olinishi kerak. Nutq quyidagi lazilatlarga ega bo'lishi lozim:

1. nutqning aniq va ravonligi, so'zlarning burro aytilishiga;
2. pauzalardan to'g'ri foydalana bilish malakasiga;
3. intonatsiyalar boyligini mukammal egallaganligiga;
4. mantiqiy urg'ularning to'g'ri qo'yish malakasiga;
5. nutqning to'g'ri sur'atiga (o'quvchilarning yoshi, tayyorgarligiga, shuningdek materialning xarakteri va mazmuniga qarab);
6. badiiy jihatdan to'g'riligiga;
7. yuksak nutq madaniyatiga ega bo'lishi kerak.

O'quv materialini og'zaki bayon qilish quyidagi 5 turda qo'llaniladi: hikoya, tushuntirish, maktab ma'ruzasi, suhbat, kitob va darslik ustida ishlash.

Hikoya qilish-o'qituvchi tomonidan yangi o'tilayotgan mavzuga oid faktlar, hodisa va voqealarning yaxlit yoki qismlarga bo'lib, obrazli tasvirlash yo'li bilan iloham, qisqa va izchil bayon qilishdir. Bunday bayon qilish 1—4 sinflarda 8—15 minut, 5—7 sinflarda 15—20 minut, yuqori sinflarda 30—40 minutgacha bo'lishi mumkin. Hikoya qilib berishning mahoratini yaxshi egallagan o'qituvchi o'quvchilarning bilimlarini muayyan tizimda o'zlashtirishlarini ta'minlaydi, ularning fikrini rivojlantiradi, o'quvchilarga so'zdan qay tariqa mahorat bilan foydalanish kerakligini ko'rsatadi. O'quv fanining xususiyatlariga qarab hikoya qilib berish o'zgarishi mumkin.

Hikoyaning eng ko'p tarqalgan turi **ifodali** hikoya qilib berishdir. Bunda voqealar bayon etilib, yozuvchilarning, tarixiy arboblarning hayot va faoliyati haqida gapirib beriladi. **Tasvirli** hikoyada voqealar, holatlar, xatti-harakatlar, tabiat manzaralari tasvirlab beriladi. **Ilmiy-ommabop** hikoyada esa o'simliklar tuzilishi, turli jihozlar konstruksiyasi(qurilishi), moddalar tarkibi va hokozolar tasvirlanadi. Hikoya qilib berishning rejali bo'lishi, uning puxta tuzilishi o'quvchilar uchun asosiy jihatni ikkinchi darajadagi jihatlardan ajratib olish imkoniyati hikoya qilib berish samaradorligini oshirishning muhim shartlaridir. Hikoya qilib berishning ta'sirchan va obrazli bo'lishi o'qituvchi hikoyasining zarur fazilatidir. Hikoyani muvaffaqiyatli o'tkazish uchun qo'yiladigan talablar quyidagilar:

1. O'qituvchi darsga tayyorlanishida avvalo hikoyaning maqsadini, mazmunini aniq belgilashi kerak.

2. Hikoyani maroqli boshlash, unga o'z kuzatishlari va kechinmalarini qo'shish kerak.

3. O'quv materialini o'quvchilar aniq tushunishlari uchun isbot eta bilishi, eng muhim asosiy joylarini ovozini balandlashtirib, ta'kidlab ko'rsata bilish lozim.

4. Hikoya ta'sirchan bo'lishi, o'quvchilarning his-tuyg'ularini uyg'otishi ijobiy va salbiy faktlarga munosabatlarini vujudga keltirishga qaratilmog'i lozim.

5. Hikoyaning tuzilishi aniq bo'lishi, ya'ni boshlanishi, voqealarning rivojlanishi, kulminatsiya nuqtasi, xotima qismi bo'lishi kerak.

6. Hikoya muayyan obrazli-badiiy tugal butunlikka ega bo'lishi kerak.

Tushuntirish yoki uqtirish o'qituvchi tomonidan o'tilayotgan mavzuning (narsa, xodisa va voqealarning) mazmunini xarakterlaydigan tushuncha, qonun va qoidalarining bayon qilinishidir. O'qituvchi ma'lum bir fanning biror mavzusiga oid qonun, qoidalarining qanchalik asosli ekanligini faktlar, misol va dalillar keltirish hamda masalalar, misollar yechish bilan isbotlab beradi, uning tajribada, korxonada qo'llanish yo'llarini tushuntirib o'tadi. Biroq bu jarayonga o'quvchilarning faol ishtirok etishlarini ta'minlamay turib kutilgan maqsadga erishib bo'lmaydi. O'qituvchi bayon qilayotgan masalalar ustida o'quvchilarning bevosita mantiqiy fikr qilishlariga, mustaqil mulohaza yuritishlariga erishuvi lozim. Bu tushuntirishlar maktab o'quv ustaxonasi, tajriba yer maydonlarida qo'llaniladigan asboblarning xususiyatlari, foydalanish yo'llari, shuningdek ma'lum bir tajriba o'tkazish yoki ma'lum ish jarayonini yo'lga qo'yish qoidalarini bayon qilishda qo'llaniladi. Odatda bular ixcham va qisqacha tushuntiriladi. Tushuntirish metodini muvaffaqiyatli o'tkazish uchun qo'yiladigan talablar:

1. o'quvchilarning yosh va bilim darajalariga asoslangan holda xal etish mumkin bo'lgan yangi ta'lim vazifasini ravshan va puxta qilib qo'yish;

2. ma'lim u yoki bu qoidalarni to'liq xal qilish uchun faktik materialni jiddiy va puxta tayyorlash;

3. fakt yoki tushunchalarni tahlil qilish hamda xulosalar chiqarish; materialni izchillik bilan bayon qilish;

4. xulosalarni ta'riflash;

5. tushuntirish jarayonida o'quvchilar tomonidan javob reaksiyasi bo'lishini ko'zda tutish, ikki tomonlama aloqa

o'rnatish kerak bo'ladi:

6. o'qituvchi tushuntirish yakunida ayrim qiyin joylarini qanday tushunganliklarini so'rashi, ayrim aqliy va amaliy ishlarni bajarishga undashi mumkin.

Maktab ma'ruzasi metodi odatda o'rta maktabning yuqori sinflarida qo'llaniladi. Maktab ma'ruzasi o'tilayotgan mavzuning baqiqiy ilmiy mohiyatini ochib berish, ulardan ilmiy xulosalar chiqarish va umumlashtirish yo'li bilan, bir soatlik mashg'ulot davomida bilimlarni izchillik bilan sidirg'asiga bayon etishdir. Odatda maktab ma'ruzasi davomida belgilangan mavzuning mazmuniga ko'ra asosiy muammolarni yoki mavzuning yaxlit asosiy yo'nalishini ifodalovchi tugallangan tushunchalar bayon qilishi kabi uslublardan foydalanish mumkin. Mana bular maktab ma'ruzasini oliy maktab ma'ruzasidan farqlaydigan tomonlardir.

Suhbat metodi maktablarimizda eng ko'p tarqalgan metod bo'lib, ko'pincha savol-javob deb ham yuritiladi. Chunki bu metodi bilan ish ko'rilganda dars jarayoni savol-javob vositasida olib boriladi. Suhbat metodi bilan ish ko'rilganda o'qituvchi o'quvchilar o'rtasiga savol tashlab yoki ilgari o'zlashtirgan bilimlarini eslariga tushirish, yohud mavjud bilimlari asosida yangi materiallardan tegishli xulosa va natijalar chiqarish, umumlashtirish, shuningdek o'zlashtirgan bilimlariga tayanib, yangi xulosalar, qonun qoidalar chiqarishni taklif etish yo'li bilan bilim, ko'nikma va malakalar berishni nazarda tutadi. Suhbat metodi dars jarayonida quyidagi maqsadlarda olib borilishi mumkin:

1. uyga berilgan topshiriq va mustaqil o'rganilgan materiallarini aniqlash uchun;

2. o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni hisobga olish maqsadida;

3. dars jarayonida o'tilayotgan mavzuning xususiyatiga bog'liq holda o'quvchilarning o'z hayotida kuzatgan va tajribada ishlatgan fakt, narsa va hodisalardan nimalarni bilishlarini aniqlash maqsadida;

4. o'tilayotgan mavzuning talabiga muvofiq ancha ilgari o'tilgan mavzularni qayta esga tushirish maqsadida;

5. bayon qilinayotgan materialni qaytarish va mustahkamlash maqsadida;

6. o'tilayotgan mavzuga oid ko'rgazmali materiallar ustida;

7. o'tilayotgan mavzu yuzasidan ma'lum xulosalar chiqarish, umumlashtirish, qoida va ta'riflar ustida ishlash maqsadida;

Suhbatlar ba'zan davomli (bir soat davomida), ba'zan ayrim darslarning ma'lum bosqichlarida qo'llanishi mumkin. Bu metodda savolga qo'yiladigan talablar quyidagilar:

1. savol aniq bo'lishi, ya'ni o'quvchilar suhbat nima ustida borayotganini hamisha tushunishlari kerak.

2. o'quvchilarga beriladigan savollarning mazmuni pishiq, puxta bo'lishi o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantiradigan bo'lishi; mulohaza yuritishni talab qiladigan bo'lishi;

3. savollar dars mavzusi asosida sermazmun, ixcham, sinf o'quvchilarining umumiy rivojiga va ularning tayyorgarliklariga mos keladigan bo'lishi;

4. suhbat uchun tuzilgan savollar bir-biri bilan mustahkam mantiqiy bog'langan bo'lishi va mavzudan tashqariga chiqib ketmasligi kerak.

5. savol sinf o'quvchilarining hammasiga taalluqli bo'lib, so'roq o'rtaga tashlanishi kerak.

Savollarning tuzilishiga ko'ra suhbatning 2 turi farqlanadi: **evristik** va **reproduktiv**. Evrika lotincha so'zdan olingan bo'lib, topdim, ihtiyo qildim degan ma'noni beradi. Evristik suhbatda o'quvchilar o'z hayotlarida uchratgan yoki tajribadan o'tkazgan narsa, voqea-hodisalar yuzasidan so'roqlarga javob berish orqali mustaqil fikr yuritib, umumlashma va xulosalar chiqarib o'zlari yangi mavzuning mohiyatini, mazmunini o'chgandek bo'ladi.

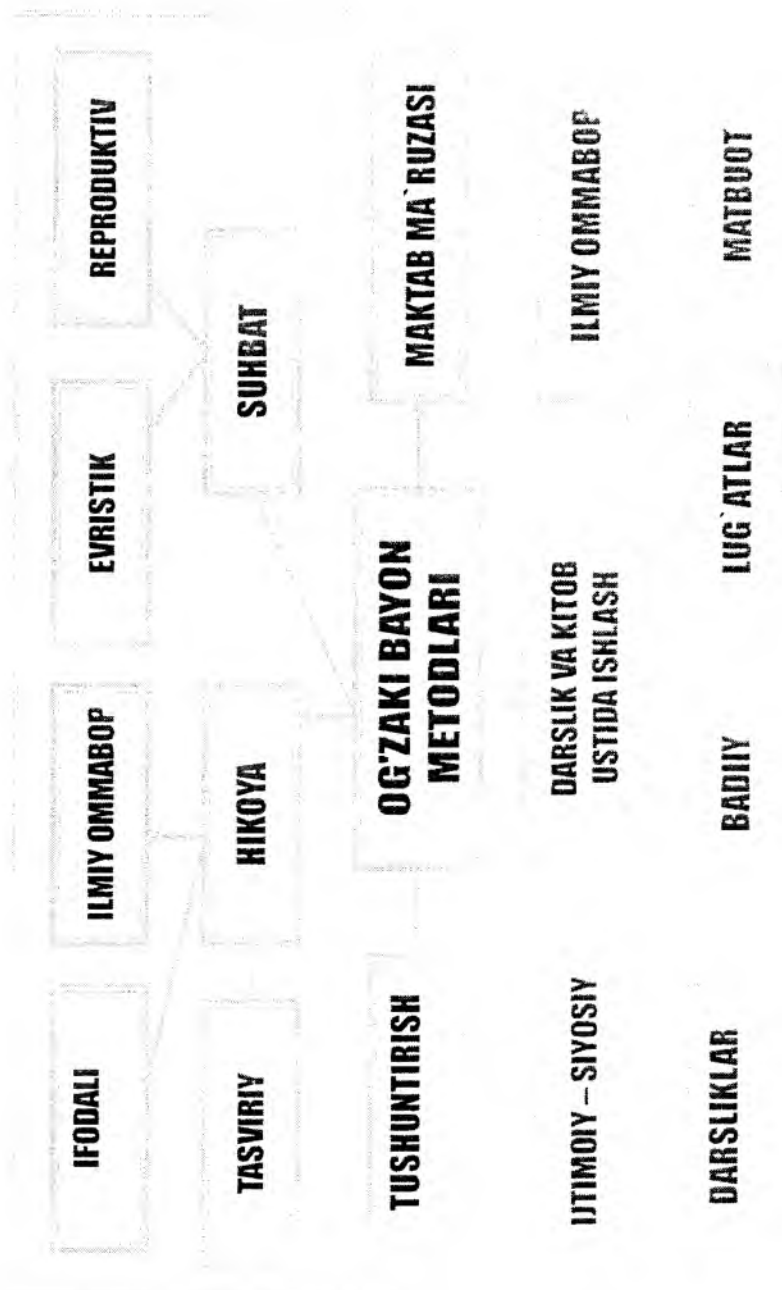
Reproduktiv suhbatda o'quvchilar ilgari o'zlashtirgan bilimlarini qayta esga tushirish nazarda tutiladi. Suhbat savollariga beriladigan javoblar quyidagicha bo'lishi kerak:

1. javobda fikr ravshan ifodalanishi kerak.

2. javobning aniq bo'lishi. lozim topilganda hayotiy faktik dalillar va xulosalar bilan to'ldirilishi kerak.

3. keng. atroflicha javob 2—3 minutdan, yuqori sinflarda 3—5 minutdan oshmasligi kerak.

O'quvchilarni javob berishga chaqirishda o'qituvchi butun sinfni faollashtirishi. sinfning hamma o'quvchilari javob beruvchining javobini qunt bilan tinglashi. uning javobini to'ldirishga. tuzatib oydinlashtirishga tayyorlanib turishlari kerak. O'quvchilarning javobi qay darajada to'g'ri yoki noto'g'ri bo'lishidan qat'iy nazar. o'qituvchi tomonidan izohlanishi. yakunlanishi va baholanishi zarur. O'qituvchi o'quvchilarni navbatdagi suhbatga tayyorlash maqsadida biror maqolani o'qish. radio eshittirishini tinglash. televideniye ko'rsatuvini tomosha qilish kabilarni oldindan vazifa qilib toptirishi mumkin.

DARSLIK VA KITOB USTIDA ISHLASH

Bosma soʻz, kitob mustaqil ravishda bilim olishning asosiy manbaidir. Kitoblarda kishilik jamiyati toʻplagan ilmiy, amaliy tajribalar umumlashgan tarzda aks ettirilgan. Binobarin, kitobsiz, kitobdan foydalanish madaniyatiga ega boʻlmay turib oʻquvchining aqliy kamolotiga erishib boʻlmaydi. Shuning uchun oʻqituvchining vazifasi faqat bilim berishdagina emas, balki oʻquvchilarni darsliklar va boshqa bosma manbalar bilan mustaqil ishlash koʻnikmalari bilan ham qurollantirishdan iborat. Taʼlim jarayonida kitob bilan ishlash, oʻqish - oʻqitish ishini muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam berish bilan birga oʻquvchilarning kelajakdagi faoliyati uchun zarur boʻlgan ilmiy va ilmiy-ommabop adabiyotlarni mustaqil oʻqib oʻrganish madaniyatiga ham oʻrgatadi. Kitob bilan ishlashda oʻquvchilarning faoliyati bosma soʻzlarni idrok qilish va tushunishiga qaratiladi. Darslik va kitob bilan ishlash ikki yoʻnalishda boradi:

1. dars jarayonida darslik va adabiyotlar bilan ishlash;
2. dars mavzusiga bogʻliq sinfdan tashqari vaqtlarda darslik va adabiyotlar bilan mustaqil ishlash.

Oʻquvchilar kitob bilan ishlashga boshlangʻich sinflardan boshlab oʻrgatiladi. Bunda oʻquvchilarni zarur oʻqish texnikasi, malakasi bilan yaʼni oʻqitilayotgan matnni tushunib, anglab, toʻgʻri, tez, ifodali, taʼsirli, ongʻli qilib oʻqishga oʻrgatiladi.

Kitob bilan ishlash quyidagicha tashkil etiladi:

- sarvaragʻi bilan tanishish
- kitob mundarijasini koʻzdan kechirish
- soʻz boshini oʻqib chiqish
- mundarijani oʻrganish

– umumiy xulosaga eʼtibor berishdan boshlash kerak. Bu manbalar kitob mazmunini ochib berishga, baholashga yordam beradi. Har bir soʻz ustida ishlayotgan kitobxon muntazam ravishda oʻqishi, bibliografik manbalar, kataloglardan toʻgʻri foydalanishni bilishi kerak. Kitobxon bibliografik

ko'rsatkichlardan to'g'ri foydalanishga qiynalsa, kutubxonachiga murojat qilishi kerak. O'z bilimini oshirish ustida ishlagan har bir kitobxon o'z oldiga maqsad qo'yishi kerak. U maqsadni aniq tushunib olsa, bibliografik qo'llanma, kataloglardan foydalanib o'ziga kerak bo'lgan adabiyotni tanlab oladi. Kitob bilan ishlaganda asosiy o'rin matnning mazmunini tushunishdir.

Kitobxon matnni tushunishi bu:

1. so'zlarning ma'nosini tushunish;
2. gaplarning ma'nosini tushunish;
3. asosiy fikrni ikkinchi darajali fikrdan ajrata olish:

Asosiy fikrni ajratib olish, matnni mantiqiy tahlil (analiz) qilish matnni tushunishning asosiy shartidir. Boshlang'ich sinflarda bevosita dars jarayonida olib boriladigan kitob bilan ishlash metodi-izohli o'qish metodidir. Izohli o'qish dars jarayonida biror badiiy yoki ilmiy-ommabop asarning mazmunini ongli o'zlashtirish uchun xizmat qiladi. O'qitilayotgan matn quyidagicha tahlil qilinadi: tushunish qiyin bo'lgan o'rinlarga izoh beriladi, lug'at tuzdiriladi, o'qilgan matn qayta hikoya qildiriladi. Darslik bilan ishlashga quyidagi didaktik talablar qo'yiladi:

1. Har bir o'quvchining mustaqil o'qishi va ishlashi uchun kitobi (darsligi va adabiyoti) bo'lishiga erishish lozim.

2. O'quvchilarning darslik va o'quv adabiyotlari bilan mustaqil ishlashlari uchun beriladigan topshiriqlarning maqsadi va ishlash tartibi o'quvchilarga aniq va ravshan qilib uqtirilishi kerak.

3. O'quvchilar darslik va adabiyotlarda bayon qilingan materiallarning mazmunini aniq va to'liq o'rganishlari, ayniqsa eng asosiy jihatni tayanch nuqtalarini topishga o'rgatib borilishi lozim.

4. O'quvchilar darslik va adabiyotlardan matn o'qiganda lug'atlardan keng va unumli foydalanishga o'rgatilishi kerak.

5. Darslik va o'quv adabiyotlarini mustaqil o'qish bilan bir

vaqtda turli yozma ishlar olib borishga o'rgatiladi:

a) matnni qismlarga bo'lib, ularga reja tuzish;

b) o'quv adabiyotlaridan mustaqil foydalangan holda o'qituvchining savollariga yozma javob tayyorlash;

v) matn asosida konspekt yozish, tezis tuzish.

O'quvchilar alohida mustaqil ishlash jarayonida darslikni ovoz chiqarib yoki ichida o'qishga o'rgatilmog'i lozim. Ichida o'qish afzalroqdir, chunki u jamoat joylarida kitob bilan ishlashda ancha qulaydir. Bundan tashqari bosma axborotlarni ko'rib idrok qilish, eshitib idrok qilishga qaraganda ancha tezroq boradi. Kishi "ichida" o'qiganda ovoz chiqarib o'qishga qaraganda unchalik charchamaydi. O'quvchilar darslik ustida ishlaganlarida berilgan illyustratsiya, jadval, karta, chizma va rasmlarni ham o'rganishlariga erishish muhim ahamiyatga ega.

KO'RSATISH VA KUZATISH METODLARI

Y.A.Komenskiy "Buyuk didaktika" asarida "o'quvchilar sezib idrok etishi mumkin bo'lgan narsalarni, albatta sezgilar vositasi bilan, ya'ni ko'rish mumkin bo'lgan narsalarni ko'z bilan ko'rib, eshitish mumkin bo'lgan narsalarni quloq bilan eshitib, hidi bor bo'lgan narsalarni hidlab ko'rib, ta'mini sezish mumkin bo'lgan narsalarni tatib ko'rib, ushlab sezish mumkin bo'lgan narsalarni ushlab bilib olishlari kerak" deb ta'limning ko'rgazmalilik prinsipini asoslab bergan edi.

Dono xalqimizning "yuz marta eshitgandan ko'ra, bir marta ko'rgan yaxshi" degan maqoli ham, ko'rgazmali idrok katta imkoniyatlarga egaligini ta'kidlovchi dalildir.

Ko'rsatish metodidan foydalanganda o'quvchilarning bilish faoliyati shakllanadi. Ko'rgazmali qurollar namoyish qilinib, yaxlit obraz hosil qilinadi, abstraksiyani shakllantirish jarayonini yengillashtiradi, bilimlarning tushunarlik darajasi oshadi.

Ko'rgazmali qurollar bilimlarni izchillashtirish va boyitishda,

shuningdek o'quvchilarning fikr yuritish jarayonini faollashtirishda katta ahamiyatga egadir.

Ta'limda ko'rsatish metodi namoyish etish, illyustratsiya va ekskursiya tariqasida olib boriladi. Namoyish etish, ekskursiya (tajribalarni namoyish qilish, ko'rsatish va kuzatish) o'quvchilarning o'quv materiallarini konkret obrazlar orqali bevosita idrok qilishlarini ta'minlashi uchun muhim ahamiyatga ega.

Namoyish qilish metodi mavzuning xarakteriga qarab asosan 2 yo'nalishda olib boriladi.

1. Namoyish etish metodi bilan olib borilgan dars yoki dars mashg'ulotining asosiy qismida o'tilayotgan mavzuning mazmuni namoyish qilish yo'li bilan yoritiladi.

2. Namoyish etiladigan materiallardan foydalangan holda boshqa mustaqil o'qitish metodlari bilan olib boriladigan dars namoyish etish metodining elementlari bo'lgan darsdir.

Boshqa o'qitish metodi bilan olib borilgan darslar jarayonida ko'pincha namoyish etish metodining elementlaridan foydalaniladi.

Odatda har bir dars mumkin qadar ko'rgazmali qurollar asosida olib borilishi kerak. Ta'lim jarayonida namoyish etish metodidan foydalanish asosan materiallarning xarakteriga, mazmuni, shakli hamda hajmiga bog'liqdir. Maktablarimizda qo'llaniladigan ko'rgazmali materiallar xarakter e'tibori bilan 2 turda bo'lishi mumkin:

1. Aslicha ko'rsatilishi mumkin bo'lgan buyum va narsalar (tabiiy ko'rsatma qurollar): o'simliklar va ularning tarkibi, hayvonlar, ma'danlar, kolleksiyalar, asbob va mashinalar, modellar, maketlar va x.k.

2. Tasviriy ko'rgazmali qurollar. Bular:

a) buyum, narsa, hodisa va voqealarning tasvirini ifodalovchi materiallar rasm, surat (fotosurat) diafilm, kinofilmlar va x.

b) buyum, narsa va hodisa, voqealar biror shartli belgisi orqali ifodalangan timsol va jadvalli tasviriy materiallar: geografiya

va tarix kartalari, chizmalar, jadvallar, diagrammalar va x.

Tasviriy ko'rgazmali materiallarning har ikkala turi ham ikki hil shaklda qo'llanilishi mumkin:

a) ko'rgazmali materialni o'qituvchi namoyish qiladi;

b) ko'rgazmali materiallar o'quvchilarga tarqatiladi. Ta'lim jarayonida tasviriy materiallardan keng foydalaniladi. Undan unumli foydalanish uchun quyidagi qoidalariga rioya qilish lozim: o'quvchilarga mashg'ulot oldida namoyish o'tkazishdan ko'zlangan maqsad qisqacha tushuntiriladi; ko'rgazmali materiallar o'qituvchi bayonining ma'lum paytida ko'rsatiladi yoki tarqatiladi; namoyish jarayoni o'qituvchi tomonidan izohlab beriladi.

Ta'limda ko'rsatish metodidan foydalanishga quyidagi didaktik talablar qo'yiladi.

1. Ko'rgazmalar o'quvchilarda ko'rgazmali, obrazli tafakkurni rivojlantirishga yordam berishi lozim:

2. Ko'rgazmali qurollar o'rganilayotgan o'quv materialini o'zlashtirishda nazariy bilimlarni konkretlashtirishga imkon yaratishi kerak:

3. Ko'rgazmali qurollardan maqsadga muvofiq, o'rganiladigan mavzuning asosiy muhim masalalarini o'zlashtirishga bevosita yordam beradigan holda foydalanish kerak:

4. Ko'rsatish metodi tegishli sinfning xususiyatlari, o'quvchilar tafakkurining og'zaki mantiqiy yoki ko'rgazmali obrazli ekanligiga qarab tanlanadi:

5. Ko'rsatiladigan tajriba, asbob-uskunalarni namoyish qilishda ularning tuzilishini aniq tushuntirish, butun sinf uchun to'la ko'rinishini ta'minlash va tushuntirishlarni doskaga ilingan rasmlar, daftardagi yozuvlar bilan qo'shib olib borish mumkin.

Maktab amaliyotida doska(xat taxta), undagi yozuvlar va homaki rasmlar ham ko'rgazma vositasi sanaladi. Doskadan foydalanishga quyidagi didaktik talablar qo'yiladi:

1. Doskaga dars mavzusi, rejasi, mavzuga oid material: misol,

masala, mashqlar, yozilishi va talaffuzi qiyin bo'lgan so'zlar, terminlar va uy vazifasi yoziladi.

2. Doskadagi yozuvlarning hammasi avvaldan o'ylangan bo'lishi, fikran doskaga joylashtirib olinishi kerakki, yozuvlar simmetrik, bir chiziqda, gorizantal yozilishi va so'zlar o'rtasidagi masofalar bir xil bo'lishi kerak.

3. Doskadagi yozuvlar aniq, tushunarli, to'g'ri va imkoniyatga qarab yirikroq yozilishi kerakki, bu yozuvlar sinf xonasining hamma joyidan aniq ko'rinishi lozim.

4. Doskaga tez, ovoz chiqarib, kaligrafiya (yozuv) qoidalariga to'la amal qilingan holda yozilishi kerak.

5. Doskaga yozgach uni diqqat bilan o'qib chiqish, lozim topilsa, to'g'rilash kerak.

6. Doskaga so'zlarni qisqartirib yozish mumkin emas.

7. Doska bilan ishlaganda bo'r va surtqi avvaldan tayyorlab qo'yilishi kerak.

8. Har bir o'qituvchi doskada yozish ko'nikma va malakasiga ega bo'lishi kerak.

Mavzuning mazmuniga bog'liq bo'lgan narsa, hodisa va voqealarni hamma vaqt sinf sharoitida namoyish qilish bo'la bermaydi. Shuning uchun ham o'tilayotgan mavzuning xarakteriga qarab, ekskursiya metodidan ham foydalaniladi.

AMALIY ISHLAR METODLARI

Amaliy mashg'ulotlar metodi ko'p turdagi mashqlar, laboratoriya ishlari va amaliy mashg'ulotlarni hamda o'quvchilarning mustaqil ishlarini o'z ichiga oladi.

Mashq qildirish metodi asosan o'zlashtirilgan ilmiy bilimlarni mustahkamlash va uni amalda qo'llay olish, tegishli ko'nikma va malakalarga ega bo'lishni ta'minlashga qaratilgandir.

Odatda mashq qildirish deganda ilmiy bilim va ma'lum bir ish-harakatni o'zlashtirish yoki takomillashtirish maqsadida.

rejali suratda tashkil etilgan takrorlashni tushuniladi.

Mashqlar xarakteri va metodikasi o'quv fanining, konkret materialning, o'rganilayotgan masalaning mazmuni va o'quvchilar xususiyatlariga bog'liq. Ammo didaktika mashqlar o'tkazishning bir qancha umumiy qoidalarini ta'riflaydi:

1. Mashqlarni bajarish maqsadlari va tartibini o'quvchilar ongiga yetkazish:

2. Mashqlarning xilma-xil bo'lishi:

3. Mashqlarni o'tkazishning izchil bo'lishi:

4. Mashqlarning qiyinlik darajasini sekin-asta oshirib borish:

5. Mashq qildirishda har qaysi o'quv fanining o'ziga hos xususiyatlari hisobga olinadi. Ona tili bo'yicha grammatik tahlil, matematikadan misol va masalalar ishlatish, tabiatdan o'simliklarni turlarga ajratish va hakozi. Yuqori sinflarda matematika, fizika, kimyo fanlari bo'yicha o'ziga xos mashqlar va texnikaga oid topshiriqlar vositasida olib boriladi.

6. O'quvchilar mashq uchun beriladigan topshiriqlar, albatta, ilgari o'zlashtirilgan qoida va qonunlarni o'z ichiga olgan bo'lishi lozim. Garchi, o'quvchilar orfografiya qoidalari, teorema va formulalarni yaxshi o'zlashtirgan bo'lsalarda, shu qoidalarni o'z ichiga olgan mashqlarni ishlay olmasliklari mumkin. Bunday xollarda tegishli qoidalarni o'z ichiga olgan mashqlar rejali izchil takrorlanib borishi lozim.

7. Agar topshirilgan mashq bir necha operatsiyalarni o'z ichiga oladigan bo'lsa, bunday xollarda mashqning rejasini tuzish va shu asosda ishlashga odatlantirish lozim. Masalan, mashq uchun berilgan masalaning mazmunida nima ifodalangan, nimani topish talab qilinadi. Ishni nimadan boshlash zarur va unda qanday metoddan foydalanish lozimligi ko'rsatilishi talab etiladi. Bu o'rinda o'quvchilarning o'zlariga misol va masalalar tuzdirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mashq qildirish metodi o'quv fanlarining mazmuni va xarakteriga qarab turlicha olib borilishi mumkin. O'quvchilarning o'zlashtirgan ko'nikma va malakalarini mustahkamlash va ularning

ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda mashq qildirishning quyidagi talablariga amal qilinishi lozim:

1. Mashq qildirish uchun beriladigan topshiriqning maqsadi o'quvchilarga aniq va ravshan tushuntirilgan bo'lishi, shuningdek, mashqni ongli va to'g'ri bajarishlari uchun topshiriqlarning mazmuni va uni ishlash yo'llari puxta uqtirilgan bo'lishi lozim:

2. Mashqning samarali chiqishini ta'minlamoq uchun sinf o'quvchilarining diqqatini olib borilayotgan mashqqa jalb qilish, shuningdek mashq ustida sinf o'quvchilar jamoasi va har qaysi o'quvchining shaxsiy intilishi hamda qiziqishlarini hisobga olmoq lozim:

3. O'quvchilarga mashq uchun beriladigan topshiriq qat'iy tizim va izchillikka ega bo'lishi, ayni topshiriq natijasida o'zlashtiriladigan ko'nikma va malakalar oldindan o'zlashtirilgan malakalarga amal qilganidek, keyingi hosil qilinadigan iqtidor va malakalar uchun zamin yaratib bermog'i lozim:

4. Ma'lum qoida yuzasidan o'zlashtirilgan ko'nikma va malakalar shu qoidaga oid boshqa mazmundagi topshiriqlarni bajarishda ham osonlik bilan qo'llanishi, shuningdek o'zlashtirilgan ko'nikma va malakalar boshqa mashq uchun berilgan topshiriqlarda doimo qaytarilib turishi lozim:

5. Topshiriq butun sinf o'quvchilarining faolligiini ta'minlaydigan bo'lishi va mashqni albatta belgilangan vaqt ichida bajarish talab qilinishi kerak.

Mashq qildirish metodida o'quvchilarning yozma ijodiy mashqlari alohida o'rin egallaydi.

Yozma ijodiy mashqlar asosan ona tili va adabiyot, tarix va geografiya fanlarida ko'proq qo'llaniladi.

O'quvchilarning yozma ijodiy mashqlari asosan insho, ma'ruza, referatlar yozish ustida olib boriladi. Inshoning dastlabki og'zaki, kichik va iheham shakli boshlang'ich sinflardayoq qo'llaniladi. Bularning mazmuni o'quvchilar hayoti, yil fasllari va bayram taassurotlari haqida bo'ladi. 4—9 sinflarda tabiat

hodisalari, mehnat jarayoni, maktab, oila va ijtimoiy hayotning ayrim tomonlarini ogʻzaki va yozma shaklda tasvirlash yoʻsinida olib boriladi.

Yuqori sinflarda oʻtkaziladigan insholar asosan ijtimoiy hayot, mehnat va kishilarning mehnat faoliyatlari hamda axloqiy mavzularga oid masalalar yuzasidan boʻladi. Odatda, insho sinfda bajarilishi va oʻquvchilarga uy vazifasi sifatida berilishi mumkin. Sinfda insholar oʻquvchilarning ilgari oʻzlashtirgan va kuzatgan materiallari yuzasidan oʻtkaziladi. Uyda bajariladigan insholarda esa oʻquvchilarning shu mavzu yuzasidan maʼlum davr ichida tayyorgarlik koʻrishlariga, mavzuga oid adabiyotlarni oʻrganib chiqishlari yoki maʼlum obʼekt ustida kuzatishlar olib borishlariga imkon beriladi.

Zaruriyat tugʻilganda, oʻqituvchi oʻquvchilarning savollariga javob berishi va alohida yoʻriqnomalar oʻtkazishi mumkin. Insho yozishda oʻquvchilarning mavzuga oid fakt va hodisalardan toʻgʻri xulosa chiqara olishlari, tasvirlanayotgan voqeaning izchil va oʻzaro mantiqiy bogʻlanishiga rioya qilishlari, orfografiya va stilistik qoidalarga amal qilishlari talab qilinadi.

Oʻquvchilarning yana bir muhim yozma ijodiy ishlari maʼlum mavzularda maʼruzalar yozishga undashdir. Maʼruzaning inshodan farqi shundaki, maʼruza mavzusi maʼlum bir muammo va masalaning xal etilishiga qaratilgan boʻlib, oʻquvchilar shu mavzuga oid mustaqil oʻqib oʻrgangan materiallar yuzasidan oʻz nuqtai nazarlarini ifodalaydilar va shu qarashlarni fakt va dalillar bilan isbot qiladilar.

Odatda 2—3 oʻquvchiga alohida-alohida mavzudagi maʼruzalar topshiriladi, uning rejasi, tezis va konspekti oʻqituvchi tomonidan koʻrib chiqiladi, zarur boʻlgan taqdirda oʻquvchi savollariga javoblar beriladi, alohida yoʻriqnomalar oʻtkaziladi. Maʼruzalar sinf oʻquvchilarining faol ishtirokida muhokama qilinadi.

Mashq qildirish metodida oʻquvchilarning grafik ishlari ham katta oʻrin egallaydi. Grafik ishlar ham oʻquvchilarning yozma

ishlari jumlasiga kirib, o'quvchilar o'zlashtirgan yoki o'zlashtirayotgan bilimlarini ongli va mustahkam esda saqlab qolishlariga, tegishli ko'nikma va malakalar hosil qilishlariga yordam beradi.

O'quvchilarnig yozma -grafik ishlari quy idagilarni o'z ichiga oladi: rasm solish, (ko'chirish yoki asliga qarab rasm chizish), geografiya va tarix fanlari bo'yicha murakkab bo'lmagan kartalar chizish, chizma va jadvallar ishlash, diagramma va grafikalar, plakat, albom, stendlar ishlash va xoqazo.

O'quvchilar yozma mashq va grafik ishlarni bajarish jarayonida ba'zi orfografik, arifmetik va grafik xatolarga yo'l qo'yishlari mumkin. Biroq mashqlar davomida o'quvchilar tomonidan yo'l qo'yilgan xatolarni, ayniqsa o'quvchilarning ko'nikma va malakalariga singib ketishi mumkin bo'lgan xatolarning tez va darhol oldini olish lozim. Chunki bunday xatolarni tuzatish qanchalik kechiktirilsa, uni tuzatish ham shunchalik qiyinchilik tug'diradi. Shunga ko'ra mashq uchun berilgan topshiriqlarni sinchiklab tekshirish yo'l qo'yilgan xatolarning sababini aniqlash, o'quvchilarni xato ustida qayta ishlatish va esdan chiqarilgan qoidalarni qayta esga tishirish, qo'pol xatolar yuz bergan bo'lsa, mashq boshdan-oyoq qayta ishlatilishi lozim.

Laboratoriya mashg'ulotlari metodi

Laboratoriya metodi ta'lim jarayonida o'quvchilarga atrofni o'rab olgan ob'ektiv borliqdagi narsa va hodisalar, ularning shakli, hajmi, tarkibi, tuzilishi, o'zgarish va rivojlanish qonuniyatlari haqida yangi-yangi bilimlar berish, o'zlashtirilayotgan ilmiy bilimlarni mustahkamlash haqida tegishli ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishda muhim ahamiyatga ega.

Labaratoriya metodi asosan 5—9 sinflarda fizika, kimyo, biologiya va geografiya kabi fanlarni o'rganishda qo'llaniladi.

Labaratoriya mashg'uloti odatda maxsus jihozlangan

laboratoriya kabinetida hamda tegishli apparat, asbob-uskunalar va boshqa qurollar bilan ta'minlangan oddiy sinf xonalarida, maktabning tajriba yer maydonlarida olib boriladi.

Laboratoriya o'qituvchi rahbarligida o'quvchilar tomonidan mustaqil bajariladigan mashg'ulot turi bo'lib, muhim ta'lim-tarbiya ahamiyatiga ega. Laboratoriya mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil qilish natijasida o'quvchilarning tevarak-atrofdagi narsa va hodisalarni mustaqil kuzatishga bo'lgan qiziqishlari kuchayadi. Mustaqillik, faollik va tashabbuskorliklari ortadi. Amaliy ish tajribalari-ko'nikma va malakalar hosil qilinadi. Mehnat madaniyati rivojlanadi. Tajriba asboblari muomala qilishga - asboblarni ehtiyoj qilish, yig'ishtirish, toza tutish va saranjom saqlashga o'rgatadi. Ayniqsa laboratoriya mashg'uloti o'quvchilarning jamoa bo'lib mehnat qilishga, qiyinchiliklarni yengishga, ishga mas'uliyat bilan qarashga va shuningdek mustahkam mehnat intizomini tarkib toptirishga yordam beradi. Buning natijasida o'quvchilar maktablarimizda umumiy politexnik ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan eng asosiy va muhim shartlar bilan tanishadilar. Tegishli ilmiy bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollanadilar.

Laboratoriya metodining maktablarimizda qo'llaniladigan o'qitish metodlaridan, shu jumladan namoyish metodidan farqi shundaki, bu metod bilan ish ko'rilganda har qaysi o'quvchi (individual yoki o'quvchilar guruhi) nimanidir mustaqil, shaxsan tajriba qilib ko'radi. Dars boshdanoq o'quvchilarning mustaqil ish, tajriba o'tkazishlariga qaratilgan bo'ladi.

Amaliy mashg'ulotlar metodi

Maktablarimizda qo'llaniladigan amaliy mashg'ulotlar metodi o'quvchilarga umumiy politexnika ta'limi berish va mehnat malakalari bilan qurollantirishda asosiy metod bo'lib xizmat qiladi.

Amaliy mashg'ulotlarni olib borishda shu mashg'ulotlarning xarakteriga qarab xilma-xil metod va usullar qo'llaniladi.

Odatda amaliy mashg'ulotlar quyidagi umumiy qurilishda olib boriladi:

a) o'qituvchi tomonidan mashg'ulotning mazmuni, ish shakli haqida ma'lumot berish;

b) dastlabki ish namunalarini ko'rsatish;

v) o'quvchilarning tajriba ishlari ;

g) mashg'ulot topshiriqlarini bajarishga kirishish;

d) o'qituvchining umumiy kuzatishi va nazorati;

e) mashg'ulotni yakunlash.

Biroq hamma vaqt amaliy mashg'ulotlar uchun umumiy bo'lgan yuqoridagi qurilmaga amal qilish mumkin bo'la-vermaydi. Kundalik mashg'ulotning xarakteriga qarab dars qurilishi o'zgarib turishi mumkin. Masalan, boshlang'ich sinflarda o'qituvchi mashg'ulotdan oldin bir yo'la tushuntirish o'tkazadi va ishni bajarishga o'tiladi. Bunda o'qituvchi mashg'ulotning maqsadi, yasaladigan narsa yoki buyumlarning nima uchun kerakligi, ishlatiladigan materialning xarakterini, qo'llaniladigan asboblarning xususiyatlarini uqtiradi.

Mashg'ulot oxirida o'qituvchi o'quvchilarning bajargan ishlarini yakunlaydi. Mashg'ulot olib borishdagi yutuq va kamchiliklar, shuningdek kelgusida yana ham yaxshiroq ishlashlarini ta'minlash uchun yo'l-yo'riqlar ko'rsatiladi.

O'quvchilarning bajargan ishlari yig'ib olinadi va har qaysi o'quvchining ishi alohida baholanadi. Eng yaxshi bajarilgan ishlar namuna tariqasida ko'rgazmaga qo'yiladi.

Yuqoridagilar bilan bir qatorda o'quvchilarning amaliy-tajriba mashg'ulotlari muhim o'rin egallaydi.

O'quvchilarning amaliy-tajriba mashg'ulotlari maktab jonli burchagi va tajriba yer maydonida olib boriladi.

Odatda maktab yer maydonida olib boriladigan ishlar o'quvchilar jamoalari orqali amalga oshiriladi. Har qaysi o'quvchilar jamoasi ko'pincha har xil topshiriqni bajaradilar. Ba'zan jamoadagi har qaysi o'quvchi alohida-alohida topshiriqlarni bajarishi mumkin. Maktab yer maydonida

o'quvchilar yer maydonlarini haydash, yeg'ishtirish, o'g'itlash, sug'orish, umuman ekinlarni parvarish qilish kabi ishlarni olib boradilar. O'quvchilarning amaliy-tajriba mashg'ulotlarida mehnat ta'limi markaziy o'rinlardan birini egallaydi.

Mehnat ta'limida ham o'tilajak mashg'ulotning xarakteriga qarab yuqorida ko'rsatib o'tilgan metodlarning hammasidan umumli foydalanishi mumkin. Biroq mehnat ta'limining o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lishi alohida ta'lim metodlariga amal qilishini taqozo qiladi. Mehnat ta'limining bosh vazifasi o'quvchilarni mehnat ko'nikmasi va malakalari bilan qurollantirishdan iboratdir. Shunga ko'ra ko'pincha va asosan mehnat ta'limi metodi bajarilajak ish yuzasidan yo'l-yo'riqlar berish hamda mashq qildirish usuli bilan olib boriladi.

Maktablarimiz amaliyotida yo'l-yo'riqlar uch qismdan iborat bo'ladi:

1. kirish;

2. mashg'ulot davomida berib boriladigan ko'rsatmalar;

3. mashg'ulotni yakunlash;

1. Mashg'ulotni boshlash oldidan kirish qilinadi. Bunda o'qituvchi o'quvchilarga mazkur ishni qanday qilib bajarish lozimligini mashg'ulotning mazmuniga bog'liq holda o'zlashtirilgan bilimlarga amal qilishlari lozimligini uqtiradi. Mashg'ulotga aloqador dasturlar bilan, ish o'rni va uning jihoziga bo'lgan talablar bilan tanishtiradi.

2. Mashg'ulot davomida har bir o'quvchining bajarayotgan ishiga qarab alohida ko'rsatmalar berib boriladi. Bunda o'qituvchi konsultant vazifasini bajaradi, har qaysi o'quvchining yo'riqnomaga bo'lgan talabi qondiriladi. O'quvchilarning savollariga javob beriladi. Shuni ham nazarda tutish kerakki, mumkin qadar o'qituvchining savoliga bolalarning o'zlarini javob topishga da'vat etishi va ayniqsa u yoki bu operatsiya davomida o'quvchilarning oldindan o'zlashtirilgan nazariy bilimlarini ishlata olishlarini ta'minlamog'i kerak.

3. Yakunlashda asosan o'quvchilar tomonidan bajarilgan

ishdagi yutuq va kamchiliklar tahlil qilinadi. Bunda nazariy bilimlarni amalda qo'llanilishiga oid maslahatlar alohida o'rin egallamog'i lozim. Shu bilan birga bu yo'l-yo'riqlar o'quvchilarning kelajakdagi mustaqil ishlari uchun ham asosiy dastur bo'lib qolishi kerak.

Mehnat ta'limida mashq qildirish muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun ham ma'lum mehnat operatsiyalarining ayrim qismlari muntazam sur'atda mashq qildirib borilishini ta'minlamoq kerak.

O'quvchilarning mustaqil ishi hozirgi vaqtda ta'limning muhim metodlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Mustaqil ish-o'quvchining shunday bilim olish faoliyatiki, bunda o'quvchining izchil fikr yuritishi, uning aqliy va amaliy operatsiyalari hamda harakatlarining izchilligi o'ziga bog'liq bo'ladi va uning o'zi tomonidan belgilanadi. Qoidalarni yod oladilar, matnlarni o'qiydilar, o'qilgan narsaning mazmunini aytib beradilar, insho yozadilar va xokozo. O'qituvchi ularga maslahatlar berib, harakatlarini nazorat qilib turadi. Ammo ishning mazmunini o'quvchining o'zi bajaradi. O'qituvchining ko'proq yoki kamroq ishtirokida o'quv topshirig'ining mustaqil bajarilishidan iborat bu jarayon o'quvchilar shaxsini kamol toptirish tizimidagi zarur bo'g'indir.

Mustaqil ish irodani chiniqtiradi, ish qobiliyati, e'tiborni, o'quv mehnati intizomini tarbiyalaydi. Maktabda, ayniqsa boshlang'ich sinflarda deyarli har bir darsda mashqlar bajariladi va ularning bajarilishi o'quvchining mustaqil ishi bilan bog'liq bo'ladi.

TA'LIMNI TASHKIL ETISH SHAKLLARI HAQIDA TUSHUNCHA

Reja:

1. Ta'limning tashkiliy shakllari tarixiy taraqqiyoti.
2. Sinf-dars tizimi haqida tushuncha.
3. Dars va unga qo'yiladigan talablar.
4. Dars tiplari va bosqichlari.
5. Eng yaxshi dars xususiyatlari.
6. O'qituvchining darslarga tayyorlanishi.
7. Uyg'a beriladigan o'quv topshiriqlari.

Ta'limning tashkiliy shakllari o'quvchilar miqdori, o'quv ishlarini o'tkazish o'rnini, vaqti hamda o'qitish va o'qish faoliyatlarining amal qilish usullariga ko'ra bir-biridan farq qiladi. Ta'lim yakka bir o'quvchi bilan o'tkazilsa, individual ta'lim sanaladi. Ta'lim o'quvchilarning qiziqishi, qobiliyati, tayyorgarlik darajasini hisobga olib alohida-alohida o'quvchilar jamoasini uyushtirib tashkil etilsa, guruhlar asosida o'qitish deb yuritiladi. Umumiy sinf ishi esa sinf jamoasiga mo'ljallanadi. Sinf-dars tizimi oldindan belgilangan xona, jadval asosida olib borilsa, ta'limning ayrim turlari, masalan, ekskursiya maktabdan tashqari joyda tashkil etiladi.

Ta'limning tashkiliy shakllariga ko'ra bolalarning alohida, guruh va jamoa ishlari nisbati aniqlanadi, ulardan maqsadga muvofiq foydalanish, alohida, guruh va jamoa ishlari optimal qo'shib olib borish o'leohovlari belgilanadi.

Ta'limning tashkiliy shakllari asosida bolalarning o'quv-biluv faoliyati tashkil etiladi, boshqariladi, nazorat qilinadi. Demak, ma'lumot mazmunini o'zlashtirish bevosita ta'limning tashkiliy shakllari bilan ham aloqadordir.

O'qitish va o'qish faoliyati o'zaro ta'sirining belgilangan tartibda ma'lum o'rin hamda vaqtda amalga oshishiga ta'limning tashkiliy shakllari deyiladi.

Ta'limning tashkiliy shakllari tarixiy taraqqiyoti

Individual ta'lim o'quv-tarbiya jarayonining eng qadimiy tashkiliy shakli bo'lib, u dastavval antik Gretsiyada paydo bo'lgan edi. O'qituvchi bir o'quvchi bilan ishlab, ta'limni bevosita tashkil etgan, boshqargan, nazorat etgan. O'qituvchi matnlarni o'qib bergan yoki bolalarning o'zlariga o'qitib, so'zlatgan. Qoida va ta'riflarni yodlash, jismoniy mashqlarni bajarish, musiqa asboblari u yoki bu kuyini ijro etish yo'llari bilan bolalar hayot, san'at, notiqlik, jismoniy madaniyatga oid bilimlarni o'zlashtirgan.

Keyinchalik individual ta'lim bilan yonma-yon guruhlar asosida o'qitish tajribasi ham qo'llana boshlangan. O'rta asrlarga kelib qoidalarni yodlash, bir xil tipdagi mashqlarni bajarish, og'zaki savol-javob, shuningdek, ta'limning yuqori pog'onalarida ma'ruza, munozara ta'limning yetakchi usuliga aylana boshlagan.

Individual ta'limni o'qituvchi yo o'z uyida o'tkazgan yoki o'quvchining uyida tashkil etgan. Guruh asosidagi ta'limda esa o'qituvchi bir guruh bola bilan ishlagan: bir xonaga turli yoshdagi, turli tayyorgarlikka ega bolalarni to'plagan; o'qituvchi bolalar bilan individual ishlab har bir o'quvchidan o'rganilgan mavzuni so'rab, yangi mavzuni tushuntirgan, so'ngra bolalarga individual topshiriq bergan. Guruhdagi barcha o'quvchilar bilan alohida-alohida ishlash shu yo'sinda davom ettirilgan.

Sinf-dars tizimi. O'rta asrlarning oxiriga kelib xalqaro aloqalar kuchaydi. Savdo va sanoat jadal sur'atlar bilan o'sdi. Natijada turli fanlar rivojlandi, dunyoviy bilimlarga ehtiyoj oshdi. Buyuk chex pedagogi Y.A.Komenskiy slavyan maktablari tajribasini o'rganib, sinf-dars tizimini asosladi. Sinf-dars tizimi jamoa asosida o'qishga asoslangan bo'lib, unda yoshlari teng, bir xil tayyorgarlikka ega o'quvchilar bir sinfga doimiy birlashtirilgan, har bir sinf o'ziga xos dastur, darsliklari bilan ishlagan. Ta'limning yetakchi tashkiliy shakli sifatida darsdan foydalanilgan. Har bir darsda ma'lum o'quv predmetiga oid

o'quv materiallari o'rganilgan. Y.A.Komenskiyning fikricha, sinf-dars tizimi quyidagi qoidalar asosida tashkil etilishi zarur:

1) Mashg'ulotlarni qat'iy tartib asosida o'tkazish (eng yaxshi mashg'ulot ertalabki o'qishdir):

2) har bir o'quv predmetiga oid alohida mashg'ulotlarni tashkil etish (maktabda qat'iy tartib-intizom bo'lishi shart: sinf o'quvchilarining barchasi bir paytda faqat bir o'quv predmetini o'rganishi zarur:

3) bolalarga oldin umumiy ma'lumot berish kerak (o'quv materiallarini shunday taqsimlash lozimki, unda oldingi mashg'ulotda o'rganilgan bilim, keyingi mashg'ulotda yana rivojlangan):

4) sinf mashg'ulotlari oldindan aniq belgilanishi kerak, shu vaqt ichida bajariladigan ishlar shunday taqsimlansinki, unda biror narsa e'tibordan chetda qolmasin):

5) bolalar o'z sinflariga mo'ljallangan kitoblarni mashg'ulotga olib kelishsin (kitoblar bolalar uchun donishmandlik manbai sifatida xizmat qilsin):

6) ma'lumot berish yoshlikdan boshlansin (har bir o'quv predmeti uchun alohida o'qituvchi bo'lsin):

7) bolalarda o'qishda, bilimlarga qizg'in havasni uyg'otish asosiy shartlardan biri (ta'lim metodlari o'qish jarayonidagi qiyinchiliklarni kamaytirsin):

8) har bir fan qisqartirilgan, tushunarli qoidalar asosida o'rganilsin (qoidalar juda ko'p misollar vositasida isbotlansin):

9) o'qituvchi va o'quvchilar bir tilda so'zlashsin (isbotlar, tushuntirishlar va izohlar bolalar tushunadigan tilda olib borilsin):

10) o'quvchilarning yoshiga mos o'quv fanlari o'rgatilsin (bolaning aqliy taraqqiyotiga mos kelmaydigan bilimlar o'rgatilmasin).

Bell-Lankaster tizimi. Sinf-dars tizimiga ko'ra har bir sinfda 50—60 o'quvchi o'qirdi. Bunda yoshlarni o'qitish ancha qimmatga tushardi. Bolalarga umumiy elementar

ma'lumot berish (ularni o'qiy oladigan, hisoblay oladigan qilish) va bir o'qituvchi rahbarligida imkoniyati yetguncha ko'proq o'quvchini to'plash ehtiyoji tug'uldi. Shu ehtiyojga ko'ra 18-asrning oxiri — 19-asrning boshlarida Angliyada Bell-Lankaster tizimi paydo bo'ldi. Uning asoschisi ruxoniy A.Bell, o'qituvchi D.Lankaster edi.

Bell-Lankaster tizimiga ko'ra katta xonada (zalda) 600 tagacha o'quvchi to'planardi. Barcha o'quvchilar bitta o'qituvchini tinglardi. Kichik o'quvchilarni o'qish, yozish, hisoblashga o'rgatish katta yoshli, puxta tayyorgarlikka ega bolalarga topshirilardi. Monitorlar - o'qituvchi tayyorlagan katta yoshli ilg'or o'quvchilar, o'zlaridan yosh bolalarga rahbarlik qilardi; o'qishi, yozishi va hisoblashi, matnlarni yodlashi ustidan nazorat qilishardi.

Bell-Lankaster tizimi manifaktura faoliyatiga o'xshab tashkil etilardi; uch harfni tanigan o'quvchi o'zi bilganlarini kichikroq o'quvchilarga o'rgatardi. Bunday maktablar oz xarj bo'lib, elementar bilimlarnigina bolalarga bera olardi.

Bell-Lankaster tizimining eng zaif tomoni o'quvchilarda mustaqil aqliy faoliyatining juda bo'sh rivojlanishida edi. Shu tufayli u o'zini pedagogik amaliyotda oqlay olmadi.

Dalton-reja tizimi. Dalton-reja tizimi pedagoglar D.Dyui, E.Dyui hayrixohligi oqibatida AQShda 20-asr boshlarida Yelena Parkxerst tomonidan asoslangan edi. Dalton shaharning nomi. Dalton-reja tizimiga ko'ra har bir o'quvchi o'z imkoniyatiga yarasha individual o'qirdi. Darslarda har bir o'quvchining kuchi yetadigan mustaqil ish asosida bolalarning o'quv ishlari tashkil etilardi. O'quvchilarning o'zlashtirishlarini nazorat etish uch xil kartochka asosida olib borilgan: instruktorning laboratoriya kartochkasi; o'quvchining shaxsiy hisob-kitob kartochkasi; sinfning hisob-kitob kartochkasi.

Instruktorning laboratoriya kartochkasida o'rganiladigan o'quv fani, sinf o'quvchilarining ism-familiyalari, o'quv haftalariga bo'lingan ish dasturi qayd etilgan. Individual

kartochkada bola u yoki bu o'quv fanini bo'yicha o'zi bajargan ishlarni qayd etgan.

Sinf kartochkasida esa barcha o'quvchilar o'quv fanlari bo'yicha erishgan yutuqlar hisobga olingan.

Dalton-reja tizimi sovet pedagogikasida 20-yillarda ma'lum o'zgartirishlar bilan brigada-laboratoriya metodi termini bilan qo'llana boshladi. «Brigada» termini orqali ta'limning jamoa xarakteri, «Laboratoriya» termini vositasida esa o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi mustaqilligi e'tirof etiladi.

Brigada-laboratoriya metodi o'quv-tarbiya ishlarini jamoa asosida tashkil etish hamda bolalarning mustaqilligini ta'minlash g'oyalari asoslangan bo'lib, u quyidagicha tashkil etilardi:

1) sinf o'quvchilarining umumiy ishlashi bolalar o'qituvchi topshiriqlari bilan tanishadi:

2) jamoa bo'lib guruhlar brigada, zveno-larda topshiriqlarni bajarishadi:

3) mavzu yoki berilgan topshiriqlar ustida o'quvchilarning individual ishlari:

1) umumsinf, guruh, brigada, zveno, individual ishlar bo'yicha hisobot berish:

5) bundan keyin qilinadigan ishlar bo'yicha ko'rsatmalar olish.

DARS – O'QUV ISHINING ASOSIY TASHKILIY SHAKLI

O'qitishning ayrim shakllari, jumladan, dars insoniyatga uzoq vaqtdan beri ishonchli tarzda xizmat qilib kelmoqda. Ammo bundan dars o'qitish shakli sifatida asrlar davomida o'zgarmagan, degan ma'no kelib chiqmaydi. Maktablarimizning hozirgi zamon taraqqiyotiga ta'lim jarayoni faqat sinf-dars shaklidagina emas, boshqa shakllarda ham olib boriladi. Shunga ko'ra maktablarimizda olib borilayotgan ta'limni tashkil etish

shakllarini quyidagicha turlarga ajratish mumkin:

1. Sinf-dars shaklida olib boriladigan mashg'ulotlar. Bunday mashg'ulot o'qituvchining kundalik o'quv materialini izchil bayon qilib berishini, ko'nikma va malakalarini izchillik bilan hisobga olib borishni, o'quvchilarni mustaqil ishlashga o'rgatishni va jamoa bo'lib mehnat qilishga odatlantirishni o'z ichiga oladi.

2. Amaliy va tajriba ishlari shaklida olib boriladigan mashg'ulotlar. Bunday mashg'ulotlar sinf sharoitidan tashqarida, o'quv ustaxonasi, tajriba yer maydonchalari hamda ekskursiyalar o'tkazish shaklida uyushtiriladigan mashg'ulotlar.

O'quv maqsadlariga, shuningdek bolalarning sinfdan tashqari o'qish, to'g'arak ishi va sinfdan tashqari mashg'ulotlarning boshqa shakllari orqali ham erishiladi.

O'qitish amaliyotida o'qituvchiga ba'zan maktabga o'z sinfi o'quvchilari bilan vaqtincha qo'shimcha o'quv mashg'ulotlarini tashkil etishga ham to'g'ri keladi.

Sinf-dars tizimi to'rt yuz yildan beri davom etib kelmoqda. O'qituvchi muayyan yoshdagi o'quvchilarning muhim tarkibiga ega bo'lgan va sinf deb ataladigan guruhi bilan mashg'ulot o'tkazganligi uchun u o'qitishning sinf tizimi deb atalgan. O'quv jarayoni aniq belgilangan vaqt davomida—bir dars davomida o'tkazilganligi uchun u dars tizimi deb ataladi.

Sinf yoshi va bilimi jihatidan bir xil bo'lgan, ma'lum miqdordagi o'quvchilar guruhidir.

Dars-bevosita o'qituvchining rahbarligida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim mashg'ulotini anglatadi. Dars o'quv ishlarining asosiy tashkiliy shaklidir.

Hozirgi maktablarimizda olib borilayotgan darslar o'tkazish shartlari quyidagilardir:

1. Har qaysi dars muayyan vaqtga (35, 40, 45, 80 minutga) mo'ljallangan bo'lib, qat'iy jadval asosida olib boriladi.

2. Har qaysi sinf yoshi va bilimiga ko'ra bir xil darajadagi bolalarning guruhiga ega bo'ladi.

3. Dars o'qituvchi va o'quvchilarning faol faoliyatlari birligiga asoslangan bo'lib, bevosita o'qituvchining rahbarligida olib boriladi

4. Dars o'tilayotgan materialning mazmuniga qarab xilma-xil metodlar bilan olib boriladigan va ta'lim tizimining bir qismi sifatida, albatta, tugallangan bilim beradigan va navbatdagi bilimlarni o'zlashtirmoq uchun zamin yarata-digan qilib uyushtiriladi.

Sinf-dagi darslarda olib boriladigan o'quv ishi o'qituvchining topshirig'i bilan bolalarning uyida bajaradigan o'quv ishlari bilan to'ldiriladi. O'qituvchi sinfga kirar ekan, dars talablariga rioya qilgan xolda dars boshlaydi.

DARSGA QO'YILADIGAN TALABLAR

1. Har bir dars albatta, ma'lum bir maqsadni amalga oshirishga qaratilgan va puxta rejalashtirilgan bo'lmog'i lozim. Buning uchun:

a) dars yoshlarni barkamol shaxs ruhida tarbiyalashning umumiy maqsad va vazifalaridan kelib chiqadigan konkret bir maqsadni amalga oshirishga qaratilgan bo'lishi;

b) darsning maqsadi albatta, o'quvchilarga tugallangan bilim berishni nazarda tutgan bo'lishi;

v) bir soatlik darsda o'tishga mo'ljallangan mavzu dastur materialining bir qismi sifatida ifodalanishi va bu materiallar o'zaro ichki mantiqiy bog'lanishga ega bo'lishi;

g) o'tilishi kerak bo'lgan materialning xarakteriga ko'ra qanday dars tipi, o'qitish metodidan foydalanish nazarda tutilishi;

d) sinf o'quvchilarining faolligini oshirish maqsadida umumsinf va ayrim o'quvchilar bilan qanday ish olib borish kerakligi belgilangan bo'lishi kerak.

2. Har bir dars mustahkam g'oyaviy-siyosiy jihatdan tarbiyaviy yo'nalishga ega bo'lmog'i lozim:

a) darsning mazmuni o'tilayotgan mavzuning mohiyatiga bog'liq holda o'quvchilarni g'oyaviy-siyosiy jihatdan tarbiyalashga xizmat qiladigan materiallar bilan boyitilishi;

b) dars o'tilayotgan mavzuning mazmunidan kelib chiqadigan tabiat, jamiyat va kishi tafakkuri taraqqiyoti haqidagi ilmiy bilimlar o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashi va e'tiqodlarining shakllanishiga qaratilgan bo'lishi;

v) dars o'tilayotgan mavzuning mazmunidan kelib chiqadigan ilmiy nazariyalar orqali o'quvchilarning dialektik materialistik dunyoqarashlarini shakllantirish va o'quvchilarni barkamol shaxs ruhida tarbiyalab yetishtirishni nazarda tutmog'i lozim.

3. Har bir dars, albatta, turmush bilan, amaliyot bilan bog'langan bo'lmog'i lozim. Bunda ayniqsa:

a) matematika, fizika, kimyo, biologiya, geometriya va boshqa fanlarning ilmiy asoslari, uni turmushda, ishlab chiqarish amaliyotida qo'llashi;

b) sanoat va qishloq xo'jaligining rivojlanishida fanning tutgan o'rni kabilar nazarda tutilishi lozim.

4. Har bir dars xilma-xil metod, metodik usul va vositalardan keng va unumli foydalangan holda olib borilishi lozim.

5. Darsga ajratilgan har bir soatni tejab undan samarali foydalanish lozim.

6. Har bir dars o'qituvchi va o'quvchilarning faoliyati birlashgandagina qo'yilgan maqsadga erishish mumkin. Buning uchun:

a) o'qituvchi darsga puxta tayyorlanishi;

b) shu dars davomida ishlatiladigan ko'rgazmali o'quv materiallarini to'g'ri tanlashi va ishlatishi;

v) sinf jamoasi va har qaysi o'quvchi bilan munosib muomilada bo'lishi;

g) sinf faolligini oshirishga qaratilgan tadbirlarni to'g'ri belgilashi, ayniqsa, o'quvchilarning mustaqil fikr yuritishlarini, ularning diqqatini jalb qilish va ma'lum topshiriqlarni-kitob bilan ishlash, tajriba o'tkazish va yozma grafik ishlarni bajarish;

d) dars soatidan unumli va samarali foydalanish nazarda tutilmog'i lozim.

7. Darsda o'quvchilarning qunt bilan ishlashlarini ta'minlaydigan mustahkam intizom o'rnatilgan bo'lishi kerak.

8. Har bir dars o'quvchilarning mustaqilligini oshirishga qaratilmog'i lozim:

a) o'quvchilarni mustaqil ishga o'rgatish ta'lim jarayonining hamma zvenolarida olib borilishi zarur. Darsda ayniqsa o'quvchilarning o'qilayotgan material yuzasidan mustaqil fikr yuritishlari, fakt va hodisalarni taqqoslab ko'rib, xulosalar chiqarish va unumlashтира olishga;

b) o'tiladigan materiallarni ilgari o'tilgan o'quv materiallari bilan bog'lay olishlari;

v) darsda o'quvchilarning mustaqil holda og'zaki, yozma va grafik ishlar olib borishlarini;

g) o'zlashtirilgan ilmiy bilimlarni turmushda qo'llay olishlarini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi lozim.

9. Dars mashg'ulotini butun sinf bilan yoppasiga olib borish bilan birga, har qaysi o'quvchining individual-alohida xususiyatlari hisobga olinadi.

Har bir dars ta'lim berishdan tashqari tarbiyaviy maqsad va vazifalarni ham o'z ichiga oladi. Ular o'quv materialining mazmuni bilan ham, shuningdek, maktab o'quvchilari shaxsini tarbiyalash va kamol toptirishga qaratilgan umumiy maqsadlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Dars o'quvchilarni tarbiyalashning uzluksiz jarayonidagi muayyan bir bosqich hisoblanadi. Har qanday dars shaxsning ijobiy fazilatlarini shakllantirishga faol yordam beradi. Darsning ta'lim berish jihati, uning mazmuni o'quv faoliyatining muayyan tarbiyaviy yo'nalishini vujudga keltiradi. O'qituvchi darsda konkret tarbiyaviy vazifalarni, yo'nalishni vujudga keltiradi, belgilaydi. Masalan: agar darsda ob'yektlarni tahlil qilishga to'g'ri kelsa, kuzatuvchanlikni tarbiyalash, agar darsda bir qancha mashqlarni bajarishga to'g'ri kelsa, mustaqil ishlash ko'nikmalarini

shakllantirish, agar yechimni birgalikda qidirib topish tavsiya etilayotgan bo'lsa, jamoa ruhida tarbiyalash, agar o'quvchi muammoli vaziyatni ko'rib chiqayotgan bo'lsa, ijodkorlik xususiyatlarini shakllantirish kerak. O'z navbatida darsning tarbiyaviy vazifalari o'quv ishini tashkil etishga va uning metodikasiga jiddiy ta'sir etadi.

DARSDA O'QUV JARAYONINI TASHKIL ETISH

Yaxshi dars bilim va tarbiya garovi hisoblanadi. O'qituvchi berilgan bir soatlik dars mobaynida rejalashtirgan ishini to'liq amalga oshirishi kerak. Buning uchun avval ana shu vaqtni ma'lum qismlarga bo'lib chiqishi lozim. Bir soatlik darsni qismlarga ana shunday bo'lish kerakki, bunda darsning biror minuti yo'rtib, yoki yetmay qolmasin. O'qituvchi ana shu vaqtni nimaga asosan bo'lganini, darsning qaysi qismiga qancha vaqt ajratganini va nima uchun bunga shuncha vaqt berilganini boshqalarga isbotlab bera oladigan bo'lsin.

O'quv vazifasi va ishning mazmuniga qarab darsning qismlari o'rtasidagi nisbat o'zgarib turadi. Ularning ayrimlari darsda asosiy o'rinni egallaydi, boshqalari yordamchi ahamiyatga ega bo'ladi yoki umuman ishtirok etmaydi. Darsning har qaysi qismi o'z vazifasiga egadir.

Darsning boshlanishini tashkil etish odatda bir minutdan besh minutga qadar vaqtni egallaydi va uning mustaqil qismi sifatida olib boriladi. Darsning boshlanishi juda muhimdir. O'qituvchi dars boshlanishida o'quvchining harakatlariga nisbatan mahorat bilan va to'g'ri talablar qo'ya bilsa, butun o'quv mashg'ulotining muvaffaqiyatini ta'minlagan bo'ladi. O'quvchilar dastlabki minutlardanoq o'qituvchining talabchanligini va bolalarning o'quv vazifalarining bajarishlariga erishadigan rahbarligini his etishlari kerak. Bunda hamma narsa o'qituvchining sinfga qanday kirib kelishi, uning ishonchi, muomalasi, xulq-atvori, talab qo'yishdagi ustamonligi, o'quvchilarni samimiy izzat-hurmat

qilishi ahamiyatga egadir. O'z izzatini biladigan o'qituvchi sinfga kirgandan keyin hatto u o'qituvchi stoli tomon borayotganda ham bolalarning so'zlashib o'tirishiga yo'l qo'ymaydi. Har bir o'quvchi o'qituvchining o'tkir nigohi unga qaratilgandek xis qiladi. O'qituvchi darsga tayyorgarlikni hammadam mazkur dars uchun barcha zarur narsalar bormi, bu narsalar o'qituvchi stolida qulay joylashganmi yoki yo'qmi, bolalar diqqat e'tibor bilan o'tiribdimi, chalg'itadigan holat yo'qmi tekshiradi. Bu o'quvchilarni intizomga va o'z o'quv mehnatini tashkil eta bilishga o'rgatadi. Quyida tashkiliy qismni o'tkazish tartibini o'rganamiz. Darsga kirish uchun qo'ng'iroq chalindi. O'qituvchi darsga kerakli o'quv qurollari-sinf jurnali, ish hujjatlari va ko'rgazmali materiallarni olib, o'z sinfi tomon yo'l oladi. O'qituvchi darsga kech yoki oldin kirishi ham maqsadga muvofiq emas. Chunki o'qituvchi darsga ikki uch marta kechiksa, o'quvchilar ham darsga kechikib kela boshlaydilar.

O'qituvchi sinfga kiradi. Uni o'quvchilar o'rnidan turib kutib olishadi. O'qituvchi stol yoniga kelib turgach, o'quvchilar bir ovozdan «assalomualeykum» deyishadi, so'ngra o'qituvchi alik olishi kerak. O'qituvchi sinfga kirib o'quvchilarga bir oz nazar tashlagach salomlashishi kerak, dedik. Bunday deyishdan maqsad, ba'zi o'quvchilar darsga kechroq kirgan bo'lishi, yoki ba'zilari boshqa narsalarga chalg'ib o'qituvchining darsga kirganini sezmay qolishi mumkin. Shunga ko'ra o'qituvchi o'quvchilarga ma'lum daqiqa tikilib turganda hamma o'rnidan turib ulguradi, boshqa ishlar bilan shug'ullanib o'tirgan bolalar ham unga qarab tunganini payqab o'zini o'nglab oladi. Shuning uchun ham o'qituvchi salomlashgach, o'quvchilarning o'tirishiga ruhsat berishi, ularning o'z o'rinlariga sekin va osoishta o'tirib darsni boshlashi muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar o'z o'rinlariga o'tirganlaridan keyin o'qituvchi sinf xonasini ko'zdan kechirib chiqmog'i kerak. Bunda u doskaning artilgan artilmaganligini, lattaning ho'llanganligi, bo'ming boryo'qligi, polning yuvilganligi, sinfda ortiqcha qog'oz va boshqa

iflos narsalarning tashlangan-tashlanmaganligini ko'zdan kechirishi mumkin. Bir so'z bilan aytganda bu bilan o'qituvchi sinfning dars o'tishga tayyor yoki tayyor emasligini aniqlaydi.

Sinf dars o'tishga tayyor bo'lmasa tezda xonani tartibga keltirib keyin darsni boshlash kerak. Bunday qilishning ahamiyati shundaki, biz o'quvchilarga faqat bilim beribgina qolmasdan, balki ularning sog'ligi haqida ham qayg'urgan bo'lamiz. Chunki shamollatilmagan, iflos xonalarda turli xil zararli mikroblar ko'p bo'lib, ular dars oxiriga borganda yanada ko'payib ketadi. Sinf xonasi dars o'tishga tayyor bo'lsa, to'g'ridan-to'g'ri darsni boshlash kerak. O'qituvchi navbatchining bugungi kun va dars haqidagi axborotni tinglaydi. Buning uchun navbatchi har kuni 10—15 minut oldin kelib, sinfda kim bor, kim yo'qligini, sababli yoki sababsiz ekanligini aniqlab qo'yadi. Bundan tashqari, navbatchi sinf xonasini dars o'tishga tayyorlab qo'yishi kerak.

O'rganilgan materialning – uy vazifasining o'zlashtirilishini tekshirish. Darsning bu qismida tekshirish va nazorat qilish hamda yangi materialni o'rganishga tayyorgarlik ham mujassamlashgandir. Eng avvalo o'qituvchi o'quvchilarning diqqat-e'tiborini uy vazifasini bajarishning negizini tashkil etgan muhim g'oyalarga, qoidalarga jalb qiladi. Topshiriqlarni hamma bajardimi yoki yo'qmi, qanday qiyinchiliklarga duch kelganini tekshiradi. Vazifani tekshirishda yo'l qo'yilgan tipik xatolar, shuningdek, vazifani bajarish jarayonida ayrim o'quvchilarning alohida o'quv ko'nikmalarini hosil qilishda qiynalgan o'rinlarini o'quvchilarga yetkazib berish ayniqsa ahamiyatlidir.

O'qituvchi darsni boshlagach, o'quvchilar o'rtasida umumiy savol tashlaydi:

– Hozirgi darsimiz nima?

– Tabiatshunoslikdan o'tgan darsda sizlar bilan nimalar haqida gaplashgan edik?

O'qituvchi o'tgan darsda qanday mavzu o'tilganini aniqlab olgach, sinfda shu mavzu bo'yicha savol tashlaydi. Bu savollar

o'qituvchi tomonidan oldindan o'ylangan bo'lishi kerak. O'qituvchi savolni umumiy qilib sinfdagi barcha o'quvchilar o'rtasida tashlanganda hamma o'quvchilarning e'tiborini bir joyga to'plab, ularni o'ziga jalb qilib oladi. Bundan tashqari u o'quvchilarning shu berilgan savol ustida fikr yuritishga undaydi. ba'zi yodidan chiqqan bolalarning yodiga tushiradi va savolga qanday javob berish kerakligini o'ylab turadi.

O'qituvchi bergan savolini istagan o'quvchisini doska yoniga chiqarib yoki o'tirgan joyida o'rnidan turg'izib so'rashi mumkin. Metodik jihatdan ikkalasi ham xato emas. lekin iloji boricha o'quvchini doska yoniga chiqarib so'rash kerak. O'quvchi doska yoniga chiqarib so'ralganda u 1) yonida o'tirgan yordamchilardan uzoq bo'ladi; 2) nimani o'qib tushungan bo'lsa, shuni sodda qilib o'z tilida gapirib beradi. Doska yoniga chiqarib so'ralganda o'tirgan joyida turg'izib so'rashdagiga nisbatan 2–3 minut vaqt ortiq ketadi. Lekin bu bilan biz o'quvchilarimizni bilimli, ko'pchilik oldida o'z fikr-mulohazalarini tortinmay gapira oladigan, so'zga chechan, nutq madaniyatiga ega kishilar qilib tarbiyalagan bo'lamiz. O'quvchini doska yoniga chiqarib so'ralganda vaqtdan mumkin qadar unumli foydalanishga harakat qilish kerak.

Agar uy vazifasi berilmagan bo'lsa, o'quvchilar maxsus tayyorlangan savollar bo'yicha bilimlarni esga tushiradilar, o'qituvchi bundan tushuntirish jarayonida foydalanadi. Darsda bilish faolligi va qiziqish darsning ana shu qismida tashkil etiladi.

Darsning maqsad va vazifalarini belgilash. Darsning konkret vazifalarini va ularni amalga oshirish yo'llarini belgilab olish darsda o'qituvchi bilan o'quvchining xatti-harakatlariga aniqlik va izchillik baxsh etadi. Darsning har bir holati uning oldida turgan ta'lim berish va tarbiyaviy maqsadlarga mos kelishi kerak. fikrni jamlash va dastlabki qiziqishni uyg'otish uchun darsning maqsadini va vazifalarini bayon etish shakllari turlichadir. Bu o'rinda umumiy maqsadlar bilan konkret vazifalarning birga

qoʻshilishi muhimdir. Oʻquv vazifalarni bayon etish shakllari turlichadir. Lekin umumiy gʻoyalarni konkret shart-sharoitlar bilan bogʻlashni, faqat umumiy mulohazalar bilan kifoyalanmaslik kerakligini hamisha esda tutish shart. Maqsad va vazifalarni bayon etish odatda ozgina vaqt olsa ham, oʻquv faoliyatining yoʻnalishini vujudga keltiradi va katta tarbiyaviy taʼsir koʻrsatadi.

Yangi oʻquv materialli mavzusining mazmunini tushuntirish darsning eng muhim qismidir. Oʻquv materialining mazmunini ilmiy tarzda bayon qilish muhim ahamiyatga ega. Maktab oʻquvchilariga mavjud bilimlarga tayanadigan ilmiy isbotlarning mantiqan tushunarli, oʻqituvchi fikrining oddiy va tushunarli, ishonarli shaklda bayon etilishi, uning aniq-ravshanligi oʻquvchilar tomonidan yangi materialning yaxshi tushunilishi va oʻzlashtirilishi uchun negiz hisoblanadi. Darsning ana shu qismida oʻqituvchi oʻzini jiddiy tutishi kerak. Uning diqqat-eʼtibori ayniqsa, u tushuntirish chogʻida bolalarda diqqat bilan razm solib borsa dars mavzusi mazmunini oʻquvchilarga tez va oson yoʻllar bilan yetkazib bera oladi. Tushuntirish darsning boshqa qismlariga, masalan, biror bir isbotni, qoidani takrorlash zarurat tugʻilgan paytda mustahkamlash jarayonida qoʻshib olib borilishi ham mumkin.

Yangi mavzuni mustahkamlash mashqlar, mustaqil ishlar, maxsus topshiriqlar tariqasida oʻqituvchi tomonidan yangi material tushuntirib boʻlingandan soʻng darsning bir qismi yoki mustaqil dars tipi sifatida oʻtkazilishi mumkin. Mustahkamlash jarayonida materialning asosiy tayanch joylariga, nazariy qoidalarning amaliy oʻquv faoliyati bilan aloqasiga, muayyan oʻquv koʻnikma va malakalarining jarayoniga eʼtibor beriladi. Oʻqituvchi oʻquvchilarga yangi mavzu mohiyatini toʻliq yetkazib berish uchun darsning bu qismida turli mashqlar va mustaqil ishlarni tegishli turlarini tanlaydi va oʻtkazadi.

Oʻtgan mavzuni takrorlash – oʻquv materialining mavzular, boʻlimlar boʻyicha umumlashtirib, xulosalanishidir. Takrorlash

chog'ida ijodiy topshiriqlarni bajarish, muammoli vaziyatlarni xal etish jarayonida o'quvchilar faoliyati ancha faollashadi.

Darsni yakunlash. Bu darsning mustaqil qismi hisoblanadi. Bu qism o'rganilgan asosiy g'oyalarni eslatib, nazariy qoidalar bilan mashqlarning bog'liqligiga diqqatni jalb qilishdan iboratdir. O'qituvchi 1–3 minut davomida darsning asosiy mazmunini qaytaradi, u ijobiy o'tgan dars qismlarini ta'kidlaydi va o'quvchilar bajargan ishlarning kamchiligini aytadi, birmuncha faollik ko'rsatganlarni ta'kidlaydi.

Uyga o'quv vazifasini berish. O'qituvchi uy vazifasini bayon qiladi, uning asosiy g'oyalarni va bajarish yo'llarini tushuntiradi. Asosiy vazifa o'quvchilarga o'zlarining uydagi o'quv mehnatini uyushtirishlariga yordam berishdan iboratdir. O'qituvchi, ayniqsa boshlang'ich sinflarning o'qituvchisi, har bir o'quvchining vazifani kundalik daftariga yozib olganiga, uni qanday bajarishini bilishiga, kitobdan foydalana olishiga, oilada mustaqil ishlash uchun zarur shart-sharoitlarga ega bo'lganiga ishonch hosil qilishi kerak.

AMALIYOTDA KO'P QO'LLANILADIGAN DARS TIPLARI

Bir soatlik darsga mo'ljallangan dastur materiallarning mazmunini bayon qilish, didaktik maqsad va talablarga muvofiq tarzda tashkil qilingan mashg'ulot turi dars tipi deb yuritiladi. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishda mashg'ulotning asosiy qismini ishga solingan ta'lim shakli u yoki bu dars tipini tashkil qiladi.

Maktablarimizda eng ko'p qo'llaniladigan dars tiplari quyidagilardir:

1. Yangi bilim beruvchi va bilimlarni dastlabki mustahkamlovchi dars.
2. Bilimlarni umumlashtiruvchi-takrorlash darsi.
3. Ko'nikma va malakalarni shakllantiruvchi

mustahkamlovchi dars.

4. Bilimlarni tekshirish-nazorat darsi.

5. Aralashgan dars.

6. Ekskursiya darsi.

7. O'quv ustaxonalari va maktab tajriba yer maydonida olib boriladigan amaliy mashg'ulotlar.

Yangi bilim beruvchi dars:

1. Darsning boshlanishini tashkil etish. 2–5 min.

2. Darsning maqsad va vazifalarini belgilash va yangi mavzuni tushuntirish. 15–20 min.

3. Yangi mavzuni mustahkamlash. 15–20 min.

4. Darsni yakunlash va uyga vazifa berish. 2–3 min.

Bu dars tipining asosiy vazifasi turli o'quv fanlariga oid qonuniyatlarni, qoidalarni, g'oyalarni, faktlarni o'rgatish va ularni dastlabki mustahkamlashdir.

Bu dars tipida quyidagicha vazifalar xal etiladi: o'quv materialining asosiy g'oyasi, maqsadni anglash, shu bilimlarning inson faoliyatidagi ahamiyatni fahmlash, yangi o'quv materialiga oid bilimlarning umumiy qurilishini idrok etish; ularning asosiy xususiyatini tushunish; o'rganilgan bilimni qayta esga olish yo'lini, uni amaliyotda qo'llash yo'llarini egallash.

Darsning asosiy qismi tushuntirishdan iborat bo'ladi. Yangi materialni tushuntirish darsida mustahkamlash yordamchi o'rin egallaydi va asosan aniqlik kiritish maqsadida o'tkaziladi. O'qituvchi qator mashqlarni, maxsus savol va topshiriqlarni, osonroq mustaqil ishlarni yangi mavzuni mustahkamlash maqsadida kiritadi.

Yangi bilim beruvchi dars tipi boshlang'ich sinflarda asosan ona tili, matematika, tabiatshunoslik fanlarida o'quv yilining va choraklarning boshlanishida, yangi bo'lim va mavzuning boshlanishida qo'llaniladi.

Bilimlarni umumlashtiruvchi takrorlash darsi:

1. Darsning boshlanishini tashkil etish. 2–5 min.

2. Uy vazifasini tekshirish, so'rash va baholash. 15–20 min.

3. O'qitilgan o'quv materialini takrorlash va umumlashtirish. 15–30 min.

4. Darsga yakun yasash va uyga vazifa berish. 2–3 min.

Bunday tipdagi darsning o'ziga xos xususiyati va murakkabligi o'quv materiali chegarasini aniq belgilab olishda asosiy g'oyalarni, tushunchalarni, qoidalarni, xolatlarni ustalik bilan ta'kidlashda shularga tegishli mashqlarni tanlay bilishdir. Takrorlash chog'ida darsning tarbiyaviy jihatiga ko'proq e'tibor berish kerak. Bunda o'quv materialini qiziq-qiziq faktlar, voqealar taassurotlar bilan bog'lab to'ldirish lozim. Umumlashtirishning hususiyatlaridan biri shuki, o'qituvchining o'zi kamroq tushuntiradi, u ko'proq o'quvchilarning bilish faoliyatiga rahbarlik qiladi.

Maktab amaliyotida qo'llaniladigan takrorlashning 5 xili mavjud:

1. O'quv yili boshida oldingi o'quv yilida o'rganigan bilimlari bo'yicha takrorlash. Masalan: 5-sinfda boshlang'ich sinflarda o'rganilgan bilimlar takrorlanadi. Bu xil takrorlash orqali oldingi sinfda o'rganilgan, hosil qilingan malakalar esga tushiriladi. O'quv dasturida bunday takrorlash uchun maxsus o'quv soatlari ajratilgan, darsliklarda esa mashqlar berilgan.

2. O'quv yili oxirida yakuniy takrorlash. Bu xil takrorlash orqali o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalari tizimga solinadi, bilimlardagi nuqsonlar tugatiladi, o'quv fani bo'yicha yakuniy hulosalar chiqariladi.

3. Oldingi o'quv soatlarida o'rganilgan bilimlarni esga tushirish uchun takrorlash. Bu xil takrorlash yangi mavzuni o'rganishga tayyorlash bosqichi sifatida o'tkaziladi. Shu yo'l bilan o'rganiladigan bilimlar ustida vorislik, aloqadorlik o'rnatiladi.

4. O'quv fanining ma'lum bo'limi o'tilgach, tashkil etiladigan takrorlash. Bu xil takrorlash o'quvchilarning bilim, malakalarini ma'lum tizimga solish maqsadida tashkil etiladi.

Bunda asos qilib olingan xususiyat o'rganilgan hodisalarning bir qanchasi uchun mushtarak hisoblanadi va shu asosda umumlashma tushunchalar hosil qilinadi.

5. Ma'lum o'quv materialini o'rganilib, mustahkamlangach, o'kaziladigan takrorlash. Bu xil takrorlash o'quv materialini atroflicha o'zlashtirish. tushunchalar xosil qilish uchun tashkil etiladi. Unga ma'lum o'quv soati ajratiladi. Boshlang'ich sinfda o'quv materialini tartibga solish odatda amaliy o'quv faoliyati chog'ida yuz beradi. O'rta va yuqori sinflarda nazariy tahlilga e'tibor berildi. Bu ish shakli umumlashgan xulosalarga olib keladi va mantiqan to'g'ri fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Bilimlarni umumlashtiruvchi takrorlash darsi ko'proq o'qish. tabiatshunoslik darslarida qo'llaniladi.

Ko'nikma va malakalarni shakllantiruvchi va mustahkamlovchi dars:

1. Darsning boshlanishini tashkil etish. Darsning maqsad va vazifalarini bayon qilish.

2. Uy vazifasini tekshirish. so'rash va baholash.

3. O'tilganlarni mustahkamlash.

4. Darsni yakunlash va uyga vazifa berish.

Darsning boshlanishini uyushtirilgan tarzda o'tkazish ishchanlik vaziyatini tug'diradi va butun darsning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. O'qituvchi darsning maqsadini bayon etish chog'ida amaliy o'quv faoliyatining negizini tashkil etadigan asosiy joylarni va qoidalarni eslatib o'tadi. Darsning asosiy qismi-amaliy vazifalar qo'yish. muommoli vaziyatlar va vazifalarni xal etish. chiniqtiradigan mashqlarni. mustaqil ishlarni bajarishdan iboratdir. Darsning muvaffaqiyati mashqlarni mazkur sinfdagi o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda tanlashga bog'liq bo'ladi. Mashqlar o'quvchilarning kuchi va bilimiga mos bo'lishi kerak. Ammo o'quvchilarda o'z kuchiga ishonch hosil bo'lishini tarbiyalash uchun yengilroq masalalarni ham, o'z ijodiy qobiliyatlarini namoyon etish imkoniyatini berish

uchun ancha qiyinroqlarini ham kiritish maqsadga muvofiqdir. Darsga yakun yasash chog'ida amaliy xulosalar chiqarishdan tashqari o'quvchilarning ishchanlik qobiliyati va tirishqoqligini ham qayd etish kerak. Mustahkamlash darslari bu irodani, ishchanlik qobiliyatini, mustaqillikni mashq qildirishda ilk qadamlardir.

Aralashgan dars:

1. Darsning boshlanishini tashkil etish.
2. Uy vazifasini tekshirish, so'rash va baholash.
3. O'tilganlarni mustahkamlash va yakunlash.
4. Darsning maqsad va vazifalarini bayon qilish. Yangi mavzuni tushuntirish.
5. Yangi mavzuni mustahkamlash.
6. Uyga vazifa berish va darsga yakun yasash.

Boshlang'ich sinflarda eng ko'p tarqalgan dars tiplaridan biri aralashgan darsdir. Bu tipdagi dars barcha elementlarning birga qo'shilishidan iboratdir. Aralashgan darsda tushuntirishga ham katta e'tibor beriladi. I-ekin darsning boshqa qismlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Har xil ish shakllarning bitta dars doirasida qo'shib ketishi boshlang'ich sinflar uchun tipik hisoblanadi. Aralash dars bu bitta o'quv mashg'ulotida darsning boshqa tiplari afzalliklarining go'yo birlashtirilishi demakdir. Bunda darsning qismlari o'zaro mustahkam aloqada va bog'liq bo'lishiga harakat qilish kerak.

Ekskursiya darsi.

Ekskursiya quyidagi bosqichlardan tarkib topadi:

1. O'qituvchining tayyorgarligi. O'qituvchining muayyan mavzuni, ekskursiyaning maqsadi va boriladigan joyini belgilashi: ekskursiyaga boriladigan joy va o'rganilishi kerak bo'lgan ob'ekt bilan uning oldindan tanishishi: bolalar kuzatishlari kerak bo'lgan narsani tanlab olishi: ekskursiya rejasini ishlab chiqishi tayyorgarlik jumlasiga kiradi.

Rejada ekskursiyaning mazmuni qisqacha belgilanadi, qaysi ob'ektdan qaysi biriga qanday izchillik bilan borishni

belgilovchi yoʻnalish aniqlanadi. Rejada maktabdan ekskursiya obʻyektigacha va qaytib kelish uchun hamda ekskursiya oʻtkazish uchun ajratiladigan vaqt belgilanadi. Ekskursiyaning tashkiliy jihatlarini batafsil va puxta oʻylab sinfda qanday ish bilan tugallash kerakligi yaqqol belgilanishi zarur.

2. Oʻquvchilarning tayyorgarligi. Oʻquvchilarni ekskursiyada oʻrganiladigan narsani ilgari mashgʻulotlar bilan qurollangan holda idrok etishga tayyor boʻlgan paytlaridagina olib borish mumkin. Buning maʼnosi shuki, ular ilgari olgan bilimlar va malakalar ekskursiya vaqtida eng koʻp samara beradigan yangi kuzatishlar oʻtkazish hamda yangi fikrlarni shakllantirib namoyish etish imkonini beradi. Ekskursiyaning maqsadi oʻquvchilar uchun ravshan boʻlishi kerak.

Ekskursiya vaqtida mehnatni taqsimlash zarur boʻlib qolsa, topshiriqlar tayyorgarlik vaqtidayoq taqsimlab qoʻyiladi. Bunda quyidagi qoidaga amal qilish maqsadga muvofiqdir: ekskursiya vaqtida har bir bola umuman butun reja boʻyicha kuzatish olib borishi kerak. ayrim masalalar boʻyicha material toʻplash esa bir necha guruhlar oʻrtasida taqsimlanishi mumkin.

Oʻquvchilarni ekskursiyaga tayyorlash vaqtida, shuningdek, oʻquv maqsadlarida qanday qurollarni olish kerakligi, kim nimani koʻtarib borishini ham koʻzda tutish kerak: agar ekskursiya uzoqqa choʻziladigan boʻlsa, oʻzi bilan ovqat ham olib ketish lozim. Ekskursiyani shu tarzda rejalashtirish tavsiya etiladiki, bunda pedagoglar ekskursiya oʻtkazishda bir-birlariga yordam bera oladigan boʻlishlari kerak. Oʻquvchilarni ikki pedagog boshlab borsa yanada yaxshi boʻladi. Ota-onalarni ham yordamga jalb qilish maqsadga muvofiqdir.

3. Ekskursiyani oʻtkazish. Ekskursiyani oldindan belgilangan tartibda oʻtkazish muhimdir. Masalan, biror muzeyga ekskursiya qilingan vaqtda bir eksponatdan ikkinchisiga xohlagan tartibda oʻtish yaramaydi. Balki muayyan eksponatlarnigina oldindan belgilangan reja asosida koʻzdan kechirish zarur. Eng yorqin, eng muhim eksponatlar kuchliroq taʼsir qilishi uchun bir qancha

ekspонатlarni chetlab o'tish ham mumkin. Ekskursiya vaqtida rejada belgilangan muayyan material to'planadi. Masalan: tabiat quchog'iga qilingan ekskursiyadan yaproqlar, ekinlar, xashoratlarning nusxalari olib kelinadi: ustaxonaga qilingan ekskursiyadan buyumlarini ishlashning izchil bosqichlarini aks ettiruvchi materiallar olib kelish mumkin. Ekskursiyadan olingan kuzatishlarni keyinchalik sinfda tahlil qilishda bunday materiallar juda qo'l keladi.

Ekskursiya vaqtida o'qituvchi hamma o'quvchilarini e'tibor markazida tutishi kerak. Tushuntirishni shunday olib borish kerakki, u puxta, tushunarli bo'lib, har bir o'quvchi ongiga yetib borsin. Tajribali o'qituvchi o'quvchilarning kuzatishlari natijasida mustaqil xulosalar chiqarishlariga alohida ahamiyat qaratadi.

Agar o'qituvchi ekskursiya vaqtida tushuntirishni mutaxassisga (muzey xodimi, injener, agronomga) topshiradigan bo'lsa, u bilan mazkur tushuntirishlarning mazmuni, shakli haqida, ekskursiyaning har bir qismi uchun ajratiladigan vaqt haqida oldindan kelishib olishi zarur. Shovqinli joyda joylashgan ob'yektga oid tushuntirishlar tinch vaziyatda oldindan beriladi.

4. Ekskursiyaga yakun yasash. Ekskursiya tamom bo'lgandan keyin albatta yakunlovchi suhbat o'tkaziladi. Ekskursiya rejasida qo'yilgan hamma masalalar ko'rib chiqilishi va ularning har biriga o'tkazilgan kuzatishlar asosida javob berilishi lozim. Ekskursiyaga yakun chiqarayotganda qo'shimcha material, masalan, kitoblardan, gazeta maqolalaridan va shu singarilardan olingan ma'lumotlarni ham jalb qilish maqsadga muvofiq.

Ekskursiya vaqtida qayd qilingan va olingan qiziqarli faktlar maroqli ma'lumotlar daftarlariga yozib qo'yilishi mumkin. Darslikda maqolada berilgan faktlar va ma'lumotlar bo'lmasa shu xulosalar xam yozib qo'yiladi. Ekskursiyaning yakuni bo'yicha bayon yoki insho yozish, taassurotlar asosida rasm chizish ham mumkin.

O'QITUVCHINING DARSGA TAYYORLANISHI

Dars mashg'ulotining muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchining tayyorgarligiga bog'liqdir. O'qituvchining har tomonlama puxta tayyorgarligi ta'limning muvaffaqiyatli hamda samarali bo'lishining garovi hisoblanadi.

O'qituvchi o'quv fanlarining mazmunini va izchilligini yaxshi tasavvur eta olishi kerak. Fanning istiqbollari haqida umumiy tasavvurga ega bo'lmay turib, chuqur asoslangan dars o'tkazishga umid qilish qiyin. Har qanday darsga tayyorlanayotib, unda o'quv fanining umumiy mazmunini aks ettirish lozim. Har bir o'quv fanida chuqur o'zlashtiruvchi g'oyalar mavjud. Bizni qurshab turgan voqelikni muayyan jihatlaridan ana shu g'oya negizida tasavvur qilish darsning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish bilan bog'liq vazifalardan biridir. O'quv fanidagi g'oyalar va mavzularning izchilligi va o'zaro bog'liqligini tasavvur etgan xolda o'qituvchining darslarga tayyorgarligi asosan ikki yo'l bilan olib boriladi:

1. O'qituvchining o'z fani yuzasidan umumiy tayyorgarligi;
2. O'qituvchining har bir darsga kundalik tayyorgarligi.

O'qituvchining umumiy tayyorgarligi o'quv yili boshlanishi oldidan va yillar davomida olib boriladi. Bu tayyorgarlik o'z ichiga quyidagilarni oladi:

a) o'quv yili boshlanishiga qadar o'zi dars olib borayotgan sinflar dasturni sinchiklab o'rganib, tahlil qilib chiqish;

b) o'qitiladigan o'quv fani bo'yicha umumiy va alohida mavzularga oid darslik, o'quv materiallari, ilmiy, ilmiy ommabop adabiyotlarni o'rganib chiqish;

v) o'qitiladigan o'quv fani va ta'lim-tarbiyaga oid metodik adabiyotlar, bolalar adabiyoti bilan tanishib borish;

g) shu fan bo'yicha yangidan nashr qilingan tasviriy ko'rgazma materiallari, o'quv tajriba asbob-uskuna va apparatlarni o'rganish;

d) ilg'or o'qituvchilarning ish tajribalarini o'rganish, o'z

ustida ishlab, bilimni kengaytirish.

O'qituvchining umumiy tayyorgarligini dastur materialini o'quv rejasidagi soatlar bo'yicha taqsimlab yarim yillikka yoki bir yillikka mo'ljallab tuziladigan taqvim-mavzu rejasi yakunlaydi.

Taqvim-mavzu rejasi quyidagi shaklda tuziladi:

Taqvim-mavzu rejasi fan o'qituvchisi tomonidan tuzilib, fan metod birlashma yig'ilishlarida ko'rib chiqib, ma'qullanadi va maktab ma'muriyati tomonidan tasdiqlanadi. Taqvim-mavzu reja o'quv yili boshlanishigacha tuzilishi kerak.

O'qituvchining darsga kundalik tayyorgarligi quyidagi tartibda olib boriladi:

1. Taqvim-mavzu rejasi asosida dars mavzusini, maqsad va vazifalarini, tipini, tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash;

2. Dars uchun kerakli ko'rgazmali qurollar, didaktik materiallar va zarur jihozlarni tayyorlash;

3. Darsning asosiy vazifalarga muvofiq ravishda uning har bir qismi uchun zarur bo'lgan material: faktlar, misollar, mashqlar kabilarni tanlash. Buning uchun kerakli manbalarni o'rganish.

4. Darsning har bir qismi uchun ta'lim metodlarini to'g'ri tanlash.

5. O'quvchilarning dars davomida va uyda bajaradigan mustaqil ishlari uchun vazifalar berish.

Darsga tayyorgarlik ko'rish dars uchun ishlanma yozish bilan yakunlanadi. Dars ishlanmasida dars qismlarining tartibi, davom etishi, yangi materialni bayon qilish vaqti kabilar aniq ko'rsatiladi. Dars ishlanmasi darsning mohiyatini aks ettirishi, dars qismlarining mazmunini o'zida to'liq ifodalaydi. Dars ishlanmasi quyidagi tartibda tuziladi:

Dars o'tkazish sanasi, sinfi.

Darsning mavzusi.

Darsning maqsadlari: a) ta'limiy

b) tarbiyaviy

v) rivojlantiruvchi

Darsning metodlari.

Dars uchun qo'llaniladigan ko'rgazmali qurollar.

Dars jihozlari.

Dars tipi.

Darsning borishi. (dars mazmuni qismlari bo'yicha aniq ochib beriladi)

Dars ishlanmasining to'la yoki qisqa bo'lishi o'qituvchining yoshi, bilim saviyasi, tajribasi va mahoratiga bog'liq bo'ladi. Ishlanma o'qituvchining o'zi uchun, darsni yaxshiroq o'tkazishi uchun tuziladi.

O'zi uchun qiyinroq bo'lib tuyulgan joylarni batafsil bayon qiladi, sitatalar, ayrim ifodalar, muammoli vaziyatlarni o'rta qo'yish va xal qilish usullarini ko'rsatib turadi.

O'qituvchi darsni ishlanma asosida o'tkazar ekan, ayni vaqtda konkret sharoitlarni ham hisobga olishi kerak: agar darsning borishi davomida rejadan chetga chiqib kelishga zarurat tug'ilsa va u asosli, o'rinni bo'lsa, o'qituvchi shunday qilishi lozim. Har qanday dars ijodiy jarayondir, shuning uchun hamma narsani oldindan nazarda tutish juda qiyin. Ba'zan tushuntirishni takrorlashga, o'tilgan materialni mustahkamlash ustida rejada belgilangandan ko'proq to'xtalib qolishga to'g'ri keladi. Lekin har qanday sharoitda darsning asosiy vazifasi o'quvchilarga bilim berishdan iboratligini o'qituvchi doimo yodda tutishi va uni amalga oshirishi kerak.

ENG YAXSHI DARS XUSUSIYATLARI

Pedagogika amaliyoti va ta'lim-tarbiyaga oid nazariy fikr doimo darsni takomillashtirish yo'llarini qidiradi. Har bir dars muayyan maqsadlarga, mazmun va metodlarga ega bo'ladi. O'qituvchi ularga mos tarzda darsda o'z faoliyatini tashkil qiladi. Eng yaxshi dars quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi:

1. Darsda o'qituvchi ko'zda tutgan asosiy o'quv maqsadining

aniqligi. O'quv maqsadlari quyidagilardan iborat: sinf o'quvchilarini muayyan yangi bilimlar bilan qurollantirish, ularda yangi tasavvurlar, tushunchalar hosil qilish, bilimlarni umumlashtirish va ularni mustahkamlash maqsadida mavzu yuzasidan materialni takrorlash, o'quvchilarning muayyan masalalarni hal qilish mahoratlarini takomillashtirish, malaka hosil qilish uchun mashqlar o'tkazish, dasturning muayyan bo'limi bo'yicha o'quvchilarning bilimlarini tekshirish, kamchiliklar va xatolarni aniqlab, ularni bartaraf etish choralarini ko'rish. Yaxshi darslarda asosiy didaktik maqsad shu qadar ravshan bo'ladiki, o'qituvchi ham o'quvchilar ham dars natijalarini va darsda ko'zda tutilgan maqsadni to'la tarzda amalga oshganini ko'ra oladilar.

2. Darsda o'qitish vazifalari bilan tarbiya vazifalarining bog'liqligi. O'quvchilarda muayyan tushunchalar, g'oyalar tarkib topishi maqsadini ko'zlab, o'qituvchi darslarda o'quvchilarda ilmiy qarashlar va e'tiqodlar hosil qiladi. Hamma darslarda o'qituvchi o'quvchilarning fikr yuritishi yuzasidan mashq o'tkazadi va rivojlantiradi, xotirani boyitadi va takomillashtiradi, e'tiborni rivojlantiradi va mustahkamlaydi. Bu bilan o'quvchilarni tartib-intizomga, qunt bilan ishlashga o'rgatadi, iroda fazilatlarini tarkib toptiradi. O'qituvchi darslarda o'quvchilarning hissiyotlariga ham ta'sir ko'rsatib, ularda vatanparvarlik va boshqa ma'naviy-axloqiy tuyg'ularni tarkib toptiradi hamda ijodiy ishga rag'batlantiradi.

3. Darsning har bir qismi uchun o'quv materialini to'g'ri, muvaffaqiyatli tanlash. O'quv dasturining mavzusi, mavzuning didaktik maqsadi, o'quvchilarning yoshi, o'tgan vaqtda erishilgan bilim darajasi-bularning hammasini o'qituvchi o'quv materialini tanlayotganda hisobga oladi. Agar o'quvchilarda muayyan material asosida yangi tushuncha hosil qilish kerak bo'lsa, muayyan predmetning, voqeaning eng muhim belgilarini, aniq bilib olish imkonini beradigan material tanlab olinadi. Agar o'quvchilarda muayyan qoidani tadbqiq etish mahoratini takomillashtirish kerak

bo'lsa, konkret sharoitda qo'yilgan maqsadga eng yaxshi tarzda xizmat qiladigan masalalar, misollar, mashq uchun matnlar tanlab olinadi. Agar darslikdan matn o'qish vazifasi qo'yilgan bo'lsa, o'qituvchi bu ishning hamma bosqichlarini belgilaydi va o'quvchilarga kerak o'rinda zarur tushuntirishlar beradi, munosib ko'rgazmali qurollardan foydalanadi.

4. Darsning har bir qismi uchun metodlarni to'g'ri, muvaffaqiyatli tanlash. Agar o'quvchilar ilgari o'rganilgan materialni qaytadan xotiralariga olishlari kerak bo'lsa o'qituvchi shu maqsadda bergan savollariga o'quvchilarning javoblarini tinglaydi. Shundan keyin dars mavzusiga bog'liq hikoya, suhbat, amaliy ish, topshiriq berish kabi ta'lim metodlarini qo'llaydi. Shu bilan birga har bir darsda o'quvchilarning mustaqil ijodiy ishlashlari uchun sharoitlar va topshiriqlar berish darsning muvaffaqiyatini ta'minlovchi ish shaklidir.

5. Sinfda o'quvchilar ishidagi jamoatchilik. Har bir o'quvchining mustaqilligi bilan jamoaning o'quv vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirishga intilishi mavjud. Bu esa har bir o'quvchining o'z ishiga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishiga erishishni talab qiladi. Eng yaxshi o'qituvchilar darsda hamma o'quvchilarni yangi bilim olishga, ilgari o'rganilgan bilimlarni chuqurlashtirishga, mahoratni takomillashtirishga, malakani mustahkamlashga ishtiyoq tug'dira oladilar. Agar o'quvchilardan birortasi qiynalib qolsa, yordam so'rab murojat qilishi mumkinligini biladi va zarur hollarda ular jamoada yordam berishi mumkin bo'lgan kuchga tayanadilar. Bu sinf ishidagi o'zaro hamkorlik va hamjihatlikni ta'minlovchi omildir.

6. Darsning tashkiliy jihatdan puxta bo'lishi. Yaxshi darsda o'qituvchining o'zi puxta tayyorlanib, sinf o'quvchilari ham berilgan topshiriqlarni talab darajasida tayyorlaganlari, zarur o'quv qurollari qulay joylarga oldindan tayyorlab qo'yilgani bilan alohida ajralib turadi. Dars o'z vaqtida boshlanib, rejaga muvofiq puxta olib boriladi. Biror daqiqa ham bekor ketmaydi. O'qituvchi dars vaqtidan o'quvchilar uchun maksimal darajada

samarali foydalanadi.

7. Darsda o'quvchilarning milliy, madaniy va ma'naviy dunyoqarashlarini shakllantirishga erishish. Har bir darsda boy, milliy, madaniy merosimizdan imkon qadar foydalanishga erishish lozim. Darsning tashkiliy qismida ma'naviyat daqiqasi o'tkazish, bunda o'tmish ajdodlarimiz hayoti, faoliyatiga doir ma'lumotlar berish yoki ular ijodidan namunalar o'rganishga ahamiyat bermoq lozim.

8. Darslarni xilma-xil tiplarda tashkil qilish. Bunda ta'limning noan'anaviy shakllarini mohirlik bilan tashkil qilish va o'tkazishga hamda darsning barcha maqsadlarini to'liq amalga oshira olishga erishish, darsda mahoratli o'qituvchining o'rni ko'rsata olish muhim ahamiyatga ega.

Dars o'quv shaklining asosiy tashkiliy qismi bo'lib, o'qituvchining rahbarligida olib boriladigan, o'quvchilarda muayyan fikr uyg'otish va zihnini yangi voqealar, faktlar, talqinlar bilan boyitish mashqi hamdir. Bundan tashqari:

a) har bir dars o'quvchilar uchun ochilgan yangi kashfiyot bo'lishi, o'quvchining hayotga faol aralashish hissini kuchaytirishi, uning bir pog'ona ko'tarilishida mustahkam pillapoya xizmatini o'tashi;

b) har bir dars pedagogik mahorat ko'rigi bo'lishi, muayyan maqsadga erishilishi;

v) har bir darsdan o'qituvchi va o'quvchilar iftixor bilan chiqishlariga erishish lozim.

OZ JAMLANGAN MAKTABLARDA O'QUV TARBIYA ISHLARINI TASHKIL QILISH

Mamlakatimizda aholi kam istiqomat qiladigan joylarda oz jamlangan maktablar mavjud.

Bulardan bir vaqtning o'zida II va IV sinflarda, yoki I va III sinflarda ish olib boriladi. Bunday taqsimot natijasida o'quv materiallari har xil bo'lib, bolalar bir-birlarini kamroq

chalg'itadilar. O'quv mashg'ulotlar jadvalini tuzishda asosan ikki xil yondashuvga amal qilinadi.

Birinchisi, darslarni bitta fan bo'yicha qoshishdan iboratdir. Ikkinchi yondashuv, bitta darsda har xil fanlarning qo'shiluvi taqozo etadi. Masalan, birinchi dars-matematika (I sinf) va ona tili (III sinf), ikkinchi dars-ona tili (I sinf) va matematika (III sinf) bo'ladi. Hali mustahkam qaror topgan fikrlash tizimiga ega bo'lmagan kichik yoshdagi maktab o'quvchilari uchun darsda qaysi o'quv fanlari birga qo'shib o'tilishi prinsipial jihatdan hech qanday ahamiyatga ega emas.

Oz jamlangan maktabdagi darsning muvaffaqiyatli o'tishi o'qituvchining tushuntirishi bilan mustaqil ishni qo'shib olib borishga bog'liq bo'ladi. Tushuntirish izohlovchi misollar va qo'shimcha mulohazalar miqdorining kamaytirilishi hisobiga qisqa bo'lishi shart.

O'qituvchi o'quvchilarning yangi o'quv materiali tizimini tushunib olishlariga e'tiborini jalb etadi. Odatda u yangi bilimlarning jihatlarini ochib berishi mumkin bo'lgan bitta yoki ikkita misol keltiradi.

Tushuntirishdan so'ng u mustaqil ishni qanday bajarish kerakligi haqida qisqacha yo'l-yo'riqlar beradi. Maktab o'quvchilarining ishga tayyorgarligini tekshiradi.

U bu yerda ham yangi materialning muhim jihatlariga va tizimiga e'tibor qilgan holda tushuntirish va mustaqil ish topshiradi. O'qituvchi darsni ish turlarini shu xilda almashtirgan va mustaqil ishlarning bajarilishi jarayonini nazorat qilgan holda olib boradi. O'qituvchi hamma sinflarda ham o'quvchilarning harakatlarini to'la nazorat qilib borishi kerak. Shuning uchun bolalar o'qituvchining ko'rsatmalari va yo'l-yo'riqlaridan chetga chiqib ketishlariga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Mustaqil ishning natijalari albatta tekshirilishi kerak, bu o'quvchilarning ma'sulyatini oshiradi, intizomga o'rgatadi.

Har bir sinfda 15 minutga qadar dars odatda mustaqil ish bilan qo'shib olib boriladi. Bu vaqt ichida o'qituvchi yangi

materialni tushuntirishi yoki o'rganilgan narsani qaytarishi yoki takrorlashi va materialni tizimlashtirishi mumkin.

Ammo o'qituvchi, aniq o'quv vaziyatiga qarab, kichikroq yo'l-yo'riqlarni, ko'rsatmalarni, maslahatlarini, savollarga javobni u sinfda ham, bu sinfda ham beraveradi.

Oz jamlangan maktabda ishlaydigan o'qituvchi kichik yoshdagi maktab o'quvchilari uchun har xil turdagi mustaqil ishlarni yaxshi bilishi kerak. faqat darslik, qo'llanmalar, rasmlar bilan ish olib borish, masala va misollar yechishgina emas, balki tabiat hodisalari va soddaroq sotsial jarayonlarni bevosita kuzatishlardan ham faol foydalanish, bolalarni tabiat kundaligini yuritishga, unga o'z taassurotlarini yozib borishga o'rgatish lozim. Bu mustaqillikning va bilishga bo'lgan qiziqishlarning rivojlanishiga imkoniyat yaratadi.

UYGA BERILADIGAN O'QUV TOPSHIRIQLARI

O'quvchilarning bilim doirasini kengaytirish, o'z ustida ishlash, izlanuvchanlik, erkin fikrlash kabi qobiliyatlarini o'stirish, darsda o'rganilgan ilmiy bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash va mustaqil ishlashga o'rgatish maqsadida o'quvchilarga uyga vazifalar beriladi. Maktablarimizda uy vazifalarining hilma-xil shakllaridan foydalaniladi. Bular: darslik va kitob bilan ishlash, o'tilgan mavzulardan kelib chiqadigan qonun, qoida va ta'riflarni yod oldirish; o'tilgan mavzu yuzasidan og'zaki va yozma mashqlar, o'tilgan mavzu bo'yicha referat tayyorlash, insho va bayon yozish, maktab tajriba yer maydonida, jonli burchaklarda o'simlik va hayvonlarni kuzatish, parvarish qilish yuzasidan uy topshiriqlari berish mumkin.

Uyga beriladigan o'quv topshiriqlari quyidagi talablarga mos bo'lishi kerak:

1. Uy vazifasi o'quv dasturiga mos bo'lib, muayyan o'quv fani yuzasidan olingan bilimlarni chuqurlashtirish va

mustahkamlashga qaratilishi:

2. Uy vazifasi o'quvchilarning kuchiga, yoshiga muvofiq, ularning diqqatini jalb qiladigan va qiziqtiradigan bo'lishi:

3. Uy vazifalari o'quvchilarni o'z ustida ishlashga, ijodiy qobiliyatlarini o'stirishga yo'naltirilishi:

4. Uyga berilgan o'quv vazifalari katta bo'lmashligi, sinfda bajarilgan o'quv ishiga nisbatan ancha sodda va tushunarli bo'lishi:

5. O'quvchining bilish imkoniyatlari va o'qish darajasiga qarab, qoloq o'quvchi uchun yengil, yaxshi o'zlashtiradigan o'quvchi uchun murakkabroq vazifa berish:

6. Har qanday uy vazifasi o'qituvchi tomonidan nazorat qilinib tekshirilishi kerak:

Uy vazifalarining muvaffaqiyatli bajarilishi ko'p jihatdan o'qituvchining puxta o'qitishiga bog'liq. Uyga vazifalarni dars oxirida shoshmashosharlik bilan topshirmaslik, bunda o'quv adabiyotlarining beti, paragrafi, mashq va masalalarning tartib raqamini ko'rsatish bilan qanoatlanmaslik kerak. Uyga vazifa berishda ulardan ko'zlangan maqsad, topshiriqni bajarishda nimalarga e'tibor qilish zarurligi, qanday qiyinchiliklarga duch kelish mumkinligi va xal qilish yo'llari, nimalarni yozib olish, nimalarni yodlash, yozma ishlarni qanday tartibda aks ettirish kerakligi batafsil tushuntirilmog'i lozim. Uy vazifalari dars oxirida topshirilishi shart emas. Topshiriq darsning qaysi qismiga taalluqli bo'lsa shu vaqtda berilishi maqsadga muvofiqdir.

1-sinflarda uyga vazifa berilmaydi.

Bir kunga uy ishini bajarish uchun umumiy vaqt miqdori 2-sinflarda 40–45 minut, 3–4-sinflarda 60–70 minut, 5–6-sinflarda 1–1.5 soat, 7–8-sinflarda 2.5 soat, 9-sinflarda 3 soat bo'lishi mumkin.

O'quvchilarning uyga berilgan o'quv topshiriqlarni bajarishlari uchun quyidagi talablar qo'yiladi:

1. Topshiriqlarni hamma vaqt muayyan soatlarda bajarish.

Ogʻzaki va yozma topshiriqlarni, osonroq va qiyin topshiriqlarni navbatlashtirib turish; dastavval qiyinroq va murakkabroq topshiriqlarni bajarish.

2. Berilgan topshiriqning oʻquvchi tomonidan mustaqil bajarilishiga erishish. Ota-onalar, oʻquvchining oʻrtoqlari uy vazifani bajarishda yordam berishi mumkin. Lekin shu topshiriqni bajarib berishlari notoʻgʻri. Ota-onalar oʻz bolalarining oʻqishi va uy vazifalarini bajarishlari uchun zarur boʻlgan barcha imkoniyatlarni yaratib berishi, nazorat qilishi va yoʻl-yoʻriqlar berib turishi lozim. Oʻquvchi berilgan vazifani mustaqil xal eta olishi, qiyinchiliklarni yenga olishni oʻrganishi lozim.

3. Ishda tartiblilik va izchillikka erishish. Albatta, uy vazifalarini belgilangan muddatda bajarib kelish talab qilinadi, shuning uchun har bir topshiriqni oʻz muddatida bajarish, yangi material bilan ilgari oʻzlashtirilganlar orasidagi bogʻlanishni anglash, ish vaqtida ilgari orttirilgan bilimga tayanish kerak.

4. Topshiriqni toʻla, aniq va ongʻli bajarishga erishish. Har qanday topshiriqni puxta, tushunib bajarishga erishmoq zarur. Oʻquvchi topshiriqni bajarish vaqtida oʻqituvchining yoʻriqnomasiga aniq rioya qilishga urinishi, oʻqituvchi talab qilgandek toʻliq bajarishga oʻrganishi muhimdir.

5. Ishning tashqi koʻrinishiga eʼtibor berish. Oʻquvchilar har qanday ishni bajarishda saranjom-sarishta, puxta, toʻgʻri ishlashga, vaqtdan unumli foydalanishga oʻrgatib borilishi kerak. Toʻgʻri va puxta javoblar, ozoda, hafsala bilan va xatosiz bajarilgan yozma ishlar oʻquvchini tartib-intizomga oʻrgatishda gʻoyat muhim. Toʻgʻri, puxta va hafsala bilan ish qilish ishning chiroyli boʻlib chiqishi uchun ahamiyatlidir.

6. Oʻz-oʻzini nazorat qilish. Uy vazifalarini bajarishda mustaqillikka oʻrgatish bilan birga, oʻquvchining oʻz-oʻzini nazorat qilish odatini shakllantirib boriladi. Boshlangʻich sinf oʻquvchilari kattalarga murojat qilib, oʻzlari bajargan ishning toʻgʻriligiga ular yordamida ishonch hosil qilishlari mumkin.

Oʻz-oʻzini puxta tekshirishga oʻrgangan kishigina oʻz ishini hamma vaqt yaxshi bajarishga oʻrganadi. Bu oʻquvchilarda oʻziga ishonch va mehnatsevarlikni shakllantiradi.

Demak, oʻquvchilarni uyda mustaqil shugʻullantirishdan koʻzlangan asosiy maqsad sinf sharoitida oʻzlashtirilgan ilmiy bilim, koʻnikma va malakalarni mustahkamlash, mukammallashtirish va mustaqil ishlashga oʻrgatishdan iboratdir.

TA'LIMNING NOAN'ANAVIY SHAKLLARI

Hozirda maktablarimizda pedagogikada bayon qilingan xilma-xil dars tiplari bilan birga noanʼanaviy dars tiplaridan ham foydalanilmoqda. Noanʼanaviy dars tipi deganda qanday darslarni tushunamiz. Noanʼanaviy dars tipi— oʻqituvchining qiziqishi, intilishi, izlanishi natijasida hosil boʻlgan oʻziga xos oʻyin, mehnat, musobaqa elementlari boʻlgan yangi bir dars turidir. Bu darsni oʻz qobiliyatiga koʻra yosh muallim ham, uzoq yillik ish tajribasiga ega boʻlgan pedagog ham oʻtkazishi mumkin. Noanʼanaviy dars uzoq izlanishlar, intilishlar natijasi boʻlib, u juda yaxshi meva beradi. Noanʼanaviy dars bu yangilik, hayotga bogʻliqlik, yangi bir uslub, yangi bir izlanish, oʻqituvchining yutugʻi demakdir. Bunday dars shakli juda qiziqarli boʻlib, bir umr oʻquvchilar yodida qoladi, ularning bilimi mustahkamlanadi.

Hozirda fan, texnika, maorif, taʼlim-tarbiya sohasidagi samarali oʻzgarishlarni oʻrganib, pedagog erkin ishlab, ijod qilib, mehnatlari samarasi sifatida oʻziga xos yangi dars shakli taklif qilish, unda yaxshi natijalarga erishib, taʼlim-tarbiya sifatiga munosub hissa qoʻshishi mumkin.

Noanʼanaviy dars turiga - kino darsini, muzey darsini, teatrlashgan darsni, auksion darsni, oʻyin-ijod darsi, oʻyin-mehnat darsi kabi variantlarini kiritishimiz mumkin. Bu dars shakllari odatdagi darslardan butunlay boshqacha tashkil etiladi, ammo asosiy maqsadni koʻpincha aʼlo darajada bajaradi.

Taʼlimning noanʼanaviy shakllari:

1. Bahs-munozara darslari
2. Didaktik o'yinli darslar
3. Ilmiy-anjuman darsi
4. Uchrashuv darsi
5. Sayohat darslari va x.k.

Hech kim onadan bilimdon bo'lib tug'ilmaydi. Lekin hech kim biror bir layoqatsiz dunyoga kelmaydi. Bolalar orasidagi tafovut- tabiat ularning har biriga bir sohada ko'proq layoqat ato etgan bo'lsa, bir sohada kamroq. Bolalarning har biri uchun faoliyat manbai ochib berishimiz kerak. Barcha darslar kabi ijod darsi ham loyihalashtirilishi kerak. Shunga ko'ra saralangan oddiy sintda mutaxassisligi «rasm va chizmachilik» bo'lgan oddiy o'qituvchining ijod darsiga qo'yidagi maqsad va vazifalar qo'yilgan: bolalarning ijodiy qobiliyatlarini o'stirish va rivojlantirish hamda shakllantirish. Buning uchun qobiliyatni namoyon qilish faoliyatini tanlash yoki konkret qilib aytganda quyidagilar:

1. Bolalarni turli faoliyatlarga biriktirib qo'yish: mehnat, rasm, chizmachilik bo'yicha bilimlarni talab qiladigan ishlar, ma'lum buyumlarni tayyorlash.

2. Yangi mehnat turlarini o'quvchilar tomonidan tez va soz o'zlashtirib olishga imkon beruvchi o'quvni ishlab chiqish, ya'ni bilim va saviyalarni bajarayotgan ishga sarf eta bilish.

3. Amaliyot faoliyat bilan bog'liq bo'lgan turli yangi masalalarni hal etishda aql, zehnni o'stirish. Bu vazifa bolalarning yoshi va psixologik xususiyatlarga, saviyasiga, tajribasiga asoslanib qo'yilgan. Bular ijod darsining poydevori bo'lib, unda quyidagilarga amal qilish zarur:

- a) Bilim — ijod poydevori.

- b) o'quv materialini qat'iyat bilan tanlash (aniq natijaga erishish).

- v) turli tashkil etilgan materiallarni qayta-qayta takrorlash.

- g) o'quvchini har tomonlama kamol toptirish.

- i) o'qishga astoydil qiziqishini shakllantirish.

h) katta yoshdagi bolalar rahbarligidagi ishlarni to'g'ri bajarishga o'rgatish.

j) o'quvchi ishini o'qituvchi tomonidan doimiy nazorat qilish

z) shaxsiy yondashuv.

Hozirgi zamon ta'lim jarayoniga didaktik o'yinli darslar dadil qadamlar bilan kirib kelmoqda. Izlanuvchan va tajribali o'qituvchilar talabalarni bilish faoliyatini faollashtirishda ta'lim olish jarayonini didaktik o'yinlar bilan uyg'unlashtirib, yaxshi natijalarga erishmoqdalar.

O'qituvchi didaktik o'yinli darslarni o'tkazish uchun juda ko'p adabiyotlar bilan tanishishi, o'quvchilar iqtidorini hisobga olishi darkor.

Didaktik o'yinli darslarni bilim olish va o'yin faoliyatining uyg'unligiga ko'ra syujetli rolli o'yinlar, ijodiy o'yinlar, ishbilarmon o'yini, konferensiyalarga bo'lish mumkin. O'qituvchi didaktik o'yinli darslarni tayyorlashi, ular muvaffaqiyatli chiqqandan so'ng ommaviy o'yinlarga tayyorgarlik ko'rishi lozim. Chunki o'quvchilar didaktik o'yinli darslarda ishtirok etishi uchun kerakli bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi zarur. Bunda avvalo o'qituvchining faoliyatini o'zlashtirish talab etiladi, so'ngra bilimlar mustaqil qo'llaniladigan o'yinlarni tashkil etish lozim. Dabdurustdan bilimlar mustaqil qo'llaniladigan yoki zakovatni rivojlantiradigan o'yin o'tkazilsa maqsadga to'liq erishib bo'lmaydi. Bundan tashqari guruhli va ommaviy o'yinlarni o'tkazish uchun guruh jamoasi o'rtasida o'zaro hamkorlik, yordam vujudga kelgan bo'lishi lozim.

Didaktik o'yinli darslar maqsadga ko'ra ta'lim beruvchi o'yinlar, o'quv materialini o'rgatuvchi o'yinlar va bilimlarni nazorat qiluvchi o'yinlarga bo'linadi.

Ta'limning noan'anaviy shakllari turlicha tashkil etilishi mumkin. Bunday tipdagi darslarda o'qituvchi darslarni o'tkazishda quyidagi talablarga amal qilishi lozim:

1. Ta'lim shakli dasturda qayd etilgan ta'limiy, tarbiyaviy,

rivojlantiruvchi maqsad va vazifalarni hal qilishga qaratilgan bo'lishi:

2. Amaliyotdagi muhim muammolarga bag'ishlab, ular dars davomida xal qilinishi:

3. O'quvchilarning faolligini rivojlantirishi va o'z-o'ziga ishonchini yanada oshirishi:

4. Xalq pedagogikasidagi barkamol shaxsni tarbiyalash nazariyasidagi sharqona odob-axloq me'yorlariga mos kelishi:

5. Darsning noan'anaviy shakllarini shunday qo'llashimiz kerakki, u darsimiz samaradorligini oshirishi, o'quvchilarni og'ir yuklamadan xalos qilishi, ularga ham quvoneh, ham bilim, ham tarbiya berishi:

6. Darsning qurilishi mantiqiy ketma-ketlikda bo'lishi:

7. Mazkur darslardan foydalanishda didaktik prinsiplarga amal qilinishi va eng kam vaqt sarflashiga erishishi kerak.

Umuman, darsning turli xal noan'anaviy shakllari bo'lib, ular bilimning mustahkam bo'lishini ta'minlovchi omildir. Lekin noan'anaviy darsni tashkil qilish o'qituvchidan ko'p narsa: izlanish, mehnat, fantaziya, ijod talab qilganidek, undan oqilona foydalanishni ham talab qiladi. O'qituvchi bunday darslarni ko'r-korona tashkil qilishi va buning oqibatida hech qanaqa natijaga erisha olmasligi mumkin. Shuning uchun har bir o'qituvchi sinfdagi umumiy xususiyatlarni hisobga olgan xolda bu dars shaklini qo'llashi kerak, yoki eng yaxshisi o'zi ijod qilgani ma'qul. Chunki hech kim bu sinfning xarakter xususiyatini sinf o'qituvchisichalik yaxshi bilmaydi. Ammo ijod qilish imkoniyatiga ega bo'lmagan o'qituvchilar ham bo'lishi mumkin, ular ham izlanishga majbur. Chunki doimo bir qolipda dars o'tish o'quvchilarga ta'lim olishdek burchni zerikarli, bolalar yoshiga nisbatan xaddan ziyod ilmiy, mavhum qilib qo'yadi. Ammo darsning bu shakllaridan foydalanishda darsning asosiy maqsadidan chetga chiqishimiz, o'quvchilarning diqqatini tarqatib yuborishimiz, darsga qo'yilgan talablarni unutib qo'yishimiz natijasida dars biz kutgan samarani bermasligi

mumkin. Bu esa o'quvchilar psixologiyasiga yomon ta'sir qiladi, biz ko'zlagan maqsadimizga erisha olmaymiz. Noan'anaviy dars shakli oldiga qo'ygan maqsadlar (ta'lim berish, tarbiyalash, rivojlantirish) odatdagi dars tiplari oldiga qo'ygan maqsadni amalga oshiradi, uning afzallik tomoni shundaki, u o'qituvchini ham o'quvchini ham ijodkorlikka chorlaydi. Noan'anaviy dars shakli deganda andozasiz dars ham tushuniladi. Bu dars shakli amalda bo'lgan dars tartibi va bosqichlariga, shuningdek biror andozaga to'g'ri kelmasligi mumkin, ammo undan oladigan natijamiz odatdagi darslarimizga qaraganda yuqori bo'lishi mumkin. Biz har qanday dars bosqichlarining o'rnini sinfimiz xususiyati, dars mavzuiga qarab almashtiramiz va unga yangiliklar kiritamiz. Shu yo'sinda andozasiz dars shaklini hosil qilishimiz hamda undan oqilona foydalanishimiz mumkin.

Har qanday dars shakli asosan bolalarga ta'lim-tarbiya berishni, ularning ma'naviy olamiga yangilik olib kirishni, shu paytgacha hosil bo'lgan bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishni, o'quvchining yangi qirralarini ochishni maqsad qilib olishi kerak. Demak, har qanday maqsadga erishish uchun o'qituvchi izlanishi va dars shaklini to'g'ri tanlab olishi kerak.

O'QUVCHILARNING BILIM, KO'NIKMA VA MALAKALARINI TEKSHIRISH VA BAHOLASH

Reja:

1. Bilimlarni tekshirish, baholashning ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyati.
2. Bilimlarni tekshirishga qo'yiladigan talablar.
3. Bilimlarni tekshirish metodlari.
4. Bilimlarni tekshirish turlari va usullari.

Bilimlarni tekshirish va baholashning tarbiyaviy va ta'limiy ahamiyati.

O'quvchilar maktabda tabiat va jamiyat haqidagi bilimlarni

har tomonlama egallash orqali turmushga, mustaqil hayotga tayyorlanadilar va ma'lumotli kishilar bo'lib yetishadilar. O'zlashtirilgan bilimlarning, o'quv materialining qanday egallaganligini bilish o'qituvchi uchun ham, o'quvchi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Shu maqsadda o'qituvchi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini o'z vaqtida tekshiradi, hisobga oladi va baholab beradi.

Bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirish va baholash o'quv jarayonining eng muhim va zaruriy qismlaridan bo'lib, u 3 asosiy vazifani bajaradi:

a) bolalar tomonidan o'zlashtirilayotgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalarni nazorat qilish;

b) bilimlarning sifatini aniqlash;

v) o'quv dasturida belgilangan materiallarni ongli, izchil va mustahkam o'zlashtirib olishga undash.

Bu masalalar ta'limiy ahamiyatga molikdir. Bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirish va baholash jarayonida o'quvchilar o'qishga ongli munosabatda bo'lishga, izchil ishlashga, ongli intizomga, qiyinchiliklarni yengish, o'zida irodaviy sifatlarni o'stirishga, o'ziga hamda boshqalarga nisbatan talabchan bo'lishga o'rgatib boradi. Bu masalalar esa katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir.

O'quvchilar bilimini tekshirish bolalar tomonidan o'zlashtirilgan bilimning sifatini aniqlash, ularni o'quv dasturida belgilangan materiallarni izchil va puxta o'zlashtirib olishga da'vat etish vositasidir. O'qituvchi bilimlarni tekshirish orqali o'quvchining o'quv materialini qanday idrok etib tushunganligini, qanday fikr yuritayotganligini, dasturda belgilangan o'quv materiallarini qay darajada o'zlashtirib olganligini aniqlaydi hamda keyingi o'quv materiallarini o'rganish, ta'lim sifatini yaxshilash yo'llarini belgilaydi. Shu bilan birga o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishini o'rganish va tekshirish ularning o'qishga bo'lgan munosabatini, tirishqoqligini, o'ziga talabchanligini, bilimga, fanga bo'lgan

qiziqishini bilishga imkon beradi. Shuningdek, bolalarning xotirasi, bilish qobiliyatining qay darajada o'rganilganligi, ularning mustaqil ishlashga ko'nikma va malakalarni qay darajada egallaganliklari aniqlanadi. Tekshirish vaqtida o'quv materiallari esga olinadi va o'quvchilarni sezish, idrok qilish, fikrlash qobiliyatlari ham o'sib boradi. Bu jarayonda o'quvchilar keng fikr yuritishga, o'quv materiallarini asoslashga mulohaza yuritish, isbotlashga o'rganadilar.

O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirishning yana bir muhim tomoni shundaki, ana shu jarayonda o'quvchilarning bilimlari va bajargan ishlaridagi kamchiliklar sezilib qoladi va nihoyat mazkur kamchiliklarning sabablari aniqlanadi. kamchiliklarni bartaraf etish choralari belgilanadi.

Bilimni tekshirish va baholash darsning barcha qismlariga singib ketadi. Shunday ekan, u o'quvchi bilimidagi kamchiliklarni to'ldirishga, o'rganilayotgan masalaning asl mohiyatini anglashga yordam beradi va o'rganilayotgan materialni tushunishga keng imkoniyat yaratadi.

O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish va baholash jarayonida o'qituvchi ayrim o'quvchilarga va butun sinf jamoasiga izchil ta'sir etadi, individual ishni sinf jamoasi ishi bilan qo'shib olib boradi. Tajribali o'qituvchilar o'quvchi bilimini baholash jarayonida sinf jamoasi fikriga suyanadilar va o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir etadilar. Bunda o'qituvchi sinf o'quvchilari diqqatini faollashtiradi, o'rtoqlarining javobiga ma'suliyat bilan qarashga o'rgatadi, shuningdek o'z bilimlarini mustahkamlashga, o'z bilimiga tanqidiy qarashga odatlantiradi. Bu esa o'quvchini o'z vaqtida vijdonli, rostgo'y bo'lishga o'rgatadi.

O'qituvchi bilimga baho qo'yish vaqtida o'quvchining materialni o'zlashtirish saviyasi, bola tafakkurining o'sish darajasi, zehning rivojlanishi kabi xususiyatlarni hisobga oladi: o'quvchilarning ishlash sur'ati, qobiliyati, o'qishga

ishtiyoti, nutqning oʻsish darajasi oʻrganiladi. Shuningdek, ayrim oʻquvchilarda uchraydigan qoʻrqoqlik, uyatchanlik, tortinchoqlik, oʻz kuchiga ortiqcha baho berish, ishonmaslik, shoshqaloqlik, kamgaplik kabi xususiyatlari bartaraf etiladi. Buning natijasida taʼlim jarayonida oʻqituvchi va oʻquvchi faoliyatining uygunligi taʼminlanadi.

Bilimlarni, koʻnikma va malakalarni tekshirish va baholashning tarbiyaviy ahamiyati shundaki, bunda oʻquvchilarda oʻqishga, oʻz yutuqlari va muvaffaqiyatsizliklariga nisbatan munosabat shakllanadi, qiyinchiliklarni yengish istagi tugʻiladi. Baho unda hamisha oʻquvchi sifatida, shaxs sifatida oʻziga nisbatan muayyan bir munosabatni hosil qiladi. oʻquvchining oʻziga nisbatan bu munosabatni, bu tuygʻularni oʻqituvchi uning xatti-harakatlaridagi irodalilik, jamoatchilik, oʻzaro bir-biriga yordam berish kabi sifatlarini shakllantirish borasida ustalik bilan ishlatadi.

Oʻquvchi oʻrtoqlarining, ota-onalarining unga, uning maktablardagi yutuqlariga va muvaffaqiyatsizliklarga munosabatiga hech qachon befarq boʻlib qolmaydi. Uning bilimlariga berilgan, kundalik daftariga qoʻyilgan baholar ushbu munosabatni belgilaydi. Mana shuning uchun ham maqtoʻv, maʼqullash, tanbeh berish, yaxshi yoki yomon baho qoʻyish oʻquvchi shaxsining fazilatlarini, uning tengdoshlari jamoasida va katta yoshdagilar orasidagi mavqeini shakllantiradi. Bu ayniqsa, oʻsmirlar orasida katta ahamiyatga egadir. Kimki bilimlarni tekshirish va baholashning tarbiyaviy ahamiyatini toʻgʻri qoʻllay bilsa, har bir oʻquvchi oldida oʻqish sohasida qulay istiqbollarni ochib beradi.

Bilimlarni tekshirish va baholash davlat ahamiyatiga egadir. Taʼlim muassasalari oʻquv faoliyatini tekshirish natijalariga, maktab oʻquvchilari olgan bilimlar, malaka va koʻnikmalarning bahosiga binoan maktablar, oʻqituvchilar jamoalarining ishi haqida, oʻquvchilarning oʻzlashtirishi haqida xulosa chiqaradilar.

Bilimlarni tekshirishga qoʻyiladigan talablar:

- Bilimlarni tekshirish va baholash muayyan didaktik

talablarga javob berishi kerak:

- Tekshirish va nazorat qilish izchil. doimiy tarzda bo'lishi shart. Bu talabga rioya etilmasa, o'quvchilarning o'qishga nisbatan munosabati yomonlashadi. bilimlarning sifatiga salbiy ta'sir qiladi.

- Maktab o'quvchilari darsga har kuni tayyorlanib borishlari kerak. O'quvchilarni doimiy ravishda nazorat qilib tekshirish shunga majbur etadi.

- Bilimlarni baholash individual xarakterga egadir. Har bir o'quvchi uning bilimlari, ko'nikma va malakalari baholanayotganini tushunishi kerak. Uning o'rtoqlaridan birortasi ham u bilan na yaxshi, na yomon bahoni baham ko'ra olmaydi. O'qituvchining savollariga va vazifalariga javob berishga tayyorgarlik xolati bilimlarni tekshirish va baholash, o'quv jarayonining muhim bir bo'lagiga aylangan.

Maktab o'quvchilarining bilimlari, ko'nikma va malakalari davlat o'quv dasturlarining bajarilishi nuqtai nazaridan tekshiriladi va baholanadi. Dasturlar mazmunini o'zlashtirish sifati-bilimlarni baholashda asosiy mezondir. O'qituvchi o'quvchining qanday qo'shimcha bilimlarga ega ekanligini, qanday qo'shimcha adabiyotlarni o'qishini bilishi kerak, ammo buning uchun baho qo'yimaslik kerak. Maslahatlar, tavsiyalar, yo'riqnomalar bilan yordam berishning o'zi kifoya qiladi. Maktab o'quvchilarining nazariy va faktik materialni o'zlashtirib olganliklarini tekshirish chog'ida olinayotgan bilimlar o'quvchilarning umumiy va aqliy jihatdan rivojlanishiga, shaxsiy fazilatlarining shakllanishiga, maktab o'quvchisining o'qishga munosabatiga ta'sirini ko'ra bilish kerak. Bilimlarni tekshirish o'qituvchi maktab o'quvchisining rivojlanish jarayonini, shaxsning aqliy, axloqiy, emotsional va irodaviy fazilatlarining shakllanish jarayonini ko'z oldiga keltirishga yordam beradi. O'qituvchi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish va baholashda juda adolatli, haqqoniy bo'lishi lozim. Bu hol o'z navbatida o'quvchi shaxsiga ijobiy va tarbiyaviy ta'sir

etadi. Har qanday adolatsizlik, o'qituvchining bilimiga baho qo'yishdagi xatosi o'quvchilarga salbiy ta'sir etadi, ularda o'z kuchiga ishonchni yo'qotadi, o'qishga bo'lgan ishtiyoqini so'ndiradi. Oqibatda o'qituvchining tarbiyaviy ta'siriga putur yetadi.

O'qituvchi o'quvchining bilimini har qanday holda ham to'g'ri baholashi kerak. Faqat o'ylab, haqqoniy qo'yilgan bahogina o'quvchilarga ijobiy ta'sir etadi, ularni ma'naviy qanoatlantiradi. O'qituvchining sinfdagi xatti-harakati, savolning o'ylangan bo'lishi va to'g'ri qo'yilishi, bilimni tekshirish va baholashda qulay vaziyat yaratilishi bahoning tarbiyaviy ta'sirini kuchaytiradi. O'qituvchi bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirish va baholashda o'quvchi javobini tahlil qilib boradi va javoblar yuzasidan o'z mulohazalarini aytadi. O'quvchi javob berayotganida qanday xato, kamchiliklarga yo'l qo'ygani ko'pincha uning o'zi sezmaydi. Bunday holda o'qituvchi o'quvchining javobini qisqacha tahlil qilib berishi talab etiladi. Shunda o'qituvchi qo'rgan bahoning to'g'riligiga o'quvchida shubha qolmaydi. O'quvchi o'z bilimida qanday yutuq yoki kamchilik borligini, nima uchun uning bahosi oshirilgani yoki pasaytirilganini anglagandagina qo'yilgan baho rag'batlantiruvchi rol o'ynashi mumkin. O'quvchi o'z xatosini to'la tushungandagina uni to'g'rilashga ongli ravishda intiladi.

O'qituvchi o'quvchi bilimini ball bilan baholar ekan, erishgan yutug'i uchun rag'batlantiradi, kamchiliklarni qayd qilib koyiydi, yo'l qo'rgan xato kamchiliklarini qanday bartaraf etish yo'llarini, dars tayyorlash vaqtida asosiy e'tiborni nimalarga qaratish kerakligini ko'rsatadi. Bunday asoslash o'quvchining bundan keyingi faoliyatiga ham ijobiy ta'sir etadi.

O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirishning quyidagi turlari mavjud: kundalik tekshirish, mavzu bo'yicha tekshirish va yakuniy tekshirish.

Kundalik tekshirish.

Kundalik tekshirish maktablarimizda o'quvchilar bilimini

hisobga olishda ko'p qo'llaniladigan tekshirish turidir. Bu bilan o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish, ularni o'qishdagi muvaffaqiyati to'g'risida dastlabki tasavvur hosil qilinadi. O'qituvchi o'quvchilarning darsga tayyorgarligini, yangi materialni o'zlashtirishini har darsda tekshirib boradi. Yangi materialni o'zlashtirishini esa butun dars davomida kuzatib boradi. Kundalik tekshirish o'qituvchi tomonidan rejali va izchil olib borilishi lozim. Bunda o'tilayotgan materialning xarakteri, o'quvchilarning bilim darajasi va individual xususiyatlari hisobga olinadi. Kundalik tekshirish o'rganilgan o'quv materiali o'quvchilar tomonidan qanday o'zlashtirilganini ko'rish, o'quvchi bilimidagi kamchiliklarni aniqlash va bu kamchiliklarni tugatish yo'llarini belgilash imkonini beradi. Kundalik tekshirish o'quvchilarni o'z ustida izchil ishlashga, puxta o'zlashtirishga, mustaqillikka odatlantiradi, shuningdek, tirishqoq, uyushqoq bo'lish, javobgarlikni sezish kabi axloqiy sifatlarni shakllantiradi.

O'qituvchi kundalik hisobga olishning yakunini, ya'ni o'quvchilar bilimidagi yutuq va kamchiliklarni, kundalik o'zlashtirishini, baholarini sinf jurnali va o'zining kundalik daftariga yozib boradi. Mazkur baholar keyinchalik choraklik va yarim yillik yakunlarni chiqarishga asos bo'ladi.

Bu esa o'quvchilar bilinig qo'yiladigan baholarning aniq, to'g'ri va ob'ektiv bo'lishini ta'minlaydi. Darsda kundalik tekshirishning asosiy ko'rinishi o'quvchilardan frontal va individual so'rashdir.

Demak, kundalik tekshirish jarayonida o'quvchilar bilimini hisobga olish bilan birga, ularga yangi bilimlar berish hamda ularda malaka va ko'nikmalar hosil qilish ham nazarda tutiladi.

Mavzu bo'yicha tekshirish.

Mavzu bo'yicha tekshirish dastur materialining bir bo'limi bob, paragraf, katta mavzu yoki bir-biriga yaqin bo'lgan bir necha kichik mavzular yuzasidan o'quvchilarning bilim sifati qandayligini aniqlashdir. Ona tili, matematika kabi fanlar

bo'yicha o'quvchilar bilimini mavzu bo'yicha tekshirish nazorat ishi, yozma ish olish shaklida o'tkaziladi. Mavzu bo'yicha tekshirishda ilgari o'tilgan mavzular yuzasidan olingan savollar va topshiriqlardan foydalanish mumkin. Bilimlarni ana shunday tekshirish natijasida o'quvchilar bilimi har tomonlama hisobga olinadi, ularning bilimlarini qay darajada o'zlashtirib olganliklari aniqlanadi. Takroriy-umumlashtiruvchi darslar mavzu bo'yicha tekshirishning zaruriy shaklidir. Unda o'tilgan mavzular bo'yicha xulosalar chiqariladi va bilimlar tizimga solinadi.

Yakuniy tekshirish.

Yakuniy tekshirishda o'quvchilarning bir necha hafta, chorak, yarim yil, yillik va shuningdek bir necha yillik (to'qqiz yoki o'n birinchi sinfni tugatishda) bilimlari hisobga olinadi. Bunday tekshirishda ma'lum vaqtda o'zlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalarni hisobga olish ko'zda tutiladi. Masalan, kursning asosiy masalalarini esga tushirish, o'tilgan materialni qisqacha tavsif qilishga qaratilgan bo'lishi mumkin. Bunday tekshirishda o'quvchilar nimani takrorlash va qanday takrorlash haqida to'liq ma'lumot oladilar. Yakuniy tekshirishning vazifasi o'quvchilarning ma'lum davrlardagi bilimini esga olish, qayta tiklash va sistemaga solishdir. Yakuniy tekshirishda bilimlar mustahkamlanadi, malaka va ko'nikmalar hosil bo'ladi. Shuningdek, bilim, ko'nikma va malakalar umumlashtiriladi. Bu tekshirishlar imtihon tusini oladi. Tekshirishning bu turlari og'zaki ko'rinishda va yozma nazorat ishlarda, amaliy mashg'ulotlarda, maxsus topshiriqlarni bajarishda qo'llaniladi. Bu o'quvchilar bilimlarning sifatini, aqliy rivojini va ularning bundan keyingi o'qishga tayyorgarlik darajasini chuqur o'rganish imkonini beradi.

O'QUVCHILAR BILIM, KO'NIKMA VA MALAKALARINI TEKSHIRISH METODLARI

Maktab o'quvchilarining bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirishning o'ziga xos metodlari mavjud. Bular og'zaki so'rash, yozma ishlar, grafik va amaliy tajriba ishlaridir.

Bilimlarni og'zaki so'rash maktablarda ko'p qo'llaniladigan metod bo'lib, tekshirishning ancha murakkab, shu bilan birga eng samarali turi hisoblanadi. Bu metod maktablarimiz tajribasida ko'pincha o'quvchilardan individual so'rash, savol-javob tarzida olib boriladi. Og'zaki so'rashning muvaffaqiyatli chiqishi o'quvchining uyga berilgan vazifani qanchalik yaxshi tayyorlanib kelganligiga bog'liq. Ba'zida o'quvchining darslarga tayyorlanib kelmasligi natijasida so'rash cho'zilib ketadi. O'qituvchi yomon baho qo'yishni istamaganligi sababli uni astoydil tekshirishga harakat qiladi.

Ilg'or va tajribali o'qituvchilar og'zaki so'rash metodini o'tilgan materialni takrorlash, uy vazifasini tekshirish vaqtidagina emas, balki bilimlarni mustahkamlash jarayonida ham qo'llaydilar. Shuning uchun ham bu metod o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholashga keng imkoniyat yaratadi va o'tgan mavzuni takrorlashga va mustahkamlashga ko'maklashadi. O'qituvchi og'zaki so'rashning ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lishini nazarda tutib, unga puxta tayyorgarlik ko'radi. So'raladigan o'quvchilarni avvaldan belgilaydi, savol va topshiriqlarni ijodiy, tushunarli, izchil qilib tuzishga e'tibor beradi va qanday savolni qaysi o'quvchidan so'rash kerakligini ham aniqlaydi.

Tajribali o'qituvchilar puxta o'ylangan savollar izchilligidan foydalanib, o'quvchidan buyum va hodisani taqqoslashni, fakt, misollar yordamida o'zlashtirilgan qonun va qoidalarni isbotlab berishni, xulosa chiqarishni talab etadilar. Beriladigan savollar materialni izchillikka solishga, o'zlashtirilgan bilimlarni amalda qo'llay bilishga zarur imkoniyat yaratib berishi kerak.

BILIMLARNI TEKSHIRISHNING YANGI USULLARI

Ta'lim muassasalarining eng muhim vazifalaridan biri ta'lim sohasida bo'layotgan islohotlar asosida bozor iqtisodiyoti tizimida faoliyat ko'rsata oladigan, xususan jahon andozalariga mos keladigan raqobatbardosh, yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashdan iboratdir. Mutaxassis tayyorlashda eng muhim bo'lgan jarayonlardan biri o'quvchilarni bilimini aniqlash va baholashdir. Shu bois, o'quv yurtlarida qo'llanilayotgan ko'p balli baholash (reyting) tizimi mutaxassislar tayyorlashda sifat ko'rsatkichlari bo'yicha xalqaro mezonga o'tishni ta'minlashga qaratilganligidir. O'quvchilar bilimini reyting tizimida baholash o'quvchining bir maromda uzluksiz bilim olishga undaydi muntazam o'z ustida ishlashni taqozo etadi.

“Reyting” so'zi ingliz tilida “baho” degan ma'noni anglatadi. o'quvchilar bilimini bunday baholash usuli bir qancha g'arb davlatlarida, shu jumladan AQSH va Angliyada keng tarqalgan. Uning mohiyati o'quvchiga uzluksiz bilim olish va olgan bilimi natijasini muttasil tekshirib turish imkoniyatini beradi. o'quvchilar bilimini nazorat qilish hamda baholashda reyting tizimiga o'tishdan maqsad:

1. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida” gi qonunga asoslangan davlat siyosatini izchillik bilan amalga oshirish;

2. O'quvchining o'zlashtirish darajasini aniqlashda xaqqoniy, aniq va adolatli baholash;

3. Reyting tizimida har xil nazorat turlaridan keng foydalanish;

4. O'quvchi to'plagan ballari orqali ma'lum bir fan bo'yicha imtixon sinovda oladigan bahosini oldindan bilib olish va to'plagan balli o'zini qoniqtirmasa ko'rsatkichni ijobiy yakunlash uchun oldindan harakat qilishga undash;

5. O'quvchilarning o'quv yili davomida o'qitilayotgan fanlar bo'yicha nazoratlarning qachon, qanday turi o'tkazilishini bilishi

va unga tayyorgarlik ko'rib borishini psixologik jihatdan yo'naltirib borish:

6. O'quvchilarning mustaqil ishlash samaradorligini oshirish va xokazolardan iboratdir.

Reyting tizimi asosida o'quv rejasiga kiritilgan har bir fan bo'yicha o'quvchi o'zlashtirishining sifat ko'rsatkichini ball bilan baholash yetadi. Har bir fan bo'yicha to'plash mumkin bo'lgan maksimal ball shu fan uchun o'quv rejasida ajratilgan soatlar hajmiga nisbatan belgilanadi. Har bir chorakdagi fanlardan to'plangan ballar yig'indisi o'quvchining kurs reytingini tashkil qiladi. Fanlar bo'yicha talabalarning o'zlashtirishini nazorat qilish 3 xil yo'l bilan amalga oshiriladi.

1. Kundalik nazorat (KN)- bu berilgan bilimning o'quvchilar tomonidan qay darajada o'zlashtirilayotgani muntazam ravishda nazorat qilishdir. Bunda o'qituvchi fanning xususiyatiga qarab dars jarayonida og'zaki so'rov, uy vazifalarini tekshirish, referat yozish, noan'anaviy dars shakllari (seminar, anjuman, musobaqa, har xil bellashuvlar va x/k) dan foydalanish, amaliy mashg'ulotlar (misol va masalalar yechish, laboratoriya ishlarini bajarish didaktik materiallar bilan ishlash va mustaqil ishlar) yozma ishlar asosida o'quvchilar bilimining darajalarini aniqlaydi. Kundalik nazorat reyting tizimining eng muhim bosqichi bo'lib hisoblanadi.

2. Oraliq nazorat (ON) — bu mazkur fan bo'yicha o'tiladigan bir necha mavzularni, boblarni o'z ichiga olgan bo'lib, ayrim boblar, mavzular yig'indisi bo'yicha yozma ish, test sinovlari o'tkaziladi.

3. Yakuniy nazorat (YN) — bu o'quv rejasidagi fan uchun ajratilgan soatlar tugagach, butun o'tilgan mavzular bo'yicha o'zlashtirish darajasini aniqlash uchun o'tkaziladi. Bunda dastur mavzusi to'liq aks ettirilgan test sinovi nazorat ish shaklida o'tkaziladi.

Yuqorida qayd etilgan nazorat turlariga asoslangan reyting

tizimini ishlab chiqish uchun quyidagi talablarga rioya qilish lozim:

1. Fan bo'yicha reyting tizimini joriy qilish tartibi fan uyushmalari tomonidan ishlab chiqiladi;

2. O'quvchilarning sinfdan-sinfga o'tish, chorakni muvaffaqiyatli yakunlash uchun zarur bo'lgan umumiy ball minimumi o'quv yurti pedagogik kengashi tomonidan tasdiqlanadi va o'quvchilar e'tiboriga havola qilinadi;

3. Bosqichlar bo'yicha nazoratning barcha turlari uchun ko'p balli shkala asosida ballarning tegishli hisob kitobi aniqlanishi lozim. Jami 100% deb hisoblansa, unga nisbatan % hisobida fan bo'yicha belgilangan maksimum ballning —55% i kundalik nazoratga, 25—30% i oraliq nazoratga, 15—20% i yakuniy nazoratga beriladi.

4. Har bir fan bo'yicha nazorat ishlari o'tkazish miqdori va qachon o'tkazilish tartibi, shakli rejalashtiriladi hamda fan uyushmasi tomonidan tasdiqlanadi;

5. Fanlar bo'yicha KN, ON, YaN o'tkazish jadvali ishlab chiqilgandan keyin shu fan bo'yicha to'planishi lozim bo'lgan maksimal miqdordagi ball belgilanadi va saralash ballar aniqlanadi. Shu asosda mazkur fan bo'yicha o'quv dasturi materiallarini o'zlashtirishning eng quyi chegarasi aniqlanadi. O'quvchilarga kursdan-kursga ko'chish, muvaffaqiyatli tahsil qurishlari uchun o'qish davomida qaysi fandan qancha ball to'plash kerakligi to'la tushuntirilishi lozim;

6. Reyting tizimini qo'llashning eng muhim shartlaridan biri o'quvchi jamg'argan ballaridan yana baho tizimiga o'tishdir. Ballarni baholarga aylantirishning yagona tizimiga rioya qilish lozim. Fan bo'yicha maksimal ballning 86—100 % i oralig'ida to'plangan ballar «a'lo» 71—85% i oralig'ida to'plangan ballar «yaxshi» 56—70% i oralig'ida to'plangan ballar «o'rta» 55% idan kam miqdordagi ballar esa qoniqarsiz bahoga tenglashtiriladi.

Shunday qilib kundalik va oraliq, yakuniy nazorat natijalari

bo'yicha fan uchun belgilangan maksimal ballning 55% idan ortiq to'plagan o'quvchi o'zlashtiruvchi hisoblanadi.

O'quvchilarning bilimlarini tekshirishga qo'yiladigan talablarning birligini ta'minlash maqsadida o'quvchilarni baholashning umumiy mezonlari ishlab chiqilgan.

Reyting tizimi o'quvchilar bilimini baholashning quyidagi mezonlarini hisobga olishni talab qiladi:

«85—100» ball quyidagi hollarda qo'yiladi:

a) o'quvchi dasturiy materialning butun xajmini o'zlashtirib olganligini namoyon qilsa;

b) o'rganilgan materialdagi asosiy mazmunni (qoidalarini) ajrata bilsa va o'zgartirilgan savollarga javob berishda qiynalmasa;

v) egallagan bilimlarni amaliyotda erkin qo'llay olsa;

g) o'rganilgan materialni qayta aytib berishda xatolarga yo'l qo'ymasa hamda yozma ishlarni bexato, batartib va dadil bajarsa.

«71—85 ball» qo'yiladi, agarda:

a) o'quvchi butun o'tilgan materealni bilsa;

b) o'qituvchining savollariga qiynalmasdan javob bersa;

v) egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llay olsa;

g) og'zaki javoblarida jiddiy xatoliklarga yo'l qo'ymasa, ba'zi noaniqliklarni o'qituvchining savollari yordamida oson bartaraf qilsa;

d) yozma ishlarida juz'iy (unchalik ahamiyatga ega bo'lmagan) xatolarga yo'l qo'ysa.

«55—70 ball» qo'yiladi, agarda:

a) o'quvchi asosiy materialni o'zlashtirib olgan bo'lsada, uni aytib berishda qiynalsa;

b) javoblari o'qituvchining qo'shimcha va aniqlik kiritishni talab etadigan savollar berilishini lozim tutsa;

v) takrorlab aytib beruvchi xarakterdagi savollarga javob berishni afzal ko'rsa va shaklan o'zgartirilgan savollarga javob topishda qiynalsa;

g) yozma ishlarda qo'pol xatolarga yo'l qo'ysa.

«39—54 ball» qo'yiladi. agarda:

a) o'quvchi o'rganilgan material haqida ba'zi tasavvurlarga ega bo'lsa, ammo materialning katta qismini o'zlashtirmagan bo'lsa:

b) yozma ishlarda qo'pol xatolarga yo'l qo'ysa.

v) o'quvchi o'rganilgan material haqida tasavvurlarga ega bo'lmasa, materialni juda bo'sh, qoniqarsiz o'zlashtirgan bo'lsa.

TARBIYA JARAYONINING MOHIYATI

*Tarbiya biz uchun yo hayot -yo mamot, yo najot-
yo halokat, yo saodat- yo falokat masalasidir.*

Abdulla Avloniy.

Barkamol shaxs tarbiyasi maqsad va vazifalari

Reja:

1. Tarbiya nazariyasi haqida tushuncha. Tarbiya jarayonining mohiyati.
2. Barkamol shaxs tarbiyasi vazifalari.
3. Tarbiya, o'z-o'zini tarbiyalash, qayta tarbiyalash tushunchalari va ularning o'zaro munosabati.

Tarbiya nazariyasi pedagogika fanining bir qismi bo'lib, tarbiyaviy jarayonning mazmunini, metodikasini va tashkil etilish masalalarini o'rganadi. Hayotga yangicha siyosiy va iqtisodiy nuqtai nazardan yondoshish o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasida muhim ahamiyatga ega.

Tarbiya nazariyasi Markaziy Osiyo faylasuflari, o'tmish ajdodlarimiz qoldirgan ma'naviy merosimiz va xalq pedagogikasining tarbiya borasidagi boy tajribalariga tayanadi.

Tarbiya nazariyasi pedagogikaning boshqa bo'limlari bilan uzviy bog'liq.

Tarbiya ijtimoiy hayot hodisasi sifatida shaxs rivojlanishi bilan bog'liq. Shaxsning rivojlanishi tarbiyaning sifatiga bog'liq.

Ayni vaqtda tarbiyaning mazmuni, shakli va metodlari shaxsning rivojlanish darajasiga bog'liq. Tarbiya jarayoni murakkab va uzoq davom etadi. Tarbiya ijtimoiy muhitning ob'yektiv va sub'yektiv omillariga tayanadi. Jamiyatning ijtimoiy tarkibi, siyosiy tuzum va mafkuraga bog'liqligi ob'yektiv omillardir. Tarbiya muassasalarining jamoat tashkilotlari, o'qituvchilar, tarbiyachilar, oila, maktab, jamoatchilikning tarbiyaviy ta'siri sub'yektiv omildir.

Tarbiya ta'lim berish bilan mustahkam aloqada bo'lgani holda o'ziga xos qonuniyatlarga ham egadir. Ta'lim va tarbiya yagona jarayondir. Lekin ular bir-biriga aynan o'xshash emas. Ta'lim va tarbiyaning birligi, avvalo, ular maqsadining umumiy ligidan iborat. Bir butun pedagogik jarayonda ta'lim doimo tarbiyaviy vazifalarni, tarbiya esa hayotni bilish, unga tayyorlanishdek mas'uliyatli vazifani bajaradi. Tarbiyaning vazifalari ko'p qirralidir.

Ta'limning asosiy vazifasi o'quvchilarni bilimlar bilan qurollantirish bo'lsa, tarbiyada o'quvchining jamiyatimizda qabul qilingan axloq-odob qoidalariga mos keladigan e'tiqodini, axloqiy malaka va ko'nikmalarini, ehtiyoj va intilishlarini tarkib toptirish muhimdir. Bolaning o'sishi va tarbiyasi uning faoliyati jarayonida amalga oshiriladi. Ijtimoiy-foydali mehnat, o'yin va o'qish faoliyati, bo'sh vaqtdan oqilona foydalanish kabilar bolalarning hayotida katta ahamiyatga ega bo'ladi. Bolalarning bunday xilma-xil faoliyatlarini to'g'ri tashkil etish, ularda yaxshi sifatlar, xislatlar, odatlar tarkib toptirish tarbiyaning muhim vazifasi hisoblanadi.

Pedagogikada tarbiyaning maqsadi, mazmuni, shakl va metodlari tarbiyalanuvchi shaxsining qaror topishi bilan bog'liq holda qarab chiqiladi.

Tarbiya jarayonining vazifalari quyidagilar:

1. O'quvchilarda ijtimoiy dunyoqarashni shakllantirish;
2. O'quvchilarda Vatanga, jamiyatga muhabbat va sadoqatni, mehnatga axloqiy munosabatni, atrofdaagi kishilarga axloqiy

munosabatni, ongli intizomni tarbiyalash:

3. O'quvchilarda huquqiy madaniyatni tarbiyalash:

4. Atrof muhitga nisbatan to'g'ri munosabatni tarbiyalash:

5. Mehnatga to'g'ri munosabatni, kasb tanlashga jiddiy yondoshuvni tarbiyalash.

6. Iqtisodiy tafakkurni, madaniyatni tarkib toptirish:

7. Tabiat va san'atdagi go'zallikni to'g'ri idrok etishga o'rganish estetik ong, idrok, mulohazani shakllantirish:

8. Sog'lom, jismoniy barkamol shaxsni tarbiyalash. Jismoniy madaniyatni shakllantirish.

Tarbiya tarbiyalanuvchining ruhiyatiga tarbiyachiga ma'qul bo'lgan sifatlarni singdirish uchun maqsadga muvofiq va muntazam sur'atda muntazam ravishda ta'sir etishdir. Tarbiya tarbiyachining tarbiyalanuvchilarga ma'lum ijtimoiy maqsad asosida izchil, davomli ta'sir ko'rsatishidir. Tarbiya davomida tarbiyalanuvchining qarashlari, hayotiy nuqtai-nazari, xulq-atvori, madaniyati tarkib topa boradi.

O'z-o'zini tarbiyalash – kishining o'z shaxsini o'zgartirish maqsadidagi faoliyatidir. O'smirlik va o'spirinlik yoshida o'z-o'zini bilish, o'z hulqi, xatti-harakati, atrofidagilarga munosabatini tahlil qilish va baholash qobiliyati rivojlanadi, u o'z-o'zini tarbiyalashga, ya'ni o'z-o'ziga, o'z qarashlariga, hulqiga, xarakteriga ta'sir o'tkaza olishga qobiliyatli bo'lib qoladi. Tarbiya o'z-o'zini tarbiyalashga zamin yaratadi.

Qayta tarbiyalash – Ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlar, oilaviy sharoitning o'zgarishi, o'qituvchi shaxsidagi ayrim kamchiliklar asosida vujudga keladigan salbiy odatlarni, bola fe'l-atvoridagi zararli sifatlarni yo'qotishdir.

Tarbiyalash qayta tarbiyalashdan osonroqdir. Shuning uchun xatoni oldini olish kerak. Aks holda bola hulqini qayta tarbiyalashga to'g'ri keladi.

TARBIYA NAZARIYASINING PRINSIPLARI

Reja:

1. Tarbiya prinsiplari haqida tushuncha
2. Tarbiya prinsiplarining ta'rifi.

Har bir ishning o'ziga xos, ma'lum qonun-qoidolari bo'lganidek, bola tarbiyasining ham o'ziga xos bir qator muhim qonun-qoidolari borki, ularga amal qilish tarbiya ishining samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Barkamol shaxs tarbiyasi prinsiplari deb, yosh avlodni jismonan sog'lom, aqlan yetuk va ma'naviy kamolotga yetkazish maqsadida amal qilinadigan eng muhim talablarni belgilab beruvchi asosiy g'oyalar, qonun-qoidalar yig'indisiga aytiladi.

Tarbiya prinsiplari quyidagilar:

- a) Tarbiyaning bir maqsadga qaratilganligi;
- b) Tarbiyaning hayot, mehnat bilan, O'zbekistonimizning mustaqilligi, gullab-yashnashi yo'lida qilinayotgan fidoyi ishlar bilan bog'lanishi;
- c) Shaxsni jamoada, jamoa orqali tarbiyalash;
- d) Tarbiyada bola shaxsini hurmat qilish va unga talabchanlik;
- e) Tarbiyaviy ishlarning izchilligi, muntazamligi hamda birligi;
- f) Tarbiyada o'quvchilarning yoshi va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish.

Quyida tarbiya jarayonining prinsiplarini ko'rib chiqamiz.

Tarbiyaning bir maqsadga qaratilganligi prinsipi

Tarbiya maqsadini belgilashda jamiyat talablari, davr nafasi, milliy xususiyatlar asos qilib olinadi. Tarbiyaning maqsadi har tomonlama kamol topgan - mukammal inson shaxsini tarbiyalashdir. O'qituvchilar jamoasi va har bir o'qituvchi-tarbiyachi ana shu maqsadlardan kelib chiqib, tarbiyaviy ishlarning vazifalarini belgilaydi, uning mazmunini aniqlaydi hamda maktab ish sharoitlarini hisobga olgan holda

o'quvchilarni tarbiyalashning shakl va uslublarini tanlaydi.

Tarbiyaning hayot bilan bog'liqligi prinsipi

Bu prinsip tarbiyaviy ishlarning mazmuni va tashkil etilishini doimo yangilab turishni talab etadi. Tarbiyachilar bolalar tarbiyasini hayot bilan bog'lar ekanlar, ularga o'zlarida imon-e'tiqodni tarbiyalash imkonini beradilar. Tarbiyaning turmush bilan bog'lanishi o'quvchilarning qiziqish doiralarini kengaytiradi, ularni jamiyatga foydali bo'lishiga intiladigan, jamiyat uchun zarur bo'lgan boyliklarni ishlab chiqarishga faol qatnashadigan qilib tarbiyalashni ta'minlaydi. Buning uchun darsda va darsdan tashqaridagi ishlarda o'lka va mahalliy materiallardan keng foydalanish lozim. Shuningdek, o'quvchilarni ijtimoiy foydali faoliyatga va ijtimoiy hayotga tortish ham muhim tarbiyaviy vositadir. O'quvchilarni, ayniqsa katta yoshdagi o'quvchilarni ommaviy bayramlarga, namoyishlarga, mitinglarga, sport musobaqalariga, badiiy havaskorlik ishlariga, olimpiadalarga ishtirok ettirish kabi shakllar keng tarqalgandir. Bularning hammasi o'quvchilarning boshqa jamoalari bilan, shu jumladan katta yoshdagi kishilar jamoa bilan, munosabat doirasini kengaytiradi.

Tarbiyaviy ishlar shunday tashkil qilinganda yoshlar jamiyat hayotiga faolroq jalb qilinadi, bu esa o'quvchi shaxsining tarkib topishiga yordam beradi.

Shaxsni jamoada va jamoa orqali tarbiyalash prinsipi

Ilg'or o'qituvchilar tajribasining ko'rsatishicha, o'quvchilar ahil jamoa bo'lib uyushgandagina tarbiya ishlarini amalga oshirish ancha yengil bo'ladi va muvaffaqiyatli ta'minlanadi. Yaxshi uyushgan, sog'lom jamoada o'quvchilarning fikri juda katta tarbiyaviy kuchga ega bo'ladi va tarbiya jarayonida o'qituvchilarning tayanchiga aylanadi. O'z manfaatini jamiyat manfaatlari bilan qo'sha bilish, bir-biriga o'zaro yordam berish kabi qimmatli fazilatlar avvalo jamoada shakllanadi. O'quvchilar

jamoasida har bir shaxsning kamolga yetishida o'zaro do'stlik-o'rtoqlik rishtalarini mustahkamlash uchun qulay sharoit yaratmoq lozim. O'quvchilarda jamoa manfaatini ko'zlash. jamoatchilik hissi avvalo birgalikda o'qish va mehnat qilish jarayonida mustahkamlanadi.

Tarbiyada bola shaxsini hurmat qilish va unga talabchanlik prinsipi

Tarbiyachi avval bolalardan biror narsani talab qilib, so'ngra o'zining bu talabini unutib qo'ysa yoki keyingi ishlarida o'zi bu talabga xilof ish tutsa, bu hol tarbiyaga yomon ta'sir etadi. Biz bunday tarbiyachini o'z so'zida qat'iy turmaydigan kishi, deb ataymiz. U bolalarga topshiriq berib: "Bilib qo'yinglar, topshirilgan vazifani albatta tekshirib, tegishli bahoni qo'yaman", - deb ogohlantiradi. Lekin, bolalarning topshiriqni bajargan yoki bajarmaganlarini aslo tekshirmaydi. Bolalar tartibni salgina buzsalar, u ko'p do'q-po'pisa qilib, ularga qarshi turli choralar ko'rajagini aytadi-yu, ammo amalda hech qanday chora ko'rmaydi. U biror qiziq tadbirni o'tkazishni bolalarga va'da qiladi-yu, sal orada va'dasini esdan chiqarib qo'yadi, bolalarda bunday tarbiyachiga izzat va hurmat paydo bo'lmaydi. Har bir pedagogning so'zi bilan ishi bir xil bo'lishi kerak. U o'z ishida va so'zida izchil bo'lmog'i lozim. Har bir tarbiyachi uchun bu narsa qonun sifatida tan olinishi shart.

O'qituvchi va tarbiyachilar o'quvchilarga nisbatan talabchan bo'lishlari va qo'ygan talablarning o'quvchilar tomonidan so'zsiz bajarilishiga erishmoqlari kerak. Bu bolalarni kattalar tomonidan qo'yilgan oqilona talablarni o'z vaqtida bajarishga odatlantiradi. Shu bilan birga bolalar o'zlariga nisbatan ham talabchan bo'ladilar. Tarbiya jarayonida bolalarga nisbatan o'qituvchilar, ota-onalar, bolalar va yoshlar tashkilotlari hamda barcha jamoatchilik tomonidan qo'yiladigan talablarda birlik bo'lishini ta'minlash g'oyat muhimdir. Bolalarga birdaniga juda ko'p talablar qo'yish mumkin emas. Qayerda bolalarga

talabchanlik hurmat va muhabbat bilan uzviy boglangan bo'lsa, o'sha yerda tarbiyaning ta'siri samarali bo'ladi. Agar o'qituvchi o'z o'quvchilarining kuchiga va imkoniyatiga ishonch bilan qarasa, ular bu ishonchni oqlashga intiladilar va o'z kuchlariga ishonch hosil qiladilar.

Tarbiyada o'quvchilarning yoshi va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish prinsipi

Bolalar maktabda rivojlanishning turli davrlarini: bolalik, o'smirlik, o'spirinlik pallalarini bosib o'tadilar. Shu davrlar ichida ular hayot, inson va tabiat, umuman atrofimizni o'rab olgan dunyo haqida aniq bilimlarga ega bo'ladilar. Ularning axloqi ham o'zgarib boradi. Shu yillar ichida bolaning axloqiy tuyg'ulari rivojlanadi, ongi bilan xulqi o'rtasida uyg'unlik vujudga keladi, xarakteri tarkib topadi, o'z xulqi va xatti-harakatlarini ehtiyojga va sharoitga muvofiqlashtirishga intilish odatlari tarbiyalanadi.

Bolalarning yoshi rivojlanish darajasiga ko'ra ularga beriladigan tarbiyaning mazmuni, pedagogik rahbarlikning xarakteri ham o'zgarib boradi. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilari maktabdagi o'z asosiy vazifalarini: o'zini maktabda, uyda, ko'chada qanday tutish qoidalarini bilib oladilar. Bunday odatlar ularga namuna ko'rsatish, tushuntirish yo'li bilan singdiriladi. Bolalarning yoshi ulg'aygan sari ularga talab ham orta boradi. Shu tufayli o'rta va katta yoshdagi bolalarni tarbiyalashda ularning mustaqilligiga suyanib ish ko'rish yaxshi natija beradi. Tarbiyada bolalarning kuchi va imkoniyatlarini to'la ishga solish yaxshi, lekin ularning kuchiga ortiqcha baho berib yuborish ham yaramaydi.

Tarbiya berishda o'quvchilarning yosh xususiyatlaridan tashqari, har qaysi bolaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish ham katta ahamiyatga ega. Bolalarning yoshi bir xil bo'lsada, ularning mijozi, fazilatlar, qobiliyat va mayllari, qiziqishlari har xil bo'ladi. Bu farqlar bolalarning xulqi, o'qish

va mehnatida aks etadi. Har bir o'quvchining qobiliyati, qiziqishi, his-tuyg'ularining kuchli va zaif jihatlarini aniqlab, ularni hisobga olish tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish imkoniyatini beradi.

• Tarbiyaviy ishlarning izchilligi, tizimliliği hamda birligi prinsipi

Avvalo, ta'lim va tarbiya bir maqsadni - barkamol inson shaxsini tarbiyalashni nazarda tutadi. Ya'ni ta'lim ishi tarbiya bilan birga qo'shilib ketadi va bir-birini to'ldirib, mukammallashtirib boradi. Dars jarayonida olib borilgan tarbiyaviy ishlar sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar bilan qo'shiladi. Bolalar bilan olib boriladigan har bir tarbiyaviy ish butun tarbiya ishlarining ajralmas bir qismi sifatida amalga oshirilgan taqdirdagina ta'siri kuchli bo'ladi. Tarbiya ishidagi izchillik va tizimlilik shundan iboratki, har bir tarbiya ishi maktabning umumiy tarbiyaviy rejasiga asosan ma'lum izchillikda amalga oshiriladi, oldingi ishlarning mantiqiy davomi sifatida tarbiya sohasida qilinayotgan ishlarni rivojlantiradi, mustahkamlaydi va yanada yuqori darajaga ko'taradi.

Tarbiya berishda tizimlilik prinsipi tarbiyani amalga oshiradigan barcha bo'g'inlarning – oila va maktab, bolalar va yoshlar tashkiloti, jamoatchilik, mahalla faollari, maktabdan tashqari tarbiya muassasalari va ishlab chiqarish jamoalarining, keng jamoatchilikning hamjihatlik va bamaslahat ish ko'rishini nazarda tutadi. Tarbiya ishidagi bu hamjihatlik va hamkorlikni ta'min etishda maktab asosiy o'rinni egallaydi. Maktab yuqorida aytilgan muassasalar bilan mustahkam aloqada bo'lib, tarbiya sohasida bahamjihatlikda ishlashga erishadi.

BARKAMOL SHAXS TARBIYASI PRINSIPLARI :

- TARBIYANING MA`LUM MAQSADGA QARATILGANLIGI;**
- TARBIYANING INSONPARVAR VA DEMOKRATIKLIGI;**
- TARBIYANING HAYOT BILAN, MEHNAT BILAN BOG`LIQLIGI;**
- TARBIYADA MILLIY MADANIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLAR USTUVORLIGI;**
- TARBIYADA O`QUVCHILARNING YOSH VA SHAXSIY XUSUSIYATINI HISOBGA OLISH;**
- TARBIYANING IZCHILLIGI, TIZIMLILIGI, TARBIYAVIY TA`SIRLARNING BIRLIGI VA UZLUKSIZLIGI;**
- SHAXSNI JAMOADA TARBIYALASH;**
- SHAXSGA NISBATAN HURMAT VA TALABNING BIRLIGI.**

TARBIYA METODLARI

Reja:

1. Tarbiya metodlari haqida tushuncha.
2. Xalq va zamonaviy pedagogikada tarbiya metodlari
3. Tarbiya metodlarini turkumlash muammosi:
 - a) Ijtimoiy ongni shakllantiruvchi metodlar
 - b) O'quvchilarni faoliyatga undovchi metodlar.
 - d) O'quvchilarni ijobiy hatti- harakatga undovchi metodlar
 - e) Shaxsning o'z-o'zini tarbiyalash metodlari
4. Tarbiya metodlaridan foydalanishda o'qituvchining mahorati

Tarbiya metodlari deb tarbiyachining bolalarda axloq-odob fazilatlarini tarkib toptirish maqsadida ularning ongi va irodasiga ta'sir etish yo'llariga aytiladi. Tarbiya usullari tarbiyaning maqsadi va mazmunidan kelib chiqib, komil inson shaxsini tarbiyalashga qaratilgandir. Ajdodlarimiz davr sinovidan o'tgan ajoyib insoniy fazilatlar hamda ularni amalga oshirish usul va vositalarini yaratganlar, shu asosda yoshlarni ijtimoiy hayot talablariga javob beradigan kishilar qilib tarbiyalab kelganlar. Bolalarda insoniy his-tuyg'ularni tarbiyalashning asosi - kishilarga mehr-muhabbat qo'yish, izzat-hurmat bilan muomala qilish, insoniy huquqlarini himoya qilish, qadrlash, kishilar oldidagi o'z burchini anglash, odamlarga nisbatan samimiy, halol va rostgo'y bo'lish kabi odob va axloq qoidalarini o'z ichiga oladi.

O'zbek xalq pedagogikasining muhim ahamiyatga ega bo'lgan xususiyatlaridan yana biri folklor materiallarida xalq pedagogikasida qo'llaniladigan tarbiya yo'llari, usuli va vositalarining yoritilishidir. Mehnatkash xalq ommasi, yuqorida qayd qilib o'tilganidek, uzoq davrlar davomida vujudga kelgan tarbiya usullari va vositalaridan foydalangan. Chunonchi, tushuntirish, odatlantirish (o'rgatish va mashq qildirish).

bolalarning kundalik hayot tartibi, ibrat ko'rsatish, maslahat berish, o'git-nasihat, undash, ko'ndirish, iltimos qilish, yolborish, tilak-istak bildirish, ma'qullash, maqtash, rahmat aytish, duo qilish, oq yo'l tilash, ta'qiq qilish, man etish, ta'na gina qilish, qoralash, Ollohdan qo'rqishga undash, tanbeh berish, uzr so'rash, majbur qilish, masxara-mazax qilish, zaxarxandalik, ayblash, uyaltirish, koyish, qarg'ash, qo'rqitish, nafrat bildirish, aybiga iqror qildirish, ont-qasam ichirish, la'natlash, so'kish, urish-kaltaklash; jamoa hukmiga havola qilish kabi usullar tarbiyada qo'l kelganligi ta'kidlanadi.

Tarbiya metodlarini ularning vazifasiga qarab quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

IJTIMOIY ONGNI SHAKLLANTIRUVCHI METODLAR

Ijtimoiy ongni shakllantiruvchi metodlarga quyidagilar kiradi: tushuntirish, suhbat, hikoya, nasihat qilish, namuna. O'quvchi shaxsini g'oyaviy va axloqiy shakllantirishda o'qituvchining jonli so'zi asos. Bu metodlar o'quvchilarni madaniyatli, g'ururli qilib tarbiyalashga qaratilgan. Bu metodlar uchun mavzular - axloq, tarix, o'tmish ajdodlarimiz hayoti va faoliyati, Vatanimiz boyliklari, adabiyoti, san'ati, zamondoshlarimiz qo'lga kiritayotgan yutuqlari, davlat ramzlari, xalqimiz urf-odatlar, an'analari kabilar haqida o'tkaziladi. Bu metodlar ishontirish usullari deb ham ataladi. Bu metodlar o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash va ishonch-e'tiqodni shakllantirish maqsadida ularning ongi, his-tuyg'ulari va irodasiga har tomonlama ta'sir ko'rsatishga yo'naltirilgan. Bola shaxsining shakllanish jarayoni, asosan, kundalik turmush va faoliyatda hosil qilinadigan tajriba, kattalar va tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlarga bog'liq. Boshlang'ich maktabda ishontirishning tarbiyaviy jihatdan muhim va qimmatli bo'lgan tushuntirib berish va ishontirish, hikoya va suhbat, sinfdan

tashqari o'qish, namuna ko'rsatib ishonitirish singari shakl va usullaridan keng foydalaniladi.

Tushuntirish va uqtirish. Tushuntirishning mohiyati jamiyatning ma'naviy va moddiy hayotidagi eng muhim voqealar to'g'risida axborot berish asosida o'quvchilar diqqatini tevarakatrofdagi voqelikka, o'z fuqarolik burchlariga ongli munosabatni shakllantirishga qaratishdan iboratdir. Ko'pincha, o'quvchilarning o'z burchlari to'g'risidagi bilimlari tasodifiy, yuzaki bo'ladi. Tushuntirishdan maqsad - biron-bir voqea, xatti-harakat, hodisaning ijtimoiy, axloqiy, estetik mazmunini ochishda, xulq-atvor va insoniy munosabatlarni to'g'ri baholay olishda o'quvchilarga yordam berishdir.

Uqtirish biror axloqiy fazilatni o'quvchilar ongiga singdirish va ular tomonidan uqib olinishini ta'minlashga asoslanadi. Shuning uchun o'qituvchilar va tarbiyachilar o'quvchilarni tarbiyalaganda va ularga axloqiy fazilatlarni tushuntirganda uning afzalliklarini ko'rsatuvchi dalillar keltirishi, isbotlashi, ishonitirishi lozim. "O'qigandan uqqan yaxshi" degan xalq maqoli bor. Uqib olingan axloqiy fazilat bolada mahkam singib qoladi. Uqtirishning natijali chiqishi, hammadan burun, tarbiyachining obro'siga bog'liqdir. Agar tarbiyalanuvchi o'z tarbiyachisini izzat-hurmat qilsa, unga ishonsa, uning o'git-nasihatlariga quloq solsa, uqtirish natijasi samarali bo'ladi.

Ibrat-namuna metodi. Bolalar tarbiyasida ibrat-namunaning ahamiyati kattadir. Namuna yoki ibrat usuli bolalardagi taqlidchanlikka asoslanadi. Taqlid boshqalarning xulq-atvorini, yurish-turishini ongli yoki ixtiyorsiz ravishda takrorlash demakdir. O'qituvchilar, tarbiyachilar va ota-onalarning o'zlari, hammadan burun, bolaga namuna bo'lmoqlari, o'zlarida eng yaxshi fazilatlarni aks ettirmoqlari kerak. O'quvchilar o'z atrofidagi kishilarda hamma yaxshi axloqiy sifatlarni ko'rishlari va ulardan ijobiy namuna olishlari nihoyatda muhimdir. Shu bilan birga, o'quvchilar ibrat uchun namunalarni ilg'or kishilarning hayoti va faoliyatidan, fan, adabiyot va san'at arboblari hayoti va

faoliyatidan. xalq ogʻzaki ijodi. bolalar adabiyoti, maktab, sinf hayoti. ota-onalar faoliyatidan olmoqlari kerak.

Oʻquvchilar quyidagilardan namuna oladilar:

1. Ota-ona namunasi.
2. Oʻqituvchi xatti - harakati.
3. Oʻrtoqlari namunasi.
4. Ilgʻor kishilar namunasi.
5. Adabiy asarlar. filmlar qahramonlari xatti-harakati.
6. Nasihat. pandnoma.

Namunadan xalq pedagogikasida ham keng foydalanilgan. Ota - bobolarimiz oʻz farzandlarini hamisha yaxshilardan, donolardan. ulugʻ kishilardan ibrat olishga da'vat qilib kelganlar.

Bolalar faqat yaxshi hislatlarga emas, ba'zan yomon sifatlariga ham taqlid qiladilar. Shuning uchun kattalar har qanday holatda ham oʻzlarini tuta bilishlari kerak. Xalqimiz “Qush uyasida koʻrganini qiladi” deb bejiz aytmagan.

IJTIMOIIY ONGNI SHAKLLANTIRUVCHI METODLAR :

TUSHUNTIRISH SUHBAT HIKOYA

BU METODLARDA O`QITUVCHINING JONLI SO`ZI ASOSIY TA`SIR KO`RSATUVCHI VOSITA BO`LIB, ULARNING VAZIFASI O`QUVCHILARNI MADANIYATLI, G`URURLI, VATANPARVAR, INSONPARVAR, MA`NAVIYATLI QILIB TARBIYALASHDAN IBORAT. BU METODLAR AXLOQ, TARIX, VATANIMIZ BOYLIKLARI, ADABIYOT, SAN`AT KABILARNI O`Z ICHIGA OLADI

NAMUNA

- 1. OTA ONA NAMUNASI**
- 2. O`QITUVCHI HATTI HARAKATI**
- 3. O`RTOQLARI NAMONASI**
- 4. ILG`OR KISHILARNING HAYOTI**
- 5. ADABIY ASARLARDAGI, FILMLARDAGI QAHRAMONLAR XATTIHARAKATI**

BUYRUQ TALAB

NASIXAT

O'QUVCHILARNI FAOLIYATGA UNDOVCHI METODLAR

Bola rivojlanishini, o'zligini belgilashning asosiy omili-bu faoliyatdir. Faoliyat oquvchilarni bilimlarni mustaqil egallashga undaydi, ularni qaysi ihtisosga moyilliklarini aniqlashga, ijodiy faoliyat tajribasini, hissiy qadriyat munosabatlarini o'zlashtirishlariga yordam beradi.

O'quvchilarni faoliyatga undovchi metodlar quyidagilar:

1. O'yin; 2. O'rgatish; 3. Mashq qildirish; 4. Topshiriqlar berish; 5. Talablar qo'yish.

O'yin. Bolalarning hayoti asosan o'yin orqali namoyon bo'ladi. Bolalar o'yin orqali bir-birlari bilan aloqa bog'laydilar, tasavvur, fikrlash qobiliyatlari shakllanadi, takomillashadi. Bola hayotida o'yinlarning rang - barang bo'lishi va jamiyatimiz maqsadlaridan kelib chiqib tashkil etilishi muhimdir.

O'rgatish – Ijtimoiy xulq - atvorning odatiy shakliga aylantirish maqsadida tarbiyalanuvchilarning bajarishlari uchun rejali va izchil tarzda tashkil qilinadigan turli harakatlar amaliy ishlardir. O'rgatish bir necha izchil harakatlar yig'indisidir.

Mashq qildirish – Tarbiya amaliyotida mashq qilishning turli ko'rinishlari mavjud: faoliyatda mashq qilish; kun tartibidagi mashqlar, maxsus mashqlar.

Faoliyatda mashq qilish mehnat, ijtimoiy faoliyat, jamoadagi faoliyat va o'zaro munosabat odatlarini tarbiyalashga qaratilgandir. Kun tartibi mashqlari maktabda, oilada o'rnatiladigan kun tartibiga amal qilish shu bilan bog'liq o'z istak va harakatlarini boshqarish, ish va bo'sh vaqtdan to'g'ri foydalanish odatiga o'rgatadi. Maxsus mashqlar madaniy xulq, malaka va ko'nikmalarni hosil qiladi va mustahkamlaydi.

Topshiriq – O'quvchilarning mehnat topshiriqlarini jamoa bo'lib bajarishlari ularga ijtimoiy xulq tajribalarini shakllantirishda alohida ahamiyatga egadir. Topshiriqlarni bajarish orqali o'quvchilar o'z kuchlarini umum ishiga

sarflashga, jamoa uchun mas'uliyatni his etishga o'rganadilar. Mehnat qilish bolaning xarakterini shakllantiradi. mustahkamlaydi.

Pedagogik talab – o'quvchining turli vazifalarni bajarishi; ijtimoiy xulq-atvor mezonlarini ifodalashi; u yoki bu faoliyatda qatnashib bajarilishi zarur bo'lgan aniq bir vazifa sifatida namoyon bo'lishi; oqilona harakatlarga undovchi bo'lishi mumkin.

O`QUVCHILARNI FAOLIYATGA UNDOVCHI METODLAR:

- **O`YIN;**
- **O`RGATISH;**
- **MASHQ QILDIRISH;**
- **TOPSHIRIQLAR BERISH;**
- **MUSOBAQA;**
- **TARBIYALOVCHI PEDAGOGIK
VAZIYATLAR.**

IJOBIY XATTI - HARAKATGA UNDOVCHI METODLAR

O'quvchilar atrofdegilarning o'zlariga nisbatan munosabatlarini hamisha his qiladilar. Kattalarning unga ishonishi, hurmat qilishi, undagi qobiliyat va fazilatlarni e'tirof etishi o'quvchining ko'nglini ko'taradi, unga quvonch keltiradi, yanada yaxshiroq bo'lishga intilishiga yordam beradi.

Jazolash –bu tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga salbiy baho berishdir.

Ijobiy hatti - harakatga undovchi metodlarga rag'batlantirish va jazolash metodlari kiradi.

1.Rag'batlantirish turlari:

1. Tashakkur bildirish.
2. Ishonch bildirish.
3. Maqtov yorlig'i berish.
4. Hurmat taxtasiga suratini qo'yish.
5. Estalik sovg'a berish.
6. Safda birinchi o'ringa qo'yish.
7. Mukofotlash.
8. Stipendiya bilan taqdirlash.
9. Ota-onaga rahmatnoma bildirish.

2. Jazo turlari.

1. Tanbeh berish.
2. Uyaltirish.
3. Ogohlantirish.
4. Jamoat izzasi.
5. Hayfsan berish.
6. Ota-onasining ish joyiga xat yozish.
7. Maktabdan haydash.

Tanbeh berish – eng yengil jazo chorasidir. O'qituvchi bolaga yuzma-yuz turib tanbeh beradi, buni kundaligiga yozib qo'yish mumkin.

Uyaltirish – odamning eng nozik sezgilaridan biri uyat, or-nomus, sharm-hayodir. Odatda odamda izzat - nafs, odamiylik qancha kuchli bo'lsa, avvalo o'zini hurmat qilsa, unda or-nomus, uyat shunchalik kuchli bo'ladi. Bolalarni tarbiyalashda shu hislarni ehtiyotkorlik bilan o'stirish lozim, lekin hadeb uyaltiraverish va qizartiraverish yaramaydi.

Jamoadamuhokama qilish – o'quvchiga jamoa tomonidan qo'llab- quvvatlangan jazo berilsa uning ta'sir kuchi yana oshadi.

Ogohlantirish – noma'qul xatti-harakatlarning oldini olish uchun qo'llaniladi.

Hayfsan berish - agar tanbeh va ogohlantirish kutilgan natijani bermasa, o'quvchi belgilangan intizomni buzaversa o'quvchining aybi qay darajada va uning intizomini qanday sharoitda buzganini e'tboriga olib unga hayfsan elon qilish mumkin.

Rag'batlantirish va jazolash metodlariga qo'yiladigan talablar:

1. O'quvchiga tan jazosi berish mumkin emas.
2. Rag'batlantirish va jazolash metodlari navbatlantirib turilishi va haqiqiy xizmatga muvofiq bo'lishi kerak.
3. Rag'batlantirish va jazolash faqat bir o'quvchiga yo'naltirilishi va ketma-ket qo'llanilishi mumkin emas.
4. Metodlar oddiy, sodda shakldan yuksaltirib, chuqurlashtirib borilishi va yaxshi o'ylab, haqqoniy qo'llanilishi lozim.

O'Z-O'ZINI TARBIYALASH METODLARI

O'quvchida o'z-o'zini tarbiyalashga, ya'ni o'z ustida ongli, batartib ishlashga ehtiyoj paydo bo'lgandagina tarbiya jarayonini samarali deb hisoblasa bo'ladi. O'quvchlarni, ayniqsa, o'rta va katta yoshdagilarni o'zi bilim va malakalarini mustaqil oshirishlariga yo'llash kerak.

O'quvchilar o'qishda, tarbiyada, dam olishda o'z-o'zini tarbiyalash metodlaridan foydalanadilar, o'z-o'zini tarbiyalash tashabbuskorlik va mustaqillikka undaydi.

Oʻz-oʻzini tarbiyalash sifatlari bola bunga tayyor boʻlganda, u oʻzini shaxs deb anglay boshlagach, amaliy ishlarda mustaqillik koʻrsata boshlagan vaqtda paydo boʻladi. Oʻz-oʻzini tarbiyalashda maslahat va koʻrsatmalar berilishi lozim, bunda oʻquvchilarni oʻzlariga, xatti-harakatlariga tanqidiy ruhda munosabatda boʻlishga oʻrgatish juda muhimdir. Oʻquvchilar muayyan vaqtga belgilangan vazifalarni bajarish uchun majburiyat oladilar va ularni kun tartibiga yozib qoʻyadilar.

Oʻz-oʻzini tarbiyalash metodlari quyidagilardir:

1. Shaxsiy majburiyatlar olish.
2. Oʻzini nazorat qilish.
3. Oʻz-oʻziga hisob berish.
4. Oʻz-oʻzini tahlil qilish.
5. Oʻz-oʻzini baholash.

Shaxsiy majburiyatlar olish amaliy ishlarda mustaqillik koʻrsata boshlagandagina shakllanadi. Bola shaxsi oʻz-oʻzini axloqiy, jismoniy, hissiy-irodaviy va intellektual jihatdan tarbiyalashda muayyan vaqtga belgilangan vazifalarni bajarish uchun majburiyat oladilar. Ayrim oʻquvchilar bu majburiyatlarni kundalak daftarlariga yozib qoʻyadilar. Shundan soʻng vaqti-vaqti bilan oʻzlari va ota-onalari oldida olgan majburiyatlarning bajarilishi haqida hisobot beradilar. Bu esa ularning oʻz xatti-harakatlari uchun javob berishga, masʼuliyatni his qilishga oʻrgatadi.

Oʻz-oʻzini tahlil qilish. Oʻquvchining oʻz oldiga qoʻygan vazifalarini qanchalik bajargani, bajarilmagan ishlarning sabablari va mavjud boʻlgan toʻsiqlarni yengib oʻtish yoʻllarini aniqlash oʻquvchidan iroda kuchini talab qiladi. Oʻz-oʻzini tahlil qilishda oʻziga obʼektiv munosabatni shakllantirish gʻoyat muhim. Oʻz shaxsini, fazilatlarini tahlil qilish, xatti-harakatlari haqida oʻylashga oʻrgatadi. Oʻquvchida oʻz kuchiga, qobiliyatiga ishonchni tarkib toptiradi.

Oʻz-oʻzini nazorat qilish uchun oʻquvchi oʻzining yurish turishi, intizomi, ijobiy odatlarining ortib borishi va aksincha,

salbiy odatlarining kamayib borishi haqida muntazam ravishda kundaligiga yozib boradi.

O'z- o'zini baholash. O'quvchining qobiliyatini o'z kuchi bilan yuzaga chiqarishiga yordamlashish zarur. O'z-o'zini baholash qiyin, lekin o'quvchini bunga yetarli tayyorlash mumkin. Shu bo'is o'quvchi irodali bo'lishi, o'z burchini tushunishi, tahsil-tarbiya olish uchun sabablar, motivlar asos bo'lishi, ya'ni tahsil va tarbiyalanishni xohlashi, o'zini o'rtoqlarining, yaqin kishilarining ko'zi bilan ko'rishi va o'z - o'zini takomillashtirishga intilishi lozim.

O'z-o'zini baholash o'quvchi uchun ozining imkoniyatlarini hisob-kitob qilish, baholash, o'ziga chetdan turib holisona baho berish, o'zidan qoniqish hosil qilishda yordam beradi.

O'QUVCHILAR JAMOASI VA UNING TARBIYAVIY IMKONIYATLARI

Reja:

1. Jamoa haqida tushuncha.
2. Shaxsning shakllanishida sinf jamoasining tutgan o'rni.
3. O'quvchilar jamoasini tashkil etish, jamoa tuzilishining umumiy asoslari.
4. O'quvchilar jamoasining o'ziga xos xususiyatlari.
5. Sinf jamoasini tashkil etish xususiyatlari va uni jipslashtirishning asosiy yo'llari va vositalari.

Shaxsni o'quvchilar jamoasida tarbiyalash va shakllantirish - barkamol shaxs tarbiyasining qoidasidir. Bola shaxsi faqat jamoadagina, uning ta'siridagina haqiqiy shaxs sifatida shakllanadi. Hozirgi sharoitda jamiyatning har bir a'zosi biror bir jamoaning faol a'zosi bo'lishi zarur.

Insoniyat, masalan, XIX asrdagidan ko'ra XX asrda ancha ravnaq topdi. Bu ravnaqni ilmiy-texnika inqilobi, moddiy faravonlikka tegishli deb hisoblash mumkin. Shuning uchun ham

yosh avlodni maktabdanoq jamoada tarbiyalash zarur.

Jamoa deb, muayyan ijtimoiy maqsad birligiga qaratilgan uch yoki undan ortiq kishilarning birlashmalari yoki tuzilmalariga aytiladi.

Jamoaga qo'yiladigan umumiy talablar majmui ishlab chiqilgan.

Jamoa a'zolari:

- o'zaro munosabatlardan; o'qish va mehnat jarayonidan; rahbarlikdan; uyushqoqlikdan; ongli intizomdan; oqilona va foydali mehnatdan; xotirjamlikdan; o'z qadr-qimmatini saqlashdan; jamoa bilan faxrlanishdan; ximoyalanganlikdan qoniqish hosil qilishlari kerak.

Jamoa a'zolariga:

- ixtiyoriylik;
- demokratik faoliyat;
- so'z erkinligi;
- tashabbuskorlik;
- mustaqillik;
- faollik;
- ijodiy faoliyat ko'rsatishlari uchun imkoniyat yaratish kerak.

Bolalar jamoasi - katta kuch. Sinf o'quvchilarining hilma - xil faoliyati xuddi ana shu jamoada to'planadi. Xuddi shu yerda o'quvchi ma'naviy- ijtimoiy jihatdan har tomonlama chiniqish maktabini o'taydi.

Sinf jamoasini tashkil etish yo'llari quyidagilardan iborat:

Jamoatchilik topshirig'i

Jamoa bo'lib ishlash, amaliy faoliyat ko'rsatish sinf jamoasini jipslashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu ish faoliyat sinf jamoasi hayotini mazmundor va qiziqarli qiladi, ma'naviy tajriba manbai bo'lib xizmat qiladi. Qayerda o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo'lmasa, u yerda jamoani jipslashtirish uchun hamda o'quvchilarni axloqiy

jihatdan kamol toptirish uchun zaruriy shart - sharoitlar ham bo'lmaydi.

Sinfdagi barcha o'quvchilarga jamoat topshirig'i berish zarur. Qoloq va intizomi bo'sh o'quvchilarni jamoat topshirig'isiz qoldirib bo'lmaydi. Zotan, jamoat topshirig'i bolalarni mehnatsevarlik, tejamkorlik va tartib - intizomga o'rgatadi. Yuqorida aytganimizdek, topshiriqni jamoat bo'lib bajarish sinf jamoasining jipslashuviga olib keladi.

Sinf faollarini aniqlash

Sinf rahbari dastlabki kunlardan o'quvchilarni jamoat topshiriqlari orqali kuzatib boradi. Ularning ichidan faollar tanlab olinadi. Faol o'quvchilar - ongli, tashabbuskor, tashkilotchi, a'lochilardir. Odatda shunday o'quvchilardan sinf, guruh yetakchisi, devoriy gazeta muharriri, har xil tuzilmalarning a'zolari saylanadi.

Jamoat ishini faqat oz miqdordagi faollar zimmasiga emas, balki uni sinfdagi barcha o'quvchilar orasida taqsimlash maqsadga muvofiqdir.

Sinf rahbari, odatda sinf bolalari, faollar bilan yakka ish olib borish emas, balki ular bilan birgalikda turli kechalar, yig'inlar, tadbirlarga tayyorgarlik ko'rish, ular bilan bog'liq masalalarni muxokama qilishi kerak. Faollar bilan muntazam ish olib borish sinf rahbariga o'ziga yaxshi yordamchilar tayyorlashda ko'mak beradi, ishini osonlashtiradi, sinf jamoasini jips va ahil jamoaga aylantiradi.

O'quvchilarni istiqbolga chorlash

Istiqbol - bu yorqin, qiziqarli va quvonchli voqealar manzilidir. Jamoa istiqbollari o'quvchilarda umumiy ko'tarinkilikni yuzaga keltiradi. Sinfdagi yorqin va jozibador istiqbollarning bo'lmashligi, bu jamoada bir xillik va zerikarli xolatlarni keltirib chiqaradi.

Istiqbol, odamda, oddiy kundalik ishlar: sinf xonasini jihozlash, kutubxona tashkil etish, yangi yil, sport

musobaqalariga tayyorgarlikdan boshlanib, bolalar qiziqishini yanada o'rttiruvchi ko'ngilochar, yengil va maqbul istiqbollar. sayr - tomoshalarga chiqish, kino, sirk, teatrlarga jamoa bo'lib borish orqali davom ettiriladi. So'ngra o'quvchilar oldiga unga qaraganda murakkab istiqbolli vazifalar qo'yiladi: sinf kechasini tayyorlash, dramatik to'garak tashkil etish, olimpiada harakatida qatnashish, fanlardan ko'rgazmali qurollar tayyorlash va boshqalar.

Sinfda ijobiy an'analarni qaror toptirish

An'ana - kishilarning muayyan tarixiy sharoitda vujudga kelgan va avloddan - avlodga o'tib boradigan g'oya, dunyoqarash. urf - odat, tartib, shuningdek hulq - atvor me'yorida.

Misol tariqasida turli bayramlarni nishonlash, ijodiy ko'riklar tashkil etish, tug'ilgan kunlarni nishonlash, maktabni bitirganlar bilan uchrashuvlar.

Sinf o'quvchilari umummaktab, an'anaviy bayramlari - "Maktab sharafi uchun", "Yangi o'quvchilarni kutib olish", "Oxirgi qo'ng'iroq" va boshqalarda ham faol qatnashishlari mumkin. Sinf an'alarini rivojlantirishda qat'iy davlat qonunlari va milliy axloqiy qoidalarga asoslanish kerak. Yaxshi an'ana sinf jamoasining jipslashuviga ko'maklashadi. o'quvchilarda o'z sinf jamoasi bilan faxrlanish xissini uyg'otadi.

O'quvchilarga yagona talablar qo'yish

O'quvchilarga yagona talablarning qo'yilishi sinf jamoasining jipslashuvida muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchilar jamoasining tarbiyalanganlik darajalari pastligi ko'pincha maktabda o'quvchilarga qo'yiladigan yagona talablarning yo'qligi bilan uzohlashadi. Yagona talablar o'quvchilarda javobgarlik munosabatini, yuksak o'zaro talabchanlikni tarbiyalashga ularda yuksak axloqiy odatlarni tarkib toptirishga, mustahkam an'alar yaratishga yordam beradi.

Yagona talablarni ishlab chiqarishda o'quvchilarning o'zlari,

sinf rahbari, o'qituvchilar, ota - onalar qatnashishlari mumkin. Uni tuzishda har bir maktabning o'ziga xos xususiyatlari, mahalliy imkoniyatlari hisobga olinishi mumkin. Yagona talablar ma'muriyatchilikka, qog'ozbozlikka nisbatan katta afzalliklarga egadir. Odatda, yagona talablar barcha o'quvchilar tomonidan g'oyat adolatli deb idrok etiladi, katta tirishqoqlik bilan bajariladi. O'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasini oshirishning ishonchli omili bo'ladi.

Jamoa ma'naviy, ruhiy, axloqiy, ijtimoiy, jismoniy rivojlanishda turlicha bo'lgan, shuningdek, har xil talab va qiziqishlarni o'zida mujassam qilgan kishilarning qiyin ma'naviy birligidir.

Sinf jamoasi taraqqiyotining o'sishi quyidagicha kuzatiladi:

- har bir bosqichda jamoaning o'z a'zolariga qo'yadigan talablarining o'zgarishi;

- jamoa va uning o'z-o'zini boshqarish qismlari tarkibining takomillashuvi;

- kundalik faoliyatni rejalashtirish, tashkil etish va tahlil qilishda o'quvchilar mustaqilligining ortishi;

- tengdoshlar va kattalarning boshqa jamoalari bilan aloqalarning kengayishi;

- bola shaxsiga ta'sir ko'rsatish hisoblarining o'zgarishi.

O'QUVCHILARDA ILMIY DUNYOQARASH ASOSLARINI SHAKLLANTIRISH

Reja:

1. Dunyoqarash haqida tushuncha.
2. O'quvchilarda ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirish mazmuni.
3. O'quvchilarda ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirish yo'llari va vositalari

Dunyoqarash - tabiat hodisalari va ijtimoiy turmush to'g'risidagi, har bir kishining hayotda tutgan o'rnini to'g'risidagi, voqelikka munosabati to'g'risidagi qarashlar tizimi (sistemi)dir. Bizning davrimizda dunyoqarash ilmiy bilimlar asosida vujudga keltiriladi. Ilmiy bilimlar voqelikni ob'ektiv ravishda in'ikos ettiruvchi bilimlardir.

Chinakam ilmiy dunyoqarash materiyaning birlamchiligini va ongning, ruhning ikkilamchiligini e'tirof qilishga asoslanadi. Odam ongini, tafakkurini materialist faylasuflar tabiat - materiya rivojlanishning mahsuli deb hisoblaydilar.

Dialektik metod olamni ilmiy ravishda bilishga olib keladi. Bu metod ijtimoiy turmush masalalarini, hodisalarini va voqealarini har tomonlama bir-biriga bog'langan va rivojlanayotgan holda olib, ularning ziddiyatlari va ijtimoiy amaliyot bilan bog'lanishini birgalikda tekshiradi. Bu dunyoqarash dialektik - materialistik dunyoqarashdir.

Odamlar tabiat va ijtimoiy turmush hodisalariga ilmiy nuqtai nazardan qarashga asoslanib, bir-birlariga bo'lgan munosabatlarini vujudga keltiradilar, shu asosda odam o'zini o'zi bilib oladi.

Ilmiy dunyoqarashni vujudga keltirish, umuman o'rta maktab bajaradigan ishdir. Odam o'zining butun umri davomida ham dunyoqarashga doir yangidan - yangi masalalarni hal qilish bilan shug'ullanaveradi.

Boshlang'ich sinf - bolalar dunyoqarashini vujudga keltirishda faqat birinchi bosqichdir .

Qarashlar va e'tiqodlar tizimi bo'lgan dunyoqarashning mohiyatidan shunday hulosalar chiqarish kerakki, o'qituvchi va maktab ishida muayyan izchillik bo'lgandagina shunday dunyoqarash tarkib topishi mumkin.

Kishining qarashlari va e'tiqodlari uning ongi va his – tuyg'ulari bilan, xarakter va fe'l atvori bilan bog'liq. Avvalo bilim o'quvchining qarashlari va e'tiqodlari uchun asosdir.

Dunyoqarashning shakllanishi va rivojlanishi – murakkab, ko'p qirali, ichki jihatdan bog'langan jarayon bo'lib, unda juda ko'p xilma-xil faktorlar qatnashadi, harakat qiladi va o'zaro bog'liq bo'ladi. inson hayotining moddiy sharoitlari, mikro muhit va makro muhit, ommaviy axborot vositalari, ta'lim va tarbiya ana shu faktorlar qatoriga kiradi. Bu faktorlarning hammasi bir kuch va samara bilan harakat qilmasligi fanga ma'lum. Shu sababli qarashlar stixiyali tarzda vujudga kelishining oldini olish hamda dunyoqarashni yo'naltirilgan tarzda shakllantirish omillarini boshqarishni o'rganib olish muhimdir.

Dunyoqarashning psixologik qurilishini bilish, emotsional va irodaviy komponentlarni o'z ichiga oladi. Dunyoqarashning bilishga oid komponentlari "dunyoni idrok etish, dunyoni mushohada qilish", "dunyoni tushunish" singari terminlar bilan ataladi.

Dunyoni idrok etish voqelikning inson ongida bevosita hissiy aks etish shaklidir. Dunyoni idrok etishning asosiy funksiyasi – hissiy tajribani to'plash, real mavjud bo'lgan ob'yektiv dunyo haqida axborot olishdir. Dunyoni idrok qilish voqelikning ko'zgudagi aksi emas u insonning bundan ilgari hayotiy tajribasi tizimiga, uning voqelik bilan munosabati tizimiga qo'shiladi. Xatto idrokning eng oddiy ko'rinishida ham insonning butun shaxsi yahlit namoyon bo'ladi.

Dunyoni mushohada qilish voqelikni bilish elementlarini

o'z ichiga oladi. Mushohada insonning ommaviy faoliyati jarayoniga qo'shilgan bo'lib, mantiqiy tafakkur bilan chambarchas bog'liqdir.

Bilimlar shaxsiy qarashga, shaxsiy e'tiqodga aylanishi uchun ularni puxta o'ylashgina emas, balki chuqur his qilish, boshdan kechirish jamiyatdagi o'z hayoti va faoliyati bilan qiyoslash kerak bo'ladi. **Kechinma ilmiy tushuncha** yoki axloqiy meyyorning emotsional mezoni sifatida namoyon bo'ladi.

Demak, dunyoqarashni shakllantirish jarayonida ta'sir ko'rsatishning shunday vositalari va usullarini topish kerakki, ular o'quvchilar emotsional dunyosini boyitadigan va qayta quradigan tasavvurini rivojlantiradigan, emotsional ta'sirchanligini, voqelikka shaxsiy munosabatini rivojlantiradigan bo'lsin.

Boshlang'ich sinflarda bolalarga berilayotgan bilimlarning mazmuni shu bosqichning o'zida o'quvchilarning tabiat va jamiyat hodisalaridagi ba'zi muhim aloqalar va bog'lanishlarni anglab olishlarini, bolalarning faoliyatiga va xulqiga nisbatan qo'yiladigan talablarni belgilab beruvchi bir qancha muhim g'oyalarni o'zlashtirib olishlarini taqozo qiladi. O'quvchilar tabiat hodisalari sohasida, masalan, quyidagi muhim bog'lanishlarni bilib oladilar.

Tabiyatda kun va tunning almashinishi sababini, yil fasllarining o'zgarishi, yerning shakli haqidagi ma'lumotlarni o'rganadilar. O'rganilgan nazariy bilimlar asosida quyidagi xulosalar chiqariladi: tabiatda yil fasllariga xos o'zgarishlar bo'lib turadi: bu o'zgarishlar yil sayin takrorlanadi: yilning har fasli uchun xarakterli bo'lgan o'ziga xos alomatlari bor: yilning turli fasllarida odamlarning qishloq xo'jaligidagi mehnati turlicha bo'ladi: mavsumiy o'zgarishlar avvalo, temperatura o'zgarishlariga bog'liq bo'lib, bu o'zgarishlar har bir joyning quyoshga nisbatan tutgan o'rnidan va shamollarning harakatidan kelib chiqadi.

Tabiatda suv turli xolatga kirib, o'zgarib turadi, bu esa,

o'simliklar, hayvonlar va odamning hayoti uchun katta ahamiyatga egadir. Demak, tabiatda suv aylanib turadi, suv-hayot manbai.

Odam o'simliklarning o'sishi va rivojlanishi namlikka, issiqlikka, tuproqning holatiga naqadar bog'liq ekanligini bilib oldi; yerni ishlab madaniy o'simliklar o'stirishni, o'simliklarning yangi navlarini hosil qilishni va yaxshilashni o'rganib oldi. Inson hayvonlarning tuzilishi va hayotini ham bilib oldi. U hayvonlarni boqish va parvarish qilish usullarini, shu tariqa hayvonlarning maxsuldorligini oshirish yo'llarini belgilab oldi.

Boshlang'ich sinflardayoq o'quvchilar tabiat kuchlari va boyliklari bilan, ba'zi qattiq, suyuq va gazsimon jismlarning xossalari bilan, jismlarning bir holatdan ikkinchi holatga o'tishi bilan bu o'zgarishlarning sabablari bilan odam tabiatning shu kuchlari va boyliklaridan qanday foydalanayotgani bilan tanishadilar.

Ijtimoiy qurilish hodisalari sohasida boshlang'ich sinf o'quvchilari o'zlarining dunyoqarashlarini tarkib toptirish uchun ega bo'lgan quyidagi qoida va yo'llarini bilib oladilar: Mustaqil O'zbekistonning dunyo miqyosida tutgan o'rni, sotsial va iqtisodiy ahvoli, o'tmishi, kelajagi, buyuk allomalar hayoti va faoliyati, xo'jalik qurilishidagi yutiqlari va muvaffaqiyatlari kabi. Bu haqidagi tushuncha va bilimlar o'qish va ona tili darslari orqali beriladi. O'qish, ona tili, matematika darslarida ham ijtimoiy qurilish amaliyotidan olingan mavzulardagi materialning mazmuni muayyan g'oyalarni ham o'z ichiga oladi. Avvalo o'z Vatanga sadoqat, mehr - muhabbat g'oyalari o'z xalqi va mamlakati ravnaqi ishiga butun kuch va g'ayratlarini sarflash kabilarni o'z ichiga oladi. Mehnat darslari orqali boshlang'ich sinflardayoq mehnatga to'g'ri munosabatni shakllantiriladi. Bolalar jamiyat foydasi uchun har qanday mehnat ulug'lanishi, mehnat kishilarning hayotiy va shaxsiy ehtiyojlarini qondirish manbai ekanligini, mehnat turlari va eng oddiy mehnat ko'nikma

va malakalarini shakllantirish, mehnatning inson hayotida tutgan o'rnini haqida bilib oladilar.

O'qituvchilar tomonidan fanlararo aloqaning yo'lga qo'yilishi va buni o'quvchilar anglashi, dunyoqarashini shakllantirishda muhim o'rinni egallaydi. Bunday metodika bir voqea — hodisalarni turli nuqtai nazardan ko'rish, bir holatdan ikkinchi holatga o'tishini kuzatish, hodisalarning bog'lanishi va bir-birini taqozo etishni ko'rish imkonini beradi.

Jismoniy tarbiya darslari jarayonida turli fanlararo aloqalarni: sog'liqning ijtimoiy va tabiiy omillarini, tabiat muhiti ta'sirida, ijtimoiy omillar vositasida jismoniy takomillashish imkoniyatlarini atrof-muhit ta'siri bilan bog'liq holda organizmning moslashish kuchini rivojlantirish kabilarni egallash mumkin. Shu asosda tabiatga javobgarlik va ehtiyotlik bilan munosabatda bo'lish shakllantiriladi. Anatomiya, fiziologiya, gigiyena, matematika fanlaridan ko'pgina bilimlar sportning alohida turlari texnikasi va taktikasini egallab olish jarayonida ham, sportda takomillashish jarayonida ham birdek qo'llaniladi.

O'quvchilarda ilmiy dunyoqarash shakllantirishda ularning yosh va alohida xususiyatlari e'tiborga olinadi.

QARASHLAR

E' TIQODLAR

FAROSAT

ONG

ISHONCH

DUNYOQARASH

ILMIY

DINIY

FALSAFIY

**FAN-TEXNIKA
YUTUQLARI**

**ISLOM
TA'LIMOTI**

**DIALIKTIK -
MATERIALISTIK**

ILMIY QARASHLAR

**BOSHQA DINLAR
TA'LIMOTLARI**

IDYEALISTIK

**DUNYOQARASH FAQAT INSONGAGINA XOS
XUSUSIYAT BO'LIB, TABIAT HODISALARI VA
IJTIMOIY TURMUSH TO'G'RISIDAGI, HAR
BIR KISHINING HAYOTDA TUTGAN O'RNI
TO'G'RISIDAGI, VOQELIKKA MUNOSABATI
TO'G'RISIDAGI QARASHLAR TIZIMIDIR.**

BARKAMOL SHAXS SHAKLLANISHIDA IJTIMOY – SIYOSIY TARBIYA TIZIMI

Reja:

1. Ijtimoiy faollik haqida tushuncha.
2. Maktab ta'limida ijtimoiy- siyosiy tarbiya tizimi.

Ijtimoiy - siyosiy tarbiya o'quvchilarni o'qish, ishlash va yashashga o'gatish, xalqning tarixiy va mehnat an'analarini davom ettirishga qobil bo'lgan yoshlarni tarbiyalash, ularni o'zining g'oyaviy e'tiqodini, ijtimoiy ongini, siyosiy bilimlarini muntazam oshira borish malakasiga ega bo'lgan ijtimoiy faol kishilar qilib yetishtirish, o'qivchilarda vatanparvarlik va baynalminallik fazilatlarini o'stirishni o'z ichiga oladi. Yoshlar jamiyat taraqqiyoti istiqbollari chuqur tushunib olishlari lozim. Bu Vatanga mehr-muhabbat, boshqa mamlakatlar mehnatkashlari bilan qardoshlarcha hamkorlik hislarini o'stirish demakdir. Buning uchun esa yoshlar o'z ota-bobolarining munosib o'rinbosarlari bo'lib ulg'ayishi, mehnat an'analarini saqlash, davom ettirish va boyitishga, xalq baxt - saodati yo'lida halol mehnat qilishga tayyor turushlari lozim.

Bu yuksak ma'naviy — siyosiy fazilatlarni kamol toptirish g'oyaviy-siyosiy tarbiyaning vazifasi hisoblanadi:

– huquqiy savodxonlikni oshirish, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi asoslarini o'rganish, Konstitutsiyamizning asosiy tushunchalarini bilish, jamiyat a'zolarining burch va huquqlarini, davlat qonunlarining bajarilishi shartligini bilish;

– ijtimoiy-siyosiy ongni, xalqimizning tarixiy, milliy va mehnat an'analariga sadoqatni shakllantirish:

– o'quvchilarni Vatanimiz rivojlanishidagi tarixiy yo'llar haqidagi, uning siyosiy tuzilishi, turmush tarzi haqidagi ilmiy bilim asoslari bilan qurollantirish:

– o'quvchilarda xalqaro hayotdagi va mamlakatimizdagi voqealarga munosabat bildirish malakasini tarbiyalash:

- Davlatimizning xalqaro va ichki siyosati masalalariga qiziqishi. Ijtimoiy- siyosiy faoliyatga barqaror ehtiyojni shakllantirish:

- Vatan fidoyilari uchun xarakterli bo'lgan Vatanga muhabbat, vatanparvarlik tuyg'ulari va fazilatlarini, milliy g'urur. Davlatimiz ramzlariga sadoqatni tarbiyalash:

- o'quvchilarning siyosiy sezgirliklarini va ijtimoiy faolliklarini tarkib toptirish.

Ijtimoiy-siyosiy tarbiya mazmuni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- o'quvchilarni siyosiy bilimlar bilan qurollantirish;
- ularda ilmiy dunyoqarash asoslarini tarkib toptirish;
- yoshlarni g'oyaviy e'tiqodli va siyosiy xushyor qilib tarbiyalash;

-o'quvchilarni xalqaro voqealarning mohiyatini to'g'ri anglab olishga o'rgatish:

- tashkilotchilik mahorati uzviy ravishda birga qo'shib olib boriladi.

Bu ko'rsatkichlarning har biri o'quvchi ijtimoiy faoliyatiga munosabatini va uning faollik darajasini xarakterlab beradi. Bu ko'rsatkichlar ayrim o'quvchilarda turlicha sodir bo'lishi mumkin va o'quvchining yosh xususiyatlariga shuningdek, o'z tajribasi va faollik darajasiga bog'liq bo'ladi.

Jamoadi jamiyat ishiga astodil qiziqadigan o'quvchilarni uchratish mumkin. Ular o'qituvchining da'vatisiz bu ishni bajarishga kirishadilar. Buning boisi shuki, ular bundan boshqacha harakat qilolmaydilar.

O'quvchilardan biri topshiriqlarni bajarish uchun javobgar bo'lishi va boshqalarni ham topshiriqni bajarishga undashi mumkin. ikkinchisi topshiriqni halol bajargani holda o'rtoqlari to'g'risida sira ham o'ylamaydi. uchinchisi esa hech narsa bilan shug'ullanmagan holda hammani topshiriqni bajarishga zo'r berib undaydi. Amaliy tajriba jarayonida ijtimoiy faollikning turli jihatlari rivojdagi ana shu muvozanatsizlikni e'tiborga olish

lozim. Bundan maqsad ijtimoiy faollikning ayrim o'quvchilarda kam rivojlangan yoki butunlay rivoj topmagan jihatlariga ta'sir o'tkazishdir.

Boshlang'ich maktabda o'quvchilarning o'qish davri ijtimoiy faollikni shakllantirish uchun eng qulay shart- sharoitlarni vujudga keltiradi. O'quvchilar ijtimoiy faoliyatiga zo'r ishtiyok bilan qaraydilar, xilma-xil ijtimoiy topshiriqlarni bajarishni istaydilar. Ammo topshiriqlarni bajarishda ularning tajribasi kifoya qilmaydi va sabot matonatlari ham yetishmaydi.

O'tkaziladigan tadqiqot va to'plangan tajriba quyidagilarni ijtimoiy faollikni shakllantirishning eng muhim shart-sharoitlari deb hisoblash mumkin ekanligini ko'rsatdi:

- Ijtimoiy faollikning g'oyaviy yo'nalishi;
- jamoaga rahbarlik qilishning demokratik usuli;
- jamoada o'quvchining faol pozitsiyada(o'rinda) turishiga erishish;

- jamoaning o'zida insonparvarlik munosabatlarini vujudga keltirish;

- o'quvchilarni tashkilotchilik malakalari bilan qurollantirish.

Avvalo o'quvchilarning ijtimoiy foydali ishi o'qish, o'rganish uchun kurashga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. So'ngra o'quvchilarning ijtimoiy ishi ongli intizom uchun kurashga qaratilishi lozim.

Maktabda g'oyaviy-siyosiy tarbiya berish yo'llari:

a) ta'lim-tarbiya jarayoni: u hoh tabiiy yoki ijtimoiy fan bo'lishidan qat'iy nazar o'quvchida ilmiy dunyoqarashni tarkib toptirishga qaratilmog'i lozim.

b) siyosiy axborotlar o'tkazib turish lozim.

Xilma-hil ma'naviy ishlarni tashkil qilishga ijtimoiy ishlar katta o'rin tutadi. Maktabda o'tkaziladigan bu ishlar siyosiy axborot berib borishdan, devoriy gazetalar chiqarish kabilardan iboratdir.

Maktabdan tashqarida esa bu ishlar ma'daniy tadbirlar ota-onalarni taklif qilib, adabiy-musiqali kechalar, ertaliklar

o'tkazishda, turli mavzularda, ertaklar va kechalar pyesalarini sahnalashtirishdan, jamoa o'yinlar tashkil qilish kabilardan iborat bo'ladi.

Maktabning sanitariya-gigiyena sohasidagi ijtimoiy ishida sanitariya gigiyena qoidalariga rioya qilish, o'quvchilar orasida shaxsiy gigiyena ko'nikmalari hosil qilish, foydali yovvoyi o'simliklarni to'plash, temir- tersak yig'ish, bolalar bog'chalari uchun asbob uskunalar yasab berish va shu kabi ishlarda bolalarning ishtirok etishi ijtimoiy ko'nikmalarni tarbiylashning ajoyib maktabidir. Bu o'z natijasi bilan moddiy ahamiyatga ega bo'lgan narsalar yaratib beruvchi mehnatdir. Bu mehnatning ijtimoiy ahamiyati ayniqsa katta.

BARKAMOL SHAXS SHAKLLANISHIDA IJTIMOIIY- SIYOSIY TARBIYA VAZIFALARI:

- **O`QUVCHILARNING IJTIMOIIY SIYOSIY
ONGINI, FAOLLIGINI OSHIRISH;**
- **IJTIMOIIY FAOLLIKNI OSHIRISH;**
- **TASHKILOTCHILIK QOBILİYATLARINI
SHAKLLANTIRISH;**
- **G`OYAVIY SIYOSIY BILIMLARNI
SHAKLLANTIRISH;**
- **IJTIMOIIY SIYOSIY JIHATDAN
TARBIYALANGANLIK DARAJALARINI
O`STIRISH;**
- **IJTIMOIIY SIYOSIY FAOLIYATGA BO`LGAN
IJTIMOIIY MUNOSABATNI O`STIRISH.**

BARKAMOL SHAXSNING MA'NAVIY AXLOQIY TARBIYASI

Reja:

1. Axloq haqida tushuncha. Sharq mutafakkirlari axloq haqida.
2. Barkamol shaxs shakllanishida axloqiy tarbiyaning tutgan o'rni va mohiyati.
3. Axloqiy tarbiyaning pedagogik-psixologik asoslari.
4. Axloqiy tarbiyaning mazmuni, shakllari va metodlari.

Axloq, xulq va atvor soʻzlari arabcha boʻlib, ular oʻzbek tilida oʻz maʼnosida ishlatiladi. Ayrim adabiyotlarda axloq kishilarning har bir jamiyatga xos xulq meyorlari majmui, deyilsa, boshqalarda esa, axloq ijtimoiy ong shakllaridan biri, sotsial tartib qoidalar boʻlib, bu tartib-qoida ijtimoiy hayotning istisnosiz hamma sohalarida kishilarning xatti-harakatini tartibga solish funksiyasini bajaradi.

Axloq ijtimoiy ong shakllaridan biri boʻlib, muayyan jamiyatda yashovchi kishilar amal qilishi zarur boʻlgan maʼlum xatti-harakat qoidalari yigʻindisidir. Axloq odamlarning bir-birlariga, jamiyatga, davlatga, xalq mulkiga, oilaga, ishlab chiqarish vositalariga, mehnat mahsulotlari va shu kabilarga munosabatini muayyan tartibga soladigan xatti-harakat qoidalari tizimida namoyon boʻladi.

Odob – odamning jamoat, el-yurt orasida oʻzini tutish, boshqalar bilan qay yoʻsin muomala qilish, oʻz turmushi, maishati va boʻsh vaqtini qanday tashkil etishi, xullas, shaxsning kundalik xulq-atvori, yurish-turishi, xatti-harakatlari qanday boʻlishi lozim va maʼqul ekanligi xususida bahs etadi. Aniqrogʻi, axloq kishining ichki olami, eʼtiqodi, fazilatlarini sifatida mavjud boʻlsa, odob shaxsning koʻzga tashlanadigan mulozamati, xulq-atvori, muomala-munosabatlari tarzida namoyon boʻladi. Axloq kishidan har xil holatlarda qanday yoʻl tutish kerakligini yaxshi

o'ylab, maqsadga muvofiq harakat qilishni talab etsa, odob o'z qoidalarining odat tusiga kirishini, ya'ni har qanday vaziyatda ana shu odatni namoyon qilishini taqozo qiladi. Axloq ilmi yaxshilik bilan yomonlik o'rtasidagi murakkab muammolar haqida bahs yuritib, insonning kamolotga erishish yo'lini yoritib boradi. Har bir inson bir olam bo'lgani kabi uning axloq-odobi ham juda murakkab olam. desak yanglishmaymiz. Axloqli, odobli komil insonda odamiylikning eng yaxshi xislatlari: mehr-muhabbat, rahm-shafqat, adolat-u diyonat, hayo-yu iffat, vafo-yu sadoqat, himmatu saxovat, imon-e'tiqod kabilar mujassam bo'ladi, Ayni holda shu xislatlarning aksi beburd, axloqsiz kimsalar fe'lida ko'rinadi.

Axloq bizning hayotimizga va ongimizga faol ta'sir etadi, kishilik jamiyati nomidan yaxshilik bilan yomonlik, adolat bilan adolatsizlik, mehr bilan zulm o'rtasidagi insoniy munosabatlardagi maqbul va nomaqbul, man etilmaydigan ishlarni, xatti-harakatlarni belgilab beradi.

Axloq me'yorlari harakat boshqaruvi sifatida odat me'yorlariga yaqin turadi. Huquq me'yorlariga zid xatti-harakat jinoyatchilik harakati deb qaraladi. Shunisi ham borki, huquq majburiy bo'lsa, axloq ixtiyotriydir. Axloqiy tarbiya odamlarni nomusli, vijdonli, adolatli, vatanparvar, mehnatsevar bolishga o'rgatish bilan birga, profilaktika ishlarni ham olib boradi.

Axloqiy tarbiya barcha tarbiyaning otasidir. Axloq - insonning ham, oilaning ham, davlatning ham, jamiyatning ham gultojisidir. Axloqi va muomalasi go'zal bo'lmagan kishi mukammal, komil inson bo'lolmaydi. Xulqiy tarbiya va uni amalga oshirish borasida payg'ambarimiz M. Rasulloh sallollohu alayhi vassalamning quyidagi so'zlari bizlar uchun dasturi amal bo'lmog'i kerak : Har bir ota-ona o'zining farzandiga yaxshi tarbiya berish va odob o'rgatishdan ortiq hadiya qila olmaydi. Ulardan: "Ey, Rasullulloh, biz ota-onaning haqqini bildik, ammo farzandning haqqi nimadan iborat?" deb so'rganlarida, "unda chiroyli ism qo'yib, go'zal odob berish" deb javob bergan ekanlar. Yana bir suhbatlarida :

“Farzandlaringizni hurmatlanglar va ularning odobini go‘zal qilinglar” deganlar.

Axloq umuminsoniy va milliy xarakterga ega bo‘lib, kishilarning tarixan qaror topgan va har bir odam egallashi lozim bo‘lgan axloqiy ideallari, orzu-umidlari to‘g‘risidagi tasavvurlar, tushunchalari, bilimlari, qarashlarini o‘z ichiga oladi.

Kishilarga yaxshilik qilish, rost gapirish, botirlik, kamtarlik, halollik, mehribonlik, insonparvarlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik kabi axloqiy fazilatlarini hamma vaqt hamma xalqlar e‘zozlaganlar. Aldoqchilik, qo‘rqoqlik, shavqatsizlik o‘g‘rilik kabi illatlar qoralangan, axloqsizlik, odobsizlik deb hisoblangan. Bunday axloqiy qarashlar hamma xalqlar, hamma millatlarga xosdir. Shu bilan birga, har bir millatning o‘zigagina ko‘proq xos bo‘lgan axloqiy qarashlar, axloqiy tushunchalar, axloqiy fazilatlar ham mavjud.

XX asr boshlaridagi pedagogika taraqqiyotini bayon etuvchi pedagog A. Avloniyning “Turkiy guliston yohud axloq” asarida axloq va axloq tarbiyasi quyidagicha berilgan: “Insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytaruvchi bir ilmdir. Yaxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarning yomonligini dalil va misollar ila bayon qiladurgon kitobni axloq deyilur.”

Axloqqa doir bilimlar bu jamoada, odamlar orasida xulqni tartibga soluvchi axloqiy tushunchalar, tamoyillar, talablar, qoidalardan iborat. Kishining axloqqa doir bilimlari to‘la-to‘kis, yoki chala bo‘lishi mumkin. Axloqiy bilimlar o‘zgaruvchandir. Ta‘lim-tarbiya jarayonida o‘z-o‘zini tarbiyalashda ayrim axloqiy tasavvurlar, qarashlar o‘zgarishi mumkin. Albatta bu o‘zgarishlar biror narsa va hodisalar bo‘lib, o‘tgan voqea, o‘qilgan hikoyalarning mazmuni, ularning salbiy yoki ijobiy xulosalaridan fikrlar kelib chiqadi. Bunday fikrlar fanga «axloqiy tarbiyaning pedagogik va psixologik asoslari» deb ham yuiritiladi.

Axloqiy tarbiya mazmuni va uni shakllantirish yo'llari

Ta'lim tizimida o'qitish o'quvchilarni axloqiy mukammallashtirish bilan bog'lab olib boriladi. Ularda ong bilan xulq birlikni tarbiyalaydi. Shaxsning jamiyat va Vatanga, mehnatga, kishilarga o'z xulqiga munosabatlarini quyidagicha tekshirmoq mumkin.

Jamiyatga, Vatanga muhabbat va sadoqatni tarbiyalash.

Bu xildagi munosabatlar shaxsning vatanparvarligini, fuqoro yetukligini, baynalmilallik kabi fazilatlarida aks ettiriladi. Uning maqsadlarida Vatan boyliklarini ko'paytirish, mustahkamlash va himoya qilishga qaratilgan amaliy ishlarida namoyon bo'ladi. Vatanparvarlik va baynalminallik axloqiy tarbiyada alohida o'rin tutadi. Hadisi sharifda «Vatanni sevmok iymondandur» deb bejiz aytilmagan.

Tarbiyachi va o'qituvchi bolalarda Vatanga muhabbat, undan faxrlanish, xalq va mamlakat yutuqlaridan quvonish, dushmanlarga nafrat tuyg'usini tarbiyalaydi. Bolalarni vatan ravnaqi yo'lida halol va fidokorona mehnat qilishga tayyorlaydi.

Baynalminallik axloqiy qoida sifatida vatanparvarlikni boyitadi, o'z milliy qobig'iga o'ralib qolishga yo'l bermaydi. Barcha xalqlar bilan do'st bo'lib, tinchlik va taraqqiyot uchun kurashishga chorlaydi.

O'quvchilarni vatanparvarlik va baynalminalchilik ruhida tarbiyalash ularda insonparvarlik hissini ulg'aytiradi, turli millat va elatlar bilan do'st-inoq yashashga o'rgatadi.

Mehnatga axloqiy munosabatni tarbiyalash shaxsning butun ma'naviy yo'nalishlarini belgilaydi, chunki ishlamay, kurashmay yashash mumkin emas. Mehnat yashash manbai.

Bu axloqiy munosabat shaxsning mehnat jarayonida namayon bo'lgan yuksak ongida, mehnatning hayotdagi o'rnini anglashida xususiy va jamoa mehnatiga tayyor mehnatni hurmat qilish va mehnatsevarlikda ifodalanadi.

O'quvchilar mehnat jabhalarda ishtirok etish orqali o'zaro yordam, muvaffaqiyatdan quvonish, o'zi va o'rtog'i mehnatini

adolatli baholash, fazilatlarini shakllantiradi. Bunda o'quvchilarni yoshlikdan boshlab mehnat qilishga o'rgatish lozim. Masalan: gullarni parvarishlash, ko'paytirish, o'simliklar va hayvonlarga g'amho'rlik qilish kabilardan boshlanadi. Keyinchalik bo'lsa mehnatning foydasi, rohati kabilar buyuk allomalar fikrlari, rivoyat, hikoya qilib berish kabilar bilan bola ongiga singdiradi.

Atrofdagi kishilarga axloqiy munosabatlarda shaxsning jamoatchilik, ko'pchilik manfaatini o'z shaxsiy manfaatidan ustun qo'yish kabi insoniy fazilatlar shakllanadi. Jamoatchilik o'quvchida insonparvarlik, mehnatga ongli, to'g'ri munosabat hamda ongli intizomni shakllanishida yordam beradi.

Shaxsning o'z xulqiga axloqiy munosabatini tarbiyalashi bu o'quvchini o'z-o'zini ongli intizom ruhida tarbiyalashga o'rgatishdan iboratdir. Intizom axloqiy me'yor bo'lib, shaxsning fuqarolik qiyofasini belgilaydi.

Maktab o'quvchilarini quyidagi intizom me'yorlariga ko'niktirish kerak:

1. Qabul qilingan intizom qoidalariga, o'qishga, mehnatga, bo'sh vaqtlarda ehtiyoj sezish.

2. O'z-o'zini nazorat qilish va o'z xulqini iroda qilish.

3. Jamoada tartib buzayotgan, intizomsizlik qilayotgan bolalarga qarshi faol kurashish.

Intizom asosida ong yotadi, uni iroda boshqaradi. Ongli intizomni ta'minlaydigan qat'iylik, tashabbuskorlik, mustaqillik, o'zini tuta bilish, uyushqoqlik irodaviy sifatlardir.

Axloqiy munosabatlar dastavval oilada shakllanadi. So'ng oiladagi munosabatlar yasli va bolalar bog'chalarida maktab va oliy o'quv yurtlarida, jamoat joylarda takomillashadi.

Maktabda bolalarni axloqiy tarbiyalash dars jarayoni, sinfdan va maktabdan tashqari turli- tuman ishlarda olib boriladi. O'quvchilarga bilim (tasavvurlarni his qilish, obrazlar, bilimlar og'zaki ma'lumot, tushuncha - umumlashgan bilim), malaka va odatlar beriladi.

Bolalar odoblilik va odobsizlik haqida tushuncha oladi. Ular axloqiy tushunchalarni badiiy va ilmiy adabiyotlar, hayot, kinofilm va spektakllar orqali anglaydilar.

O'quvchilarning o'z xulqlarini axloqiy jixatdan baholashlarini 1- sinfdan boshlab o'rgata borish kerak.

Insonning jamiyatga bo'lgan munosabatini shakllantirish, salbiy illatlarga qarshi nafrat uyg'otish, ongli intizomni tarbiyalash, komil insonni voyaga yetkazish kabilar axloqiy tarbiyaning vazifalaridir.

Axloqiy tarbiya vazifalari quyidagilardan iborat:

- yosh avlodni jamiyatda qabul qilingan axloqiy me'yorlarga rioya qilishga o'rgatib borish:

- bolalarning hulqida ijobiy axloqiy odatlarni shakllantirish;

- o'quvchilarda Vatanga muhabbat, unga munosib farzand bo'lish, uning qadriyatlaridan faxrlanish hislarini tarkib toptirish.

- insonning jamiyatga bo'lgan munosabatini yuqori pog'onaga ko'tarishdir.

-Imon va insof, so'z va ish birligi, insonparvarlik – jamiyatning asosiy xususiyatlari bo'lib, jamiyat va xalq manfaati, uning baxt-saodati uchun kurashish mas'uliyatini har bir fuqaro teran his etishi va unga amal qilishi lozim.

Yoshlarni tarbiyalashda sharqona va milliy axloq-odob me'yorlari asosida ish yuritish bilan birga jamiyatga hurmat, mustaqillikni mustahkamlash, insonlarga insoniy munosabatda bo'lish kabi fazilatlarni singdirish taqozo etiladi. Bu vazifalarni amalga oshirish o'quvchilarning jamiyatga bo'lgan munosabatini shakllantirishda muhim ahamiyatga egadir.

Axloqiy tarbiya vazifalaridan yana biri – ongli intizom bo'lishidir. Ongli intizom kishining kundalik faoliyatida, xulq-atvorida, kishilar bilan aloqasida, umumiy dunyoqarashida namoyon bo'ladi. Ongli, intizomli kishining madaniyati, muomalasi kundalik masalalarni hal qilish bilan hayotining mazmuni, yaxshilik va yomonlik, ma'naviy boylik haqidagi tasavvurlari bilan u yoki bu tarzda bog'langandir. Ongli intizom

egasi bo'lgan kishi o'z axloqiy burchini to'g'ri anglaydi, o'z xatti-harakatlariga baho beradi. noto'g'ri xatti-harakatni qoralaydi. Intizomli kishi o'z xulq-atvoriga to'g'ri baho berish bilan birga, biror xatti-harakat uchun shaxsiy mas'uliyatni his etadi.

Komil insonni shakllantirishda maktabda, oilada, sog'lom ma'naviy muhit barqaror bo'lishiga erishish muhim ahamiyatga ega. Chunki sog'lom muhit natijasidagina axloqiy fazilatlar tarkib topadi.

Ota-onalar o'z farzandlarini komil insonlar qilib tarbiyalashi, ularda Vatanga muhabbat, mehnati va fidoyiligi bilan o'zgalarga foyda keltirish, sadoqat, samimiylilik kabi xislatlarni kamol toptirishga xizmat qiladi.

AXLOQIY TARBIYANING VAZIFALARI:

- O'QUVCHILARDA MILLIY G'URUR, VATANPARVARLIK, BIRODARLIK, QON QARINDOSHLIK UDUMLARINI TARBIYALASH;
- O'QUVCHILARDA MILLATLARAROD HAMKORLIKNI VA HARBIY VATANPARVARLIKNI TARBIYALASH, SINGDIRISH;
- XAQQONIYLIK VA ROSTGO'YLIK HISLARINI TARBIYALASH;
- TABIATNI ASRASH VA MUHOFAZA QILISH RUHIDA TARBIYALASH;
- XALQNING MA'NAVIY QADRIYATLARINI O'RGANISH VA HURMAT QILISH RUHIDA TARBIYALASH;
- MEHNATSEVARLIK VA MEHNAT AHLIGA HURMAT RUHIDA TARBIYALASH.
- O'QUVCHILARDA INSONIY SIFATLAR: MEHR-MURUVVATLILIK, SAXOVAT, SADOQATNI TARKIB TOPTIRISH
- DO'STLIK-O'RTAQLIK, O'ZARO HAMKORLIKNI SHAKLLANTIRISH
- JAMIYATDA QABUL QILINGAN AXLOQ-ODOD MEYORLARINI O'RGANISH VA AMAL QILISHGA O'RGATISH

BARKAMOL SHAXS SHAKLLANISHIDA ESTETIK TARBIYA

Reja:

1. Estetik tarbiya haqida tushuncha.
2. Barkamol shaxs tarbiyasida estetik tarbiyaning tutgan o'rnini.
3. Estetik tarbiyaning vazifalari va vositalari.
4. Dars va sinfdan tashqari tarbiyaviy tadbirlar orqali o'quvchilarni estetik tarbiyalash.

Estetik tarbiya - bu hayotga, mehnatga, ijtimoiy faoliyatga, tabiatga, san'atga, shaxsiy xulq-atvorga estetik munosabatni maqsadga yo'naltirgan holda shakllantirishdir.

Estetika lotincha aistnesis-hissiy idrok demakdir. Estetika kishi tomonidan dunyoni estetik o'zlashtirish qonuniyatlari to'g'risidagi go'zallik qonuni bo'yicha ijod qilishning mohiyati va shakli haqidagi fandir.

Estetika dunyoni estetik o'zlashtirishning ob'ektiv asosini kishining ijodiy, amaliy maqsadga yo'naltirilgan faoliyati sifatida belgilab beradi. Bunda ularning tabiat va jamiyatni o'zgartirishga yo'naltirilgan ijtimoiy mohiyati va bunyodkorlik kuchi ochib beriladi.

Nafosat tarbiyasi (estetik tarbiya) bu o'quvchilarni voqelikdagi, san'atdagi, tabiatdagi, kishilarning ijtimoiy va mehnat munosabatlaridagi, turmushdagi go'zallikni idrok qilish hamda to'g'ri tushunishga o'rgatish, ularning badiiy didini o'stirish, ularda go'zallikka muhabbat uyg'otish va hayotiga go'zallik olib kirish qobiliyatlarini tarbiyalashdir. Nozik didli bo'lish, go'zallikni fahmlay va qadrlay olish, badiiy madaniyatni tushunish, xullas, o'z hayotini go'zallik qonunlari asosida ko'ra olish komil insonning eng zaruriy fazilatidir.

Nafosat tarbiyasi, eng avvalo, har bir kishida badiiy hissiyot tuyg'ularini, badiiy didni tarbiyalashdir. Bundan yuksak

nafosatlilik aql-zakovatdan holi bo'ladi, degan ma'noni tushunmaslik kerak. Shaxsning barkamol inson bo'lib shakllanishida bu ikki tomon bir-birini to'ldiradi. Nafosat tarbiyasi bugungi kunda shuning uchun ham muhimki, did-farosatlilik mehnatda, ishlab chiqarishda, kundalik amaliy faoliyatda – har bir inson uchun hayotiy ehtiyojga aylanib qolgan. Donolardan biri go'zallik axloq-odobning tug'ishgan singlisidir, degan edi. Darhaqiqat, bu juda to'g'ri ta'rif. Odatda odob va nafosat tarbiyasi natijasi axloq-odobda, chiroyli xatti-harakat, go'zal munosabatda va hayotga, kelajakka, insonlarga, tabiatga muhabbatda ko'rinadi.

Xalqimiz: «Kamtarlik ham xusn», deydi. Mana shu birgina iborada chuqur ma'no bor. Nafosat tarbiyasi tufayli yoshlarda kamtarlik xislati tarkib topadi. Bu xislat kishilarning eng go'zal, eng chiroyli belgisidir. «Kishining chiroyi yuzida», deydi xalqimiz. Bir go'zal tabassum kishilarga misoli quyosh bo'lib, qalblarga iliq nur taratadi. Kishi biror asarni o'qib, chehrasi yorishib ketadi. Yoki yoqimli biror kuy, ashula tinglasa, boshi mayin tebranadi, biror go'zal rasm, manzarali tasvirga boqib undan ko'z uzolmay qoladi, qalbi quvonchlarga to'ladi.

Estetika rassomga o'z ijodini anglashga, o'z yo'lini topib olishga, g'oyaviy kurashda o'z pozitsiyasini belgilab olishga, pedagogga esa umumiy madaniyat, san'at qonunlari haqida bilim beradi, o'z fanining estetik imkoniyatlarini tushunishda yordam beradi.

Kishilarning **estetik didini o'stirish** estetikaning muhim vazifasidir. Hozirgi vaqtda estetikaning muhim sohalari: mehnat, turmush, xulq-atvor va sport estetikasi kabilar rivojlanmoqda.

Estetika- estetik his-tuyg'u- tabiatni, hayot va san'atdagi go'zallikning mohiyati hamda qonuniyatini to'g'ri tushunish imkonini beradi.

Ancha ilgari kishi mehnat faoliyati jarayonida uni o'rab olgan narsalarning go'zalligini his etish, ularning shaklini, rangini, vazifasini idrok etish, kishilar xulq-atvoridagi odobli va odobsiz

harakatlarni farqlashi, go'zallik qonuni asosida buyum va narsalar bunyod etish qobiliyati rivojlangan. Kishidagi bu qobiliyatni estetik idrok yoki estetik hissiyot deb yuritiladi. Estetik hissiyot- bu ijtimoiy his-tuyg'udir. Bu hissiyot kishi tabiatni o'zgartira borib, mehnat jarayonlarini takomillashtira borib o'z shaxsiy tabiatini o'zgartira va qayta o'zgartira berishga qarab rivojlangan holda bo'yigan.

Go'zallikning o'zi nima?

Go'zallik tabiatdami, jamiyatdami yoki kishi tomonidan bunyod etilgan narsadami, u qacda mavjud bo'lishidan qat'iy nazar, har doim ham o'zida ijtimoiy mazmun kasb etadi.

Biz estetik jihatdan baholayotgan sifatlar ob'yektiv ravishda mavjud va u ongimizdan tashqaridadir. Biroq ular kishi ongiga qanchalik ta'sir ko'rsatsa, kishida shunchalik kechinmalar hosil qiladi hamda shu darajada baholanadi, estetik qiymatga ega bo'ladi.

Estetik qarashni ob'ektiv va sub'ektiv jihatdan bir deb qaralsa ham shuni ko'zda tutish kerakki, sub'ektivlik faqat individuallik emas. Sub'ektivlik- bu kishiga xos, kishining ijtimoiy turmushi tufayli shartlangan olamga munosabati bilan bog'liqdir. Shu boisdan aytilish mumkinki, individuallik umuminsoniylik, tarixiylik, milliylikning o'ziga xos o'zgarishidir. Jamoatchilik estetik fikrlarning to'g'riligini aniqlovchi mezon hisoblanadi.

Voqellikka bo'lgan estetik munosabatdan quyidagi estetik tarbiya vazifalari kelib chiqadi:

1. **Estetik ehtiyojlarni**, ya'ni go'zallikka ongli ravishda intilishni tarbiyalash.

2. **Estetik idrok va his etish**, qobiliyatini tarbiyalash. Estetik idrok-bu voqelikni o'ziga xos tarzda «jonli ko'ra olish»dir. U atrof-muhitdagi predmet va hodisalar bilan sezgi orqali aloqada bo'lishni talab qiladi.

3. **Estetik tushunchalar, didlar**, predmet va hodisani estetik baholash va u haqida fikr yurita bilishni tarbiyalash ya'ni bu go'zallikni faqat idrok etish nuqtai nazaridangina emas, balki

uni baholash va tushunish ham demakdir. Estetik did kishining goʻzallik haqida toʻgʻri fikr yuritishini rivojlantirishnigina emas, balki goʻzallikni aniq his qilish, va uni yaratish qobiliyatini rivojlantirishni ham koʻzda tutadi.

4. **Estetik ideallarni tarbiyalash** yaʼni bizning jamiyat uchun xarakterli boʻlgan mukammal hayot tarzini va kamolga yetgan inson obrazini toʻgʻri tushunish hamda unga faol intilishdir.

5. Har xil faoliyat turlarida ijodiy **estetik qobiliyatlarni rivojlantirish**. Tabiat – cheksiz, rang-barang koʻrinishlarda namayon boʻluvchi bizni oʻrab turgan dunyodir. Tabiat obʼektiv reallikdan iborat boʻlib, u ongdan tashqari va unga bogʻliq boʻlmagan holda mavjuddir. Tabiat goʻzallikning benazir manbaidir. U estetik tuygʻularni, bolalarning kuzatuvchanligini va tasavvurini rivojlantirish uchun boy material beradi. Jonli va jonsiz tabiat oʻzining murakkab qonunlari asosida yashaydi va rivojlanadi. Bu qonunlar bolaga bilish, mehnat va ijod jarayonida ravshanlasha boradi. Yosh insonda tabiat goʻzalliklarining xususiyatlari: uning manzaralari, quyosh chiqishi va botishi chogʻidagi goʻzalliklar, yulduzlar charaqlagan osmonning, yilning turli fasllarining goʻzalliklari, hayvonat dunyosidagi estetik goʻzalliklar ham namoyon boʻla boradi.

Odamlar oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlarning negizi muloqotga ehtiyojdan iborat boʻlib, u insonga xos eng asosiy ehtiyojlardan biridir. Muloqot jarayonida faqat his-tuygʻu va fikrlar, gʻoyalar va kechinmalar bilan oʻzaro almashishgina emas, balki ularni shakllantirish ham yuz beradi. Toʻgʻri yoki orqavoratdan bevosita yoki bilvosita boʻladigan muloqotda shaxs boshqa odamlar tomonidan yaratilgan maʼnaviy boyliklarni oʻzlashtirib oladi, ular bilan tanishadi va shu bilan birga ularga oʻz hayotiy tajribasida toʻplangan narsalarni qoʻshadi.

Ijtimoiy maqsadlarga javob beradigan mehnat inson hayotiga olijanoblik va goʻzallik baxsh etadi. Mehnat goʻzalligi

tushunchasiga: mehnat qiluvchining go'zallik to'g'risidagi, mehnat jarayonining go'zalligi to'g'risidagi va mehnat mahsulining go'zalligi to'g'risidagi tushunchalar kiradi.

Bilish qobiliyati - kuzatish, o'rganish, bizni o'rab turgan dunyoda yangilikni kashf etish insonning eng universal qobiliyatlaridan biri bo'lib, uning butun hayoti davomida rivojlanib boradi. Bilish go'zalligining eng muhim manbalaridan biri voqelikning o'zi, uning fan o'rganadigan jihatlari va hodisalaridir. Bilishda insonning hissiy kechinmalari qatnashadi, ular voqelikning estetik xususiyatlarini qamrab oladi va o'zlari ham estetik xarakter kash etadi.

Turmush deganda biz o'zimiz yashab turgan sharoitni, foydalanadigan buyumlarni va kiyadigan kiyimlarni nazarda tutamiz. Demak, turmush go'zalligi - buyumlar go'zalligi, ularni uyda tashkil etish go'zalligi va buyumlarga munosabat go'zalligi demakdir.

San'at ijtimoiy ong shakllaridan, estetik madaniyatning muhim elementlaridan biridir. San'at o'zining obrazlilik bilan kishilar ongiga, his tuyg'usiga, irodasiga faol ta'sir ko'rsatadi va jamiyat hayotida, ijtimoiy kurashda ulkan rol o'ynaydi. San'at - bu buyuk ijtimoiy kuch - kishilarni tarbiyalash vositasidir. Ilg'or san'at asarlari doimo «hayot darsligi» bo'lib kelgan. San'at o'z ko'rinishi hamda janri jihatidan juda xilmaxil bo'lib, ularning hammasi estetik jihatdan tarbiyalashda katta ahamiyatga ega:

1. So'z san'ati (badiiy adabiyot)
2. Tovush san'ati (musiqa)
3. Harakat san'ati (xoreografiya, raqs)
4. Chizish san'ati (grafika, rasm)
5. Rang san'ati (rang-tasvir, fotografiya)
6. Haykaltaroshlik
7. Mimika san'ati (aktyorlik, pantomima)
8. Targ'ibot san'ati (badiiy bezash)

Maktabda turli darslarda badiiy adabiyot, rasm, musiqadan

estetik tarbiya vositasi sifatida o'quvchilarning bilimi chuqurlashtiriladi. Ayni vaqtda o'qish jarayonida o'quvchilar oladigan bilimlar borliqning estetik tomonlarining yanada chuqurroq idrok qilish imkonini beradi. Ch. Darvin san'atning zaruriyati hamda uning kishi ongi va axloqiga ko'rsatadigan ta'siri haqida juda yaxshi gapirgan edi: «Agar menga qaytadan umr ko'rish nasib bo'lganda edi, men har kuni oz-ozdan she'riy asarlar o'qib borishni va ozroq musiqa tinglashni o'zinga qonun qilib qo'ygan bo'lar edim».

Bu didlardan mahrum bo'lish demak, xatto u aqlga va ayniqsa, kishi xarakterining axloqiy tomoniga yomon ta'sir ko'rsatadi, chunki u fe'l-atvorimizning emotsional tomonini bo'shashtiradi.

Oila bolada go'zallik his-tuyg'ularini tarbiyalovchi birinchi maktabdir. Did bilan tanlangan o'yinchoq, go'dakning ko'rpasi va kiyimlaridagi bejirimlik, oila a'zolarining bir-biriga bo'lgan nazokatli, samimiy va mehribonona munosabatlari, bolaning o'z kundalik hayotida ko'rib turgan narsa va hodisalarining o'zi estetik tarbiya bo'g'chada va maktab davrida davom ettiriladi. Deyarli barcha o'quv fanlari ma'lum darajada estetik tarbiya vazifalarini hal etishda yordam beradi.

Nafosat tarbiyasiga doir bilim va malakalar asosan dars jarayonida – o'qish, musiqa, ona tili, tabiat, tasviriy san'at, tarix, geografiya va jismoniy tarbiya kabi darslarda beriladi. O'qish darslarida nafosat tarbiyasi ifodali o'qish, texnika vositalaridan foydalanish, did bilan chizilgan rasmlar va sahna o'yinlari orqali o'quvchi ongiga singdirilib boriladi. Shuningdek, turli janrdagi badiiy asarlarni o'qish, she'rlarni yodlash, jumladan, ertak, rivoyat, hikoyatlarni o'rganish orqali bola so'z qudratidan zavqlanadi, hayajonlanadi, ta'sirlanadi. O'zini sirli voqealar ichida yurgandek his etadi, butun vujudi quloqqa aylanadi, turli kechinma, kayfiyat, his-tuyg'u qalbini qamrab oladi. So'z qudrati uni sehraib, butunlay o'ziga jalb etadi, ergashtiradi.

Nafosat tarbiyasi vositalaridan eng muhimi san'atdir. San'atning barcha tur va janrlari o'ziga xos ta'sir kuchiga ega.

Yosh o'sa borgan sayin bolada san'atning u yoki bu turiga qiziqish o'zgarib turadi. San'atning eng ta'sirchan turlaridan biri musiqadir. Bola hali yozish, o'qish, chizishni bilmagan paytda ham musiqaning shrli to'ldinini qabul qilishi, ulardan oziqlanishi mumkin. Musiqaning ilk ta'siri ona allasi bilan bog'liq. Ona allasi mayin, jozibali, shirador, ta'sirchan bo'lgani uchun ham bola undan orom olib uyquga ketadi. Musiqa bolaning eshitish qobiliyatini yaxshilaydi, uning ruhiyatiga yumshoqlik, fe'l-atvoriga muloyimlik bag'ishlaydi. Haqiqiy musiqa asarlari ta'sirida ulg'aygan bola o'rtoqlari orasida ajralib turadi.

San'atning ikkinchi bir turi -- tasviriy san'at ham nafosat tarbiyasida muhim o'rin tutadi. Rasm chizishga bo'lgan qiziqish aksariyat bolalarda yoshlikdanoq boshlanadi. Rasm chizishga bo'lgan havas bolalarda ijodkorlik qobiliyatini tarbiyalaydi, xotirasini shakllantiradi, xayolning o'sishiga yordam beradi. Go'zallik va xunuklikka bo'lgan o'z munosabatini bola o'zi chizgan rasmlari orqali ifodalashga harakat qiladi. Bola o'zi yaxshi ko'radigan kishisini yoki biror narsani chiroyliroq va nafisroq chizishga harakat qilsa, yomon ko'rganini masxaralash shaklida chizishga intiladi. Biz bola hayotidagi bu jarayonni puxta bilib olib, unga yordam berishimiz lozim.

O'quvchilarga estetik tarbiya berish yo'llari va vositalari quyidagilardir. Sinfidan va maktabdan tashqari ishlar:

- Muzeylarga, san'at yodgorliklariga, rassom va xaykaltaroshlarning ustaxonalariga ekskursiya qilish.

- Rasm chizish to'garaklari.

- Loy va plastilindan turli buyumlar yasash, yog'ochga arralab nafis gullar solish, ganchga o'yib naqsh solish to'garaklari.

- Badiiy kashtachilik to'garaklari

- Raqs to'garaklari.

- Konkurslar, san'at bayramlari.

- Marka, gugurt etiketkalari, otkritkalarni yig'ish.

- Badiiy adabiyot bilan tanishib borish.
- Kino, teatr, sirk san'ati bilan tanishish.
- Kiyim - bosh estetikasi va h.k.

Estetik, ya'ni go'zallik tarbiyasini singdirishning ahamiyati katta. Bunday tarbiya, avvalo, yoshlarni turmushdagi go'zallikni tushunish, his etish orqali ma'lum bir kayfiyatni shakllantiradi. ularda go'zallikdan zavqlanish, xunuk qiliq, xatti-harakatlardan nafratlana olish qobiliyatini paydo qiladi. kishilarni ma'naviy fazilatli bo'lishga yetaklaydi. Xullas, estetik did, estetik qobiliyat, hissiyot madaniyati birdaniga paydo bo'lmaydi, tabiatdan tayyor holda berilmaydi. Har qanday insoniy qobiliyat qatorida go'zallik tuyg'usi ham tarbiyalash, rivojlantirish, takomillashtirishga muhtojdir. Bularning hammasida inson go'zalligi namoyon bo'ladi.

Xalqimiz «Yaxshi husningni yomon xulqing buzadi», deb bekorga aytmagan. Tarbiyashunos alloma Abdulla Avloniy o'zining «Turkiy guliston yohud axloq» asarida insonlarga, ayniqsa, xotin-qizlarga yarashqli «nazorat» fazilatiga alohida urg'u berib, shunday degan: «Nazorat» deb a'zolarimizni, kiyimlarimizni, asboblarimizni pok va toza tutmoqni aytilur. Poklik zehn va idrokni keng va o'tkir qilur. Xalq orasida e'tibor va shuhratga sabab bo'lur. Poklik ila har xil kasallardan qutulib, jonimizning qadrini bilgan bo'lurmiz. Pok bo'lmoq salomatligimiz, saodatimiz uchun eng kerakli narsadir. Yirtiq, eski kiyimlar kiymoq ayb emas, yangi kiyimlarni kir qilib, yog'ini chiqarib yurmoq zo'r ayb va gunohdir.

BARKAMOL SHAXSNING MEHNAT TARBIYASI

Reja:

1. Mehnat- inson moddiy va ma'naviy hayotining asosi.
2. Xalq pedagogikasi va buyuk allomalar mehnat va mehnatsevarlik haqida.

3. Maktabda mehnat tarbiyasining mazmuni, vazifalari.

4. Oilada bola mehnati va unga qo'yiladigan talablar.

Bolalar, o'smirlar va yoshlar asosan jamoada mehnat qiladilar.

Shuning uchun ham mehnat faoliyati jamoatchilikni, o'zaro yordamini do'stlik va o'rtoqlikni, o'zaro mas'uliyatni tarbiyalashga yordam beradi.

Mehnat faoliyati doimo ma'lum jismoniy va psixik zo'r berish bilan bog'langan bo'lib, bu irodaviy fazilatlarini namoyon qilishni talab qiladi. Shuning uchun ham to'g'ri tashkil etilgan mehnat faoliyati maqsadga intiluvchanlik, qat'iyatlilik, intizomlilik, uyushganlik, chidamlilik va hokozolarni tarbiyalashga yordam beradi.

Mehnatga o'rgatish I-sinfдан boshlanadi. Bu fan mazmuniga texnika mehnatiga va qishloq xo'jaligi mehnatiga o'rgatish kiradi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarga quyidagi mehnat tanishtiriladi.

Bolalar bunda mehnatda foydalangan materiallarining xususiyatlari haqida, asboblardan muomala qilish qoidalari haqida bilim oladilar. Qishloq xo'jalik mehnati bilan shug'ullanganlarida esa, ular o'simliklarning hayoti haqida, ularni parvarish qilish qoidalari va usullari, ularni o'stirish haqida, mo'l hosil yetishtirish yo'llari to'g'risida bilim oladilar.

Boshlang'ich sinflarda bolalarni mehnatining har xil turlari asosiy o'rinni egallaydi. Ammo to'g'ri tashkil qilingan jismoniy mehnatga o'rgatish aqliy mehnat bilan chambarchas bog'langan holda bo'lishi lozim.

Bolalarni kuzatish shuni ko'rsatadiki, ularda narsalarni qo'l bilan ushlab ko'rish va qo'l bilan biror narsa qilish ehtiyoji bo'ladi.

Bolalar qoʻl ishlarini, odatda, qiziqib va berilib bajaradilar. Shu ishni bajarish jarayonida ularda turli savollar tugʻiladi va shu savollarga javob topishga intiladilar. Ularning zehni oʻsa boradi, har narsani bilishga qiziqish rivoj topadi, tafakkuri faollashadi.

Kichik yoshdagi oʻquvchilar hayotida oʻyin ham katta oʻrin tutadi. Kichik yoshdagi oʻquvchilar boʻsh vaqtlarining koʻp qismini oʻyin bilan oʻtkazadilar. Oʻyin mehnatdan ajratilgan bir narsa emas. Zotan oʻyinning oʻzi ham kishilik jamiyatida mehnatdagi harakatlarga taqlid qilishdan kelib chiqqan.

Bolalarga axloq tarbiyasi berishda jismoniy mehnatning ahamiyati kattadir. Oʻquvchilarning mehnatda ishtirok qilishi ularning axloqiy sifatlarini, xulq-atvorlarini va xatti-harakatlaridagi yaxshi odatlarini tarbiyalamoq uchun, ayniqsa, qulay sharoit yaratib berishni koʻrsatib oʻtish kerak.

Boshlangʻich sinflardayoq mehnat taʼlimi mazmuniga bogʻliq tarzda oʻquvchilar maktab atrofidagi ishlab chiqarishlar bilan tanishadilar, texnologiyasi uncha murakkab boʻlmagan korxonalarga, dalalarga, sabzavot ekilgan yerlarga, bogʻlarga ekskursiyaga boradilar. Oʻquvchilarning ijtimoiy foydali ishi quyidagicha amalga oshiriladi:

Avvalo oʻquvchilarning ijtimoiy foydali ishi oʻqish sifatini oshirishi uchun kurashga yoʻnaltirilgan boʻlishi kerak. Soʻngra oʻquvchilarning ijtimoiy ishi ongli intizom uchun kurashga qaratilishi lozim.

Hilma-xil maʼdaniy-oqartuv ishlar oʻquvchilarning ijtimoiy ishlarida katta oʻrin tutadi. Maktabda oʻtkaziladigan bu ishlar siyosiy axborot berib turishdan, turli mavzularda ertaliklar va kechalar oʻtkazishdan, devoriy gazetalar chiqarishdan va hokozolardan iboratdir.

Maktabning sanitariya-gigiyena sohasidagi ijtimoiy ishi sanitariya-gigiyena qoidalariga rioya qilish uchun, oʻquvchilar orasida shaxsiy koʻnikmalari hosil qilish uchun, yaxshi ovqatlanish uchun, maktab binosining ozoda saqlanishi uchun,

o'quvchilarning butun kun bo'yi to'g'ri gigiyena qoidalariga rioya qilishlari uchun kurash olib borishdan iboratdir.

Qishloq xo'jalik ishlarini bajarishga yordamlashish, foydali yovvoyi o'simliklarini to'plash, temir-tersaklar yig'ish bolalar bog'chalari uchun asbob-uskunalar, o'yinchoqlar yasab berish va shu kabi ishlarda bolalarning ishtirok qilishi ijtimoiy ko'nikmalarni tarbiyalashning ajoyib maktabidir. Bu o'z natijasi bilan moddiy ahamiyatga ega bo'lgan narsalar yaratib beruvchi mehnatdir. O'z-o'zidan ma'lumki, bolalarga beriladigan har qanday topshiriq ular, uddalay oladigan bo'lishi lozim.

O'quvchilarning o'z jamoalarida turli tashkiliy ishlarni bajarayotganlari ham ijtimoiy ishlar qatoriga kiradi.

Bola ro'zg'orda mehnat qilishni o'z-o'ziga xizmat ko'rsatishdan boshlaydi. Bolaning o'ziga kerakli ishlarni qilishga o'rgatishni mehnat tarbiyasining birinchi bosqichi deb hisoblash mumkin. Birinchi galda bola o'ziga boqishni va o'z buyumlarini tartibli hamda toza tutish ko'nikmalarini o'zlashtirib oladi. O'quvchi o'z kiyimlarini yaxshilab taxlab qo'yishni, oyoq kiyimlarini tozalashni, uncha murakkab bo'lmagan ba'zi kiyimlarini yuvish, dazmollashni bilishi kerak. O'quvchilarning barchasi xonalarni shamollatib turishga, buyumlarning changini artishga, supurish-sidirishga va shu kabi ishlarga odatlantiriladi. O'quvchi idish-tovoqlarni yig'ishtirib olishga va yuvishga o'rgatiladi, dasturxon tuzashda qatnashadi.

Har bir bola ham oilada, ham maktabda ro'zg'ordagi qo'lidan keladigan jismoniy ishga jalb qilinishi, bu sohada uning zimmasiga yuklashgan muayyan vazifalari bo'lishi kerak. Bu mehnatda kun sayin muntazam ravishda qatnashib o'rttirilgan tajriba tufayli bunday mehnat bola uchun odatga aylanadi, bola o'zi uchun hamda tevarak-atrofidagi kishilar uchun foydali ekanligini anglab turishi unda mamnuniyat hislarini uyg'otadi.

Oilada, maktabda, jamoat tashkilotlarida mehnat tarbiyasining quyidagi vazifalari hal qilinadi:

1. Mehnatning zarur ekanligiga e'tiqod hosil qilish, mehnatga

har bir kishining ehtiyoji sifatida qarashni tarbiyalash.

2. Mehnatga qiziqish va muhabbatni oshirish, mehnatsevarlik singari xarakter hislatini tarbiyalash.

3. Bolalar va o'smirlarni mehnatning turli-tuman malaka va ko'nikmalari bilan qurollantirish va shu asosda ularda mehnat qilish va g'ayrat bilan ishlash odatini tarbiyalash.

4. Zarur mehnat madaniyatini singdirish. Maktab ustaxonasidagi tartib-qoidaga rioya qilish, materiallardan, asbob-uskunalardan mohirona foydalanish, har bir ishni oxiriga yetkazish. Bularning hammasi mehnat madaniyatining ko'rsatkichlaridir.

5. Hamma hunar va ixtisosdagi mehnat ahllariga hurmat tuyg'usini tarbiyalash.

6. O'zgarlar mehnatiga to'g'ri va ongli munosabatni shakllantirish.

7. Oilada va maktabda mehnat natijalariga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni tarbiyalash.

8. O'quvchilarni kasb tanlashga yo'llash.

9. O'quvchilarda mehnat faoliyatining ijtimoiy ahamiyatiga molik motivlarni shakllantirish, ya'ni o'quvchilarning Vatan oldidagi burchini his qilish, mehnat qilish zarurligini anglash, mehnat jarayonlari bilan qiziqish kabi motivlarga amal qilishlariga erishish darkor.

10. Mehnatda o'rtoqlarcha hamkorlikka intilishni, qoloqlarga yordam ko'rsatishga tayyor bo'lish va yordam ko'rsata bilishni tarbiyalash.

Mehnat inson hayoti, uning farovon turmush kechirishi uchun hamisha asos bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi. Mehnat – farovon va baxtli hayot kechirishning eng asosiy sharti bo'lganligi sababli hamma fuqarolar uchun majburiydir. Mehnat odamlarning biror maqsad uchun sarflagan vaqti, aqliy va jismoniy kuchi yoki zarur faoliyatidir. Mehnatsiz yashash mumkin emas. Mehnat, asosan, ikki turli bo'ladi: aqliy mehnat va jismoniy mehnat. Insoniyat qo'llari yordamida jismoniy kuch sarflab amalga

oshiriladigan ishlar jismoniy mehnatni tashkil qiladi. Jismoniy mehnatni aqliy mehnatdan ajralgan holda tushunish mumkin emas. Jismoniy mehnat aql yordamidagina mazmunli, yaxshi sifatli va mahsuldor bo'ladi: aqlli odam ketmon chopsa ham, traktor haydasa yoki ishlab chiqarish korxonasida biror jismoniy vazifani amalga oshirsa, uning ishi yaxshi natija beradi. Aql aralashmagan ishning mahsuli bo'lmaydi.

Aqliy mehnat egalari – o'qituvchilar, shifokorlar, olimlar, shoir-yozuvchilar, noshirlar va boshqalar bo'lib, ular ma'naviyat egalari. Agar jismoniy mehnat egalari jamiyatni iqtisodiy tomondan ta'min etishsa, aqliy mehnat egalari insoniyatning ma'naviy yuksalishiga xizmat qiladilar.

O'quvchilarning mehnat tarbiyasi dastlab oilada, maktabda o'quv-tarbiya ishining butun tizimida, bolalarning ommaviy tashkilotlari faoliyatida, ishlab chiqarish jamoalari mehnatida ishtirok etishlari orqali amalga oshiriladi. Bolalar yoshlik chog'laridan boshlab, tevarak-atroflaridagi kishilarning turli-tuman ishlariga qiziqadilar, kattalarga dastyorchilik qiladilar. Bu ishni har tomonlama rag'batlantirib, qo'llab-quvvatlab turish foydalidir. Maktabda mehnat tarbiyasining yaxshi borishi maktabgacha tarbiya yoshidan boshlab kichikintoylarga mehnat tarbiyasi berib borishga bog'liqdir. Bolalar qo'llaridan kelgancha oiladagi ro'zg'or yumushlarida ota-onalariga yordam berib, dastyorchilik qiladilar. Chunonchi, hovli-joylarni supurib, saranjom-sarishta qilish, tomorqadagi ekin-tikin, mol-hollarga qarash, mehmon kutish, bozor-o'char qilish, o'zidan kichik ukalariga qarash kabi ishlarda ko'maklashadilar. Bolalarga kattalarning mehnati, kasb-hunarleri to'g'risida so'zlab berish, ularning mehnatini hurmat qilish lozimligini tushuntirib borish ham zarur.

ESTETIK TARBIYANING VAZIFALARI

- **ESTETIK DIDNI SHAKLLANTIRISH;**
- **ESTETIK EHTIYOJLARNI TARBIYALASH;**
- **ESTETIK IDROK VA HISSIYOTNI SHAKLLANTIRISH;**
- **ESTETIK IDEALLARNI TARKIB TOPTIRISH;**
- **ESTETIK QOBILIYATNI RIVOJLANTIRISH.**

ESTETIK TARBIYA YO`NALISHLARI:

- **TABIAT GO`ZALLIGI;**
- **SAN`AT GO`ZALLIGI;**
- **MULOQOT MUNOSABAT GO`ZALLIGI;**
- **TURMUSH GO`ZALLIGI;**
- **MEHNAT GO`ZALLIGI;**

BARKAMOL SHAXSNING JISMONIY TARBIYASI

Reja:

1. Jismoniy tarbiyaning maqsad va vazifalari.
2. Jismoniy tarbiyaning vositalari.
3. Oʻquvchilarga jismoniy tarbiya berish yoʻllari va vositalari.

Jismoniy tarbiyaning maqsadi har tomonlama chiniqqan, mard, sabotli, qatʼiyatli, sogʻlom avlodni shakllantirishdan iborat.

Mashhur yunon donishmandi Aflotun baxt haqida zikr etib, "Inson uchun birinchi baxt-uning sogʻligʻi, ikkinchisi - goʻzalligidir" degan ekan. Chindan ham sihat-salomatlik hamma boʻliklar manbaidir. Nasl-nasabi sogʻlom va maʼnaviyati yuksak xalqning avlodlari ham sogʻlom-baquvvat, iymon - eʼtiqodli va sadoqatli boʻladiki, bu baxt ona-Vatanning shuhrati va qudratining zoʻr omiliga aylanadi. Xalqning ana shunday baxt-saodati uchun sogʻlom avlod kerak.

Sogʻlom avlod deganda biz ham jismoniy, ham maʼnaviy tomondan yetuk, bardam, har ishga qodir, ilgʻor, madaniyatli kishilarni koʻzda tutamiz. Darhaqiqat, shunday noyob fazilatlarga ega avlodni tarbiyalab voyaga yetkazayotgan xalq kelajakka ochiq koʻz, yorugʻ yuz, katta ishonch bilan qaraydi. Inson hayotining dastlabki yillaridanoq jismoniy tarbiya bilan shugʻullanib, chiniqishni oʻrganmogʻi zarur.

Jismoniy tarbiyaning asosiy maqsadi barcha aʼzolari sogʻlom oʻsishini taʼminlash borasida ularni aqliy va jismoniy mehnatga, shuningdek vatan mudofaasiga tayyorlashdir.

Jismoniy tarbiya kishilarga katta taʼsir koʻrsatib, salomatligini mustahkamlaydi, ishlash qobiliyatini oshiradi, uzoq umr koʻrishga yordam beradi. Sport har qanday yoshda ham qaddi-qomatni tarbiya qilish, kuch-quvvatni saqlab turishning ajoyib vositasidir. Sport dam olish bilan mehnatni almashtirib turish manbai boʻlib ham xizmat qiladi. Shu sababli ham ijtimoiy holatidan hozirgi kunimizga qadar jismoniy tarbiya avlodlar kamolotini taʼminlovchi vosita deb hisoblanadi. Demak, oʻsib kelayotgan yosh avlodning jismoniy barkamolligini taʼminlash faqat ota-ona, maktabning ishigina boʻlib qolmasdan,

balki davlat ahamiyatiga molik ish hamdir.

Jismoniy tarbiya mazmuni jismoniy kamolot, jismoniy holat diagnostikasi; jismoniy tarbiya madaniyati, sport ishlari, jismoniy ma'lumot tushunchalarida o'z ifodasini topadi. Jismoniy kamolot yosh avlod ichki a'zolarining o'zgarishi, o'sishidir. Birinchi navbatda, yurak va o'pka, shuningdek, asab va harakat tizimi, tana shaklining, o'zgarishi, teri-muskul tizimi og'irligi, tananing mukammal rivojlanishidir. Pedagogik tushunchada jismoniy kamolot degani insonni jismoniy ma'lumotining o'sib borishida, yani oddiydan murakkabga, pastdan yuqoriga, nomukammallikdan-mukammallikka tomon bo'lgan o'zgarishlar tushuniladi.

Jismoniy madaniyat jismoniy tarbiyaning tarkibiy qismidir. Shu bilan birgalikda jismoniy madaniyat, inson va madaniyat mazmuniga quyidagilar kiradi:

1. Inson a'zolarining tuzilishi va ularning funksional kamoloti. Ichki a'zolar, nery va harakat, suyak-muskul tizimi, badanning uyg'unligi va ularning funksional faoliyatini boshqarish.

2. O'quvchilarning sog'lig'ini mustahkamlash.

3. Gigiena qoidalariga ko'nikish.

4. Bo'lajak avlodning jismoniy va fiziologik sifatlarini kasb ahamiyati jihatidan shakllantirish, ish qobiliyatlarini oshirish.

5. O'quvchining jismoniy va yosh xususiyatlari uchun sharoit yaratish.

6. O'quvchilarda iroda, chidamlilik, qat'iy intizom, do'stlik hissini kamol toptirish.

7. Shaxsiy jismoniy qobiliyatlarini tarbiyalash.

Ko'rinib turibdiki, jismoniy tarbiya mazmuni benihoya kengdir. Bu vosita yoshlarimizning turmush tarzini, jismoniy madaniyat va sport asosida mazmunli shakllanishini ta'minlaydi.

Jismoniy tarbiya- kishi organizmining morfologik hamda funksional jihatdan takomillashishiga, hayotiy muhim harakat ko'nikmalarini hosil qilish va mukammallashtirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayondir.

Jismoniy rivojlanish - bu hayot va tarbiya sharoiti ta'sirida takomillashib boruvchi inson organizmining biologik funktsiyalarining vujudga kelishi hamda o'zgarish jarayonidir.

Jismoniy madaniyat - ancha keng tushuncha bo'lib, jamoatchilik yutuqlari, jismoniy tarbiya vosita va metodlarining barchasini qamrab oladi.

O'quvchilarni jismoniy tarbiyalashning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- bola sog'lig'ini mustahkamlashga, chiniqtirishga, aqliy hamda jismoniy ish qobiliyatini oshirishga yordamlashishdan;

- hayot uchun zarur harakat faoliyatlarini: yurish, yugurish, sakrash, emaklash, tirmashib chiqish, otish, ilish, irg'itish, suzish, tana a'zolarini harakatlantirish, saflanish va qayta saflanishni shakllantirib borishdan;

- jismoniy, axloqiy va irodaviy sifatlarni, mustaqillik va faollikni tarbiyalashdan;

- bolalarning maqsadga yo'naltirilgan harakat faolligi uchun sharoitlar yaratib berishdan;

- o'yin faoliyatini kengaytirishdan;

- jismoniy mashqlarni aniq va nafis bajarishga o'rgatish, harakat ifodaliligini tarbiyalash va bo'shashish mashqlarini bajara bilishga o'rgatishdan;

- axloq madaniyati ko'nikmalarini shakllantirishdan;

- jismoniy mashqlar va sport bilan muntazam shug'ullanishga bo'lgan qat'iy qiziqish, odatini mustahkamlashdan;

- to'g'ri qaddi - qomatni shakllantirish va yassi oyoqlikka qarshi kurashishga yordamlashishdan;

- jismoniy mashq va o'yinlar bilan shug'ullanish hamda asosiy gigiyenik talablarning ahamiyati haqidagi tushuncha va bilimlarni shakllantirishdan.

Bu vazifalarni hal etish uchun jismoniy tarbiya bo'yicha ishlarni shunday tashkil etish kerakki, bolalar o'zlaridagi mehnatsevarlik, chidamlilik, jasurlik tashabbuskorlik xislatlarini to'la namoyish qila olish hamda harakatli o'yinlar va jismoniy mashqlarni yanada sevib, o'z yutuqlarini yanada takomillashtira olish imkoniga ega bo'lsinlar. Bulardan tashqari, zarur bo'lgan gigiyenik sharoitlarni yaratish, bolalarning yetarli darajada ochiq havoda bo'lishlarini ta'minlash, o'z vaqtida ovqatlanishini tashkil etish zarurdir.

Harakat sifatlarini rivojlantirish va harakat ko'nikmalarini shakllantirish jismoniy tarbiya darslarida maktab uchun kun

tartibida qo'yilgan jismoniy – sog'lomlashtirish tadbirlari asosida amalga oshiriladi. Katta tanaffuslarda o'tkaziladigan harakatli o'yinlar, sayrlar, sinfdan tashqari olib boriladigan ishlar, sport to'garaklarida, shuningdek, sport bayramlarida, sport musobaqalarida, uchrashuvlarda olib boriladigan tadbirlar shular jumlasidandir.

Jismoniy tarbiya bo'yicha mashg'ulotlar ochiq havoda, sport zalida yoki shu maqsadga muvofiq ajratilgan xonalarda o'tkaziladi. O'zbekistonning iqlim sharoiti mashg'ulotlarning ko'pini ochiq havoda o'tkazish imkonini beradi. Bordi-yu, mashg'ulotlar zalda o'tkaziladigan bo'lsa, mo'ljallangan xona ozoda va shamollatilgan bo'lishi kerak.

Jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilar albatta sport kiyimida bo'lishlari kerak. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida hamma o'quvchilar ishtirok etishlari kerak. Agar darsdan vaqtincha ozod qilingan o'quvchilar bo'lsa, ular ham albatta ishtirok etishlari kerak, chunki ular o'qituvchiga darsga tayyorgarlik ko'rishda qo'llaridan kelgan yumushlari bilan ko'maklashadilar. Dars jarayonida bolalar qo'l, oyoq, tana muskullari uchun umumrivojlantiruvchi mashqlarni o'rganadilar, oddiy saflanish va qayta saflanish malakalarini egallaydilar, to'g'ri, yengil yurish va yugurishni, akrobatik mashqlarni, sakrash va irg'itishni, tirmashib chiqish va oshib o'tishni, turli harakatli o'yinlarni bajarishni bilib oladilar.

Jismoniy mashqlar o'rgatilayotganda to'g'ri tushuntirish va ko'rsatishga erishish, mashqlarning murakkabligi va ketma-ketligini hisobga olish, mashqni ongli ravishda bajarishga odatlantirish zarur. Agar bola biror harakatni bajarishda orqada qolayotgan bo'lsa, unga shu mashqni kuni uzaytirilgan guruhda, uyda ota-onalari bilan bajarish tavsiya etiladi, ammo mazkur harakat oldindan sinfdan to'g'ri ko'rsatilib berilishi shart.

Avvalo shuni ta'kidlab o'tish kerakki, bolani rivojlanishi atrof muhitga, hayotning qanday tashkil etilishiga, tarbiyasiga, shu jumladan, jismoniy tarbiyasiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir. Tez bo'yiga o'sish kichik yoshdagi maktab bolalari uchun xarakterlidir.

Kichik maktab yoshdagi bolaning bosh miyasida asab to'qimalarining rivojlanishi tugallanib, endi uning miyasi tashqi

ko'rinishidan ham, og'irligi jihatidan ham kattalarning miyasiga yaqinlashib qoladi. Shunday bo'lsa-da, bu yoshdagi bolalarga ehtiyohtkorlik bilan murojat qilish kerak, chunki ularning asab sistemasi juda tez rivojlanadi.

Bu yoshdagi bolalar odatda suyak sistemasining ko'pgina suyaklarida hali rivojlanish tugallanmaganligi bilan ajralib turadilar. Lekin ularda qo'l, barmoqlari juda tez rivojlanadi. Muskul hujayralarining o'sishi esa muskul to'qimalarining kengayishi hisobiga bo'ladi.

O'qituvchi nafaqat pedagogik jihatdan kamol topgan bo'lishi, balki tashqi ko'rinishi jihatdan ham sport formasini egallagan bo'lishi katta ahamiyatga ega. U sohaning xususiyatiga ko'ra oddiylikka va harakatda ifodalilikka, qaddi-qomatning chiroyli bo'lishiga, yengil va chiroyli yurishga ega bo'lishi kerak. Bulardan tashqari u madaniyatli bo'lishi, yurish-turishi bilan shug'ullanuvchilarda estetik zavq uyg'ota olishi lozim. O'qituvchi ma'naviy boy, quvnoq, xushmuomala, pedagogik nazokatli bo'lishi kerak. U o'quv jarayoni va sinfdan tashqari ishlarni rejalashtirishni mukammal bilishi. Vatanimiz va chet ellarda sodir bo'layotgan sport ishlaridan muntazam xabardor bo'lishi zarur. Buning uchun esa u muntazam ravishda o'zining sport va pedagogik mahoratini oshirib borishi kerak.

Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti o'quvchilar umumiy tayyorgarligiga, saviyasiga qo'yiladigan zaruriy minimal talablar darajasini belgilab beradi.

Davlat ta'lim standarti ta'lim mazmuni, shakllari, vositalari, usullarini, uning sifatini baholash tartibini belgilaydi.

Davlat ta'lim standartiga asosan o'quvchilar sog'lomlashtirish va jismoniy tarbiyaga oid quyidagi bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlari shart:

- ovqatlanish gigiyenasini bilish va unga rioya qilish;
- o'zini-o'zi tibbiy nazorat qila olish;
- jismoniy mashqlarni bajarish qoidalarini bilish;
- asosiy turkum harakatlar ko'nikmalariga ega bo'lish;
- gimnastika mashqlarini bajara olish;
- saflanish, yugurish, uzunlikka va balandlikka sakrash, - muvozanat saqlash, osilish va tayanish mashqlarini bajara olish;

- harakatli o'yinlarni va sport o'yinlaridan biror turini o'ynay olish;

- jismoniy tarbiya bo'yicha mustaqil mashg'ulotlar o'tkazish uchun zaruriy bilimga ega bo'lish;

- o'zini o'zi jismoniy jihatdan nazorat qilishning asosiy ko'nikmalariga ega bo'lish;

- organizmning asosiy tizimlari-sistemalariga jismoniy mashg'ulotlarning ta'sirini bilish;

- uzoq davom etadigan yugurishda o'zini o'zi nazorat qilish usullaridan foydalana olish;

- chidamlilikni oshirishga qaratilgan mashqlarni mustaqil bajarish qoidalarini bilish va ularga amal qilish;

- saflanish mashqlarini bajara olish;

- 100 m gacha bo'lgan masofaga yugurish, 60-100 m masofaga bosqich bilan estafetali yugurish, 2 km masofaga notekis joylar bo'ylab bir me'yorda sekin yugurish mashqlarini bajara olish;

- Yugurib kelib uzunlikka "oyoq bukish" usulida sakrash mashqlarini bajara olish;

- Gimnastika, umumrivojlantiruvchi mashqlar va sodda akrobatika mashqlarini bajara olish.

Maktablarimizda jismoniy tarbiya asosan jismoniy tarbiya darslari orqali amalga oshiriladi. Jismoniy tarbiya darsi quyidagicha tashkil qilingan bo'lishi:

- bir maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi;

- ta'limiy va tarbiyaviy xususiyatga ega bo'lishi;

- jismoniy sifatlarni, to'g'ri qaddi-qomatni rivojlantiruvchi bo'lishi kerak.

Bu talablarni amalga oshirish uchun o'qituvchi:

- o'quv ishlarni puxta rejalashtirishi;

- har bir darsga chuqur o'ylagan va ijodiy yondashgan holda tayyorlanishi;

- dars vazifalari va mavzu asosida mashqlarni to'g'ri tanlab olishi;

- mashqlarni chiroyli, aniq, to'g'ri ko'rsatishi;

- aytiladigan fikrlarning qisqa va lo'nda bo'lishi uchun harakat qilishi;

- darsning har doim ozoda, chiroyli sport kiyimida o'tkazilishiga erishishi;

- darsda o'qitishning hamma zamonaviy metodlaridan foydalanishi;

- xatolarni o'z vaqtida va to'g'ri aniqlay olishi;

- o'quvchilarga yosh va alohida xususiyatlarini hisobga olgan holda yondashishi kerak.

Jismoniy tarbiya darsi uch qismdan iborat bo'ladi:

1. Tayyorgarlik qismi (5'-10'). Bu qismning vazifasi o'quvchilar jamoasini shakllantirish, diqqatni bir joyga to'plash, organizmni bo'lg'usi ishga tayyorlashdir. Bu vazifalarni hal qilishda quyidagi ish shakllaridan foydalaniladi: saflanish, qayta saflanish, yurish, yugurish, umumiy rivojlantiruvchi mashqlar bajarish, to'satdan beriladigan signallar bo'yicha mashqlar bajarish.

2. Asosiy qism (25'-30'). Bunda harakatlarning umumiy muvofiqligini takomillashtirish, qaddi-qomatni to'g'ri o'stirish, harakat malakalarini egallash, iroda sifatlarini tarbiyalash kabi vazifalar hal etiladi.

3. Yakunlovchi qism (5'-7'). Bu qismda o'quvchilar organizmi nisbatan tinch holatga keltiriladi va keyingi dars yoki dam olishga tayyorlanadi, darsga yakun yasaladi.

Inson jismoniy sog'lom va bardam-baquvvat bo'lsa, hayot go'zalliklarini yaxshi idrok etadi, aql-zakovati yuksala boradi, atrof-muhitni ziyrak bo'lib kuzatadi. Shu nuqtai nazardan, insonning sog'lom-baquvvat bo'lishida badan-tarbiya muhim omil ekani aniq. Demak, bu tarbiya aqliy, axloqiy va estetik tarbiyaning zamini ekan. Ta'bir joiz bo'lsa, bir yerda turib qolgan ko'lmak suv hech foydasiz deyilsa, harakatsiz odam ham ko'lmak kabidir. sharqirab oqqan suvning o'zi go'zal bo'lishi bilan birga, dala-bog'larni yashnatgani kabi, serharakat, jismoniy mashqlar bilan shug'ullanadigan odamning ham o'zi go'zal, ham aqli go'zal, ham odob-axloqi go'zal bo'ladi.

Badantarbiya insonni har tomonlama tetik, hushyor, qobiliyatli qilib kamolga yetkazadiki, donolar jismoniy tarbiya - go'zallik tarbiyasidir, deb bejiz aytishmagan.

Inson jismonan sog'lom, har tomonlama yetuk rivojlanishi uchun ma'lum maqsadni ko'zlagan holda tejamli harakat qilishi, tabiat qo'ynida yoki ozoda-shinam sport zalida harakatli mashqlar bilan shug'ullanishi – bularning hammasi unda nafosat

his-tuygʻusini, aqliy tushunchasini va didini tarbiyalaydi. Shubha yoʻqki, xilma-xil, aniq, ifodali bajarilgan jismoniy mashqlar estetik kechinma, hislarni yuzaga keltiradi. Jismoniy mashqlarni bajarish jarayonida harakatlar maqsadining ham shakli ham mazmun jihatidan bir-biriga mos kelishi esa uning goʻzalligini taʼminlaydi.

Goʻzallik – bu avvalo harakatlarning sodda, yengil, izchil va tugal boʻlishidirki, oʻqituvchi ham, oʻquvchi ham bunga intilsalar, nafosatga erishiladi. Albatta, jismoniy tarbiyaning vazifasi oʻquvchida faqat goʻzallikni idrok etishnigina shakllantirish boʻlib qolmay, balki ularni kishi harakatidagi chinakam goʻzallikni baholay bilishga ham oʻrgatishdir.

Sanitariya-gigiyena omillariga rioya qilish jismoniy tarbiya tizimida alohida oʻrin egallaydi, u bola aʼzolariga foydali taʼsir koʻrsatadi. Jismoniy tarbiya vositalaridan koʻpchiligi oʻquvchining kundalik rejimini tashkil etadi.

Qatʼiy kun tartibiga amal qilish har bir kishi hayotida katta oʻrin tutadi. Bu tana aʼzolarining bir maromda ishlashiga odatlantiradi.

Kun tartibiga rioya qilmaslik – oʻz vaqtida ovqatlanmaslik, yetarlicha uxlamaslik, dam olmaslik, aqliy va jismoniy mehnatning betartibli-bularning hammasi aʼzoi badanni boʻshashtiradi, tana hujayralarining, xususan, bosh miya hujayrasining ishlashini yomonlashtiradi. Ota-onalar va oʻqituvchilar muayyan yoshdagi bola kun tartibining uyda ham, maktabda ham muntazam amalga oshirilishini kuzatib borishlari shart.

Sogʻliqni mustahkamlash, tanani chiniqtirish, bolalarning jismoniy rivojlanish darajasini koʻtarishga tabiatning sogʻlomlashtiruvchi kuchlari: quyosh, havo va suv taʼsiri orqali erishiladi. Tabiat omillaridan jismoniy mashgʻulotlar oʻtkazish hamda mustaqil shugʻullanish uchun muhim vosita sifatida foydalaniladi.

Reja:

1. Ekologiya haqida tushuncha.
2. O'quvchilarga ekologik tarbiya berish

«Ekologiya» soʻzi lotinchadan olingan boʻlib, tom. uy degan ma'nolarni anglatadi. Ekologiya fani hozirda koʻpgina tarmoqlarga ega: oʻsimliklar ekologiyasi, zooekologiya, tuproq ekologiyasi, inson ekologiyasi va boshqalar. Ekologiya fani tanlab olingan bir yoki bir necha obʻyektning yashash sharoitini yoki meʼyorlarini oʻrganadi va yashashning optimal darajasini aniqlashga yordam beradi. Ekologik tarbiya albatta ekologik bilim asosida shakllanadi. Ekologik bilim – bu tirik tabiatning tuzilishi, rivojlanishi, oʻzgarishi, yer yuzidagi tirik jonzotlarning holati, ularning bir-birlari bilan va atrof-muhit oʻrtasida boʻlib turadigan munosabatlarni, tabiiy boyliklarning son va sifatini, hajmini, xillarini hamda ularni saqlash va tejamkorlik bilan foydalanish yoʻllarini oʻzlashtirishdan iboratdir.

Ekologik tarbiya insonda tabiatga nisbatan toʻgʻri. oqilona munosabatni shakllantirish masalasi ustida ish olib boradi.

Ekologik taʼlim va tarbiyaning tub maʼnosi – tabiat va jamiyat oʻrtasidagi doimiy birlik va ularni bir-birlariga bogʻlovchi tabiiy hamda ijtimoiy qonunlarni oʻrganish. hayotga tadbqiq qilishdan iboratdir.

Ekologik taʼlim va tarbiya – bu insonni tabiatga qadam qoʻygan vaqtdan boshlab, butun hayoti davomida tabiatdan ongli ravishda foydalanishga, psixologik, axloq-odob yuzasidan xalqimizning tabiatga hurmat va eʼtibor bilan qaraydigan urf-odatlarini, udumlarini tarbiyalash, tabiiy boyliklarni koʻpaytirish, bogʻrogʻlar, gulzorlar tashkil qilishga undashdan, uning qalbida yaxshi xislatlar uygʻotishdan iboratdir. Insonni oʻrab turgan tabiiy muhit va uning boyliklarini biladigan, undan tejamkorlik bilan foydalanadigan, saqlaydigan, tabiat boyligiga, goʻzalligiga goʻzallik qoʻshadigan, ijtimoiy va tabiiy qonunlarni biladigan bilimdon shaxsni yetishtirish – bu ekologik tarbiya maqsadi. Tabiatga nisbatan hurmat va eʼtibor bilan qaraydigan insonlar.

uning har bir qarich yerida bo'layotgan ijobiy va salbiy o'zgarishlarni sezadi, kuzatadi, tabiatga yordamga boradi, ya'ni yiqilgan butani tiklaydi, kasal hayvonni tuzatadi, davolaydi, iflos suvni tozalashga harakat qiladi, yong'inni o'chiradi va hokazo.

Hozirgi kunda jamiyat ichidagi, jamiyat bilan tabiat o'rtasidagi munosabatlar keskinlashib borayotgan bir davrda, xo'jalikning turli sohalarini rivojlantirish bilan bir qatorda, atrof-muhit muhofazasi va tabiiy boyliklardan tejamkorlik bilan foydalanishga oid chuqur bilimli, ekologik ma'lumotli yoshlarni tarbiyalash davr talabidir.

O'zbek xalqi qadriyatlari orasida tabiatni saqlash, qadriga yetish, chiroyiga chiroy, ko'r kiga ko'rk qo'shish odatlari bor. Inson tabiatdagi har bir giyoh, o't-o'lan, dov-daraxt, parranda-darrandalarni hamda nimaiki kerakli bor narsani zarur deb biladi. Ota-bobolarimiz zilol suvni, buloqlarni, so'lim daraxtzorlarni, qoya-g'orlarni, xosiyatli o't-o'lanlarni, gul-giyohlarni muqaddas bilib asrashga, niyati nopok kishilardan saqlashga, toptamaslikka, oyoq osti qilmaslikka alohida e'tibor berib kelganlar.

Xalq nopok kishilar haqida shunday iboralar qo'llagan: «Daraxt ko'r qilur», «Moling sutdan qolsin», «Parranda ursin» (qarg'ish), «Daraxtga ko'z olaytirma», «Suvga tupurma, iflos bo'ladi», «Yerni toptama, u dunyoliging qolmaydi» kabi naqlar ham bekorga aytilmagan.

Sharq allomalarining tabiat va ekologiya haqidagi fikrlari. Buyuk alloma Muhammad al-Xorazmiy (782-847) risolalaridan birida bunday deb yozadi: «Bilingki, dunyoning ko'zlari yoshlansa, uning boshiga g'am, kulfat tushgan bo'ladi. Odamlar, daryodan mehringizni darig' tutmanglar». Dunyoning yoshli ko'zlari deganda Muhammad al-Xorazmiy nimalarni ko'zda tutgan ekan? Ehtimol, u daryo suvining ortiqcha isrof bo'lishini nazarda tutgandir? U eng avvalo daryo bilan odamlarning bir-birini tushunishlari va til topishishlari, o'zaro mehr-muhabbatli bo'lishlarini nazarda tutgan.

Abu Rayhon Beruniy (973-1048) asarlarida o'simlik va hayvonlarning biologik xususiyatlari, ularning tarqalishi va xo'jalikdagi ahamiyati haqida ma'lumotlar topish mumkin.

Beruniyning ilmiy qarashlari, asosan «Saydana», «Mineralogiya», «Qadimgi avlodlardan qolgan yodgorliklar» kabi asarlarida uchraydi. Olim «Qadimgi avlodlardan qolgan yodgorliklar» asarida Eronning turli tropik o'simliklari va hayvonlarining tashqi muhit bilan aloqasi, ularning xulq-atvori yil fasllarining almashinuvi bilan bog'liq ravishda o'zgarishini misollar bilan tushuntirgan. Beruniy «Saydana» degan asarida 1116 turdagi dori-darmonlarni tavsiflagan. Ularning 750 tasi turli o'simliklardan, 101 tasi hayvonlardan, 107 tasi esa minerallardan olinadi. Har bir o'simlik, hayvon va minerallarning xossalari, tarqalishi va boshqa xususiyatlari keltirilgan. Beruniyning «Qadimgi avlodlardan qolgan yodgorliklar» va «Hindiston» degan asarlarida o'simlik va hayvonlarning tuzilishi hamda ularning tashqi muhit bilan o'zaro aloqasi haqida ham qiziqarli ma'lumotlar keltiriladi.

Zahiriddin Muhammad Bobur (1483-1530) faqat shoirgina bo'lmay, balki podshoh, sarkarda, tarixchi, mashshoq, ovchi va bog'bon, sayyoh va tabiatshunos ham bo'lgan. Boburning eng yirik asari «Boburnoma»dir. Unda shoirning ko'rgan-kechirganlari, borgan joylarining tabiati, boyligi, odamlari, urf-odatlarini, hayvonoti, o'simliklari va boshqalar tasvirlangan. Har bir kasb egasi bu kitobdan o'ziga keragicha ma'lumot topadi. Asar muhim atamalar va toponimik manbalarga boy. Unda yer, suv, havo, turli tabiiy hodisalarga tegishli xalq so'zlari ko'plab topiladi. «Boburnoma»ni o'qigan va o'rgangan har bir kishi uni tabiat va geografiyani yaxshi bilgan o'lkashunos olim yozgan degan xulosaga keladi. Bobur o'lkani bilgan kishilarni hurmat qilgan, ularning qadriga yetgan va ular bilan hamisha maslahatlashgan. «Biron safarga chiqishdan oldin yer, suv bilur kishilarni chorlab, atrof va tomonlar surishtirilar edi», deb yozadi muallif.

BARKAMOL SHAXSGA IQTISODIY TARBIYA BERISH

Reja:

1. Sharq mutafakkirlari iqtisodiy tarbiya haqida.
2. Iqtisodiy tarbiyani amalga oshirish yo'llari va vositalari.

Bolalarga maktab va oila sharoitida iqtisodiy tarbiya berish muammosi ko'pdan buyon pedagogikaning asosiy muammolaridan biri bo'lib kelmoqda. Bozor iqtisodiga o'tilayotgan bir paytda yoshlarda iqtisodiy tafakkurni tarbiyalash ayniqsa muhimdir. Zero hukumatimiz bu to'g'rida g'amxo'rlik ko'rsatmoqda, pedagoglarimiz tadqiqotlar olib borishmoqda. Avvalo, iqtisodiy tarbiya haqida mukammal tushunchaga ega bo'lmoq darkor.

Iqtisodiy tarbiya o'quvchilarda tejamkorlik, mehnatsevarlik, tashabbuskorlik, ishbilarmonlik, iqtisodiy hisob-kitob va ayni shu kabilar haqida fikrlay olish kabi qobiliyatni kamol toptirishdir. Iqtisodiy tarbiya mazmuni sharq mutafakkirlari tomonidan muntazam boyitib kelindi. Chunonchi, Muhammad Ibn Muso Al-Xorazmiy matematika fani inson hayotida asosiy o'rin tutishini alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, kishi hisob ilmini bilish va o'z ishiga pishiq bo'lishi kerak. Shunda u o'z mehnatining natijalarini o'lchovlar orqali aniqlay olishi mumkin.

Abu Nasr Al-Forobiy insonga yashash uchun juda ko'p narsalar kerakligini va ularni vujudga keltirish yo'lida boshqa shaxslarga murojat qilish zarurligini e'tirof etadi. Bu o'rinda olim iqtisodiy aloqa zaruriyatini ko'rsatib o'tgan edi. Darhaqiqat, iqtisodiy aloqa o'rnatish uchun odamlar, davlatlar, jamiyatlar integratsiya yo'lida harakat qiladilar. Hozirgi paytda bu fikr nechog'lik to'g'ri ekanligini Ovro'pa amaliyoti misolida ko'rib turibmiz. Iqtisodiy integratsiya davlatlarga faqat boylik keltiryapti. Al-Forobiy «Baxt-saodatga erishuv haqida» asarida shunday yozadi: «Inson o'z mablag'ini to'g'ri sarflashni bilishi kerak. Pul sarflashda qizg'anchilik qilish xasislikka olib keladi. Pullarni rejasiz ishlatish esa insonni beboshlikka yetaklaydi».

Ko'rinib turibdiki, o'tmish mutafakkirlari maktab va oila sharoitlarida bolalarning iqtisodiy tafakkurini kengaytirish, ularni tejamkorlikka, ishbilarmonlikka, iqtisodiy hisob-kitobga o'rgatishni hayotiy tajriba asosida amalga oshirish lozimligiga e'tibor qaratganlar.

Bolaga iqtisodiy tarbiya berish oiladan boshlanadi. Bola maktabga borgach bu borada puxta bilimlar ola boshlaydi. Abu Ali Ibn Sino o'z asarlarida shu xususda alohida to'xtaladi. «Oila a'zolari – deb yozadi u, – kunlik oziq-ovqatlar uchun yetarli mahsulotlarni oldindan tejamkorlik bilan sarf qiladi. Har bir kishi bug'doy, guruch, mevalarni saqlash yo'llarini bilishi kerak. Ehtiyojga yaroqli narsalarga tejamkorlik bilan munosabatda bo'lish lozim. Ota-ona uvul qilish gunohligini farzandiga yoshligidan nasihat yo'li bilan o'rgatadi».

Ibn Sino bolalarni hayotga tayyorlash uchun ularga hunar o'rgatish kerak deb ko'rsatadi: «Inson hunarni puxta o'rganishi shart. Chunki hunar unga kelajakda ro'zg'or tebratishi uchun asqotadi. Oilada iqtisodiy tarbiya zamirida bolada mehnatsevarlikni shakllantirish yotadi. Bu shunday olib borilishi kerakki, bola o'z mehnatining natijalarini ko'ra bilsin. Shundagina bola o'z imkoniyatidan to'g'ri yoki noto'g'ri foydalanayotganini anglaydi. Hunar egallash yoshlarni mustaqillikka o'rgatadi. Bu jarayonda bola hisob-kitob qilishni ham o'rganadi, ishbilarmonlik va tashabbuskorlik xususiyatlariga ega bo'ladi». Ota-onalar hovli va xonadonlarni tartibga solish, ovqat pishirish, kir yuvish va kiyim-kechakni yamash, ro'zg'or asboblari va uydagi jihozlarni ta'mirlash sohasida bolalar mehnatini tashkil etadilar. Bunda ota-ona yumushlarni bolalarga ularning jismoniy, aqliy, ruhiy imkoniyatlarini hisobga olgan holda topshirishlari kerak. Ota-ona ishni topshirish bilan cheklanmay, bola uni qanday bajarayotganini nazorat qilishi, lozim bo'lsa, maslahat, ko'mak berishi, bolani ruhlantirib turishi maqsadga muvofiqdir.

Tarbiyaning samaradorligini oshirish ko'p jihatdan oila, maktab, jamoatchilik va mehnat jamoalarining bahamjihat kuch-g'ayrat sarflashlariga va o'quvchilarga nisbatan qo'yiladigan talablari bir xil bo'lishiga bog'liq. Bugun maktab partalarida

o'tirgan yoshlar kelgusidagi ulug'vor vazifalarni hal qiladilar. Bas, shunday ekan, yoshlarda shaxsiy va ijtimoiy turmush masalalarini, shuningdek, Vatan mudofaasi, xalqaro munosabatlar va tabiat inijliklari bilan bog'liq ravishda tug'iladigan muammolarni to'g'ri hal etishga yaroqli bo'lgan qobiliyatni, jumladan, tejash va tejamli bo'lish qobiliyatini hozirdan boshlab astoydil shakllantirish va o'stirish g'oyat katta ahamiyatga ega dir.

O'zbekiston davlatining moddiy va ma'naviy o'sish borasidagi iqtisodiy qonuniyati bilan o'quvchilar tabiiy fanlar mazmunida tanishadilar. Jamiyatshunoslik darslarida bolalar xalq farovonligini yuqori darajaga ko'tarish uchun qanday iqtisodiy vazifalar bajarilishi lozimligini o'rganadilar. Kimyo, biologiya darslarida o'qituvchilar yoshlarga mineral o'g'itning iqtisodiy ahamiyatini yaqqol misollar bilan ko'rsatishadi. Yangi texnologiya nima va u sanoatga qanday joriy qilinadi? Fan kashfiyotlari qay darajada iqtisodiy foyda keltirishi mumkin? Shunday savollarga bolalar o'qituvchilar yordamida dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda javob topadilar. Iqtisodiy tarbiyaning qator vazifalari mehnat darslarida amalga oshiriladi. Bu darslar nechog'lik qiziqarli va foydali tashkil etilsa, o'quvchilar shunchalik iqtisodiy bilim va malaka oladilar. Avvalo, bu darslarning mazmuni to'g'ri belgilanib olinishi zarur. Yana bir muhim qoidani nazarda tutish kerak. Mehnat darslari bolalar uchun iqtisodiy bilimlar bilan tevarak-atrofdagi hayotni o'ziga xos tarzda bog'lovchi omil bo'lishi lozim. Masalan, o'quvchilar duradgorchilik mashg'ulotida kerakli asboblari yordamida aniq reja belgilab yog'ochlarni arralaydilar va hisobli o'lchamlar asosida buyum yasaydilar.

Har bir bola oilaning teng huquqli a'zosi dir. Ota-onalar o'z farzandlarini mehnatsevar va tejamkor qilib tarbiyalash uchun quyidagilarga amal qilishlari kerak:

1. Bola o'z ota-onasining qayerda ishlashini va nima ishlab chiqarishini, ishlab chiqarishning butun jamiyat uchun qanday ahamiyati borligini bilishi kerak.

2. Bolani oila byudjeti bilan mumkin qadar ertaroq tanishtirish lozim.

3. Agar oilaning moddiy sharoiti juda yaxshi bo'lsa, bolani o'z tengdoshlari oldida bunday yaxshi sharoit bilan g'ururlanish va maqtanishga odatlantirmaslik kerak.

4. Ota-onalar bolalarining halol, rostgo'y va sofdillikka odatlanishlarini diqqat bilan kuzatib borishlari kerak.

5. Oilada tejamkorlik va ehtiyotkorlik tarbiyasini to'g'ri tashkil etib, eskirib qolgan narsalarni yaxshilab ta'mir qilib, yangisini sotib olish vaqtini cho'zish va shu yo'l bilan ota-onalar yoki oilaning boshqa a'zolari topgan pulning ma'lum qismini tejab qolish mumkin bo'ladi.

6. Bola faqat o'z xonadonidagi buyumlarnigina ehtiyot qilib qolmay, balki boshqa kishilarning buyumlarini va ayniqsa, ko'pchilik foydalanadigan buyumlarni ham ehtiyot qiladigan bo'lishi lozim.

7. Tejab-tergab ish ko'rish odatlarini bolada mumkin qadar ertaroq tarbiyalamoq kerak. Odat mashq qilish bilan hosil bo'ladi. Shu yo'l bilan bolada buyumlarni tejab-tergab tutish istagini doimo rag'batlantirib turish kerak.

8. Pulni tejab-tergab sarflash, ayniqsa, muhimdir.

O'quvchilarning mehnat tarbiyasi dastlab oilada, maktabda o'quv-tarbiya ishining butun tizimida, bolalarning ommaviy tashkilotlari faoliyatida, ishlab chiqarish jamoalari mehnatida ishtirok etishlari orqali amalga oshiriladi. Bolalar yoshlik chog'laridan boshlaboq, tevarak-atroflaridagi kishilarning turli-tuman ishlariga qiziqadilar, kattalarga dastyorchilik qiladilar. Bu ishni har tomonlama rag'batlantirib, qo'llab-quvvatlab turish foydalidir. Maktabda mehnat tarbiyasining yaxshi borishi maktabgacha tarbiya yoshidan boshlab kichkintoylarga mehnat tarbiyasi berib borishga bog'liqdir. Bolalar qo'llaridan kelgancha oiladagi ro'zg'or yumushlarida ota-onalariga yordam berib, dastyorchilik qiladilar. Chunonchi, hovli-joylarni supurib, saranjom-sarishta qilish, tomorqadagi ekin-tikin, mol-hollarga qarash, mehmon kutish, bozor-o'char qilish, o'zidan kichik ukalariga qarash kabi ishlarda ko'maklashadilar. Bolalarga kattalarning mehnati, kasb-hunarlarini to'g'risida so'zlab berish, ularning mehnatini hurmat qilish lozimligini tushuntirib borish ham zarur.

SHAXSNING KAMOL TOPISH TIZIMIDA SINFDAN VA MAKTABDAN TASHQARI TARBIYAVIY ISHLAR

Reja:

1. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarning mazmun va mohiyati.

2. Sinfdan va maktabdan tashqari ish tashkilotchisining vazifalari.

3. Tarbiyaviy ishlarni olib borishdagi ish usullari.

1. Maktab va maktabdan tashqari muassasalarning tashkiliy shakllarini, mazmuni va maqsadini belgilash bugungi kunimizning barcha qirralarini hisobga olishni talab etmoqda. Sinf va maktabdan tashqari mazkur tarbiyaviy ishlar shaxs kamoloti bosqichlarini belgilab olishga qaratilganligi bilan tavsiflanadi. Mazkur muammoni ijobiy hal etish uchun sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar tizimida quyidagilar bo'lishi lozim:

- ulg'ayayotgan inson shaxsini tarbiyada oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir bola, o'smir va yosh yigitning betakror va o'ziga xosligini hurmatlash. ijtimoiy huquqini e'tiborda tutish zarur:

- milliylikning o'ziga xos an'ana vositalariga tayanish;
- pedagoglar va o'quvchilar o'rtasida o'zaro hurmat munosabatlarini shakllantirish.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar o'quvchilarning darsdan bo'sh vaqtlaridagi o'quv-tarbiya jarayonini to'ldiradi va kengaytiradi, o'quvchilarni mustaqil bilim olishlari, ijodiy qobiliyatlarini, tashabbuskorligini oshirishga imkoniyat yaratadi. Sinfdan tashqari tashkil etiladigan tadbirlarda, jumladan, turli ko'rinishlardagi to'garaklarda fan o'qituvchilari o'z faniga qiziqqan o'quvchilar bilan mashg'ulot o'tkazib, o'quvchilarning qiziqishlarini o'stiradi. Sinfdan tashqari ishlarni to'la qamrab olgan to'garaklar bir necha xilda bo'lishi mumkin:

a) fan to'garaklari;

b) kasb-hunar yo'nalishidagi to'garaklar;

c) sport to'garaklari;

e) sanʼat yoʻnalishidagi toʻgaraklar.

Oʻrta umumtaʼlim maktablarida bu ishlarni sinf rahbari va maʼnaviy- maʼrifiy ishlar boʻyicha direktor muovini uyushtiradi. Maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar bolalarni ijodkorlikka daʼvat etuvchi tarbiyaviy maskandir. Pedagogik tajribalar shuni koʻrsatmoqdaki. hozirgi sharoitda maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni olib boruvchi bolalar uylari, bolalar va yoshlar saroylari, yosh texniklar saroylari, yosh texniklar uylari, yosh tabiatshunoslar uylari, maktab tarbiyasining uzviy davomchisi boʻlib qolishi kerak. Oʻzbekiston Respublikasining «Sinf dan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar Konsepsiyasi» bu ishlarni rejalashtirish, amalga oshirishda asos boʻladi.

2. Sinf dan va maktabdan tashqari tashkil qilingan ishlar oʻquvchilar hayotidagi tarbiyaviy faoliyatni toʻldiradi. Ularning dunyoqarashini toʻgʻri shakllanishiga, axloqiy kamol topishiga koʻmaklashadi. Nazariy bilimlarni amaliyot, ishlab chiqarish bilan chambarchas bogʻlanishiga zamin yaratadi. Sinf dan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar tashkilotchisining vazifalariga quyidagilar kiradi:

- darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va amalga oshirishni nazorat qilish;

- oʻquvchilarning sinf dan va maktabdan tashqari koʻp qirrali ishlarini pedagogik jamoa, oʻquvchilar tashkilotlari, sinf faollari yordamida yoʻlga qoʻyish;

- sinf dan va maktabdan tashqari ishlar yoʻnalishiga bevosita rahbarlik qilgan holda, oʻqituvchilar, sinf rahbarlari, ota-onalar, oʻquvchilar tashkilotlari, sinf faollariga uslubiy yordam koʻrsatish;

- umummaktab va maktablararo oʻtkaziladigan eng muhim tarbiyaviy tadbirlarda qatnashish;

- oʻquvchilarning boʻsh vaqtlarini tashkil qilishda tarbiya va madaniyat muassasalari hamda jamoatchilik kuchidan keng foydalanish.

Bu borada tashkilotchilar faolligini uchta asosiy tomonini koʻrish mumkin: tashkilotchilik, usuliy va maʼmuriy. Bular koʻpincha oʻzaro uzviy bogʻlangan holda namoyon boʻladi. Tashkilotchining faoliyatiga quyidagi bir qator ishlarni

kiritish mumkin:

- tarbiyaviy ishlar sohasida erishgan yutuq va kamchiliklarni tahlil qilish;
- tarbiyaviy ishlarning maqsad va vazifalarini aniqlash;
- tarbiyaviy, ommaviy-siyosiy ishlarni rejalashtirish va ularning mazmuni, shakl va usullarini aniqlash;
- sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni guruhlash, boshqaruvchi shaxslarni aniqlash.

3. Tarbiyachilar, sinf rahbarlarining sinfdan va maktabdan tashqari olib boradigan tarbiyaviy ishlarida quyidagi ish usullaridan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir:

1. Og'zaki ish usullari. Turli axborotlar, majlislar, ertalabki yig'inlar, ma'ruzalar, kitobxonlar konferensiyalari, munozaralar, uchrashuvlar, radiojurnallar.

2. Amaliy ish olib borish usullari. Turli joylarga sayohatlar, sport musobaqalari, olimpiada, iztoparlar ish faoliyati, yosh tabiatshunoslar to'garaklari, shanbaliklar.

3. Ko'rgazmali ish usullari. Maktab muzeylari, urush va mehnat qahramonlari xonasi, yangi kitoblar ko'rgazmalari.

Tarbiyaviy ish pedagogdan butun qobiliyatini ishga solishni, tinmay izlanishni taqozo etadi. Chunki kelajak avlod tarbiyalangan, uyushgan, ahil, jonajon Vatanimizning haqiqiy fuqarolari bo'lishlari lozim.

BARKAMOL SHAXS SHAKLLANISHIDA OILANING O'RNI

Reja :

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va milliy qadriyatlar oilada bola tarbiyasi haqida.

2. Oilada bola hayotini oqilona tashkil etishda kun tartibining ahamiyati.

3. Oilada bolani jismonan sog'lom, baquvvat qilib tarbiyalash.

4. Maktabning oila bilan hamkorlikda ishlash shakllari.

Sharq xalqlari, jumladan o'zbek oilasida bola tarbiyasiga alohida e'tibor bilan qaraganlar. Oila turmushning eng zarur

qismidir. Inson oilada dunyoga keladi. Oila insoniyatni davom ettiradi. O'zbek oilalarida tarbiyalangan bolalarning hayotdagi har qanday xatti-harakatining oqibati to'g'ri baholangan. Yoshga monand ta'sir ko'rsatish yo'l va vositalari yaratilgan. Kerak bo'lganda rag'batlantirish turlaridan foydalanilgan. Iozim bo'lsa jazolangan. Xalq maqolida «Bir bolaga yetti qo'shni ota-ona» deb bejiz aytilmagan. Yosh avlodni tarbiyalashda keksa avlodning xizmati, ayniqsa beqiyosdir. Oila jamiyatning eng kichik o'chog'idir. Bu muqaddas dargohda kelajak kishisi kamolga yetadi. Keksalar ko'pincha «Bug'doy eksang, bug'doy olasan, arpa eksang, arpa olasan» deyishadi. Shuning uchun ham kelajagimizning qanday bo'lishi bugun qanday hayot kechirayotganimizga, bolalarimizga qanday tarbiya berayotganimizga, ular qalbini qanday tuyg'ular, qanday orzular bilan to'ldirayotganimizga bogliq. Hayotning achchiq-chuchugini ko'rgan, sinovlariga bardosh bergan keksa avlodchalik bolalar tarbiyasiga katta mas'uliyat bilan qaraydigan kishi bo'lmasa kerak. Ular o'zlari bilganlarini sidqidildan farzandlarga o'rgatadilar, ayni paytda donishmandlik bilan yoshlarni yomon xatolardan asrashga harakat qiladilar. Ular insoniyat abadiy zanjirida o'tmishda erishilgan boy ma'naviy qadriyatlarni kelajak avlodga yetkazuvchilardir.

O'rta Osiyo, jumladan, O'zbekistonda tarbiya borasida to'plangan va izohlangan tarbiya metodlari kamol topayotgan yosh avlod ta'lim-tarbiyasida ma'rifiy ahamiyatga ega. Mustaqillik munosabati bilan o'tmishda yashab ijod etgan olim-u, fuzalo va buyuk mutafakkirlarimiz va ularning asarlari xalqimizning moddiy va ma'naviy boyliklari hisoblanib, bu boyliklar bilan haqli ravishda g'ururlanamiz. Ular xalqimiz tomonidan ming yillar davomida to'plangan, tajribadan o'tkazilgan tarbiya metodlarini barkamol inson kamoloti uchun, inson va uning tarbiyasi, insoniylik g'oyalari uchun bo'lgan intilishlarini to'pladilar, targ'ib qildilar.

O'z davridagi fanning deyarli hamma sohalarida qalam tebratgan ensiklopededist olim Abu Ali ibn Sino o'zidan oldingi o'tgan olimlar tomonidan yaratilgan ilmiy dalillarni va tajribalarni bir tartibga soldi. U ayniqsa, Arastu va Abu Nasr Forobiyning ilg'or fikrlarini yanada rivojlantirib, inson aqli

olamning, koinotning siru-asrorlarini bilishga, o'rganishga qobil ekanligini isbotlashga urindi. O'z zakovati, bilimi, buyuk ilmiy asarlari bilan jahondagi barcha xalqlarning hurmatiga musharraf bo'lgan ibn Sino buyuk muallim ham edi. Uning «Donishnoma» asarida ta'lim-tarbiya, ilm-ma'rifat, insonning ruhiyati, axloq va odob kabi masalalar to'g'risida ta'lim-tarbiyaga oid chuqur fikrlar ifodalangan.

Agar qadimgi yunon faylasuflari Aflotun va Arastular bola tarbiyasini davlat ixtiyoriga qo'yib, tarbiya jarayonidagi barcha zarur ishlarni davlat majburiyatiga ag'darib, bola tarbiyasi bilan shug'ullanish jamiyat va davlat manfaati uchun zarur va foydaliroq deb ta'kidlab, bu tarzda qarashlari bilan tarbiyani ota-ona gardanidan soqit qilgan bo'lsalar, Ibn Sino buning aksini, ya'ni bola tarbiyasi bilan avvalo oila, ota-ona shug'ullanmogi lozim, deydi.

Abu Ali ibn Sinoning tarbiyaga oid qarashlari deyarli barcha asarlarida o'z ifodasini topgan. «Tadbir al-manozil» kitobida tarbiyaning asosiy uslublari sanab, ko'rsatib, agar oila bu tarbiya uslubini to'g'ri tatbiq eta olsa, qo'llay olsa oiladagi bolalar hayotlarida o'z baxtlariga tez erishadilar, degan g'oyani ifodalaydi. Ibn Sinoning ta'kidlashicha, oiladagi otaning tabiatan yumshoq ko'ngil bo'lishi, shirin so'zli bo'lishi bola tabiatini buzadi. Oilada bosh tarbiyachi otadir - deb hisoblaydi u. Uning fikricha, ota bolalar tarbiyasida qattiqqo'llik va hatto lozim bo'lsa, jazo berishga qadar ta'sir ko'rsatuvchidir.

Mazkur kitobning «Ayollarning yaxshi sifatleri» bo'limida esa onalarning donoligi, bosiqliqi, halolliqi, kamtarligi kabi axloqiy sifatlarini ulug'laydi. Uningcha ayollar hamma yerda erkakning munosib hamrohi bo'lishi bilan birga oila mustahkamligi hamda bolalarni tarbiyalashda uning eng yaqin yordamchisi hamdir. «Tib qonunlari»da esa bola tarbiyasida onaning vazifalariga alohida e'tibor beriladi. Jumladan bolani kamolotga yetkazuvchi ayollarning «g'azablanish, qayg'urish, qo'rqish» kabi ruhiy kechinmalari zarar keltirishini uqtiradi. Ularning mumkin qadar sipo, bosiq va chidamli bo'lishlari lozimligi maslahat beriladi. Bola axloqining shakllanishida, deydi ibn Sino er-xotinning bir-biriga bo'lgan munosabati, bir-

birini hurmat qilishlari ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Buning uchun oila a'zolarining har biriga ma'lum vazifalar yuklatilgan bo'lishi kerak. Chunonchi, erkak kishi oilada boshliq rolini bajaradigan bo'lgani uchun, u oilaning zarur talablarini bajarishi lozim, nimaiki va'da qilgan bo'lsa, o'z va'dasi ustidan chiqishi shart.

Ibn Sino bola tarbiyasiga oid o'z fikr va mulohazalarini bildirar ekan, bola tarbiyasini unga ism qo'yishdan boshlashni lozim topdi hamda bolalarga yaxshi, munosib ilm tanlashni ota-onaning dastlabki olijanob vazifalaridan hisoblaydi.

Kaykovus 1082- 1083 yillarda yaratgan «Qobusnoma» asarida ota-onani hurmatlash haqidagi bobida shunday deydi: aql yuzasidan bilgilik, ota-onaning izzat va hurmatini bo'yninga olish lozimdir, chunki farzandining asli ota-onadir. Nima uchun ota-onani hurmat qilaman deb ko'nglinga keltirma. Bilgilki, ular sening uchun o'linga ham tayyor turadilar... Agar har farzand aqlli va dono bo'lsa, ota-onaning mehri- muhabbatini ado qilishdan bosh tortmaydi. Ota-onaning ishi seni parvarish qilish va senga yaxshilik o'rgatishdir.

Ota-onaning farzand tarbiyasidagi vazifalarini quyidagicha ko'rsatadi. «Ey farzand, agar sen bola ko'rsang, unga yaxshi ot qo'ygil, chunki otadan farzand haqlaridan biri yaxshi, ot qo'yishdir. Yana biri shuki, farzandni oqil va mehribon doyalarga topshirgaysan... kattaroq bo'lganidan so'ng, rioyat bo'lsang, hunar va kasb o'rgatgaysan, agar harbiy kishilardan bo'lsang, harbiy ilmi o'rgatgaysan, bularni bilgandan so'ng, shinovarlik, ya'ni suvda suzishni o'rgatgil.

Demak, har turli ilm va hunarni farzandingga o'rgatgaysen toki otalik shartin va shafqatin bajo keltirgan bo'lasan, chunki dunyodagi turli falokatlaridan qutulg'usidir. Kishi o'z boshiga qanday ish tushishini bilmaydi, bunday vaqtda ilm va hunar kuniga yaraydi. Farzandingga nimani o'rgata olsang, o'rgatgilki, uning foydasi senga ham kelib turadi. Agar farzanding balog'atga yetgan bo'lsa uylantirib qo'y, qizing balog'atga yetgan bo'lsa erga bergil».

Alisher Navoiy ota-onani quyosh va oyga qiyos qilib o'z nurlari bilan tog'ri yo'l ko'rsatuvchi ulug' zotlar ekanliklarini ta'kidlaydi.

*Boshni fido ayla ato qoshiga,
Jismni qil sadqa ano boshiga.
Tun-kuningga aylagali nurposh,
Birisin oy angla, birisin quyosh.*

Yoki onalarning farzand kamolidagi o'rnini hech narsa bilan qaytarib bo'lmazligini quyidagicha ko'rsatadi:

*Onalarning oyog'i ostidadur
Ravzai jannatu junon bog'i.
Ravza bog'in visolin istar ersang,
Bo'l onaning oyog'in tufrog'i.*

Oilali bo'lib yashash, bola-chaqa qilish, o'zidan nasl, avlod qoldirish hayot qonuni, shariyatimizga ko'ra – sunnatdir. Payg'ambarimiz Muhammad alayhissalom bu haqda shunday deganlar: «Ey yigitlar! Qaysi biringiz turmush qurishga qodir bo'lib, imkon topsangiz, tezda uylaning, chunki uylanish inson ko'zini poklaguvchi chiroq, ya'ni u nomahramlarga qarab gunohga botishdan saqlaydi va yomon, bemaza yo'lga kirib ketishdan asraguvchi asosiy choradir».

Oila inson hayotiga to'kislik bag'ishlaydi, oila baxt keltiradi. Har bir oila eng avvalo davlat ahamiyatiga ega bo'lgan qutlug' ishdur.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XIV bobi "Oila" haqidadir. Unga ko'ra shunday deyiladi:

63-modda. Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega.

Nikoh tomonlarining ixtiyoriy roziligi va teng huquqliligi asoslanadi.

64-modda. Ota-onalar o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburlirlar.

Davlat va jamiyat yetim bolalarni va ota-onalarning vasiyligidan mahrum bo'lgan bolalarni boqish, tarbiyalash va o'qitishni ta'minlaydi, bolalarga bag'ishlangan xayriya faoliyatlarini rag'batlantiradi.

65-modda. Farzandlar ota-onalarning nasl-nasabidan va fuqarolik holatidan qat'iy nazar, qonun oldida tengdirlar. Onalik

va bolalik davlat tomonidan muhofaza qilinadi.

66-modda. Voyaga yetgan, mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onalari haqida g'amxo'rlik qilishga majburlar.

Oilaning shakllanishiga iqtisodiy munosabatlar, ishlab chiqarish usulining rivojlanishi va o'zgarishi bilan birga jamiyatning madaniy taraqqiyoti ham, ijtimoiy qarashlar ham ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi va o'zgarishi esa oilaviy munosabatlarning ham rivojlanishiga olib keladi.

Oila tabiiy-biologik va ijtimoiy- tarixiy munosabatlar majmuidan tashkil topgan jamoadir. Nikoh oilaning negizi hisoblanadi. U yigit va qizning o'zaro muhabbatiga asoslangan uzoq muddatli ittifoqidan iborat bo'ladi. Shu sababli nikoh ota-onalar bilan farzandlar o'rtasidagi munosabatni uyg'unlashtirib turadi.

O'zbek milliy an'analariga binoan oilada otaning o'rni va vazifalari quyidagicha belgilanadi:

- oilaning yashash joyi, oziq-ovqat, yoqilg'i, kiyim-kechak, uy-ro'zg'or anjomlari bilan ta'minlash, oila byudjetini to'g'ri yurita bilish;

- imorat qurish, ta'mirlash, dehqonchilik kabi xo'jalik ishlarini uddalash;

- oila a'zolari orasida mehr-oqibat va birlikni vujudga keltirish hamda mustahkamlash;

- oila a'zolarini zararli ta'sirlardan asrash va himoya qilish;

- oila a'zolarining odati, axloqi, o'zgalarga munosabati, jamoat joylarida o'zlarini tuta olishlari va yurish- turishlariga jamoat oldida javobgar ekanliklari;

- bolalarni milliy urf-odatlar va milliy madaniy merosni qadrlash, asrash hamda davom ettirish ruhida tarbiyalash;

- farzandlarni ijtimoiy hayotdan munosib o'rin, non va nom topishga tayyorlash, o'qitish, kasb –hunarga yo'llash, mehnatga o'rgatish;

- bolalarni mard, dovyurak, farosatli, o'ziga, qarindosh-urug'lariga, el-yurtga sadoqatli qilib o'stirish;

- har qanday qiyinchilik sharoitida ham o'zini-o'zi idora qila olish, farzandlariga har tomonlama o'rnak ko'rsatish, ularga va

onasiga sodiq, mehribon, g'amxo'r bo'lish:

– farzandlarining o'qishi, Vatan xizmatida bo'lishi, uylanishi bilan bog'liq bo'lgan barcha harajatlarni o'z zimmasiga olishi, amalda bajarishi kabilardan iborat.

Bulardan ko'rinib turibdiki, ro'zg'orda otaning o'rni benihoya kattadir. Oilaviy hayot uning salobati, sharofati va mehri bilan shirindir.

Sharq milliy an'analariga binoan asrlar davomida oilada onaning burchi, o'rni va vazifalari quyidagicha belgilanadi:

– oilaning yashash joyi, uy-ro'zg'or anjomlarini ozoda va tartibli saqlash, ulardan ehtiyotlik bilan foydalanish, oila byudjetini to'g'ri yurita bilish;

– oziq-ovqat mahsulotlarini tejab-tergab ishlatish, laziz taomlar tayyorlash;

– uy jihozlash vositalarini shinam joylashtirish, kiyim-kechaklarni did bilan saqlash, remont qilish, yuvish, dazmollash, eskirganini butlash, ko'rpa-to'shak qoplash;

– bolalarni ozoda va sog'lom o'sishini, odobli va hayoli bo'lishini ta'minlaydigan sharoit yaratishda g'ayrat-shijoatli bo'lish;

– qizlarni tarbiyalashga alohida e'tibor berish, ularga milliy urf-odatlarining ijobiy xususiyatlarini: ovqat pishirish, uy jihozlash, mehmon kutish, mehmon kuzatish, keksalarga xizmat qilish, ularning iffatli, iboli, hayoli bo'lishlariga erishish;

– har qanday qiyinchilik sharoitida ham o'zini-o'zi idora qila olish, farzandlariga har tomonlama o'rnak ko'rsatish, ularga va otasiga sodiq, mehribon, g'amxo'r bo'lish, ular oldida ehtiyotlik bilan hayo saqlash, jiddiy va sirli bo'lish;

– farzandlariga kundalik hayot mobaynida ota-onaga, qaynona va qoynotaga xizmat qilishning eng yaxshi namunasini ko'rsatib borish;

– farzandlarining o'qishi, Vatan xizmatida bo'lishi, uylanishi bilan bog'liq bo'lgan barcha harakatlarni sidqidilgan amalda bajarishi;

– farzandlarini bir- biriga oqibatli va mehribon qilib o'stirish;

– tulkilik paytida yoki erning oiladan uzoqdaligida otalik burchini ham o'z zimmasiga olish va bajarish.

Biroq shuni unutmaslik kerakki, otalik va onalik burchlarini qat'iy chegara bilan ajratib bo'lmaydi. Kundalik hayot mobaynida ularni bajarishda er-xotinga, xotin erga ko'maklashib yuborishi mumkin.

1998 yil 30 aprelda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisida "Oila kodeksi" qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi oila kodeksining asosiy tamoyillari quyidagilar bilan qat'iy belgilab berilgan:

- oila jamiyat va davlat muhofazasida;
- barcha fuqarolar – jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'iy nazar, qonun oldida teng;
- ayol bilan erkak oilada teng huquqqa ega;
- faqat yakka nikohlilikni tan olish va uni mustahkamlash uchun yordam berish;
- ixtiyoriy va erkin nikoh;
- davlat nazorati asosida nikohdan erkin ajralish;
- davlat otalik, onalik va bolalikni muhofaza etadi va ularning manfaatlarini har taraflama himoya qiladi;
- bolalarni milliy istiqlol mafkurasi asosida tarbiyalash va boshqalardir.

Oilaning asosiy vazifasi bola shaxsini hayotga, jamiyatlardagi faol turmush tarziga tayyorlashdan iborat. Sog'lom oila muhitini yaratish bola tarbiyasida muhim ahamiyatga ega. Oiladagi turmush tarzi ta'sirida bolada ijobiy yoki salbiy odatlar tarkib topadi.

Oilada bola hayotini to'g'ri uyushtirish, ularni vaqtdan to'g'ri va unumli foydalanishga o'rgatish – kun tartibiga rioya qilishga o'rgatish muvaffaqiyatli oila tarbiyasining asosidir.

Bolaning oiladagi vaqtini o'qish, mehnat qilish, o'ynash, dars tayyorlash uchun to'g'ri taqsimlash oilaning ijtimoiy qurilishiga bog'liq. Oilada bolalar uchun alohida xona yoki hech bo'lmasa, burchak ajratib berib, ularning kundalik tartib asosida o'z vaqtida darslarni tayyorlashlariga sharoit yaratish zarur. Bolalar xonasi toza, yorug', quruq, sof havo ay lanadigan imkoniyatli, gigiyena talablariga javob beradigan bo'lishi lozim.

Ota-ona bolaning o'qishi, ishlashi va dam olishini qat'iy tartibga solishga alohida e'tibor berishi kerak. Ishlash va dam olishning mutanosiblashtirilishi bolaning sog'lom o'sishiga, aqliy rivojlanishiga va barcha faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Eng yaxshi dam olish – uxlashdir. Tiniqib uxlash organizmning ish qobiliyatini saqlash va qayta tiklashga yordam beradi. Uyqudan turgandan so'ng ertalabki badantarbiya qilishga odatlantirish zarur. Ertalabki badantarbiya muskullarning to'g'ri o'sishiga, qaddi-qomatni to'g'ri tutishga, organizmda modda almashinuvini yaxshilashga yordam beradi, tetiklashtiradi. Tetiklik odamda ishlash istagini uyg'otadi. Ertalabki badantarbiya bolaning ish qobiliyatini oshirish bilan birga, uni tartibli, intizomli qilib tarbiyalaydi.

Ovqatlanishning to'g'ri tashkil etilishi bolaning sog'lom o'sishi va ishlashi uchun katta ahamiyatga ega. Maktab yoshidagi bolalarga bir kunda to'rt marta ovqatlanish tavsiya etiladi. Bolani qat'iy belgilangan soatlarda ovqatlanishga, ovqatlanishdan oldin qo'l yuvishga, ovqatdan so'ng og'zini chayqashga odatlantirish lozim. Bu bilan bolaga ovqatlanish madaniyati o'rgatiladi.

Bola yaxshi o'qishi uchun eng yaxshi vaqt aqliy mehnatga ajratilishi lozim. Bola maktabda I smenada o'qisa soat 15dan boshlab, II smenada o'qisa soat 9dan boshlab uy vazifalarini bajarishi kerak.

Kun tartibida bolalarning bo'sh vaqtini to'g'ri uyushtirish katta ahamiyatga ega. Bo'sh vaqtida bolalar sinfdan tashqari o'qish, musiqa tinglash, televizor ko'rish, radioeshittirishlarini tinglash, turli to'garaklarga qatnashish, harakatli o'yinlar o'ynash, sayr-sayohatlarga borish kabilar bilan shug'ullanishlarini tashkil qilishda ota-onalar va o'qituvchilarning hamkorligi g'oyat muhim.

Bolalarda yaxshi fazilatlarni vujudga keltirishda shaxsiy namuna va sog'lom ijtimoiy muhit katta ahamiyatga ega. Ota-onalar, oiladagi o'zaro munosabatlar samimiy, halol, rostgoylikka asoslanilgan bo'lsa, bunday oilada farzandlar mehrli, madaniyatli, odobli, xushmuomala bo'lib shakllanadilar.

Bolalarda chiroyli xulq-atvor ko'nikmasini, malakalarini tarbiyalashning o'ziga xos ko'pgina usul va vositalari borki, ota-

ona kundalik hayotda ularni yaxshi bilishi, bevosita har qaysisidan o'z o'rnida, me'yorida, maqsadga muvofiq foydalanishi g'oyat zarur. Bular jumlasiga: ibrat – namuna usuli, yaxshi xulq-atvorga o'rgatish, yaxshilikka odatlantirish, o'rni kelganda nasihat qilish, qat'iy tanbeh berish, bola bilan vaqtincha gaplashmaslik, ularga nisbatan munosabatni o'zgartirish, ishontrish, jamoatchilikning ta'siri, rag'batlantirish va qoralash kabi vositalar shunday uslublar hisoblanadi. Har bir ota-ona bola tarbiyasining ijobiy yoki salbiy tomonga o'zgarishiga e'tibor berib, bu kabi nazariy hamda amaliy qonun-qoidalarini o'zlashtirib, unga amal qilsa, ayni muddao bo'ladi. Negaki, oilada bola tarbiyasi g'oyat nozik va murakkab masala bo'lib, bu ota-onadan katta odob bilimini, katta tarbiyachilik mahoratini talab qiladi. Maqsad aniqligi – tarbiyaning asosidir, to'g'rirog'i, u tarbiya ishlarini maqsadga muvofiq to'g'ri yo'naltirish imkonini beradi. Demak, oliy maqsad – yosh avlodni milliy qadriyatlarimiz, yaxshi urf-odatlarimiz va oilaviy an'analar ruhida tarbiyalash, jamiyat uchun olijanob fazilatli, bilimdon, madaniyatli, bir so'z bilan aytganda, komil insonni yetishtirishdir.

Komil inson tarbiyasida biz quyidagiarga e'tibor berishimiz zarur:

1. Oilada bolalarni to'g'ri tarbiyalashning asosiy shartlaridan biri tarbiyadagi birlik.

2. Bolani aql (talabchanlik) bilan sevganda, uning qiziqishlariga diqqat-e'tibor berganda, mazkur yoshidagi talab va ehtiyojlarini bilganda, bu harakat ota-onaga ruhan va jisman barkamol insonni tarbiyalab yetishtirish imkonini beradi.

3. Ota-ona hamma bolalariga bir xilda munosabatda bo'lishi tarbiyaning muhim shartidir. Bola tarbiyasi g'oyat nozik, bu narsa vaqtni qo'ldan boy bermay, doimo, muntazam shug'ullanishni talab etadi. Bolaga munosabatda, birinchi navbatda, uning yoshini hisobga olish kerak. Bolaning o'sish bosqichini uning yoshiga nisbatan quyidagicha belgilash mumkin: uch yoshgacha, uchdan yetti yoshgacha, yettidan o'n yoshgacha, o'ndan o'n to'rtgacha, o'n to'rtidan o'n oltigacha, keyin o'n sakkiz yoshgacha.

4. Tarbiya ishi maktab bilan oila hamda jamoatchilik hamkorligida amalga oshiriladigan murakkab, mas'uliyatli va sharaflı vazifadir. Bu vazifaning to'g'ri bajarilishi ota-onalarni ham, maktabni ham, jamoatchilikni ham xushnud etadi. bundan keladigan tarbiya samarasi har tomonlama manfaatli bo'ladi, shuni nazarda tutib ota-ona farzandining o'qituvchisini ustoz bilib, u bilan tarbiyada bamaslahat ish tutishi, o'z navbatida, o'qituvchi ham o'quvchisining ota-onasini g'oyat samimiy va hurmat bilan qalbiga yaqin tutishi kerak, shunda aloqa mustahkam bo'ladi.

Inson bolasi uchun oila asosiy go'sha. hayotga tayyor bo'lib chiqadigan qutlug' va mo'tabar dargoh. Uning hosiyatu fazilatlarini, odam jismonan va ruhan quvvatu tarbiya olishini oila bilan bog'lasak, turmush kechirishdagi hissasi g'oyat ulug' ekanini his etamiz. Oilada bolalarni to'g'ri tarbiyalashning asosiy shartlaridan biri tarbiyadagi birlik.

Bolani aql (talabchanlik) bilan sevganda, uning qiziqishlariga diqqat-e'tibor berganda, mazkur yoshidagi talab va ehtiyojlarini bilganda, bu harakat ota-onaga ruhan va jisman barkamol insonni tarbiyalab yetishtirish imkonini beradi.

Tarbiya ishi maktab bilan oila hamda jamoatchilik hamkorligida amalga oshiriladigan murakkab, mas'uliyatli va sharaflı vazifadir. Bu vazifaning to'g'ri bajarilishi ota-onalarni ham, maktabni ham, jamoatchilikni ham xushnud etadi, bundan keladigan tarbiya samarasi har tomonlama manfaatli bo'ladi, shuni nazarda tutib ota-ona farzandining o'qituvchisini ustoz bilib, u bilan tarbiyada bamaslahat ish tutishi, o'z navbatida, o'qituvchi ham o'quvchisining ota-onasini g'oyat samimiy va hurmat bilan qalbiga yaqin tutishi kerak. shunda aloqa mustahkam bo'ladi.

Maktabning oila bilan hamkorlikdagi ish shakllari quyidagilardir:

- ota-onalar bilan suhbatlashish;
- aloqa daftarlari yuritish;
- O'quvchining uyiga tashrif, yashash sharoiti bilan tanishish;
- ota-onalar yig'ilishlari o'tkazish;
- Ota-onalar qo'mitasi saylash.

Maktabning oila bilan hamkorlikdagi ish shakllari maktabdagi ichki tartib-intizomni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Har bir ota-onani o'z farzandining xatti-harakati uchun maktabda, mahalla va jamoatchilik oldida, otaliq tashkiloti oldida javobgar ekanligini his qilishi, mahalladagi barcha ota-onalarni pedagogik bilimlarini oshirishda bu ishlarning ahamiyati katta.

Ota-onalar qo'mitasi quyidagi vazifalarni bajaradilar:

1. Maktab ota-onalar qo'mitasi raisi maktab pedagogik kengashining a'zosi hisoblanadi. U maktabdagi muammolarni hal qilishda faol ishtirok etib, kerakli maslahatlarni beradi.

2. Ota-onalar qo'mitasi maktab uchun zarur bo'lgan barcha shart-sharoitlarni hozirlashda mahalla, jamoatchilik va otaliq tashkilotlardan boshlab to Respublika rahbarlarigacha iltimos bilan murojaat qilishga haqlidir.

3. Ota-onalar qo'mitasi maktabdagi ichki tartib-intizomni mustahkamlash maqsadida uni maktab ma'muriyati bilan hamkorlikda muhokama qilishi mumkin.

4. Har bir ota-onani o'z farzandining xatti-harakati uchun maktabda, mahalla va jamoatchilik oldida, otaliq tashkiloti oldida muhokama qilishga, mahalladagi barcha ota-onalarni pedagogik bilimlarga jalb qilishga haqlidir.

5. Ota-onalar qo'mitasi o'z uchastkasidagi ota-onani, o'quvchini o'z faoliyatiga va o'z tarbiyasiga olish huquqiga egadir.

6. Ota-onalar orasidagi yoki ota-onalar bilan o'qituvchi orasidagi barcha nizolarni bartaraf etish va hal qilish huquqiga egadir.

7. Ota-onalar qo'mitasi mahalladagi o'quvchilarning va tarbiyachilarning salomatligi uchun qayg'urishi shart.

Maktab va ta'lim tizimini rivojlantirish hamda zamonamizga yetuk yosh avlodni yetkazib berishda bunday ibratli tadbirlarni har bir maktabdagi ota-onalar qo'mitasi bilishi va shu tarzda ish olib borishi kerak. Maktab ota-onalar qo'mitasi mahalla oldida, ota-onalar va jamoatchilik oldida turli seminar va ma'ruzalar tashkil etishi kerak.

TA'LIM TIZIMINI BOSHQARISH

Reja:

1. Ta'lim tizimini boshqarish tarmoqlari. Talim muassasasining huquqiy maqomi.

2. Maktab ishini boshqarish va unga rahbarlik qilish.

3. Rahbarga ijtimoiy-pedagogik talablar. Maktab ma'muriyati vazifalari

4. Maktab pedagogik kengashi va fan metod birlashmalari ish mazmuni.

O'zbekiston Respublikasida uzluksiz ta'lim tizimi va kadrlar tayyorlashning davlat va nodavlat ta'lim muassasalarini tarkibiy jihatdan o'zgartirish, va ularni izchil rivojlantirish davlat yo'li bilan boshqarib boriladi. Barcha darajadagi ta'lim boshqaruv organlarining vakolatlari "Ta'lim to'g'risida" gi Qonunga muvofiq belgilanadi.

Ta'lim tizimini boshqarish va unga rahbarlik qilish qoidalari O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunining IV –bo'limida o'z ifodasini topgan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ta'lim sohasidagi vakolatlariga quyidahilar kiradi:

ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish;

ta'lim sohasidagi davlat boshqaruvi organlariga rahbarlik qilish;

ta'limni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish;

ta'lim muassasalarni tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish tartibini belgilash;

ta'lim muassasalarini akkreditatsiyadan, pedagog.ilmiy kadrlarni attestatsiyadan o'tkazish tartibini belgilash;

boshqa davlatlarning ta'lim muassasalariga O'zbekiston Respublikasining hududida ta'lim faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beruvchi ruxsatnomalar berish;

qonun hujjatlariga muvofiq xorijiy davlatlarning ta'lim to'g'risidagi hujjatlarini tan olish va bu hujjatlarning ekvivalent ekanligini belgilash;

davlat ta'lim standartlarni tasdiqlash;

davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi ma'lumot to'g'risidagi hujjatlarni tasdiqlash va ularni berish tartibini belgilash;

davlat grantlari miqdorini va ta'lim muassasasiga qabul qilish tartibini belgilash;

davlat oliy ta'lim muassasasining rektorlarini tayinlash;

ta'lim oluvchilarni akkreditatsiya qilingan bir ta'lim muassasasidan boshqasiga o'tkazish tartibini belgilash;

qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlar .

Ta'limni boshqarish bo'yicha vakolatli davlat organlarining huquq darajasiga quyidagilar kiradi:

ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini ro'yobga chiqarish;

ta'lim muassasalari faoliyatlarini muvofiqlashtirish va uslub masalalarida ularga rahbarlik qilish;

davlat ta'lim standartlari, mutaxassislarning bilim saviyasi va kasb tayyorgarligiga bo'lgan talablar bajarilishini ta'minlash;

o'qitishning ilg'or shakllari va yangi pedagogik texnologiyalarni, ta'limning texnik va axborot vositalarini o'quv jarayoniga joriy etish;

o'quv va o'quv-uslubiyot adabiyotlarini yaratish va nashr etishni tashkil qilish;

ta'lim oluvchilarning yakuniy davlat attestatsiyasi va davlat ta'lim muassasalarida eksternat to'g'risidagi nizomlarni tasdiqlash;

davlat oliy ta'lim muassasasining rektorini tayinlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga takliflar kiritish;

pedagog xodimlarni tayyorlashni, ularning malakasini oshirishni va qayta tayyorlashni taklif etish;

qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlar.

Mahalliy davlat hokimiyati organlarining ta'lim sohasidagi vakolatlari. Mahalliy davlat hokimiyati organlari:

ta'lim muassasalari faoliyatining mintaqalarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish ehtiyojlariga muvofiqligini ta'minlaydilar;

ta'lim muassasalarini tashkil etadilar va qayta tashkil etadilar va tugatadilar (respublika tasarrufida bo'lgan muassasalar bundan

mustasno), ularning ustavlarini ro'yxatga oladilar;

o'z hududlarida ta'lim muassasalarini vakolat doirasida moliyalash miqdorlarini va imtiyozlarini belgilaydilar;

ta'lim sifati va darajasiga, shuningdek pedagog xodimlarning kasb faoliyatiga bo'lgan davlat talablariga rioya etilishini ta'minlaydilar;

qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshiradilar.

Ta'lim muassasalarida qonun hujjatlariga muvofiq faoliyat ko'rsatadigan jamoat boshqaruvi organlari tashkil etilishi mumkin.

Ta'lim muassasasi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan tartibda attestatsiyadan o'tkaziladi hamda akkreditatsiyalanadi. Akkreditatsiya yakunlariga ko'ra ta'lim sohasida faoliyat ko'rsatish huquqi beriladi.

Ta'lim muassasi qonun hujjatlariga muvofiq ishlab chiqilgan Nizom asosida ishlaydi. Ta'lim muassasi attestatsiya natijalariga muvofiq davlat akkreditatsiyadan mahrum etilishi mumkin.

Ta'lim muassasalari o'quv-tarbiya majmualariga hamda o'quv-ilmiy ishlab chiqarish birlashmalari va uyushmalariga birlashishga haqlidir.

Ta'lim muassasalari Nizomda belgilangan vazifalarga muvofiq pulli ta'lim xizmatlarini ko'rsatish, shuningdek tadbirkorlik faoliyatining boshqa turlari bilan shug'ullanish huquqiga ega.

Ta'lim muassasasini uning rahbari boshqaradi.

MAKTAB ISHINI BOSHQARISH VA UNGA RAHBARLIK QILISH

Rahbarga ijtimoiy-pedagogik talablar.

Maktab uzluksiz ta'lim tizimining asosiy bo'g'ini bo'lib, asosiy maqsadi o'quvchilarni Davlat ta'lim standartlariga muvofiq o'qitish tarbiyalash, shaxsning ta'lim olishidan iborat

Konstitutsiyaviy huquqini ro'yobga chiqarishga qaratilgan.

Maktab ta'lim-tarbiya ishlarini har bir shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini ko'zlagan holda amalga oshirishi, o'quvchilarni har tomonlama kamol topishi uchun, ularning iste'dodi, qobiliyatini aniqlash, yuzaga chiqarish uchun qulay shart-sharoitlar yaratib berishi, shu bilan birga o'quvchilarning o'z ustida mustaqil ishlarini va qo'shimcha bilimlar olishi uchun imkoniyatlar yaratib berishi lozim.

Bilimli, barkamol, madaniyatli shaxslarni shakllantirish, ularni oila, jamiyat, davlat oldidagi mas'uliyatini to'la aniqlaydigan, izlanuvchan fidoiy inson, o'zining mustaqil fikriga ega, tashabbuskor sog'lom avlodni tarbiyalash kabi vazifalarni bajarish umumiy o'rta ta'lim maktabining bosh vazifasidir.

Maktab ishini har jihatdan to'g'ri tashkil qilish uning samarali natijasi garovidir. O'quvchilarni tarbiyalash ko'plab kishilarning umumiy mehnati jarayonida hal qilinarkan, demak bu mehnatning muvaffaqiyati ko'p jihatdan ularning kuchlari qanchalik to'g'ri yo'naltirilganligiga bog'liqdir. Maqsadlar birligi va harakatlar muvofiqligi qanday ta'minlanayotganligiga bog'liqdir, bu esa o'z navbatida maktab ishini boshqaradigan rahbarning faoliyati bilan bog'liqdir. Maktabni boshqarish demokratiya, oshkorlik, o'z-o'zini boshqarish prinsplari asosida amalga oshiriladi.

Maktab jamoasi o'ziga yuklatilgan vazifalarni ota-onalar, mahalla qo'mitalari, keng jamoatchilik bilan mustahkam hamkorlikda amalga oshiradi.

Maktablarda pedagogik, metodik, vasiylik kengashlari hamda ota-onalar qo'mitasi Xalq ta'limi vazirligi buyruqlari bilan o'rnatilgan tartibda, tasdiqlangan tegishli nizomlar asosida shakllanadi hamda faoliyat ko'rsatadi.

Umumiy o'rta ta'lim maktabini uning rahbari-direktor boshqaradi. Maktab direktori o'quvchilarga mehr-muhabbatli, pedagogik jamoasiga va ota-onalarga nisbatan talabchan bo'lishi, yuksak axloqiy va tashkilotchilik, ijodkorlik, izlanuvchanlik ishbilarmonlik kabi kasbiy sifatlarga ega bo'lishi, keng jamoatchilik, o'quvchi-o'qituvchi va ota-onalar oldida obro'-e'tiborga, hurmatga sazovor bo'lishi kerak.

Maktab direktori bilimdan, sabr bardoshli, o'z fikrlarini puxta bayon qilib, o'ziga jalb qila oladigan, mustaqil fikrga ega, har qanday vaziyatda ham to'g'ri qaror qabul qila olishi kerak.

Davlatimiz va hukumatimiz tomonidan qabul qilingan barcha hujjatlar mohiyatini, Prezident asarlarini yaxshi bilishi, uni o'quvchi yoshlar orasida targ'ib qilishi, xalq pedagogikasi an'analari, o'zbek xalqi milliy urf-odatlarini, qadriyatlarini yaxshi bilishi lozim.

Mamlakatimizning ichki va tashqi siyosatini yaxshi bilishi va doimo uni o'z fazilatida hisobga olishi, kelajakni ko'ra olishi, hamma xodimlarni joy-joyiga to'g'ri taqsimlashi, har bir xodimdan o'z joyida mohirlik bilan foydalanishi, moddiy resurslarni kengaytirish to'g'risida har doim g'amxo'rlik qilishi lozim.

Jamoa bilan ishlay olish, bolalarni tarbiyalash va o'qitishdan iborat yuksak vazifalarni bajarish yo'lida pedagoglar jamoasini torta bilish, ular fikriga, tanqidga quloq solish, sezgirlik bilan yondosha bilishi, ishni sidqadildan bajarib, zarur vaqtda malakali yordam ko'rsata olishi bilan obro' qozona olish- direktorning muhim sifatidir.

Maktabning o'quv-tarbiya jarayoni va kundalik faoliyatiga rahbarlikni maktab direktori olib boradi.

Maktab direktori:

- o'quv-tarbiya jarayoni va maktabning kundalik faoliyatiga bevosita rahbarlik qiladi, maktabda o'quv-tarbiya jarayonini rejalashtiradi va tashkil qiladi, bu jarayon qanday borayotganligini va uning natijalarini nazorat qiladi, maktab ishi sifatiga va samaradorligiga javob beradi, sinfdan tashqari va maktabdan tashqari ishlarni tashkil qilish uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni yaratib beradi;

- maktabning pedagog va boshqa xodimlari ishini rejalashtiradi, muvofiqlashtiradi va nazorat qiladi.

- kadrlarni saralash, ishga qabul qilish va joy-joyiga qo'yish ishlarini amalga oshiradi, xodimlarning mansab vazifalarini belgilaydi, pedagogik jamoatchilikning, o'quvchilar va ota-onalarning fikrlarini hisobga olib, sinf rahbarlarini tanlaydi, pedagoglar, ma'muriy, o'quv-tarbiyaga aloqador va xizmat ko'rsatuvchi xodimlarni ishga oladi, ishdan bo'shatadi; ularning kasbiy mahoratini oshirish, ijodiy o'sishi, ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llashi uchun, pedagogik tajribalar o'tkazish uchun sharoit yaratadi;

- xodimlarning ijodiy tashabbusini qo'llab-quvvatlaydi va rag'batlantiradi, jamoada ijobiy ma'naviy sof muhitni shakllantiradi;

- maktabning ma'muriy xo'jalik, moliyaviy ishini ta'minlaydi, davlat tomonidan ajratilgan mablag'lardan, shuningdek maktab fondi mablag'idan oqilona foydalanishni uyushtiradi, maktabda xavfsizlik texnikasi me'yori va qoidalariga rioya qilish tartibini yaratadi;

- o'quvchilar uchun mashg'ulotlar jadvalini, maktab xodimlarining ish jadvallari va pedagogik yuklamasini, tarifikatsion ro'yxatlar va mehnat ta'tillari jadvallarini tasdiqlaydi;

- pedagogik kengash qarorlari bajarilishini tashkil qiladi va ularning bajarilishi uchun mas'uldir;

- mehnat tarbiyasi va ta'limi bo'yicha, kasb tanlashga

yo'naltirish, ijtimoiy foydali mehnat bo'yicha ishlarni yo'lga qo'yadi;

- o'quvchilarning o'z-o'zini nazorat qilish ishlarini yo'lga qo'yadi, maktab o'quvchilarining "Komolot", "Kamalak" tashabbuskor tashkilotlariga yordam beradi;

- maktab o'quvchilari va xodimlari salomatligini muhofaza qilish maqsadida tegishli shart-sharoitlar yaratilishini ta'minlaydi;

- ish yuritish va maktab hujjatlarining to'g'ri yuritilishini, o'z vaqtida hisobot berilishini, maktab mulkining yaxshi saqlanishini ta'minlaydi;

- o'z faoliyati uchun maktab pedagogik kengash oldida, mahalliy vakolatli organlar oldida javobgardir, ma'lum muddatlarda ular oldida hisobot berib turadi.

Maktab direktorining ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha o'rinbosari:

- o'quvchilar bilan sinfdan tashqari va maktabdan tashqari olib boriladigan tarbiyaviy ish bo'yicha joriy va istiqbol rejalar tuzilishini va uning o'tkazilishini tashkil etadi;

- maktabdan tashqari tashkilotlar: mahalla qo'mitasi va shu kabi boshqa tashkilotlar bilan olib boriladigan ishlar rejasi tuzilishini tashkil etadi;

- tarbiyachilar, sinf rahbarlari, katta sardor va bevosita ushbu direktor o'rinbosariga bo'ysunuvchi boshqa xodimlarning ishini muvofiqlashtiradi;

- muntazam ravishda tarbiyaviy jarayon sifatini, to'garaklar ishini va maktabdan tashqari tadbirlarga o'quvchilarning to'garaklar mashg'ulotlariga (o'quv yili davomida kamida 180 soat) qatnashishini yo'lga qo'yadi, ularning shakli va mazmunini tahlil qiladi, tahlil natijalaridan pedagoglarni xabardor qiladi;

- tarbiyaviy jarayonni tashkil etish masalalari bo'yicha ota-onalarni (ularning o'rnini bosuvchi shaxslarni) qabul qiladi.

- Maktab rahbarining o'quv tarbiyaviy ish bo'yicha o'rinbosari bilan hamkorlikda tarbiyaviy va madaniy-bo'sh vaqt faoliyati bo'yicha mashg'ulotlar jadvalini tuzadi; vaqtinchalik yo'q bo'lgan xodimlarning o'rniga darslar o'z vaqtida va sifatli o'tkazilishini ta'minlaydi;

- O'quvchilar jamoalariga madaniy-oqartuv va sog'lomlashtirish tadbirlarini o'tkazishda yordam beradi, to'garaklar va hokazolarda o'quvchilar kontingentini saqlash choralarini ko'radi, maktabni o'quvchilar bilan to'ldirishda ishtirok etadi.

- Maktab pedagog va boshqa xodimlarini tayyorlashda va ularni attestatsiyadan o'tkazishda ishtirok etadi.

- Sinf rahbarlari va bevosita ushbu direktor o'rinbosariga bo'ysunadigan xodimlar tomonidan zimmasiga yuklangan tarbiyaviy ishini tashkil etish bo'yicha vazifalar bajarilishini, o'quvchilarning ixtiyoriy jamoatchilik uchun ijtimoiy -foydali mehnatini tashkil etishga rahbarlik qiladi.

- o'quvchilar bilan sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni tashkil qiladi, tarbiyaviy jarayon yuzasidan umumiy uslubiy rahbarlikni amalga oshiradi, aniq bir tadbirlar o'tkazilganida o'quvchilar bilan sinfdan va maktabdan tashqari ishlashda xavfsizlik texnikasi me'yorlariga va qoidalariga rioya qilishini ta'minlaydi, mahalla qo'mitasi va boshqa maktabdan tashqari tashkilotlar bilan olib boriladigan hamkorlik ishlariga rahbarlik qiladi;

- sinf rahbarlari, tarbiyachilar, yetakchi va maktabda tashkil etilgan "Komolot", "Kamalak" tashkilotlarining ish faoliyatini nazorat qiladi ;

- muntazam ravishda tarbiyaviy jarayon sifatini, to'garaklar faoliyatini va maktabdan tashqari tadbirlar o'tkazilishini nazorat qiladi, ularning shakli va mazmunini tahlil qiladi, tahlil natijalaridan pedagoglarni xabardor qiladi;

Maktab rahbarining o'quv-tarbiya ishlari bo'yicha o'rinbosari:

- o'qituvchilar ishiga ichki rahbarlik qiladi, o'quvchilarning bilimlari sifatini, o'zlashtirishini va yurish-turishini, fanlar bo'yicha to'garaklar ishini va fakultativ mashg'ulotlar o'tkazilishini nazorat qilishni amalga oshiradi;

- o'quv kabinetlarini ko'rgazmali qurollar, ta'limning texnik vositalari, hisoblash texnikasi bilan ta'minlanishini, maktab kutubxonasi va metodika kabinetini o'quv-metodik, badiiy adabiyotlar bilan, darsliklar, gazetalar, jurnallar, ma'lumotnomalar bilan to'ldirilishini tashkil qiladi;

maktabda ilg'or pedagogik tajribani targ'ib qiladi, metodik ishini va o'qituvchilar malakasini oshirishni uyishtiradi;

- o'quvchilarning o'quv og'irligini tartibga solib turadi va o'quv dasturi talablariga binoan bolalarga baho qo'yilishi to'g'riligi ustidan nazoratni amalga oshiradi;

- sinf rahbarlariga rahbarlik qilish ishida yordamlashadi;

- ma'muriy nazorat ishlariga, imtihonlarga tayyorgarlik va ularni o'tkazishni tashkil etadi;

- o'quv mashg'ulotlari va imtihonlar jadvalini tuzadi, o'quv-tarbiya ishlarining ahvoli haqida hisobotlar yozadi;

- ota-onalar bilan ishlashni uyishtiradi, pedagogik umumta'limga-ma'muriy tumanning biriktirilgan uchastkasiga pedagogik bilimlarni targ'ib etishga rahbarlik qiladi.

Ta'lim muasssasi rahbarining xo'jalik ishlari bo'yicha o'rinbosarining yoki xo'jalik mudirining moddiy javobgarlik bo'yicha vazifalari va majburiyatlari:

- ta'lim muassasasi binolarining texnik holatiga, ya'ni saqlanishiga, barcha moddiy boyliklar (inventarlar, turli o'quv ko'rgazmali jihozlar) ning saqlanishiga javobgardir;

- har oquv yili boshlanguncha barcha jihozlarni ta'mirlash, har bir sinf xonasini, fan kabinetlarini, laboratoriyalarni ta'mirlash, jihozlash, mebellarni sinf rahbarlariga, kabinet mudirlariga belgilangan tartibda (topshirish-qabul qilib olish dalolatnomalari tuzilgan holda) topshirish va o'quv yili yakunlanganda ularni butun holatda qabul qilib olish

- kommunal to'lovlar (gaz, suv, elektr va issiqlik energiyasi) bo'yicha hisoblagichlarni kundalik ko'rsatkichlarni olib, tahlil qilgan holda, byudjetdan ajratilgan mablag'lardan tejamkorlik bilan foydalanishni tashkil qilish;

- ta'lim muassasasining sanitariya holatini talablar darajasida bo'lishida farroshlar, binoni qo'riqlashda qorovullar, atrof-muhitni obodlashtirishda bog'bon ishini to'g'ri tashkil qilish;

- kuz – qish mavsumida muassasa binosini, isitish tizimini, kanalizatsiya quvurlarini ta'mirlab, tayyor holga keltirish;

- yong'in xavfsizlik asboblari yetarli darajada bo'lishini nazorat qilish kabilarni amalga oshiradi.

MAKTAB ISHLARINI REJALASHTIRISH

Butun maktab hayotini samarali, oqilona tashkil etish maktabning har bir rahbari va o'qituvchilari tomonidan o'z burchlarining sifatli bajarilishi: o'quv-tarbiya ishlarining muvaffaqiyati kelajakda qilinadigan ishlarning aniq-ravshanligiga, vazifalarning to'g'ri taqsimlanganligiga va ishni mohirlik bilan olib borilishiga bog'liq. Bunga esa puxta o'ylab tuzilgan ish rejalarini amalga oshirish orqali erishish mumkin.

Maktablarda ishlarni rejalashtirishning quyidagi tizimi tarkib topgan. ular: maktab rivojlanishining istiqbol (besh yillik) rejasi: maktab o'quv-tarbiya ishining yillik ish rejasi: chorak uchun tuzilgan tashkiliy, metodik va sinfdan tashqari ishlarning kundalik taqvim-mavzu ish rejasi: maktab direktori va muovinlarining haftalik va kundalik ish rejaları: boshlang'ich sinf va fan o'qituvchilarining taqvim-mavzu ish rejaları: o'qituvchilarning har bir dars uchun tuzilgan reja va ishlanmalari: sinf rahbarlarining tarbiyaviy ish rejaları: fan metod birlashmalarining ish rejaları: fan to'garaklari va KUG tarbiyachilari va maktab yetakehisining ish rejaları: maktab kutubxonasi, o'quv xonalari mudirlari ish rejasi: kasaba qo'mitasi, "Komolot", "Kamalak" bolalar va o'smirlar tashkiloti, o'z-o'zini boshqarish organlari: maktab ota-onalar qo'mitasi ish rejaları mavjud.

Ta'limni takomillashtirish va samarali bo'lishida, o'quvchilar bilimlari, ko'nikma va malakalari sifatini oshirishda, ishni reja asosida tizimli tashkil etishda belgilangan ishlarni nazorat qilish katta rol o'ynaydi. Maktab ichki nazorati maktab rahbarlari o'qituvchilari, o'quvchilarini ham tartibga soladi. Nazorat ayni bir vaqtda maktab rahbarlari uchun axborot manbai hisoblanadi. Umumiy ta'lim maktabi rivojlanishining hozirgi bosqichida unga rahbarlik qilish darajasi va sifati ko'p jihatdan ishlarning ahvoli haqida, har bir o'qituvchi va sinf rahbarlarining faoliyati haqida, o'quvchilar bilimlarining sifati va tarbiyalanganlik darajasi haqida maktab rahbari qanchalik ob'yektiv, ishonchli, har tomonlama va o'z vaqtida berilgan axborotga ega bo'lishiga bog'liqdir.

Nazorat ishning sifati va samaradorligini oshirish omili bo'lishi kerak. Maktab ichki nazorati bo'yicha ishlangan rejani bir chorakka, yarim yillik va bir o'quv yiliga mo'ljallab tuzish mumkin. Lekin rejani bir o'quv yiliga mo'ljallab tuzish maqsadga muvofiqdir.

Maktab rahbarlari tomonidan amalga oshiriladigan maktab ichki nazoratining rejası quyidagi masalalarni o'z ichiga olishi mumkin:

1. Maktabning hamma ko'rsatkichlari bo'yicha rejaning bajarilishi.

2. O'quv tarbiya ishlarining ahvoli .

3. Sinfdan va maktabdan tashqari olib boriladigan tarbiyaviy ishlar.

4. Maktabdagi jamoatchilik hamda otaliq tashkilotlari bilan olib boriladigan ishlar.

5. Maktabda pedagog xodimlar bilan ishlash masalasi.

6. Maktab hujjatlarini yuritish holati.

7. Maktab o'quvchi yoshlar tashkilotining ishlari.

8. Maktabning moliya xo'jalik ishlari.

9. Maktab, oila va jamoatchilik hamkorligi.

10. Sinf rahbarlarining ishlari va hokazolar masalasi.

Bir o'quv yiliga mo'ljallab tuzilgan maktab ichki nazoratining rejasini o'quv yilidagi pedagoglarning birinchi yig'ilishida tasdiqlash va uni maktab o'qituvchilar jamoasiga ma'lum qilish maqsadga muvofiqdir. Lekin nazorat qilishda ma'lum tizim va aniq, rejaning bo'linasligi, maqsadning noaniqligi, hujjatlarni tartibga solishga va ma'lum bir fikrga kelish uchun tegishli materiallar to'plashga e'tibor bermaslik, nazorat ishlariga yetarlicha faol jalb etmaslik ayrim maktab rahbarlarining o'qituvchilar jamoasi tavsiyasini yaxshi bila olmasligiga sabab bo'ladi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, maktab ichki nazoratini shakl va usullari turlichadir. Buni qay darajada, qanday qilib amalga oshirish maktab rahbarlarining ilmiy-metodik, pedagogik tavsiyalariga hamda mazkur masalaga nisbatan qunt bilan izlanishlariga bog'liqdir.

Maktab ichki nazoratini o'rganiladigan masalaga qarab,

asosan ikki guruhga bo'lish mumkin:

a) maktab ishlarini mavzu yoki bir yo'nalash bo'yicha nazorat qilish; b) maktab ishlarini kompleks (frontal) nazorat qilish.

Mavzu bo'yicha nazorat qilish, quyidagi masalalarni o'z ichiga olishi mumkin:

1. Maktabda gumanitar fanlar bo'yicha davlat o'quv dasturining bajarilish ahvoli.

2. Fan asoslarini o'qitish jarayonida o'quvchilarning qobiliyatlarini o'stirish.

3. Maktabda fizika darslarida ta'limni tarbiyaga bog'lash tajribasidan amaliy foydalanish.

4. Ona tili, adabiyot fanlarini o'qitishda o'quvchilarning nutq madaniyatini o'stirish.

5. Tarix, geografiya darslarida amaliy ishlarning qo'yilish xolati.

6. Tabiatshunoslik fanlarini o'qitishda o'quvchilarni ilmiy dunyoqarash ruhida tarbiyalash kabilar.

Bundan tashqari, har xil mutaxassislikdagi ikki-uch o'qituvchining ishini o'rganish, sinf rahbari, tarix-geografiya, til-adabiyot o'qituvchilarining metod birlashma ishlarini o'rganish mavzu bo'yicha tekshirishga kiradi.

Maktab ishlarini kompleks usulda tekshirish, nazorat qilish, ta'lim-tarbiya va xo'jalik ishlarini keng qamrab olgan holda pedagogik masalalarni o'rganishni maqsad qilib qo'yadi. Masalan:

1. Maktab faoliyatida aniq fanlarni o'qitish holati va uni yanada yaxshilash choralari.

2. Maktabda sinfdan va maktabdan tashqari ishlarning amalga oshirilishi holati va uni yanada takomillashtirish, yaxshilash choralari

3. Maktabda faoliyat ko'rsatayotgan o'qituvchilar malakasini oshirishning holati va uning samaradorligi. Bunday masalalarni tekshirish yakunini maktab pedagoglar kengashida yoki ochiq majlisda muhokama qilish maqsadga muvofiqdir.

Ichki nazorat tizimida imtihonlar davri maktab hayotida mas'uliyatli davrlardan biridir. Imtihonlarni o'tkazish natijasida o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malakalariga umumiy baho

berish mumkin.

Ta'lim-tarbiya ishining samaradorligi tuzilgan reja asosida tizimli ishni yo'lga qo'yishga bog'liq. Maktab ish rejasini amalga oshirishda quyidagilar muhim ahamiyat kasb etadi:

- boshqarish va rahbarlik ishini mohirlik bilan tashkil etish;
- kadrlar o'rtasida ish taqsimotining to'g'ri tashkil etilganligi;
- maktab ish rejalari bajarilishi yuzasidan uzluksiz nazoratning yo'lga qo'yilganligi;
- o'qituvchi-xodimlarning samarali mehnati, o'quvchilarning faol ishtiroki maktab direktori tomonidan rag'batlantirilishi.

MAKTAB PEDAGOGIK KENGASHI VA FAN METOD BIRLASHMALARI ISH MAZMUNI

Maktab pedagogik jamoasining o'quv-tarbiya ishlarini uyishtirishdagi o'rni nihoyatda keng qamrovga ega.

Maktabning pedagogik kengashi maktab direktori huzuridagi maslahat kengashi bo'lib, uning qarorlari o'qituvchilar jamoasining yagona va umumiy fikrini aks ettiradi. Shuning uchun uning ta'sir kuchi katta. Pedagogik kengash qabul qilgan ayrim qarorlar maktab uchun ham, direktor uchun ham majburiy hisoblanadi.

Chunonchi, o'quvchilarni sinfdan – sinfga ko'chirish masalasi, shuningdek, maktab hayotida ro'y berayotgan muhim vazifalar pedagogik kengashda respublikamizning maktab haqida qabul qilingan qarorlari va ko'rsatmalarini amalga oshirishga doir tadbirlarni belgilash, maktab ta'lim-tarbiya ishlarini yaxshilash, ilg'or o'qituvchi va tarbiyachilarning ish tajribalarini o'rganish va ommalashtirish ota-onalar jamoatchiligi bilan aloqani mustahkamlash va boshqa masalalar ko'riladi.

Pedagogik kengashda muhokama qilinadigan ayrim masalalar yildan-yilga takrorlanaveradi, chunonchi, bir yillik ish rejasini muhokama qilish va tasdiqlash, chorak va yarim yillik natijalarni muhokama qilish, imtihonlarga tayyorgarlik, yozgi ta'tilni o'tkazish va boshqalar.

Pedagogik kengashda qo'yiladigan masalalarni tanlash juda muhimdir. Ko'pgina maktablarda kengashda muhokama qilinadigan masala oldindan o'rganib chiqiladi. Kengash har qaysi masala bo'yicha tegishli qaror qabul qilib, ma'lum shaxslar tomonidan bajarilish muddatlarini belgilaydi.

Pedagogik kengashning qarorlari maktabning ish tajribasiga, rahbar tashkilotlarining ko'rsatmalariga va pedagogika fanining yutuqlariga asoslangan bo'lishi kerak. Pedagogik kengashning qarorlari maxsus daftarga yozib boriladi, rasmiylashtiriladi, bajarilishi kuzatiladi va nazorat qilinadi, natijasi navbatdagi yig'ilishda kengash a'zolariga bayon qilinadi. Qarorlar daftari maktabning muhim hujjati bo'lganligi uchun uni yuritishga alohida e'tibor beriladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metod birlashmasi va uning ish mazmuni.

Yosh avlodni tarbiyalash o'qituvchidan chuqur bilim, doimo izlanish va fikr yuritishni talab etadi, shuning uchun maktabda metodik ishni yo'lga qo'yish katta ahamiyatga ega.

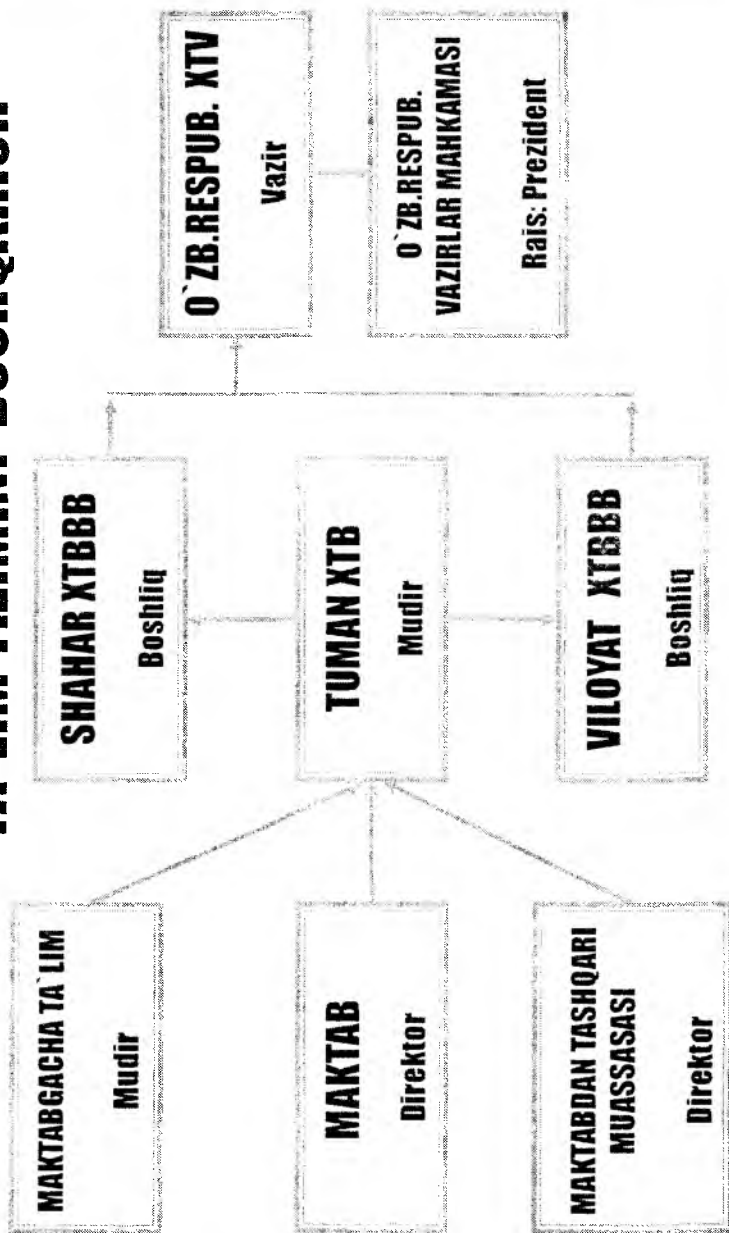
Maxsus masalalarni chuqur muhokama qilish, doimiy ravishda ularning ish faoliyatini takomillashtirish va malakalarini oshirish, o'z ustida ijodiy ishlash jarayonini yo'lga qo'yish uchun fan o'qituvchilarining, shuningdek, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metod birlashmalari tuziladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metod birlashmalari zarurat bo'lgan vaqtda, dasturlarni, yozma ish materiallarini, ayrim mavzular bo'yicha aniq bo'lgan masalalarni muhokama qilish, ayrim o'qituvchilarni ish tajribalari bilan tanishish va ommalashtirish uchun to'planadi. Ta'lim sohasida qo'llanilayotgan yangiliklar, hukumat qarorlari o'rganiladi. Har bir metod birlashma o'z sohasi bo'yicha o'quvchilarning bilimlarini oshirishga, ta'lim sifati samaradorligiga erishishga harakat qiladi. Bu borada turli chora-tadbirlar belgilanadi. Masalan: ona tili fani bo'yicha o'quvchilarning savodxonligini aniqlash, fan olimpiadalarini tashkil qilish, ulgurmovchi

o'quvchilar bilan ishlash, ota-onalarga pedagogik-psixologik maslahat, tavsiyalar berish, ochiq darslar va sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilish.

Yosh, ishni endigina boshlayotgan o'qituvchiga yordam ko'rsatish muhimdir, chunki yosh mutaxassis maxsus bilimga ega bo'lishiga qaramay, kundalik hayot, amaliyot dastlabki kunlardanoq uning oldiga hal etilishi lozim bo'lgan turli masalalarni qo'yadi. Bu vazifani muvaffaqiyatli hal etish maqsadida ko'pgina metod birlashmalar qoshida "Ustoz - shogird" munosabatlari o'rnatilgan. Tajribali o'qituvchiga yosh mutaxassis biriktirilib qo'yiladi, shu yo'l bilan unga ilmiy-metodik yordam ko'rsatiladi. Yosh mutaxassislar malakali o'qituvchilarning darslarida qatnashib, ularni tahlil qiladilar, ish usullarini o'zlashtirib oladilar.

TA'LIM TIZIMINI BOSHQARISH

M U N D A R I J A

I. Pedagogikaning umumiy asoslari

O'qituvchining jamiyat taraqqiyotidagi o'rni	3
O'qituvchining kasbiy sifatleri va qobiliyatlari	6
Pedagogika fanining maqsad va vazifalari	19
Pedagogika fanining ilmiy- tadqiqot metodlari	26
O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimi	31
Shaxs va uning rivojlanishi	42
Shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar	44
Bolalarning yosh davrlari tasnifi	55
Barkamol shaxs tarbiyasining maqsad va vazifalari	66

II. Didaktika - Ta'lim nazariyasi

Didaktika va uning vazifalari	74
Ta'lim nazariyasining mohiyati	76
Bilimlarni o'zlashtirish davrlari	80
Ta'lim jarayonlari ziddiyatlari	82
Bolalarning o'qish sabablari	83
Ta'lim prinsiplari	85
Ta'lim mazmuni va vazifalari	96
Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari	98
O'quv rejasi	101
O'quv dasturi	102
Darslik	106
Ta'lim - tarbiya metodlari haqida tushuncha	108
Ta'lim metodlarini turkumlash va tanlash	110
Og'zaki bayon qilish metodlari	113
Darslik va kitob ustida ishlash	120
Ko'rsatish va kuzatish metodlari	122

Amaliy ishlar metodlari	125
Ta'limni tashkil etish shakllari haqida tushuncha	134
Dars - o'quv ishining asosiy tashkiliy shakli	138
Darsga qo'yiladigan talablar	140
Darsda o'quv jarayonini tashkil etish	143
Amaliyotda ko'p qo'llaniladigan dars tiplari	148
O'qituvchining darsga tayyorlanishi	155
Eng yaxshi dars xususiyatlari	157
Oz jamlangan maktablarda o'quv tarbiya ishlarini tashkil qilish	160
Uyga beriladigan o'quv topshiriqlari	162
Ta'limning noan'anaviy shakllari	165
O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish va baholash	169
O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish metodlari	177
Bilimlarni tekshirishning yangi usullari	178

III. Tarbiya jarayonining mohiyati

Barkamol shaxs tarbiyasi maqsad va vazifalari	182
Tarbiya nazariyasi prinsiplari	185
Tarbiya metodlari	191
Ijtimoiy ongni shakllantiruvchi metodlar	192
O'quvchilarni faoliyatga undovchi metodlar	196
Ijjobiy xatti-harakatga undovchi metodlar	199
O'z-o'zini tarbiyalash metodlari	200
O'quvchilar jamoasi va uning tarbiyaviy imkoniyatlari	202
O'quvchilarda ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirish	207
Barkamol shaxs shakllanishida ijtimoiy-siyosiy tarbiya tizimi	213
Barkamol shaxsning ma'naviy- axloqiy tarbiyasi	218
Barkamol shaxs shakllanishida estetik tarbiya	226
Barkamol shaxsning mehnat tarbiyasi	234

Barkamol shaxsning jismoniy tarbiyasi	240
Barkamol shaxsga ekologik tarbiya berish	248
Barkamol shaxsga iqtisodiy tarbiya berish	251
Shaxsning kamol topish tizimida sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar	255
Barkamol shaxs shakllanishida oilaning o' rni	257

IV. Ta'lim tizimini boshqarish

Ta'lim tizimini boshqarish	269
Maktab ishlarini boshqarish va unga rahbarlik qilash	272
Maktab ma' muriyatining vazifalari	274
Maktab ishlarini rejalashtirish	278
Maktab pedagogik kengashi va fan metod birlashmalari ish mazmuni	281

Yoqutxon Rasulova, Ohida Nurmatova

PEDAGOGIKA FANIDAN O‘QUV QO‘LLANMA

Muharrir: Muhamedova Sh.
Badiiy muharrir: Meyliyev E.
Texnik muharrir: G‘iyosova Z.
Kompyuterda
teruvchilar: Nasritdinova N.,
Shoyusupova M.

Terishga berildi: 14.04.08 y. Bosishga ruxsat etildi: 15.01.09 y.
Times garniturasi. Bichimi 60x84 1/16. Hajmi 18,0 b.t.
Ofset bosma usuli. Adadi 50 nusxa.

«Sano-standart» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent sh.. Shiroq ko‘chasi, 100.